

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

SAHÎH-İ MÜSLİM'DE TEBVÎB

Doktora Tezi

Murat MİRZAOĞLU

Ankara, 2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

SAHÎH-İ MÜSLİM'DE TEBVÎB

Doktora Tezi

Murat MİRZAOĞLU

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bünyamin ERUL**

Ankara, 2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

SAHÎH-İ MÜSLİM'DE TEBVÎB

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Bünyamin ERUL**
- 2- Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM**
- 3- Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR**
- 4- Dr. Öğr. Üyesi Ferhat GÖKÇE**
- 5- Dr. Öğr. Üyesi Şuayip SEVEN**

Tez Savunması Tarihi

20/09/2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Bünyamin ERUL danışmanlığında hazırladığım “Sahîh-i Müslim’de Tebvîb” (Ankara, 2021) adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

20/09/2021

Murat MİRZAOĞLU

İmza

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	5
ÖNSÖZ	6
GİRİŞ.....	8
A. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI	8
B. ARAŞTIRMANIN METODU VE PLANI.....	9
C. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	14
1. İstinsâh (استنساخ) / Nüsha (نُسخة).....	14
2. Kitâb (كتاب).....	19
3. Bâb (باب) / Tebvîb (تبويب)	23
4. Terceme (ترجمة) / Terâcim (تراجم).....	26
BİRİNCİ BÖLÜM.....	31
HADİS EDEBİYATINDA TEBVÎB	31
A. TASNİF ÖNCESİ HADİS EDEBİYATINDA TEBVÎB.....	34
1. Hıfz ve Kitabet Dönemi	34
1.1. İlk Yazılı Kaynaklarda Konu Başlıkları	36
1.2. Sahâbe Döneminde Yazılı Belgelerde Konu Başlıkları	40
2. Tedvîn Dönemi.....	44
B. TASNİF DÖNEMİ HADİS EDEBİYATINDA TEBVÎB	49
1. Hadislerin Tasnîfi ve İlk Tasnîf Edilen Eserlerde Tebvîb	49
2. Münferid Konulu Hadis Edebiyatı	56
3. Tasnif Edilen İlk Eserlerin Tebvîb Açısından Değerlendirilmesi	58
3.1. el-Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) Fedâilü Mekke Adlı Eseri.....	61
3.2. Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) Müsned Adlı Eseri	62
3.3. İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) Meğâzî Adlı Eseri	65
3.4. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) Câmi' Adlı Eseri.....	66
3.5. Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) Kitâbü'l-Menâsik Adlı Eseri	70
3.6. Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) Eserleri	72
3.6.1. et-Tefsîr.....	72
3.6.2. Kitâbü'l-Ferâiz	73
3.7. Rebi' b. Habîb'in (ö. 175/792) Müsned/Câmî' Adlı Eseri	74
3.8. Mâlik'in (ö. 179/795) Muvatta' Adlı Eseri	75
3.9. Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) Eserleri	80
3.9.1. Kitâbü'l-Cihâd	81
3.9.2. Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik.....	81
3.9.3. el-Müsned	82

3.10. Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801) Kitâbü'z-Zühd Adlı Eseri	83
3.11. Dabbî'nin (ö. 195/811) Kitâbü'd-Duâ' Adlı Eseri	86
3.12. Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) Eserleri	86
3.12.1. Câmi'	87
3.12.2. Muvatta'	88
3.12.3. Kitâbü'l-Kader	90
3.13. Veki' b. Cerrâh'ın (ö. 197/812) Kitâbü'z-Zühd Adlı Eseri	91
3.14. Dırâr b. Amr'ın (ö. 200/815) Kitabu't-Tahrîş Adlı Eseri	93
4. Erken Dönem Tasnif Sisteminin Sonraki Dönemlere Etkisi.....	94
4.1. Münferid Konulu Eserlerin Etkisi	94
4.2. Musanneflerin Etkisi.....	105
5. Şia'ya Göre Hadislerin Tasnîfi ve Tebvîbi	118
İKİNCİ BÖLÜM	121
SAHÎH-İ MÜSLİM'DE TEBVÎB	121
A. MÜSLİM'İN YÖNTEMİ VE DİĞER HADİS ESERLERİNDEN FARKI	121
B. MÜSLİM RÂVÎLERİ VE NÜSHALARI.....	133
1. İbn Süfyân (ö. 308/920) Rivâyeti	134
1.1. Cülûdî (ö. 368/979).....	135
1.1.1. Abdulgâfir el-Fârisî (ö. 448/1056).....	138
1.1.1.1. Muhammed b. Fadl Ebû Abdillâh el-Fürâvî (ö. 530/1136).....	138
1.1.1.1.1. İbn Asâkir (ö. 571/1176)	139
1.1.1.1.2. İbnü'l-Ferrâ el-Batalyevsî (ö. 568/1172).....	139
1.1.1.1.3. Ebü'l-Hasan et-Tûsî (ö. 617/1220).....	140
1.1.1.1.4. Ebü'l-Hayr el-Kazvînî (ö. 589/1193)	140
1.1.1.1.5. Ebûbekir b. Yâsir el-Ensârî (ö. 563/1168).....	141
1.1.1.1.6. Ebü'l-Mefâhir el-Me'mûn (ö. 576/1181)	142
1.1.1.2. Vecîh b. Tâhir eş-Şehhâmî (ö. 541/1146)	142
1.1.1.3. Ebû Abdullah et-Taberî (ö. 495/1102)	142
1.1.1.3.1. İbn Ebî Ca'fer (ö. 526/1132)	143
1.1.1.4. Ebü'l-Feth Semerkandî Tünkütî (ö. 486/1093)	144
1.1.1.4.1. Ebû Bahr b. el-Âs el-Esedî (ö. 520/1126)	145
1.1.2. Ebü'l-Abbâs Bündâr Râzî (ö. 409/1019)	145
1.1.2.1. Muhammed İbnü'l-Ferec el-Ensârî (ö. 450/1059)	147
1.1.2.2. Ebü'l-Abbâs el-Uzrî (ö. 478/1085)	147
1.1.2.2.1. Ebû Ali es-Sadeî (ö. 514/1120)	148
1.1.2.2.2. Ebû Bahr b. el-Âs el-Esedî (ö. 520/1126)	149
1.1.2.2.3. Ebû Ali el-Gassânî el-Ceyyânî (ö. 498/ 1105)	149

1.1.3. Ebû Saîd es-Siczî (ö. ?).....	150
1.1.3.1. Ebû Muhammed eş-Şantacâlî (ö. 436/1045).....	151
1.1.3.1.1. Ebû Hafs el-Hevzenî (ö. 460/1068).....	151
1.1.3.2. Hâtîm b. Muhammed et-Trâblusî (ö. 469/1077).....	152
1.1.3.2.1. Ebû Muhammed İbn Attâb (ö. 520/1126).....	153
1.1.3.2.2. Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/ 1105).....	154
1.2. Kisâî (ö. 385/996) Nüshası.....	154
1.2.1. Ebü'l-Abbâs en-Nesevî (ö. 396/1006).....	157
1.2.2. Ebû Muhammed es-Sıkkîlî (ö. ?) Rivâyeti.....	158
1.2.2.1. Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/1105).....	158
1.3. Muhammed b. Yezîd el-Adl (?).....	158
2. Kalânîsî (ö. 310-330/922-942).....	158
2.1. Aşkar (ö. 359/970).....	160
2.1.1. İbn Mâhân (ö. 387/998).....	160
2.1.1.1. İbnü'l-Hazzâ (ö. 416/ 1025).....	163
2.1.1.1.1. Ebû Muhammed İbn Attâb (ö. 520/1126).....	164
2.1.1.1.2. Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/ 1105).....	164
2.1.1.2. Ebû Abdillâh el-Lahmî el-Bâcî (ö. 433/1042).....	165
2.1.1.2.1. Ebû Muhammed el-Lahmî el-Bâcî (ö. 478/1086).....	165
2.1.1.2.2. Ebû Hafs el-Hevzenî (ö. 460/1068).....	166
2.1.1.3. Ebü'l-Hakem el-Münzir (ö. 423/1032).....	166
2.1.1.4. Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Feth (ö. 403/1013).....	167
3. Mekki b. Abdân en-Nîsâbûrî (ö. 325/937).....	167
3.1. Muhammed b. Abdillâh Ebûbekir Cevzakî (ö. 388/998).....	168
3.1.1. İbn Mende (ö. 470/1078).....	169
4. Ebû Hâmid İbnü's-Şarkî (ö. 325/937).....	170
C. SAHÎH-İ MÜSLİM NÜSHALARINDA TEBVÎB.....	176
1. Müslim'de Kitâb Başlıkları.....	181
2. Mukaddime'deki Bâb Başlıkları.....	185
3. İbn Süfyan Nüshasında Tebvîb.....	191
4. Kalânîsî Nüshasında Tebvîb.....	194
D. MÜSLİM ÜZERİNE YAZILAN BAZI KİTAPLARDA TEBVÎB.....	208
1. Ebû Avâne'de (ö. 316/929) Tebvîb.....	208
2. Dârekutnî'de (ö. 385/995) Tebvîb.....	212
3. İbn Mencûye (ö. 428/1036).....	213
4. Ebû Nuaym'da (ö. 430/1038) Tebvîb.....	214
5. Ebû Ali el-Gassânî'de (ö. 498/1105) Tebvîb.....	216

6. Mâzerî’de (ö. 536/1141) Tebvîb	217
7. Kâdî İyâz’da (ö. 544/1149) Tebvîb	219
8. İbn Hayr’da (ö. 575/1179) Tebvîb	227
9. Kurtubî’de (ö. 656/1258) Tebvîb	229
10. Nevevî’de (ö. 676/1277) Tebvîb	231
10.1. Minhâc’taki Bâb Başlıkları:.....	231
10.2. Muhtasar-ı Sahîh-i Müslim’deki Bâb Başlıkları:	238
E. BÂB BAŞLIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	242
SONUÇ	253
EKLER	259
KAYNAKÇA.....	303
ÖZET	320
ABSTRACT	321

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ans.	: Ansiklopedi
A.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakülte
İ.B.B.	: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi
İ.F.A.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İst.	: İstanbul
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
O.M.Ü.İ.F.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
S.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhû Aleyhî ve Sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Çeviren, tercüme eden
Trs.	: Tarihsiz
Ün.	: Üniversite
V.d.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Hadis edebiyatının hıfz, kitâbet, tedvîn ve tasnîf gibi safhalardan geçerek teşekkül ettiği bilinmektedir. Hıfz, hadislerin ezberlenmesini; kitâbet, hadislerin yazı ile kayıt altına alınmasını; tedvîn, belli bir sisteme bağlı olmaksızın değişik yazı malzemeleri üzerinde dağınık halde bulunan hadis metinlerinin herhangi bir sınıflandırılmaya tabi tutulmaksızın bir araya getirilmesini; tasnîf ise, müdevven hadis malzemesi içinde yer alan hadislerin, konularına veya ravilerine göre sınıflandırılmasını ifade etmektedir.

Hadis edebiyatı açısından en önemli çağ olan hicri III. asır, hadis alanındaki ana kaynaklarının ortaya konulduğu tasnîf dönemini teşkil etmektedir. Bu dönemde musanniflerin temel amacı, rivâyetleri sistematik bir şekilde bir araya getirmektir.

Hadis kitaplarında, aynı konudaki hadislerin bir arada bulunduğu kitâb başlıklı bölümler içinde yer alan ve tali bölümler olarak tanımlanan bâb terimi, tasnîf döneminin en çok kullanılan kavramlarından biridir. Söz konusu çağın, hadis ilmi açısından altın çağ olarak addedilmesi, bu dönemde hadislerin, konularına göre ulaşılması kolay bir sistemle tasnîfinin yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Hicri III. asırda telif edilen eserlerden biri olan Müslim'in *Sahîh* adlı eseri, hadis tarihi açısından son derece önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Buhârî'den sonra en sahih hadis kitabı olarak, onun *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eseri kabul edilmektedir. Sadece merfu hadisleri eserine alan ve bunun için Ebû Ali en-Nîsâbü'rî tarafından: "Gök kubbenin altında Müslim'in kitabından daha sahih hiçbir kitap yoktur" şeklinde taltif edilen Müslim'in ya ihtisar düşüncesiyle veya daha başka nedenlerden dolayı kitabını bâblara ayırmadığı ileri sürülmüştür. Nevevî öncesinde Müslim'i bâblara ayırma çabalarının olduğu bilinse de, Nevevî, bu çabaları isabetli görmemesi sebebiyle, yeniden tanzim ederek *Sahîh*'i bâblara ayırdığını kendisi ifade etmiştir. Ancak tezimizde ele alacağımız üzere, Nevevî'nin bâb çalışması, Müslim'in, ravilerin derecelerine göre gözetmiş olduğu

tasnif sistemiyle özdeşmediği için eleştirilmiştir. Tezimizde, Müslim üzerinde yapılan müstahrec, ihtisar, şerh ve benzeri ilmî çalışmalarda kullanılan bâb başlıkları incelenmiştir. Bu eserlerin bir kısmında (اخرج مسلم في باب كذا) şeklinde kullanılan ifadeler ve *Sahîh-i Müslim* üzerine yapılan bir çok çalışmadaki bâb ünvanlarının birbirinin aynı olması, bâb başlıklarının Müslim tarafından konulduğu izlenimi vermektedir. İşte bu noktada biz de tezimizde, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden olan Müslim'in *Sahih* adlı eserinin elde edebildiğimiz en eski el yazmalarını ve bu konuyu işleyen müstahrec, şerh ve bazı ilmi çalışmaları incelenerek, bâb başlıklarını Müslim'in koyup koymadığını araştırdık.

Çalışmamızın her aşamasında değerli desteklerini esirgemeyen ve engin hoşgörüsüyle ilmî mihmandarlık yapan ve tez konum ile ilgili birçok araştırmamanın yanısıra bilhassa Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve Rabat'taki Hazânetu'l-Melikiyye'de bulunan Müslim nüshalarını temin eden tez danışmanım Prof. Dr. Bünyamin ERUL'a; tezimi baştan sona kadar tetkik ederek değerli katkılar sunan Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM, Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR, Prof. Dr. Ali DERE, Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM, Dr. Öğr. Üyesi Ferhat GÖKÇE, Dr. Öğr. Üyesi Şuayip SEVEN'e ve teknik konuda desteğini esirgemeyen Arş. Gör. Münevver TİYEK hanımefendiye şükran duygularımı sunduğumu ifade etmek isterim.

Beni ilmi çalışmalara teşvik eden, desteğini ve en önemlisi güvenini benden hiçbir zaman esirgemeyen, ilk muallimim, babam, araştırmacı yazar Muhammed Zeki MİRZAOĞLU'na minnet ve şükran borçluyum. Ayrıca çalışmalarım esnasında gösterdikleri sabır, hoşgörü ve fedakârlıkla beni daima destekleyen eşime ve aile efradıma teşekkür ederim.

GİRİŞ

A. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Hadis literatürünün en önemli eserlerinin yazıldığı dönem olan hicri III. asırda musannifler, dağınık halde bulunan hadis metinlerini, ilgili oldukları kitâb denen ana başlıkları ve bâb denen konu başlıkları altında sıralamak suretiyle ulaşılması kolay hale getirmişlerdir. Çoğu musannif, fikhî görüşlerini destekleyecek başlıklar koymak suretiyle, belirledikleri konular altında hadisleri delil olarak göstermişlerdir.

Hicri III. asırda yazılmış en önemli eserlerden biri olan Müslim'in eserini yazmasındaki amacının fikhî görüşlerini yansıtacak başlıklar altında hadisleri bir araya getirmekten ziyade, bir konu hakkındaki hadisleri, sıhhat derecelerine göre alt alta sıralamak olduğu belirtilmiştir. Fikhî bir gaye ile yazılmamış olsa da Müslim'in yapmış olduğu söz konusu tasnîfin bâblardan hali olup olmadığı öteden beri tartışılmalıdır.

Müslim'in tebvîbâtı hakkında, ilim ehli arasında birçok tartışmalar vuku bulmuştur. Müslim'in *Sahîh*'ini bâblara göre tertip ettiğinde şüphe yoktur. Zira İbnü's-Salâh, Nevevî, İbnü'l-Kayyim gibi âlimler Müslim'in kitabını bâblara göre tertip ettiğini ancak bazı nedenlerden ötürü bâb başlıklarını koymadığını ileri sürmektedir.

Müslim'in, mana itibariyle birbiriyle bağlantılı bir sistem ile hadisleri tertip ettiği görülmektedir. Müslim'in kitabı hakikatte tebvîbidir. Tartışmanın nirengi noktası ise bâb başlıklarını Müslim'in bizzat kendisinin yazıp yazmadığıdır. Müslim'in terâcimi hakkında iki tartışma ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Müslim'in mübevveb olması yani bâb başlıklarının yazılmış olması, ikincisi ise Müslim'in bâblara uygun bir şekilde tertip edilmiş olmasıdır. Tartışma konusu olan iki mesele hakkındaki farkı şu şekilde açıklamak mümkündür:

Müslim'in, *Sahîh* adlı eserini kitâblara göre tertip edip etmediği tartışma konusu olsa da genel kabule göre onun eseri kitâblara ayrılmıştır. Diğer bir ifadeyle, *Kitâbü'l-Îmân*, *Kitâbü's-Salât*, *Kitâbü'z-Zekât*, *Kitâbü's-Sıyâm*, *Kitâbü'l-Hac* gibi ana başlıkları

kendisinin yerleştirdiği kabul edilmektedir. Asıl tartışma ise, ara başlıklar olarak ifade edilen bâb başlıklarını Müslim'in yazıp yazmadığı üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Müslim'in günümüze kadar ulaşmasında iki önemli rivâyet bulunmaktadır. Bunlardan ilki, muttasıl bir senedle sema'a dayanan İbn Süfyân (ö. 338/949, 950) rivâyeti tebvîbli değildir. Bundan dolayı İbn Süfyan nüshasını esas alan eserlerin bâb başlıkları birbirinden oldukça farklıdır. İkinci rivâyet ise İbn Mâhân (ö. 387/998) kanalıyla nakledilen Kalânîsî (ö. ?) rivâyetidir. Dârekutnî (ö. 385/995), Gassânî (ö. 498/1105), Mâzerî (ö. 536/1041) ve Kâdî İyâz (ö. 544/1149) gibi müelliflerin, eserlerinde (أن مسلماً أخرج) şeklinde Müslim'in bizzat kendisinin tebvîbi yaptığı izlenimini uyandırdığı nüsha bu nüshadır. Bu nüshayı esas alan eserlerdeki bâb başlıkları ise ya birbirinin aynısı ya da birbirine çok yakındır.

Müslim üzerine bâb çalışması yapan beş sınıf âlim vardır. Bunların birincisi İbn Süfyân (ö. 338/949, 950) ve Kalânîsî (ö. ?) gibi Müslim'i istinsah edenler, ikincisi Dârekutnî (ö. 385/995) gibi muhtasar yapan müellifler, üçüncüsü Ebû Nuaym el-İsbahânî (ö. 430/1038) gibi mustahrec yazarlar, dördüncüsü ise Nevevî (ö. 676/1277) gibi şerh yazarlar, beşincisi ise Ferrâ el-Beğavî (ö. 516/1122) gibi derlemeler yapan müellifler. Tezimizde, en eski nüshalar ve Müslim üzerine yapılan müstahrec ve şerh gibi çalışmaları inceleyerek, Müslim'in bâbları başlıklarını koyup koymadığını araştırdık.

B. ARAşTIRMANIN METODU VE PLANI

Tezimizde, tahlili ve tümevarım yöntemini kullandık. Müslim'in *Sahih* adlı eserinin elyazması nüshalarından yola çıkarak tezimizi temellendirdik. Ulaştığımız bu neticeleri, Nevevî'de ve Nevevî öncesi Müslim şerhlerinde takip edilen bâb çalışmalarını karşılaştırarak sonuca varmaya çalıştık.

Tezimiz, öncelikli olarak, kaynak taramasına dayanmaktadır. Müslim'in ilk yazma nüshalarına ulaşmak suretiyle ve Müslim üzerine yazılan eserlerden yola çıkarak kaynak taraması metodu ile tezimizi şekillendirdik. Tez, aslî kaynağı sonraki dönemlere

sened yoluyla ulaşmış nüshaları ile karşılaştırmayı hedef alan bir içeriğe sahip olduğundan, nüshaları aslî nüshayla karşılaştırdıktan sonra aslî kaynağının ve formunun ne olduğu tayin edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle tezimiz, Nevevî'ye kadar ulaşmış bazı nüshaları bir araya getirmeyi gerektirmektedir. Araştırmamız esnasında Müslim'e ait birçok el yazmasına ulaştık. Bu nüshaların bir kısmı mübevveb, bir kısmı da mübevveb değildir. Çalışmamızda incelediğimiz nüshaları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) İbn Süfyân rivâyetini esas alan nüshalar:

1. Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye Kütüphanesi'nde ve Umeriyye Kütüphanesi'nde bulunan, ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği bilinmese de semai 461/1069 yılında olan ve Cülûdî rivâyetine dayanarak istinsah edilen nüshalar.

2. İspanya'da bulunan El Escorial Kütüphanesi'nde muhafaza edilen, 559/1164 tarihinde istinsah edilen ve Cülûdî rivâyetine dayanan Abdullah b. Îsâ el-Murâdî el-İşbilî nüshası.

3. Amerika'da bulunan Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilen ve 559/1164'te Şam'da Ahmed b. Abdilvâris b. Halîfe el-Mağribî tarafından istinsah edilen nüsha.

4. Türkiye'de bulunan Köprülü Kütüphanesi'nde muhafaza edilen ve Cülûdî rivâyetine dayanan 629/1232 tarihinde kim tarafından ve nerede istinsah edildiği belirtilmeyen, Şerafüddîn el-Mursî el-Endülüî rivâyetine dayanan nüsha.

5. Muhammed b. Türkî et-Türkî'nin Kütüphanesi'nde bulunan ve 789/1387'de Abdurrahman Garîbşâh b. Ali el-Bağdâdî tarafından istinsah edilen nüsha.

6. Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve kenarında 7. yüzyıl yazı özelliği taşıyan bir takım hâşiyelerin yazıldığı nüsha.

7. Yine Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve Muhammed b. Ali el-Abderî tarafından 842/1438 tarihinde istinsah edilen nüsha.

8. Almanya Münih Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve 842/1438'de istinsah edilen nüsha.

9. En eski nüshalar karşılaştırılarak basılmış olan ve matbu nüshalar içinde en güvenilir eserlerden biri kabul edilen Âmile baskısı.

b) Kalânisî rivâyetine dayanan nüshalar:

1. İbn Hayr nüshası olarak meşhur olan ve Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ufeyr el-İşbîlî el-Mâlikî (ö. 631/1233-34) tarafından 573/1178'de Şa'bân ayında istinsah edilen nüsha.

2. Muhammed b. Türkî et-Türkî'nin Kütüphanesi'nde bulunan ve üzerinde 581/1186'da vefat eden İbnü'l-Harrât olarak bilinen Ebû Abdilhak b. Abdurrahmân'dan kıraaten alınan ve Necmüddîn el-İrâkî tarafından istinsah edildiği yazılan nüsha.¹

3. Fas Karaviyyîn Üniversitesi'nde bulunan ve Şeyh İmâm Ebû Muhammed Seyyidî Abdulkâdir el-Fâsî tarafından 1183/1770 yılında istinsah edilen bir nüsha.

4. Yine Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan 1156/1743 tarihinde Kâsım b. Ahmed et-Tatvânî tarafından İbn Hayr nüshası esas alınarak istinsah edilen nüsha.

5. Melik Abdülazîz Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve 1304/1886 tarihinde Muhammed Fudayl b. el-Fâtımî tarafından istinsah edilen nüsha.

Çalışmamızda Umeriyye, El Escorial, Princeton, Köprülü ve İbn Hayr nüshalarına atıfta bulunurken matbu ve ulaşılabilir olması nedeniyle Dâru't-Ta'sîl'in Müslim baskısını kaynak olarak gösterdik.

Tezimiz, giriş, kavramsal çerçeve, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İstinsah/nüsha, kitâb, bâb/tebvîb, terceme/terâcim gibi araştırmamız boyunca

¹ Elyazmanın ilk sayfasında, 581/1186'da vefat eden İbnü'l-Harrât olarak bilinen ve *el-Câmi' beyne's-Sahîheyn* ve *e'l-Ahkâmü'l-Kübrâ ve's-Suğrâ* adlı eserlerin müellifi Ebû Abdilhak b. Abdurrahmân'dan kıraaten alındığı ve Necmüddîn el-İrâkî tarafından istinsah edildiği yazmaktadır.

kullanacağımız terimlerin açıklamaları ve bu açıklamalara dair bilgilerin yer alacağı “Kavramsal Çerçeve”den sonra birinci bölümde, “Hadis Edebiyatında Tebvîb” konusu ele alınmış olup bu bölümde, tasnif öncesi hadis edebiyatının en önemli aşamalarından olan hıfz ve kitabet dönemindeki ilk eserler, tebvîb açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Daha sonra tedvin ve tasnif dönemleri, tebvîb açısından ele alınarak ilk mübevveb eserlerden söz edilmiştir. el-Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İbn Şihâb es-Zühri (ö. 124/742), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) gibi müelliflere ait tasnif edilen münferid konulu hadis eserlerinde ve Rebî’ b. Habîb (ö. 160/796), Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Zeyd b. Ali (ö. 122/740), Ma’mer b. Râşid (ö. 153/770) ve Mâlik (ö. 179/795) gibi musanniflere ait musannef türü eserlerde tebvîb ele aldığımız konular arasındadır. Daha sonra bir değerlendirme yapılmak suretiyle tebvîb geleneğinin hadis tarihi açısından önemine değinilmiştir. Tezimizin bu bölümüyle ilgili verileri toplama ve toplanan bu verilerin sıhhatini kontrol etmede ilk olarak erken dönemden başlayarak, musannef, cami, sünen türündeki kitaplarda tebvîb yönteminin nasıl teşekkül ettiği araştırılmıştır.

İkinci bölümde ise, “Sahîh-i Müslim’de Tebvîb” konusu incelenmiş olup bu bölümde, Müslim nüshaları ele alındıktan sonra, günümüze kadar gelmeleri sebebiyle Müslim’in en önemli iki nüshası olan İbn Süfyân ve Kalânî rivâyetleri etraflıca işlenmiştir. Yine bu bölümde, Müslim nüshaları ve Müslim üzerine yapılan çalışmalarda tebvîb konusu, geniş bir şekilde ele aldığımız konular arasındadır.

Verileri toplamak, değerlendirmek ve verilerin sıhhatini doğrulamak için ulaşabildiğimiz kadarıyla Müslim nüshaları gözden geçirilmiş; kaynaklara ulaşmada çeşitli arama motorları, üniversitelerin ve araştırma merkezlerinin veri tabanlarındaki kitap, makale vb. kaynaklar taranmıştır. Tezimizle, altın çağ olarak tabir edilen tasnif döneminde yazılan Müslim’in, bâb başlıklarından hâlî olup olmadığı; bâb başlıklarının bizzat Müslim tarafından yazılıp yazılmadığının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Tezimizde, Müslim'in, *Sahîh* adlı eserine bâb başlıklarını koymadığı yönünde bilinen yaygın kanaatin gerçekliğini ortaya koymaya çalışarak, hadis tarihine bir katkı sağlamasını hedeflemekteyiz.

Sahîh-i Müslim'in bâb başlıkları hakkında bugüne kadar yazılmış müstakil bir eser bilinmemektedir. Konu ile ilgili bilgiler ve tartışmalar, bazı usul, şerh ve ilmi özellikli akademik araştırmalarda dağınık bir şekilde serpiştirilmiştir. Ancak İbn Hayr nüshası gün yüzüne çıktıktan sonra, gelişi güzel bazı güncel çalışmalar yapılmışsa da bunların hiç biri müstakil bir kitap halinde telif edilmiş değildir.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla Müslim'in bâb başlıkları hakkında küçük bir risale tarzında yazılmış tek eser, Abdulkâdir Mustafa el-Muhammedî'ye ait, *Terâcimu Ebvâb-ı Sahîh-i Müslim mine's-San'ati'l-Hadisiyyeti ile't-Tebvîbi'l-Fıkhî*, adlı eseridir.² Müslim rivâyetleri hakkında kısa bilgi verdikten sonra müellif, Müslim hakkında eser yazmış bazı musanniflerin bâb başlıklarını karşılaştırmış ve Müslim'deki bâb başlıklarını nüssahların ve şarihlerin kendi ictihadına göre yazdığını ifade etmiştir. Bundan dolayı da nüshaların bâb başlıkları arasında büyük farkların olduğunu söylemiştir. Ona göre, Müslim'in gayesi fikhî çıkarımlarda bulunmak olmadığı için Müslim, *Sahîh*'i başlıklandırmayı bilerek terk etmiştir.

Çalışmamızda, *Sahîh-i Müslim* üzerine yapılan istinsah, muhtasar, müstahrec ve şerh nitelikli bazı çalışmaları inceleyerek Müslim'in bâb başlıklarını kendisinin koyup koymadığını araştırdık.

² Bkz. Muhammedi, Abdulkadir Mustafa, *Terâcimu Ebvâb-ı Sahîh-i Müslim -mine's-San'ati'l-Hadisiyyeti ile't-Tebvîbi'l-Fıkhî-*, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâik, Bağdad: 2018.

C. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İstinsâh (استنساخ) / Nûsha (نُسخة)

İstinsâh, (نسخ) kelimesi sülâsî fiil formatından türetilmiş olup istif'âl kalıbında mastardır. Sülâsî masdarı ise (نَسَخًا)'dir. Nesh kelimesi, bir kitabı, bir metni, bir vesikayı, bir el yazma eseri harf harf nakletmek ve yazmak;³ bir şeyi bir mekândan başka bir mekâna olduğu gibi nakletmek⁴ gibi anlamlara gelmektedir. (نسخ فلان الشعر) “Falanca kişi şiiri neshetti” derken onun lafız ve mana olarak şiiri bir başkasından aldığı kast edilmektedir.⁵

İsm-i fâili, (نَاسِخ)'dir. Nâsîh kelimesinin çoğulu ise (نَاسِخُونَ وَنَاسِخٌ وَنَاسِخٌ) şeklinde gelmektedir. Bu kavram, kitap ve yazışmaları kopyalayarak çoğaltmayı meslek olarak icra edenler için kullanılmaktadır. (نُسخة) Nûsha kelimesi de el yazması, ya da matbu bir eserden çıkarılan sûret, yazılı bir şeyin benzeri, eşi, tıpkısı gibi anlamlara gelmektedir. Müellifin bizzat kendisinin yazmış olduğu aslî/orijinal el yazma esere de (النُسخة الأم) ana nûsha denir.⁶

İstinsâh (استنساخ) kelimesi bir kitabın, başka bir kitaptan harf harf, tıpkısının aynısı ile kopyalanarak çoğaltılmasıdır. Buna göre istinsâh bir metnin, bir vesikanın, bir evrakın ya da el yazması bir eserin her hangi bir ekleme ya da çıkartma yapılmaksızın olduğu gibi çoğaltılmasını ifade eder. İstif'âl kalıbının “talep” özelliğini taşıması itibariyle bir yazının

³ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Sadr, Beyrut: H. 1414, c. III, s. 61.

⁴ Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Thk. Abdülalîm et-Tahâvî, 1.baskı, Kuveyt: 2000, c. VII, s. 355.

⁵ Ahmed Muhtar, Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muasıra*, 1. basım, Âlemu'l-Kütüb, Kahire: 2008, c. III, s. 2201.

⁶ Ahmed Muhtar, *a.g.e.* c. III, s. 2202.

yazılmasını talep etmek anlamını da taşır.⁷ (انتساح) infîâl kalıbında da kullanılan nesh kelimesi, “istinsah” kelimesi ile aynı anlama gelmekle beraber (الكتاب انتسخ) derken kitabın harf harf yazılmasının yanı sıra, harf harf nakledilmesi anlamını da taşımaktadır.⁸

Nesh kelimesi ve bu kelimeden türetilen farklı formatlarda kullanılan kavramlar Kur'an-ı Kerim'de izale etmek, bir hükmü ortadan kaldırmak ve çoğaltmak anlamlarında kullanılmıştır. Şimdi bunları örneklendirelim:

فَيَنْسَحُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“... Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır...”⁹ Âyetinde “nesh” fiili, izale etmek, gidermek, yok etmek, iptal etmek anlamında kullanılmıştır.¹⁰

مَا نَنْسَحُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz...”¹¹ âyetinde, bir hükmü kaldırmak ve/veya onun yerine bir başka bir hüküm getirmek anlamında kullanılmıştır.

هَذَا كِتَابُنَا يَنْطَلِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk.”¹² âyetinde (نَسْتَنْسِخُ) mastarının muzârî formatında kullanılan kelimesi, hafaza meleklerinin insan fiillerini, Allah nezdinde sabit olması, için birebir

⁷ Ahmed Muhtar, *a.g.e.* c. III, s. 2201.

⁸ Ahmed Muhtar, *a.g.e.* a.y.

⁹ Hac Suresi, 22/52.

¹⁰ Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Medârikü'l-Tenzîl, ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâr-u Kelimetü'l-Tayyib, Beyrut: 2005, c. II, s. 448.

¹¹ Bakara Sûresi, 2/106.

¹² Câsiye Sûresi, 45/29.

yazmalarını¹³ ve böylece her bir ferдин yapıp ettiklerinin hiçbir değişikliğe mahal kalmaksızın kayda geçirilmesini ifade etmektedir. Bir diğer âyette;

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاخَ وَفِي نُسَخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَتَذَكَّرُونَ

“Musa’nın öfkesi dinince (attığı) levhaları aldı. Onların nüshasında Rableri için korku duyanlara bir hidayet ve bir rahmet vardı.”¹⁴ “nüsha” kelimesi, asıl metinden çıkarılan kopya, o metnin yeniden yazılmış şekli, anlamında kullanılmıştır. Bu sebeple ilgili kısım *Kur’an Yolu* adlı eserde “tekrar yazılmış metinler...”¹⁵ şeklinde çevrilmiştir.¹⁶

Rivâyet metinlerinde de aynı kökten gelen kelimeler çoğunlukla sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır. Hadislerde zikredilen ve sülâsî formatta kullanılan nesh kelimesi, genellikle, şer’î bir hükmün, daha sonra gelen şer’î bir delille kaldırılmasını ifade eden anlamıyla kullanılmaktadır. Örneğin, Ali b. Ebî Tâlib’in şöyle dediği rivâyet edilmektedir:

نَسَخَ رَمَضَانَ كُلَّ صَوْمٍ، وَنَسَخَتِ الزَّكَاةُ كُلَّ صَدَقَةٍ، وَنَسَخَ الْمُتَنَعَةُ الطَّلَاقُ وَالْعِدَّةُ وَالْمِيرَاثُ

“Ramazan orucu tüm oruçları, zekât tüm sadakaları, müt’ayı da talak, iddet ve miras neshetmiştir.”¹⁷ Yani hükmünü iptal edip yürürlükten kaldırmıştır. İbn Abbâs’ın rivâyetinde de aynı anlam vurgulanmıştır:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْزِضُ الْقُرْآنَ فِي كُلِّ رَمَضَانَ مَرَّةً، إِلَّا الْعَامَ الَّذِي فُيْضَ فِيهِ، فَإِنَّهُ عُرِضَ عَلَيْهِ مَرَّتَيْنِ بِحَضْرَةِ

عَبْدِ اللَّهِ فَشَهِدَ مَا نُسِخَ مِنْهُ وَمَا بُدِّلَ.

“Hz. Peygamber her Ramazan ayında Kur’an’ı bir defa arz ediyordu, vefat edeceği yıl ise Abdullah b. Abbas’ın yanında iki defa Kur’an’ı arz etmiştir. Abdullah, Kur’an’dan

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. III, s. 61.

¹⁴ A’râf Sûresi, 7/154.

¹⁵ Karaman, Hayrettin, v.d. *Kur’an Yolu*, D.İ.B. Yay. Ankara: 2007, c. II, s. 597.

¹⁶ Nüsha kelimesini dikkate alan müfessirler, Mûsâ’ya vahyin taş levhalar üzerine yazılmış olarak geldiğini, Mûsâ’nın yere atmasıyla bu levhalar kırıldığı için yeni bir nüshasının yazılmış olabileceğini düşünmüşlerdir. Tevrat’ın verdiği bilgiler de bu yöndedir. (*Kur’an Yolu*, a.y.)

¹⁷ Abdürrezzâk, b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, Dâru’t-Ta’sîl, Kahire: 2015, c. VI, s. 371.

neshedilen ve değiştirilen âyetlere şahit olmuştur.”¹⁸ Görüldüğü üzere rivâyetlerde, aynı kökten kelimeler sözlük anlamlarıyla zikredilmektedir.

Nesh kelimesinin tefâul kalıbındaki karşılığı olan tenâsüh kelimesi, Utbe b. Gazvân’dan rivâyet edilen (وَأَمَّا لَمْ تَكُنْ نُبُوَّةً قَطُّ إِلَّا تَنَاسَحْتَ، حَتَّى يَكُونَ آخِرُ عَاقِبَتِهَا مُلْكًا) hadiste¹⁹ “değiştirmek, bir halden bir hale dönüştürmek” anlamında kullanılmıştır.²⁰

Rivâyetlerde nesh kelimesinin istinsah etme, bir eseri başka bir eserden çoğaltma anlamında kullanıldığı yerler de vardır. Örneğin Enes b. Malik, (نَسَحَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ الْمُصَاحِفَ فَبَعَثَ) Osman b. Affân’ın mushafları çoğaltarak diğer şehirlere gönderdiğinden söz etmektedir.²¹ Atâ’ b. Yesâr’a atfedilen bir rivâyetle de nesh kelimesi yazı ile çoğaltma, bir yerden başka yere naklederek yazma anlamında kullanılmıştır:

عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: «نُسِخَ فِي النَّصَفِ مِنْ شُعْبَانَ الْأَجَالِ، حَتَّى إِنَّ الرَّجُلَ لَيُخْرِجُ مُسَافِرًا، وَقَدْ نُسِخَ مِنَ الْأَحْيَاءِ إِلَى الْأَمْوَاتِ، وَيَنْزَوِجُ وَقَدْ نُسِخَ مِنَ الْأَحْيَاءِ إِلَى الْأَمْوَاتِ

“Şaban ayının ortasında (beraat gecesinde), tüm eceller yazılır. Bundan dolayıdır ki, kişi yolculuğa çıkar ama ismi diriler arasından (silinip) ölecekler arasında yazıldığı (için ölür). Evlenir ama ismi diriler arasından (silinip) ölecekler arasında yazıldığı (için ölür).”²²

¹⁸ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad: h. 1409, c. VI, s. 154; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, Müessesetü'r-Risâle, Tahkik: Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: 2008, c. V, s. 395.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, c. XXIX, s. 115; Müslim, Züh'd, 14;

²⁰ İbnü'l-Esîr, Mecdüddin el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2002, c. V, s. 40; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. III, s. 61.

²¹ Buhârî, Ebû Abdillâh, *es-Sahîh*, Thk. Mahmud Muhammed Nassâr, 7. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2013, İlim, 7.

²² Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 125.

“Kalem olsun eli kâtib-i bed-tahrîrin!

Ki fesâd-ı rakamı “sûr”umuzu “şûr” eyler.

Gâh bir harf kusuruyla eder “nâdir”i “nâr”;

Gâh bir nokta sükûtuyla “göz”ü “kör” eyler”²⁹

Günümüzde, hadis eserlerinin farklı nüshalarının karşılaştırılarak basımının gerçekleştirilmesiyle, istinsah yapılırken yapılan hataların gün yüzüne çıkarılması hedeflenmektedir. Örneğin, Dâru't-Ta'sîl, Müslim nüshalarını bir araya getirerek nüshalardaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Ancak ana nüsha elimize geçmediği müddetçe bazı hataların düzeltilmesi mümkün gözükmemektedir.

2. Kitâb (کتاب)

Kitâb, (کتاب) fiilinden türetilen masdar bir kelime olup,³⁰ iki kılıf arasında bir araya getirilmiş ve konularına göre bölünmüş,³¹ içerisine yazı yazılmış bir araya getirilmiş, derlenmiş, sahifeler anlamına gelmektedir.³² “Yazmak” manasına gelen kitâb kelimesinin çoğulu (کُتُب) şeklinde gelmektedir. Divit, farz, hüküm, kader,³³ Tevrat, İncil ve Kur'an için de kullanılır. Ümmü'l-Kitâb derken Fatiha suresi, ehl-i kitâb derken de Yahudi ve Hristiyanlar kast edilir. Hüküm, ecel kader anlamlarında da kullanılır.³⁴ (کُتُبُ الْکِتَاب)

²⁹ Akyüz, Kenan, v.d. *Fuzûlî Türkçe Divân*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1958, s. 10; Dörtlüğün açıklaması: Kötü yazan kâtibin eli kalem gibi kurusun; zira bazen nokta ziyadeleştirerek (سور) “sûr” -dügün, şenlik- kelimesini, (شور) “şûr” -fesat- diye yazar. Bazen bir harf düşürerek (نادر) “nâdir” kelimesini, (نار) “nâr”a -ateşe- çevirir. Bazen de, harften bir nokta düşürerek (گور) “gözü” (کور) “kör” eder. (Yıldırım, Ali, “Sâ'ibi Tebrîzî'nin Türkçe Şiirlerinde Fuzûlî Etkisi,” Fırat Ün. Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ: 2016, c. XXVI, sayı. 2, s. 62.)

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 698.

³¹ Ahmed Muhtar, *Mu'cem*, c. III, s. 1902.

³² Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tahir, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 2005, s. 128.

³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 699; Râzi, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtâru's-Sihâh*, Tah. Yusuf Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut: 1999, s. 266.

³⁴ İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed Neccar, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Dâru'l-Da'va, Kahire: Trs. c. II, s. 775.

ifadesiyle nikâh akdi kast edilir.³⁵ Modern Arapçada (كتاب الاعتماد) terkihi ile de ekonomi terimlerinden biri olan akreditif anlamında kullanılmaktadır.³⁶

Kitâb kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de, iki kılıf arasında bir araya getirilmiş ve konularına göre bölünmüş sayfalar³⁷, yazılı sayfa ya da mektup³⁸, farz edilen emir³⁹, ecel⁴⁰, kaza ve kader⁴¹, mukateb köle⁴², Kur'an-ı Kerim⁴³, semavi kitaplar⁴⁴, ehl-i kitâb⁴⁵, Levh-i Mahfuz⁴⁶, amel defteri⁴⁷, kocası ölmüş kadınların iddeti⁴⁸ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Rivâyet metinlerinde kitâb kelimesi, hüküm, farz ve içerisine yazı yazılmış bir araya getirilmiş sahifeler anlamlarında kullanılmıştır. Şimdi bunların örneklerini inceleyelim:

Bir hadiste ifade edildiğine göre Hz. Peygamber, hakemlik etmesi için kendisine başvuran iki kişiye (لَا تُضَيِّقُ بَيْنَكُمْ بَكْتَابِ اللَّهِ) “Allah’ın kitabıyla aranızda hükmedeceğim,” buyurmuştur.⁴⁹ Bir diğer rivâyette de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: (مَنْ اشْتَرَطَ شَرْطًا لَيْسَ)

³⁵ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, c. II, s. 774.

³⁶ Ahmed Muhtar, *a.g.e.* c. III, s. 1902.

³⁷ En'âm Sûresi, 6/7.

³⁸ Neml Sûresi, 27/28.

³⁹ Nisâ Sûresi, 4/24; Nisâ Sûresi, 4/103.

⁴⁰ Hicr Sûresi, 15/4.

⁴¹ Enfâl Sûresi, 8/68.

⁴² Nûr Sûresi, 24/33.

⁴³ Bakara Sûresi 2/2; Nisâ Sûresi, 4/105.

⁴⁴ Bakara Sûresi, 2/79; Bakara Sûresi, 2/113; En'âm Sûresi, 6/91.

⁴⁵ Mâide Sûresi 5/15.

⁴⁶ Kehf Sûresi, 18/49

⁴⁷ Câsiye Sûresi, 45/28.

⁴⁸ Bakara Sûresi, 2/235.

⁴⁹ Buhârî, Sulh, 5; Şurût, 9; Eymân ve'n-Nüzür, 3; Hudût, 31, 35, 40, 48; Ahkâm, 39; İ'tisâm, 2; Müslim, Hudûd, 25; İbn Mâce, Hudût, 7; Ebû Dâvûd, *es-Sicistânî*, *es-Sünen*, Thk. Şuayb el-Arnâvud – Muhammed Kamil Karabelilî, 1. Baskı, Dâru'r-Risâletü'l-İlmiyye, Beyrut: 2009, Hudût, 25; Tirmizî, Hudût, 8; Nesâî, Ebû Abdîrrahman, *es-Sünen (el-Müctebâ)*, Thk. Ahmed Şemsuddin, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2013, Adâbu'l-Kadâ', 22.

”⁵⁰ (يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا) “Kim Allah’ın kitabında olmayan bir şart koşarsa, o batıldır.”

Rivâyetlerde geçen kitâb kelimesi, içerisinde Allah’ın hükümlerinin bulunduğu⁵¹ ve iki kapak arasında bir araya getirilmiş sahifeler anlamındadır. Başka bir rivâyette geçtiğine göre Hz. Peygamber, (كِتَابُ اللّٰهِ الْفَصَاصُ)⁵² “Allah, kisası farz kılmıştır” ifadesini kullanmıştır.

Mezkûr rivâyette geçen “kitâb” kelimesi “farz” manasına gelmektedir.⁵³

Diğer bir rivâyette ise “kitâb” kelimesi, sözlük anlamlarından biri olan “içinde yazı yazılan şey” manasında kullanılmıştır. İbn Abbas’ın rivâyet ettiği hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: (مَنْ نَظَرَ فِيْ كِتَابٍ اٰجِبِهِ بِغَيْرِ اِذْنِهِ، فَاِنَّمَا يَنْتَظِرُ فِي النَّارِ) “Kim izni olmadıkça kardeşinin kitabına bakarsa ateşe bakmış gibidir.”⁵⁴ Bu rivâyette, içerisinde sahibinin ortaya çıkmasından hoşlanmadığı bir sır veya bir emanet yazılı bulunan kitap kast edilir.⁵⁵ Rivâyetteki nehiy, kitapta bulunan bir bilginin sahibinin izni olmaksızın alıntı yapılmasını, kaba tabirle çalıntı yapılmasını önlemeye yönelik olarak da anlaşılabilir.

Hadis edebiyatı literatüründe “kitâb” kelimesi, hadisleri konularına göre ayırarak bir araya toplayan hadis musannefatında, ana bölümleri ayırmada kullanılan bir terimdir. Söz gelimi *Kitâbu’l-İmân*, imanla ilgili hadisleri ihtiva eden ana bölüm başlığıdır.⁵⁶ Daha

⁵⁰ Buhârî, Buyû’, 67; Mukâteb, 2; Nesâî, Buyû’, 86.

⁵¹ Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, c. IV, s. 101.

⁵² Rivâyete göre Nadr’ın kızı Rübeyyi’ bir kızın ön dişlerini kırmıştı. Dişi kırılan kızın ailesi diyet istedi. Rübeyyi’in ailesi ise affedilmesini istedi. Ancak kabul etmediler. Hz. Peygamber’e geldiler, Hz. Peygamber kisas yapılmasını emretti. Enes b. Nadr: “Rübeyyi’nin dişi mi kırılacak? Hayır! Seni hak ile gönderene yemin olsun, onun ki onun dişi kırılmaz!” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: (كِتَابُ اللّٰهِ الْفَصَاصُ) “Ey Enes Allah kisası farz kılmıştır” buyurdu. Daha sonra dişi kırılan kızın ailesi, kisastan vazgeçerek affa razı oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah’ın öyle kulları var ki, (bir iş için) Allah’a yemin etse, Allah onu boş çevirmeyip yeminini yerine getirir” buyurdu. (Buhari, Diyât 19; Sulh 8; Tefsir, Bakara, 23; Tefsir, Maide, 6; Müslim, Kasâme 24; Ebu Davud, Diyat 39; Nesai, Kasâme, 16.)

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. I, s. 700.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, *Kitâbu’s-Salât*, 359 (Hadis no: 1485).

⁵⁵ Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, c. IV, s. 101.

⁵⁶ Bkz. Buhârî, İmân; Müslim, İmân.

çok câmi', sünen ve musannef adı verilen ve fikhî bölümlere göre tertip edilmiş hadis kitaplarında ana konuları işaretlemek ve birbirinden ayırmak üzere konulmuştur.⁵⁷

Hadis edebiyatı açısından "kitâb" kelimesine "hüküm" anlamı verildiğinde, bir konudaki belli başlı hükümleri içeren rivâyetlerin, altında derç edildiği ana başlıklar kast edilir. Örneğin, *Kitabu's-Salât* derken içerisinde namaz ile ilgili hükümleri içeren; *Kitâbuz-Zekât* derken de zekât ile ilgili hükümleri içeren rivâyetlerin yer aldığı ana konu başlıkları anlaşılmaktadır.

Muhaddisler müstakil konulu eserlere ve özellikle belirli bir kişiden gelen hadislerin toplandığı eserlere "cüz"⁵⁸ ve "sahife"⁵⁹ adını vermişlerdir. Hicri ikinci asırda telif edilen hadis kitaplarından bir kısmının câmi' türü eserlere vücut veren çeşitli konulardan birine tahsis edildikleri görülmektedir. Sünen olsun câmi' olsun musannef eserlerde bu konular umumiyetle "kitâb" adı altında zikredilmektedir. Belirli bir konuya tahsis edilmiş müstakil eserlere de umumiyetle "kitâb" adı verilmiştir.⁶⁰

Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) *Kitâbu'l-Ferâiz* ve *Kitâbu't-Tefsîr*'i; Abdullâh b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) *Kitâbu'z-Zühd* ve *r-Rekâik*, *Kitâbu'l-Birr* ve *s-Sıla*, *Kitâbu't-Tefsîr* ve *Kitâbu'l-Cihâd*'ı, İshak İbn Yusuf el-Ezrak'ın (v. 195) *Kitabu's-Salât*, *Kitabu'l-Menâsik* ve *Kitâbu'l-Kirâat*'i; Muhammed İbn Fudayl ed-Dabbî'nin (ö. 195/811) *Kitâbu'd-Duâ*, *Kitâbu'z-Zühd*, *Kitâbu's-Sıyâm* ve *Kitâbu't-Tefsîr*'i;⁶¹ gibi eserler örnek olarak sıralanabilir.

Kitâbet kelimesi hadis tahammül metodlarından birisidir. Şeyhin mesmû'âtını yahut bir veya bir kaç hadis yanında hazır olan talebeye yazarak ya da yazdırarak vermesi;

⁵⁷ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, T.D.V. Yay. Ankara: 1992, s. 182.

⁵⁸ Bkz. Hasan b. Mûsâ Ebû Alî el-Eşyeb, *Cüz 'ün fihi Ehâdisi'l-Hasan b. Musâ el-Eşyeb*, Dâru'l-Ulûmi'l-Hadis, Birleşik Arap Emirlikleri: 1990; M. Yaşar, "Cüz" Mad. D.İ.A. İst. 1993, c. VIII, s. 147, 148.

⁵⁹ Bkz. Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih*, Muhakkik: Ali Hasan Ali Abdulhamid, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut: 1987; Aydın, Abdullah, "Sahîfe" D.İ.A. İst. 2008, c. XXXV, s. 522, 523.

⁶⁰ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, T.D.V. Yayınları, Ankara: 1998, s. 213.

⁶¹ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 213, 214.

yahutta uzakta bulunana göndermesinden ibarettir. Kitabet yoluyla hadis rivâyet edenler, isnadlarında (كتب الي فلان), (اخبرونا فلان مكتابة) veya (اخبرونا فلان كتابة) eda lafızlarını kullanırlar.⁶²

3. Bâb (باب) / Tebvîb (تبويب)

Bâb (الباب) kelimesi Arapçada bir yere giriş anlamında kullanılır. Kapı kelimesi “bâb” kelimesini karşılamakla birlikte, daha geniş anlamda şehir ve mekân girişleri için de kullanılır.⁶³ Çoğulu (أَبْوَابٌ وَبَيَانٌ) şeklinde gelmektedir.⁶⁴ Kur’an-ı Kerim’de “bâb” kelimesi ma’rife ve nekrâ halleriyle, tekil⁶⁵ ve çoğul⁶⁶ olarak kullanılmaktadır. (بُوب الدَّارِ) ifadesinden, kişinin evine kapı yapması anlaşılır. Yûsuf Suresinde de belirtildiği üzere, bâb kelimesi, (وَعَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ) “Kapıları kilitledi”⁶⁷; (وَاسْتَبَقَا الْبَابَ) “İkisi de kapıya doğru koştular”; (وَالْقِيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ) “Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar,”⁶⁸ bir mekânın giriş ve çıkışı için kullanılan bir kavramdır.⁶⁹

Bâb kelimesi mecazen de kullanılır. Örneğin, (أغلق باب الاجتهاد) “içtihadın kapısını kapattı,” cümlesinden içtihada sınır koymak; (أغلق باب المفاوضات) cümlesinden de meseleleri çözüme kavuşturmak için görüşmelere tüm kapıları kapamak anlaşılır. (باب) kelimesinin tesniyesi olan (البابان) kelimesiyle mecazen dünya ve ahiret kast edilmektedir. Bazen de

⁶² Koçyiğit, Talât, *Hadis Istılahları*, A.Ü.İ.F. Yay. Ankara: 1985, s. 275-276; Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 182.

⁶³ Isfahânî, Râğıb, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: 2005, s. 45.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s. 223.

⁶⁵ Negrâ olarak: Yusuf Suresi, 12/67; Râd Suresi, 13/23; Hicr Suresi, 15/44; Hadîd Suresi, 57/13. Marife olarak: Bakara Suresi, 2/58; Nisa Suresi, 4/154; Maide Suresi, 5/23; A'raf Suresi, 7/161; Yusuf Suresi, 12/25.

⁶⁶ Negrâ olarak: En'am Suresi, 6/44; A'raf Suresi, 7/40; Yusuf Suresi, 12/67; Hicr Suresi, 15/44; Nahl Suresi, 16/29; Zümer Suresi, 39/72; Ğâfir Suresi, 40/76; Kamer Suresi, 54/11. Marife olarak: Yusuf Suresi, 12/23; Sâd Suresi, 38/50.

⁶⁷ Yûsuf Sûresi, 12/23.

⁶⁸ Yûsuf Sûresi, 12/25.

⁶⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. II, s. 47.

“bâb” kelimesi başka bir kelimeyle terkip oluşturarak yeni bir anlam kazanır. Örneğin, (باب عالي) terkiibinden “Osmanlı hükümeti” anlaşılır. Bâb kelimesinin, kraliyet sarayı, ahşap veya başka malzemelerden yapılmış girişi kapatan kapı, çeşit, nev’, menzil gibi anlamları da vardır.⁷⁰

“Tebvîb” (التبويب) kelimesi de, tef’îl kalıbında mastar bir kelime olup bölümlere ayırmak anlamına gelir. (بُوبَ الكتاب) cümlesinden müellifin kitabını bölümlere ayırdığı anlaşılmaktadır.⁷¹ İlimde de (باب كذا وكذا) demek suretiyle herhangi bir konuya giriş kast edilmektedir.⁷² İbn Manzûr, tebvîb edilmiş bâbları, tasnîf edilmiş aynı türlerin bir araya getirilmesiyle eşdeğer görmektedir.⁷³

Hadis edebiyatı açısından tebvîb kelimesi, çeşitli materyaller üzerinde yazılı bulunan hadislerin belli konular etrafında toplatılmasının ilk aşamasıdır. Bu ilk aşama, hadislerin belli başlı konular altında bir araya getirilme faaliyetidir. Hadis kitaplarında aynı konudaki hadislerin bir arada bulunduğu “kitâb” başlıklı ana bölümler içinde yer alan tâlî bölümlere “bâb” denir. Bu bölümler, bütünü parçaları durumundadır. Misal vermek gerekirse Buhârî’nin *Kitâbu’l-Ezân* bölümü içerisinde yer alan *Bâbu’d-Duâ’ inde’n-Nidâ’*⁷⁴ bâbında, ezandan sonra ezan duasını okuyan mü’minlerin Hz. Peygamber’in şefaatine müstahak olacaklarına dair bir hadis bulunmaktadır.⁷⁵

İbn Hacer (ö. 852/1448), hadis edebiyatının oluşumundan söz ederken tabîin devrinin sonlarına doğru ulemanın çeşitli bölgelere dağılmasıyla hadislerin tedvîni ve haberlerin tebvîbinin gerçekleştiğini bildirmektedir. Musannifler, her bir bâbı birbirinden

⁷⁰ Ahmed Muhtar, *Mu’cem*, c. I, s. 259.

⁷¹ Ahmed Muhtar, *a.g.e.* c. I, s. 259.

⁷² Isfahânî, *Râğıb, el-Müfredât*, s. 45.

⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. I, s. 224.

⁷⁴ Buhârî, *Kitâbu’l-Ezân*, 8.

⁷⁵ Uğur, *Mücteba, Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 37.

ayrı olarak tasnîf etmişlerdir. Sözlerine devamla İbn Hacer, hadislerin tek bâb üzere tasnîfinin, üçüncü tabakaya mensup âlimlerin ahkâmı tasnîf etmelerine kadar devam ettiğini bildirmektedir.⁷⁶ İbn Hacer'in verdiği bilgilere göre ilk önce hadislerin tedvîn ve tebvîb faaliyeti daha sonra da tasnîf faaliyeti gerçekleşmiştir. Böylece tedvîn faaliyetiyle dağınık yazı malzemeleri üzerinde bulunan hadislerin bir araya getirilmesinden sonra hadisler konularına göre toplanmış, musannef denilen ve belli konulara binaen tasnif edilerek, bâblarına göre ayrılmış olan hadis kitapları meydana gelmiştir. Hadis tarihi açısından en önemli aşama olarak görülen “tebvîb” ameliyesi, rivâyetlere ulaşmayı kolaylaştırmıştır.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki okuyucunun dikkatini çeken ve gözüne ilk takılan şey, okuduğu eserin tertip ve düzenidir. Okuyucu, müellifin ilmi hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadan önce, nazarını ve dikkatini eserin tertip ve düzenine çevirir; böylece eserin faydası ve kullanabilirliği hakkında bir kanaate varır. İlmi eserlerin sunuluşu ve ihtiva ettiği bilgilerin sergilenişi, o eserin değerini yücelten temel unsurlardır. Bununla birlikte, okuyana fayda sağlaması bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bol miktarda bilgi ihtiva ettiği halde, tertip ve düzeninin zayıf oluşu sebebiyle ilmi değeri düşen nice eserler vardır. Zira tek bir konuyu araştıran bir okuyucu, aradığını bulabilmek için bütün bir kitabı okumak zorunda kalabilir.⁷⁷

Râvî eksenli yazılan eserlerin içindeki herhangi bir konuda yazılmış rivâyetlere ulaşma zorluğu, müelliflerinin vefatından sonra bazı araştırmacıları, bu tür eserleri konularına göre tekrar düzenleyip basmaya sevk etmiştir. Örneğin, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eseri, es-Sââtî tarafından konularına göre tertip edilerek tekrar

⁷⁶ İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: H. 1379, c. I, s. 6.

⁷⁷ İtr, Nureddin, *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-Muvâzenetu beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîheyn*, Matbaatü'l-Cenne, Haleb: 1970, s. 303.

basılmıştır.⁷⁸ Keza Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsne'd* adlı eseri, Müessesetü'r-Risâle tarafından 55 cilt halinde tekrar basılmış, son iki cildi ise eserin içindeki rivâyetlere ulaşmayı kolaylaştırmak için kitâb ve bâblara göre tekrar düzenlemiştir. Sonrasında da alt başlıklar ve bu alt başlıkların altına da hadis numaralarını yerleştirmiştir. Şimdi bunun bir örneğini sunalım:

القسم الاول:

قسم التوحيد واصول الدين وبيان ما فيه من الكتاب

١- كتاب التوحيد

باب وجوب المعرفة الله وتوحيده

اخذ الله الميثاق من ظهور ادم

٣١١ - ٢٤٥٥ - ١٢٢٨٩ - ١٢٣١٢ - ٢١٢٣٢

Yukarıda görüldüğü üzere son başlığın altında bazı rakamlar yer almaktadır. Bu rakamlar konu ile ilgili rivâyetin hadis numarasıdır. Rivâyetin numaralarına ulaşıldığı takdirde hangi ciltte yer aldığına kolayca ulaşılabilecektir. Yukarıdaki tabloya göre 311 numaralı rivâyet birinci ciltte⁷⁹, 2455 numaralı rivâyet dördüncü ciltte⁸⁰, 12289 numaralı rivâyet on dokuzuncu ciltte⁸¹, 12312 numaralı rivâyet on dokuzuncu ciltte⁸², 21232 numaralı rivâyet de otuz beşinci ciltte⁸³ yer almaktadır.

4. Terceme (ترجمة) / Terâcim (تراجم)

Dil bilimciler “terceme/terâcim” kelimesinin Arapça olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım dil bilimci söz konusu kelimenin Arapça olduğunu iddia

⁷⁸ Bkz. es-Sââtî, Ahmed Abdurrahman el-Bennâ; Buhayrî, Muhammed Abdulvehhâb, *Fethu'r-Rabbânî li Tertîbi Müsne'd-i Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî ve meahu Kitâb-u Bulûğî'l-Emânî min Esrâri'l-Fethi'r-Rabbânî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arab, Beyrut: Trs.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, c. I, s. 399.

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.* c. IV, s. 267.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.* c. XIX, s. 302.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.* c. XIX, s. 323.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.* c. XXXV, s. 155.

ederken bir kısım dil bilimci de kelimenin arapçalaştığı konusunda fikir ileri sürmüşlerdir.⁸⁴ Terâcim kelimesinin tıpkı (رُفِعَ رَانَ وَرَعَا) kelimesi gibi çekimlendiğinden söz eden Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), kelimenin başındaki (ت) harfinin zaid olduğunu söylese de⁸⁵ filologlar tarafından kabul görmemiştir.⁸⁶ İbn Hayyân (ö. 469/1076) ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise, bu kelimenin (رَجَمَ) kelimesinden türediğini ve tıpkı (رُفِعَ رَانَ) vezninde olduğu gibi (رَجَمَان) şeklinde çekimlendiğini iddia etmektedir. Bu kelimenin (الرَّجْمُ) cümlesinden anlaşıldığı gibi “taş atma” anlamına gelip gelmediği ise ihtilaf konusu olmuştur. Bu kelime şayet muarrab ise bu durumda (رَجَمَ) kelimesinden türememiştir.⁸⁷

Terceme (تَرْجَمَةٌ) kelimesi, beyan etmek, izah etmek, netleştirmek, açıklığa kavuşturmak, ifade etmek, tefsir etmek, şerh etmek ve yorumda bulunmak gibi anlamlara gelmektedir. (رَجَمَ الْكِتَابَ) cümlesinden kitabı bir dilden başka bir dile nakletmek, çeviri yapmak; (رَجَمَ لِفُلَانٍ) cümlesinden de birinin, biyografisini ve hayat hikâyesini zikretmek anlaşılır.⁸⁸ Üç farklı şekilde kullanımının olduğu görülen terceman/tercümân/türçümân kelimesi, farklı bir dildeki ifadeleri başka bir dile aktaran kimse için kullanılmaktadır.⁸⁹ Tercümanın daha çok sözlü çeviri, mütercimin ise yazılı çeviri yapanlar için kullanıldığı

⁸⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. 31, s. 328.

⁸⁵ Cevherî, Ebû Nasır İsmail, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Tah. Ahmed Abdulğafur Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut: 1987, c. V, s. 1928;

⁸⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. 31, s. 327.

⁸⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. 31, s. 328.

⁸⁸ Ahmed Muhtar, *Mu'cemu'l*, c. I, s. 288.

⁸⁹ Ahmed Muhtar, *a.g.e.* c. I, s. 288.

belirtilmektedir.⁹⁰ Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmesindeki temayüzünden dolayı İbn Abbas'a, "Türçümânü'l-Kur'an" lakabı verilmiştir.⁹¹

Bir dilden başka bir dile çeviri yapma anlamına geldiğini söyleyen birçok filolog bulunsa da⁹² tercüme kelimesinin, klasik dönemlerde "çeviri" anlamında kullanılıp kullanılmadığı dil bilimcilerin gündemini işgal etmiştir. Kimi zaman tercüme yerine, çeviri anlamına gelen "nakil" ve "tahvil" kelimelerinin kullanıldığı izlenmektedir. Kelimenin etimolojisinden de anlaşılacağı gibi tercümede bir şeyin, durumun veya anlamın bir yerden bir yere, bir şeyden bir şeye aktarılması söz konusudur.⁹³

Kur'ân-ı Kerim'de "terceme" kavramı geçmemekle beraber, Allah'ın, insanların dillerini ve renklerini farklı yaratması, O'nun (varlığının ve kudretinin) delilleri arasında sayılır ve bunda ibretler bulunduğu zikredilir.⁹⁴ âyette belirtildiği üzere dillerin farklı oluşu, iletişim için tercümenin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. İslam coğrafyasının genişlemesiyle Kur'an'ın farklı dillere çevrilmesi gerekliliğini doğurmuş ve bu ameliye de tercüme faaliyetleri ile gerçekleşmiştir. Yine Kur'an'da Allah'ın, bazı elçilerine, tebliğini aracısız⁹⁵ bildirdiği⁹⁶, Hz. Mûsâ ile herhangi bir vasıta olmaksızın⁹⁷ tercümansız konuştuğu,⁹⁸ bildirilmektedir. Rivâyet metinlerinde de:

مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا سَيَكَلِّمُهُ رَبُّهُ، لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ تَرْجُمَانٌ، وَلَا حِجَابٌ يَحْجُبُهُ

⁹⁰ Bozkurt, Nebi, "Tercüman", D.İ.A. İst. 2011, c. XL, s. 489.

⁹¹ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir Atâ', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1990, c. II, s. 279.

⁹² Cevherî, *es-Sihâh*, c. V, s. 1928; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 12, s. 229; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. 31, s. 327.

⁹³ Macit, Muhittin, "Tercüme Hareketleri," D.İ.A. İst. 2011, c. XL, s. 498.

⁹⁴ Rûm Suresi, 30/22.

⁹⁵ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, c. I, s. 208.

⁹⁶ Bakara Suresi, 2/253.

⁹⁷ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, c. I, s. 416.

⁹⁸ Nisâ Sûresi, 4/164.

Allah'ın, kıyamet gününde insanlarla, arada herhangi bir tercüman olmaksızın konuşacağı zikredilmektedir.⁹⁹ Hz. Peygamber'in, yabancı devlet adamlarına mektup gönderdiği, genellikle bu mektupları Zeyd b. Sâbit'in yazdığı ve gelen yabancı heyetlerin konuşmalarını onun tercüme ettiği rivâyet edilmektedir.¹⁰⁰

Hadis edebiyatı açısından düşündüğümüzde, hadis kitaplarında aynı konudaki hadislerin bir arada bulunduğu “kitâb” başlıklı ana bölümler içinde yer alan tâlî bölümlere “bâb”,¹⁰¹ ana bölümler olan kitâbları ve bunları oluşturan bâblara konulan başlıklara ise “termece” denir. Terceme, bâb unvanlarına verilen bir ıstılahtır. Çoğulu ise terâcimdir. “Fıkhü'l-Buhârî fî terâcimihi” sözü, onun fıkıh meselelerine dair görüşlerinin *Sahîh*'inin bâblarına koyduğu kimi başlıklarda özetlenmiştir, manasındadır.¹⁰² Konularına göre tasnif edilmiş eserlerde bâb başlıklarına, altındaki hadislerin ihtiva ettiği mânaları özetlemesi dolayısıyla “terceme” adı verilmiştir.¹⁰³

Hadisler ile bâb teracimi arasında bir bağıntının (uyumun) olması gerekmektedir.¹⁰⁴ Örneğin, Buhârî'nin *el-Kırâetü ve'l-Ardu ale'l-Muhaddis*¹⁰⁵ bâbında sıraladığı hadislerin, bâb tercemesinde zikredilen hadis tahammül yollarından olan kıraat ve arz¹⁰⁶ ile bir bağıntının olması gerekmektedir. Kıraat ve arz yoluyla hadis rivâyetinin caiz olduğuna delil olarak sunulan ve Hz. Peygamber ile bir bedevi arasındaki diyalogu konu edilen rivâyetin, bâb tercemesi ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak, bazen

⁹⁹ Buhârî, Zekât, 9; Rikâk, 49; Tevhîd, 24, 36; Müslim, Zekât, 67.

¹⁰⁰ İbn Abdîrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-İkdü'l-Ferîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1983, c. IV, s. 244.

¹⁰¹ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 37.

¹⁰² Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 403.

¹⁰³ Okiç, M. Tayyib, “Hadiste Tercüman”, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 1966, c. XIV, sayı: I, s. 31.

¹⁰⁴ Emîr es-San'anî, Muhammed b. İsmail b. Salâh, *Tevdîhu'l-Efkâr li Meâniyi Tenkîhi'l-Enzâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan: 1997, c. I, s. 44.

¹⁰⁵ Buhârî, İlim, 7.

¹⁰⁶ Arz: Lugatte, bir şeyi bir kimseye göstermek, ibraz etmek ve ızhar etmek manasına gelen arz kelimesi, hadis ıstılahı olarak, ravinin elinde bulunan hadisleri şeyhine okuması (arz etmesi) manasında kullanılmıştır. Bu bakımdan, hadisçilerin çoğuna göre arz, şeyhe okumak şeklinde ifade edebileceğimiz, “el-Kırâe ala's-şeyh” tabirinin tam karşılığıdır. (Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 38.)

musanniflerin, eserlerinde bu bağıntıyı dikkate almadıkları görülmektedir. Bâb teracimi arasındaki uyumu konusunda en çok eleştirilere maruz kalan şüphesiz ki Buhârî'dir. Onun bâb teracimini konu edinen onlarca eser yazılmıştır.¹⁰⁷

Musannifler, bazen bir bâb altında birçok hadis sıralarken bazen de bir bâb altında tek bir hadis ele almışlardır. Buhârî, bir hadisi farklı hükümler istinbat etmek üzere birçok yerde kullanırken, Müslim'in bir yerde kullandığı bir hadisi başka bir yerde kullanmadığı, birbiriyle ilgili rivâyetleri bir arada tasnif ettiği bilinmektedir. Buhârî'nin, muhtelif bâblarda aynı hadisin benzer rivâyetlerini sık sık kaydetmesinin sebebi, aynı metnin, fikhın muhtelif bâblarında kullanılmaya elverişli görünmesidir. Buna mukabil Müslim, hadislerden fikhî neticeleri çıkarma himmetini okuyucuya bırakmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰⁷ İbnü'l-Müneyyir, Nâsiruddîn, *el-Mütevârî alâ Ebvâbi'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut: 1990; Eroğlu, Ayşegül, “Buhârî'nin el-Câmi‘u's-Sahîh’indeki Bâb Başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve İbnü'l-Müneyyir’in el-Mütevârî’si”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* c. XVII, sayı. 1, 2019, s. 101-123.

¹⁰⁸ Goldziher, Ignaz, *İslam Kültürü Araştırmaları*, Çev. Mehmet Said Hatiboğlu, Cihad Tunç, Otto Yay. Ankara: 2019, c. II, s. 334.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS EDEBİYATINDA TEBVÎB

Hz. Peygamber döneminde nazil olan âyetlerin tevkîfî bir şekilde sûrelere yerleştirilmesi ve sûrelerin tertibi, sahâbîlere tasnif fikrini verdiği düşünülebilir. Bu da bize bazı sahâbîlerin, tasnif fikrine yabancı olmadıklarını gösterir. Onlardan menkûl müdevven bazı yazı malzemeleri bulunmakla birlikte,¹⁰⁹ Kur'an'a karışır endişesi, Hz. Peygamber'in vefatının onları derinden sarsması, ilk ihtilafların vuku bulması ve siyasi ayrılıklar, onların sadırlardaki ve satırlardaki hadis metinlerinin tedvîn ve tasnifi üzerindeki mesailerini geciktirmiştir. Böylelikle tasnifin bilinçli bir hüviyet kazanması tabiûn devrine intikal etmiştir.

Kur'an'ın üslubunun eşsiz oluşu, âyet ve sûrelerinin tertibinde de kendini göstermektedir.¹¹⁰ Bundan dolayı İslam âlimleri, Kur'an âyetlerinin düzen ve tertibinin tevkîfî olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹¹¹ Zeyd b. Sâbit'in ifadesine göre Kur'an, Hz. Peygamber döneminde derlenmiştir.¹¹² Vahiy meleği olan Cebrâil ona gelerek âyetlerin yerini, yani hangi sûreye eklenmesi gerektiğini, apaçık bir şekilde göstermiştir.¹¹³ Bütün surelerin tertibinin şimdiki haliyle bizzat Hz. Peygamber'in kendisinden işitildiği gibi yapılmış olması¹¹⁴ ve Hz. Peygamber'in âyetlerin ilgili surelere eklenmesi ilgili emri, yani Kur'an'ın tertibinin tevkîfî olması, bazı sahâbîlere tedvîn ve tasnif fikrini vermiştir denilebilir.

¹⁰⁹ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 34-58.

¹¹⁰ Azamî, Muhammed Mustafa, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi*, Trc. Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İst. 2006, s. 108.

¹¹¹ Süyûtî, Celâlüddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesir, Dimaşk/Beyrut: 2006, c. I, s. 189.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. XXXI, s. 484.

¹¹³ Geniş bilgi için bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 181-203.

¹¹⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 157.

Yahudi geleneğinde Tevrat'ın bir yorumu olarak kabul edilen Talmud, Mişna ve Gemara adlı iki bölümden oluşmaktadır.¹¹⁵ Mişna altı ana kitaptan¹¹⁶ oluşur ki bu kitaplar/bölümler sünen, câmi türü hadis mecmularının ana başlığı olan kitaplara veyahut klasik dönem İslâmî fıkıh eserlerindeki ana başlık/bölümlere benzetilmektedir.¹¹⁷ Stephan Longton'dan (1150-1228) alınan bir sistem olan bölümlere ayırma işlemi, 14. yüzyılda Latin Vulgata'sından itibaren İbranice yazmalarda da benimsenmiştir. 16. yüzyıla kadar cümle bölümlemelerine alt bölümler olarak numara verilmiyordu.¹¹⁸

Yukarıda da ifade edildiği gibi Tevrat'ın bâb şeklinde oluşumu Hristiyan kaynaklı olup bu bölümleme usulü miladi XIII. yüzyılın başında, Canterbury Başpiskoposu Stephan Longton tarafından ortaya konulmuştur. Miladi XIV. yüzyılda Yahudilerin bu usulü benimsemesinden sonra da Tevrat bâblara göre tasnif edilmiştir.¹¹⁹ Batının, İslâm'ı entelektüel bir çerçevede inceleme gayreti ise Cluny Manastırı'ndan Muhterem Peter'in (ö. 1156) çabalarıyla gelişmiştir. Peter, İspanya'da bir tercüme heyeti oluşturmuş ve Kur'an'ın ilk tercümesi de Kettonlu Robert tarafından, 1143'te tamamlanmıştır.¹²⁰ Kettonlu Robert, Kur'an'ı tercüme etme görevini hemşehrisi Hermannus Dalmata ile beraber üstlenmiştir.¹²¹ Tercüme heyeti, Kur'an'ın yanı sıra, Hz. Peygamber'in hayatını içeren bir kısım eserleri de tercüme etmiştir.¹²²

¹¹⁵ Geniş bilgi için Bkz. Han, Zafer İslam, "Talmud'un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri," Trc. Mehmet Aydın, A.Ü.İ.F.D. c. XXXV, s. 1, s. 141.

¹¹⁶ Mişna'da yer alan altı ana kitap şunlardır: 1. Zeraim (dua, yeme içme ve ziraatla ilgili hükümler), 2. Moed (bayramlar), 3. Naşim (evlilik ve aile hayatıyla ilgili hükümler), 4. Nezikin (sivil ve cezaî hükümler), 5. Kodaşim (mâbed ve kurban ibadetiyle ilgili hükümler), 6. Tohorot (ritüel temizlikle ilgili hükümler). Geniş bilgi için Bkz. Gürkan, Salime Leyla, "Talmud," D.İ.A. İst. 2010, c. XXXIX, s. 550.

¹¹⁷ Toprak, Mehmet Sait, *Talmud ve Hadis, Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Kabalcı Yay. İst. 2012, s. 138-139; 288.

¹¹⁸ Azamî, *Kur'an Tarihi*, s. 300.

¹¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Adam, Baki, "Tevrat," D.İ.A. İst. 2012, c. XLI, s. 41-45. Bkz. <https://wol.jw.org/tr/wol/d/r22/lp-tk/2016167> (Erişim Tarihi: 28.09.2021)

¹²⁰ Bulut, Yücel, "Oryantalizm," D.İ.A. İst. 2007, c. XXXIII, s. 429.

¹²¹ Sezgin, Fuad, *İslam'da Bilim ve Teknik*, İ.B.B. Kültür A.Ş. Yay. İst. 2008, c. I, s. 139.

¹²² Heyet birçok Arapça metni tercüme etti. Muhterem Peter'in seçtiği Arapça metinlerin çevirilerinden meydana gelen, "Cluny Corpus" adı verilen antolojiler oluşturulmuştur. Bu koleksiyon Kur'an tercümesi, müslüman gözüyle kaleme alınmış kısa bir dünya tarihi, yaratılış, atalar, Hz. Muhammed'in hayatı ve

Batıda gerçekleşen ilk tercüme faaliyetleri, Stephan Longton'un Tevrat'a bâb bölümlerini yerleştirmesinden yaklaşık olarak bir asrı aşkın bir zaman diliminden önce gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında Arapça'dan batı dillerine birçok eser tercüme edilmiştir. Tercüme edilen bu eserlerin konularına göre tasnifli olması kuvvetle muhtemeldir. Zira miladi XII. yüzyılda, İslam dünyasında ilmi faaliyetler tekâmül etmiş, hadis edebiyatı oluşumunu tamamlamış, ilmi anlamda İslam coğrafyası altın devrini yaşamış bulunmaktaydı. Bu bilgiler bize, bâb taksimli tasnif sisteminin İslam medeniyetinin bir ürünü olduğunu, İncil ve Tevrat'ın konularına göre bölünmesinde Müslüman âlimlerin katkısının olduğunu göstermektedir. Bu sistemle, kitaplardaki bilgilere ulaşmak kolaylaşmıştır. Bundan dolayı âlimler musanneflerde ve sünnetle ilgili kitaplarda bâb sistemine büyük önem vermişlerdir.¹²³ İnsanların inanışları, dünya görüşleri ve hayat tarzları birbirinden farklılık arz etse de, hayatı kolaylaştıran buluşları birbirlerinden aldıkları ve katkı sunmak suretiyle geliştirdikleri bir gerçektir. Bu da bize ilmin tekâmülünde, medeniyetlerin birbirinden faydalandıklarını göstermektedir. Buna binaen hadis edebiyatı açısından düşündüğümüzde de aynı etkileşimin görüldüğü aşikârdır. Her dönem kendinden önceki dönemlerin kültürel malzemelerini kullanıp geliştirmiştir.

Bu bölümde, hadislerin konularına göre taksim etmenin yoğunlaştığı tasnîf döneminin çerçevesini ve hadis ilminin gelişim safhalarını ele alacağız. İlk defa hadislerin belli konular altında cem edilmesinin ne zaman başladığı belli olmamakla beraber, konunun incelenmesiyle bazı somut verilere ulaşmak mümkün olacaktır. İkinci bölümle, tebvîb ile ilgili olarak ele alacağımız konuların gelişim gösterdiği tarihi süreci gözden

doğumu esnasındaki olağan üstü hadiseler hakkında bir menkıbeler derlemesi, bazı İslâmî kavramların şerhi ve Ya'kûb b. İshak'ın el-Kindî savunması olarak tanınan Hristiyan-Müslüman tartışmalarının ilk kitabından oluşmaktaydı. Geniş bilgi için bkz. Bulut, Yücel, "Oryantalizm," c. XXXIII, s. 428-437.

¹²³ Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Thk. Merkezu'l-Buhûs ve't-Takniyeti'l-Ma'lûmât, Dâru't-Ta'sîl, Kahire: 2014, c. I, s.103.

geçirmiş olacağız. Böylece çalışmamızda, bâb, tebvîb ve terâcim kavramlarının yoğun olarak kullanıldığı dönemin eserlerini tebvîb tarihi açısından inceleme inkanı bulacağız.

Literatür merkezli yaklaşımın egemen olduğu tasnîf yöntemiyle yazılan eserlerde,¹²⁴ hadislerin yazıya geçirilmesi ve belli esaslara göre kitap haline getirilmesi sürecini kapsayan hicri I. - III. (VII.-IX.) yüzyılları hıfz, kitâbet, tedvîn ve tasnîf olmak üzere dört dönem halinde incelenmiştir.¹²⁵ Hadis tarihi açısından genel kabul görmüş bu dönemlerin, başlangıç ve bitiş tarihlerinin kesin hatlarıyla belirlenmesinin güç olduğu ortadadır. Zira bütün bu faaliyetler, hadislerin ortaya çıktığı andan itibaren hemen her zaman var olagelmıştır. Bu sebeple söz konusu dönemlerden bahsederken biri varken diğeri hiç yokmuş ya da, kesin hatlarla biri bitip öteki başlamıştır gibi bir tespitle bulunmak doğru olmasa gerekir. Bu dönemlerin isimlendirilmesi, o zaman diliminde bu faaliyetlerden birisinin yoğunluk kazanması ve üzerinde daha fazla durulması sonucu olmuştur.¹²⁶

Tebvîb tarihi açısından daha faydalı olması için konuyu tasnîf öncesi ve tasnîf dönemi olmak üzere iki ana dönem olarak ele alacağız:

A. TASNİF ÖNCESİ HADİS EDEBİYATINDA TEBVÎB

1. Hıfz ve Kitabet Dönemi

Hz. Peygamber'in ve ashabının dönemi olarak bilinen bu dönem, hadis edebiyatını konu edinen kitaplarda hıfz ve kitâbet dönemi olarak isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber ve ashabının yaşadığı zaman dilimini içine alan bu dönem, hicri I. (miladi, VII.) yüzyılın sonlarına kadar devam eder. Hadislerin daha çok ezberlemek amacıyla yazıldığı tedvîn öncesi bu döneme tesbit dönemi de denir.¹²⁷

¹²⁴ Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, Ankara Okulu Yay. Ankara: 2009, s. 12.

¹²⁵ Efendioğlu, Mehmet, "Tedvîn," D.İ.A. Ankara: 2010, c. XL, s. 267.

¹²⁶ Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay. Ankara: 2013, s. 17.

¹²⁷ Efendioğlu, Mehmet, "Tedvîn," D.İ.A. c. XL, s. 267.

İlk devirlerde Hz. Peygamber'den işitilip muhafaza edilen hadislerin tedvîn edilmediği, yani bir kitap halinde toplanıp yazılmadığı bir gerçektir.¹²⁸ Bununla birlikte kitabet, tedvîn ve tasnîf kelimelerinde ortak nokta toplamaktır. Ama bu üç terim, anlam, kapsam, sistem ve zaman bakımından farklı toplama işlemlerine delalet etmektedir. Şöyle ki:

Kitabet, herhangi bir sahâbînin bizzat Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri kendisi için yazıp bir araya getirmesi olayıdır. Bunlar hatırlamak maksadıyla tutulmuş özel notlar (müzekkîrât)dır. Bu anlamdaki bir tedvîn (kitabet) Hz. Peygamber ve sahabe devrine ait bir hadisedir.¹²⁹

Hamîdullah'ın, tedvîn döneminin, Hz. Peygamber zamanında başladığını ileri sürmesi¹³⁰ böylesi bir tedvîndir. Hamîdullah, hadislerin üç suretle yazıya geçirildiğini, bunları Hz. Peygamber'in emriyle yazılan resmi vesikalar, Hz. Peygamber'in emriyle yazılmış gayr-ı resmi vesikalar ve Nebevî asırda sahabenin yazdıkları yazılar olarak sıralamıştır.

Tedvîn öncesi hıfz ve kitâbet döneminde hadislerin belli bir sisteme göre yazılmadığı dağınık yazı malzemeleri üzerinde muhafaza edildiği görülmektedir. Bu dönemde dağınık yazı malzemeleri üzerinde bulunan hadisler, belli bir tasnîfe tabi tutulmaksızın kayıt altına alınmıştır. Bu dönem, tebvîb için henüz erken dönemi ifade etmekle beraber, ilk yazılı metinlere baktığımızda, konu başlığı niteliği olan ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Şimdi bunun örneklerini inceleyelim:

¹²⁸ Koçyiğit, Talât, *Hadis Tarihi*, T.D.V. Yay. Ankara: 1998, s. 27.

¹²⁹ Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, M.Ü.İ.F.V. Yay. 4. Basım, İst. 1997, s. 16.

¹³⁰ Hamîdullah, Muhammed, "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvîni," Trc. Nafiz Danışman, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 1955, c. IV, sayı, 3, s. 1, 7.

1.1. İlk Yazılı Kaynaklarda Konu Başlıkları

Hiz. Peygamber'in Yabancı Devlet Adamlarına Gönderdiği Mektuplar: Bu metinler, Hiz. Peygamber'in Habeş Kralı Necaşi'ye,¹³¹ Bizans İmparatoru Herakliyus'a,¹³² Mısır Hükümdarı Mukavkıs'a¹³³, İran'ın Kisra'sına¹³⁴ ve Bahreyn Meliki el-Munzir b. Sava'ya¹³⁵ gönderdiği ve asılları günümüze kadar gelen vesikalar olup, İslam'ın tebliğini içeren mektuplardır. Hiz. Peygamber'in göndermiş olduğu davet mektuplarının içeriğinde, devlet adamlarının ve tebalarının İslam'a girmelerini sağlamaya yönelik tebliğ ifadeleri vardır. Hiz. Peygamber'in, İslam'a davet için meliklere gönderdiği bu mektuplar, "Min Muhammed Resulillah ila'n-Necâşi"¹³⁶, "Min Muhammed Abdillâh ve Resulihi ilâ Hirakl Azîmi'r-Rum"¹³⁷, "Min Muhammed Abdillâh ve Resulihi ilâ Mukavkıs Azîmi'l-Kıbt"¹³⁸, "Min Muhammed Resulillah ilâ Kisrâ Azîmi Fâris"¹³⁹, "Min Muhammed Resulillah ilâ el-Münzir b. Sâvâ" gibi sözleriyle başlamaktadır. Aynı üslup ile Hiz. Ebûbekir ve diğer halifeler de valilere mektuplar göndermiştir. Örneğin Hiz. Ebûbekir'in Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a yazmış olduğu mektup, "min Ebî Bekr ilâ Ebî Ubeyde b. el-Cerrâh"¹⁴⁰ ifadeleriyle söze başlamaktadır. Mektupların böyle bir üslup ile yazılması o dönemde yaygın bir kullanıma işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de bu üslup ile Hiz. Süleyman'ın Belkız'a mektup yazdığı belirtilmektedir:

¹³¹ Hamîdullah, Muhammed, *Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye lil-Ahdi'n-Nebi ve'l-Hilâfeti'r-Râside*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut: 1987, s. 99-106.

¹³² Hamîdullah, *a.g.e.* s.109.

¹³³ Hamîdullah, *a.g.e.* s. 135, 136.

¹³⁴ Hamîdullah, *a.g.e.* s. 140.

¹³⁵ Hamîdullah, *a.g.e.* s. 145.

¹³⁶ Hamîdullah, *a.g.e.* s. 99-106.

¹³⁷ Hamîdullah, *a.g.e.* s. 109.

¹³⁸ Hamîdullah, *a.g.e.* s. 135, 136.

¹³⁹ Hamîdullah, *a.g.e.* s. 143.

¹⁴⁰ Hamîdullah, *a.g.e.* s. 133.

“Mektup, Süleyman’dan gelmekte, Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla başlamaktadır.”¹⁴¹

H. Peygamber’in gönderdiği mektuplarda kullanılan girizgâh özelliği taşıyan ifadeler, mektubun içeriği hakkında bilgi vermese de mektubun kimden geldiğini gösteren bir başlık niteliği taşımaktadır. H. Peygamber’in yabancı devlet adamlarına gönderdiği bu mektuplar, musanneflerde şu bâblarda zikredilmiştir.

Said b. Mansûr (ö. 227/842) (باب رسائل النبي صل الله عليه وسلم و دعوته)¹⁴²; İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849) (بَابُ كِتَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ)¹⁴³; Buhârî (ö. 256/870) (بَابُ كُتُبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى مُلُوكِ الْكُفَّارِ يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ)¹⁴⁴; Müslim (ö. 261/875) (وَسَلَّمَ إِلَى كَثِيرَى وَقَيْصَرَ)¹⁴⁵; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Mekkî el-Fâkihi (ö. 278/981-92) (باب في مكاتبة المشركين)¹⁴⁶; Tirmîzî (ö. 279/892) (ذكر كتابة النبي صل الله عليه وسلم الى كسرى)¹⁴⁷

Dikkatleri çektiği gibi, yukarıda adı geçen musannifler, H. Peygamber’in, yabancı devlet adamlarına gönderdiği mektupların giriş cümlelerinde kullanılan söz öbeklerine yakın bâb teracimi koymuşlardır.

Medine Vesikası: Hicretten sonra Müslümanları ve Medine toplumunu oluşturan Yahudi ve diğer Arap kabilelerini bir şehir devleti kurmak üzere, bir araya getiren H.

¹⁴¹ Neml Suresi, 27/30.

¹⁴² Said b. Mansûr, Ebû Osman, *Sünen-i Said b. Mansûr*, Thk. Habîburrahman el-Azamî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut: Trs. c. II, s.187.

¹⁴³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, c. VII, s. 346.

¹⁴⁴ Buhari, Meğâzî, 84.

¹⁴⁵ Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 6. Baskı, Beyrut: 2011. Cihâd ve’s-Siyer, 75.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî el-Fâkihi, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi’d-Dehri ve Hadisuh*, Daru’l-Hadar, Beyrut: 1994, c. V s. 224.

¹⁴⁷ Tirmîzî, Ebû İshâ, *es-Sünen*, Thk. Halid Abdulğani Mahfûz, 5. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut: 2014, Kitâbu’l-İsti’zân ve’l-Âdâb, 23.

Peygamber, anayasa niteliği taşıyan vesikanın esaslarını yazılı bir metin/sahîfe halinde ortaya koymuştur. Bu anayasanın içeriğinde, Medine site devletini oluşturan toplulukların birbirleriyle ve yabancılarla olan ilişkilerinin yanı sıra, idarî ve adlî yapıya dair esaslar ve fertlerin din ve vicdan hürriyetlerini belirli esaslara bağlayan maddeler bulunmaktadır.¹⁴⁸

İlk madde ise şu şekilde başlamaktadır:

هذا كتاب من محمد النبي بين المؤمنين والمسلمين من قريش و(اهل) يثرب ومن تبعهم فلحق بهم (فحل بهم) وجاهد معهم.

“Bu, Allah’ın Rasulü Muhammed tarafından Kureyş, Yesrib mü’mînleri ve müslümanları ve bunlara tabi olanlarla, onlara sonradan katılanlar ve onlarla birlikte cihad edenler arasında düzenlenmiş bir kitap/vesikadır.”¹⁴⁹

Hamîdullah’ın, bir devlet reisi tarafından dünyada yazılan ilk anayasa¹⁵⁰ olarak addettiği 64 maddelik Medine vesikasının¹⁵¹ bu ilk maddesi, anlaşmanın hangi taraflar arasında yapıldığı ve anlaşmanın içeriği hakkında bilgi vermesi açısından bir konu başlığı niteliği taşımaktadır. Nitekim İbn Zenceveyh (ö. 251/865), *Kitâbu’l-Emvâl* adlı eserinde, anlaşmanın ilk maddesine uygun olarak, (هَذَا كِتَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَأَهْلِ يَثْرِبَ وَمُؤَادَعَتُهُ) başlığını koymuştur.¹⁵²

Hudeybiye Barış Antlaşması: Hudeybiye barış antlaşmasında besmeleden sonra kaleme alınan, “Bu, Muhammed b. Abdillâh ile Süheyl b. Amr arasında imzalanan bir anlaşmadır,”¹⁵³ maddesi, anlaşmanın kimler tarafından imza altına alındığını ortaya koyması cihetiyle, bir konu başlığı özelliği taşımaktadır. Nitekim İbn Zenceveyh (ö.

¹⁴⁸ Aydın, Mehmet Akif, “Anayasa,” D.İ.A. 1991, c. III, sayfa: 153.

¹⁴⁹ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 57-64; Zeyveli, Hikmet, *Medine Sahifesi*, Kuramer, İst. 2019, s. 119.

¹⁵⁰ Hamîdullah, “Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvîni” c. IV, sayı, 3, s. 2.

¹⁵¹ Medine Vesikası, İbn İshâk ve Ebû Ubeyd kanalıyla günümüze kadar gelmiştir. İbn İshâk metni 64 maddeden oluşurken, Ebû Ubeyd metni 44 maddeden oluşmaktadır. Biz de İbn İshâk metnini esas aldık. Bkz. Zeyveli, Hikmet, *Medine Sahifesi*, s. 113.

¹⁵² İbn Zenceveyh, Ebû Ahmed Humeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, Merkezu’l-Melik Faysal lil-Buhûs ve’d-Dirâsâtü’l-İslâmiyye, Riyad: 1986, c. II, s. 466.

¹⁵³ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s. 77.

251/865), yukarıdaki riyaveti, *Kitâbu'l-Emvâl* adlı eserinde Hudeybiye anlaşmasının yer aldığı (الصُّلْحُ وَالْمُهَادَنَةُ تَكُونُ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ إِلَى مُدَّةٍ) bâbında zikretmiştir.¹⁵⁴ İbn Hibbân (ö. 354/965) da, *el-İhsân fî Takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân* adlı eserinde (دَكْرُ الشَّرْطِ الثَّانِي الَّذِي كَانَ فِي كِتَابِ الصُّلْحِ بَيْنَ الْمُصْطَفَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ أَهْلِ مَكَّةَ) bâbında ele almıştır.¹⁵⁵

Zekât Nisabı ve Zekât Hakkındaki Hükümler: Hz. Peygamber'in ömrünün sonlarına doğru, zekât nisabı konusunda yazdırdığı hükümler vardı. Hz. Peygamber, bu hükümleri yazdırmış ancak zekât memurlarına gönderemedi vefat etmiştir. Hz. Peygamber, vefatından önce yazdırdığı bu vesikayı kılıcına bağladı. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebubekir bununla amel etti, ondan sonra Hz. Ömer vefatına kadar bu hükümleri uyguladı.¹⁵⁶ Hz. Peygamber'in vefatından önce yazdırmış olduğu ve kılıcına bağlamış olduğu bu hükümler, belli başlı konuları bir araya getirmek amacıyla yazdırılmamış olsa da, zekâtla ilgili belli başlı hükümlerin bir arada bulunduğu sahifelerdir. Bu vesika Tirmizî'de (مَا جَاءَ فِي زَكَاةِ الْإِبِلِ وَالْعَنَمِ)¹⁵⁷ bâbında; İbn Ebî Şeybe'de ise (فِي زَكَاةِ الْإِبِلِ مَا فِيهَا)¹⁵⁸ bâbında zikredilmiştir.

Buraya kadar anlattıklarımız, bir tasnif yöntemi olan tebvîb ve bâb teracimi ile doğrudan bir ilgisi olmasa da belli bir metne uygun başlık atma uygulamasına misal olabilir. Daha sonraki dönemlerde, musanniflerin eserlerinde yazmış oldukları bâb teracimine de ilham kaynağı olmuştur.

¹⁵⁴ İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, c. I, s. 393.

¹⁵⁵ İbn Hibbân, Muhammed Ebû Hâtım, *el-İhsân fî Takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1988, c. XI, s. 214.

¹⁵⁶ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 34-41.

¹⁵⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, Zekât, 4.

¹⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 358-360, (Hadis No: 9887)

1.2. Sahâbe Döneminde Yazılı Belgelerde Konu Başlıkları

Sahâbe, sözlü rivâyette bulunduğu gibi hadisleri imla edip yazdırırlardı ve/veya verdikleri dersleri bir kitaptan takip ederlerdi. Ancak onların hadisleri mevzularına göre mi rivâyet ettikleri, yoksa şahsi tercihleriyle veya birinin sorusu üzerine yapılan müzakere neticesinde mi rivâyet ettikleri bilinmemektedir. Belki de İbn Abbâs (ö. 68/687, 688) ve Urve b. Zübeyr'in (ö. 94/713) usulleri, hadislerin tasnifli neşirlerine ait en eski kayıtlardır. Ulemanın kendi aralarında hadisleri konularına göre gözden geçirdikleri de anlaşılmaktadır.¹⁵⁹

Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687-88), belli mevzular için belirli günler tayin ettiği, mesela bir gün fıkıh, ertesi gün tefsir, üçüncü gün de meğâzî okuttuğu, hac mevsiminde de hac ile ilgili konuları ele aldığı, hatta Arap olmayanların soru ve cevaplarını tercüme etmek için tercüman bile bulundurduğu rivâyet edilmektedir.¹⁶⁰ İbn Abbas, şayet yazılı metinlerden sohbetlerini yapıyor idiyse, bu da yanında bulunan hadislerin tasnif edilmiş olduğunu gösterir.

H. Ali'nin (ö. 40/667) Taşıdığı Tomarlar: Hz. Ali, sadakât ve diyet hükümlerini ihtiva eden¹⁶¹ bazı yazılı belgeleri bir tomar halinde sarar, kılıcına bağlı olarak yanında tutardı. Buhari'nin naklettiğine göre, Ebû Cuhayfe, Hz. Ali'ye “Senin yanında herhangi bir yazılı belge var mı” diye sorar. Hz. Ali: “Hayır, Allah'ın kitabından ve bir Müslümana verilen anlayıştan başka bir şey yoktur. Bir de şu sahîfenin içindekiler vardır” cevâbını vermiştir. Ebû Cuhayfe, “Peki, bu sahîfenin içinde ne var?” diye sorunca, Hz. Ali: “Bu sahifede fidye hakkındaki hükümler, savaş esirlerinin kurtarılması ve hiçbir Müslümanın bir kâfire bedel olarak öldürülemeyeceği hakkında hükümler vardır,” dedi.¹⁶² Hz. Ali'nin

¹⁵⁹ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 165, 166.

¹⁶⁰ A'zamî, *a.g.e.* s. 41.

¹⁶¹ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 51.

¹⁶² Teyâlisî, Ebû Dâvûd, *el-Müsne'd*, Dâru'l-Hicre, Mısır: 1999, c. I, s. 152; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. VIII, s. 488; Buhari, *İlim*, 40; Tirmizî, *el-Velâ ve'l-Hibe*, 3.

taşımış olduğu bu tomarlar, belli bir konuda bir araya getirilmiş rivâyetlerden müteşekkil bir sahifelerdir.

Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) *es-Sahîfetü's- Sahîha'sı*: Ebû Hüreyre'nin Hemmâm b. Münebbih'e yazdırdığı hadislerden oluşan *es-Sahîfetü's-Sahîha'sı* erken dönemde tedvîn edilen eserlerdendir.¹⁶³ Ebû Hüreyre'nin, Hemmâm'a imla ettirdiği bu sahife, daha ziyade ahlakî tavır ve hareketler ilgili rivâyetleri içeren bir eserdir.¹⁶⁴

Hemmâm'ın Sahîfesi'nde hadislerin, belli bir metot takip edilerek tasnif edildiği, sahîfedeki metinlerin onar onar olarak rivâyet edildiği belirtilmektedir. Hemmâm'ın *Sahîfesi*'ndeki haberler incelendiğinde, her on hadiste bir, Hz. Peygamber, Yüce Allah, ibadet, ahlak ve önceki milletlerle ilgili bir rivâyetin bulunduğu görülecektir. Yani metinler onarlı olarak rivâyet edilmiş ve bu onlu tasnif içerisinde genel konular korunmaya çalışılmıştır.¹⁶⁵ Hemmâm'ın Sahîfesi'nde, hadislerin bâb başlıkları zikredilmeksizin, tansif yöntemiyle yazıldığı söylenebilir.

İlk hadis belgesi olan Hemmâm'ın sahifesinde yer alan rivâyetleri, Bünyamin Erul, belli konular çerçevesinde tertip ve tasnîf ederek *Hadislerin Dili, İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi* adıyla yeniden neşr etmiştir. Hemmâm'ın sahifesinde, ahlak hadislerinin yanı sıra iman, ibadet, muamelat, tarih, kültür, kıyamet alametlerinden ahiret ahvaline dair farklı konulara dair rivâyetler yer almaktadır.¹⁶⁶ Söz konusu sahifede yer alan rivâyetler genel olarak ahlakla ilgili konularla ilgilidir. Fıkî rivâyetler ise fıkî meselelerden ziyade, daha çok Müslümanın ibadet ahlakı ile ilgili rivâyetlerdir. Ebû

¹⁶³ Salih, Subhi, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 32.

¹⁶⁴ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 59; Hamîdullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*, Trc. Kemal Kuşçu, Beyan Yay. İst. 2004, s. 71.

¹⁶⁵ Erdim, Sinan, *Hemmâm b. Münebbih ve Rivâyetlerinin Değeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: 2014, s. 83.

¹⁶⁶ Erul, Bünyamin, *Hadislerin Dili İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi*, T.D.V. Yay. Ankara: 2009, s. 8-9.

Hüreyre'nin sahifesi, konusu yazılı olarak belirtilmeyen ancak ahlakla ilgili konuları esas alan rivâyetlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir sahifedir.

Abdullah b. Amr b. Âs'ın (ö. 65/684-685) *es-Sahîfetü's-Sâdikâ*'sı: Hz. Peygamber'den duyduğu her hadisi unutmamak için yazan Abdullah b. Amr b. Âs, bazı sahâbîlerin duyduğu her sözü, onun da beşer olması sebebiyle kızgın ve hoşnut iken konuştuğunu ve böylece yanlış bir şey söyleyebileceğini ima ederek ondan her duyduğu şeyi kaydetmesini doğru bulmayınca Hz. Peygamber'e müracaat etmiş. o da: "Yaz! Nefsimi kudretinde tutana yemin ederim ki ağzımdan ancak hak söz çıkar," diyerek kendisinden duyduğu her sözü ve her davranışı yazabileceğine dair izin vermiştir.¹⁶⁷ Onun kendisinden daha fazla hadis bildiğini söyleyen Ebû Hüreyre, bunun sebebini onun Hz. Peygamber'den duyduğu tüm hadisleri yazmasına bağlamıştır.¹⁶⁸

Abdullah b. Amr b. Âs Hz. Peygamber'den işitmiş olduğu hadisleri bir araya getirdiği sahifesini *Sâdika* olarak isimlendirmiştir.¹⁶⁹ O, *es-Sahîfetü's-Sâdika*'yı bir sandıkta muhafaza eder ve kendisine yöneltilen bir takım soruların cevaplarını da *Sahîfe*'ye bakarak cevaplardı. Günümüze kadar müstakil bir kitap olarak ulaşmayan bu eserdeki hadislerin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber 1000 civarında olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁰ *es-Sahîfetü's-Sâdika*'da yer alan rivâyetlerin büyük bölümü Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır.¹⁷¹

Abdullah b. Amr b. Âs *es-Sahîfetü's-Sâdika*'da yer alan hadisler, genel itibarıyla, iman, İslam ve nifak gibi **akaide**; ibadet, muamelat, nikah ve talak, feraiz buyû', hadler, cihad, meğazi, taam libas ve tıb gibi **fikhiyâta**; zühd, güzel ahlak, selam, infak, sabır, kötü ahlakın zem edilmesi, zulüm ve fuhşiyatın nehyedilmesi, erkeklerin kadınlara ve

¹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XI, s. 57-58.

¹⁶⁸ Buhârî, İlim, 40.

¹⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. II, s. 285; c. IV, s. 198; c. VII, s. 343.

¹⁷⁰ Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Amr b. Âs," D.İ.A. İst. 1998, c. I, s. 85-86.

¹⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XI, s. 7-672.

kadınların erkeklere benzemesinin nehyedilmesi gibi **fedâil** ve **âdâba**; namazda, mescide giderken, yağmur duasında, iftar anında, hasta ziyareti gibi Hz. Peygamber'in çeşitli münasebetlerle söylemiş olduğu **dua**, **tesbih**, **salavata**; gelecekte vuku bulacak **ğaybiyata** taalluk eden konuları içeren rivâyetlerden oluşmaktadır.¹⁷² Günümüze kadar gelmediği için eserin müsned tarzında mı yoksa bâb sistemli musannef tarzında mı yazıldığı hakkında fikir yürütmek mümkün değildir. Şayet tasnifli bir şekilde yazılmışsa, yukarıdaki konular düşünüldüğünde *es-Sahîfetü's-Sâdıka*'nın, neredeyse tüm konuları içermesi bakımından, cami' türü bir eser olduğunu söylememiz mümkündür.

Cabir b. Abdillâh'ın (ö. 78/697) Sahifesi: Câbir b. Abdullâh'ın (ö. 78/697) sahifesinin hac menasiki hakkında olduğu zikredilmektedir.¹⁷³ Söz konusu sahifenin hac menasiki hakkında oluşu Cabir b. Abdillâh'ın sadece bu konudaki rivâyetleri bir araya getirdiği, dolayısıyla konusu belli rivâyetlerin derç edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sahâbîlerin rivâyet ettikleri hadislere dikkat ettiğimizde her sahâbî ravisinin bir ya da birkaç konuya dair rivâyetlerde bulundukları dikkat çekmektedir. Örneğin:

Abdullâh b. Abbas'ın (ö. 68/687-88) tefsir, meğazi, fıkıh gibi konularda hadis yazması, Abdullâh b. Amr b. Âs'ın (ö. 65/684-85) Hz. Peygamber'in hayatı, meğazi ve kadim tarih hakkında bazı risaleler yazması, Hz. Ali'nin (ö. 40/661) zekat ve vergi hakkında kitabının bulunması, Câbir b. Abdullâh'ın (ö. 78/697) hac hakkında risale tanzim etmesi, Sübey'a el-Eslemiyye'nin (ö. ?) iddet konusunu içeren hadisleri yazması¹⁷⁴ Übey b. Kâ'b'ın (ö. 33/654) Kur'an-ı Kerim ilimlerine dair rivâyetleri,¹⁷⁵ Hz. Ömer'in (ö.

¹⁷² Muhammed Seyfüddin Uleyş, *Abdullâh b. Amr b. el-Âs ve Sahîftühü's-Sâdıka*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme lil'Kütüb, Kahire: 1986, 31-35.

¹⁷³ Subhî, İbrâhim es-Sâlih, İbrahim, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuh*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut: 1984. s. 26.

¹⁷⁴ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 54

¹⁷⁵ A'zamî, *a.g.e.* s. 54-55.

23/644) vergi ve mali meseleler hakkında muhtelif hadisleri toplaması,¹⁷⁶ sahâbîlerde, bir nevi branşlaşma olarak görülen konulu hadis çalışmaları yaptıkları anlamına gelebilir.

Sonuç itibariyle; hadislerin konulara göre tertip edilmesi anlamına gelen tasnîf düşüncesinin, oldukça erken bir dönemde, sahabe zamanında ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim bazı sahâbîlerin, bazı konulara dair Hz. Peygamber'in hadislerini topladıkları vaki olmuştur. Örneğin, Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'den intikal eden vergi ve malî meseleler ile ilgili muhtelif hadisleri toplayarak bir araya getirdiği; daha sonra bu hadislerin İbn Ömer'in eline geçtiği kayıt altına alınmıştır.¹⁷⁷ Keza, Zeyd b. Sâbit'in de ferâiz konusuna ilişkin Hz. Peygamber'den intikal eden hadisleri ihtiva eden ilk feraiz kitabını tedvîn ettiği nakledilmiştir.¹⁷⁸

Bunların yanında tabiîn döneminde pek çok âlimin, *kitabu'l-feraiz*, *cerahât*, *talâk*, *sadakât*, *tefsir* ve *megâzî*, gibi müstakil ve münferid konulu eserler kaleme aldıklarına dair rivâyetler¹⁷⁹ konulu eserlerin erken dönemde ortaya çıkmaya başladığını ve tedvîn faaliyetiyle iç içe olduğunu göstermesi açısından son derece önemi haizdir.

2. Tedvîn Dönemi

Hıfz ve kitâbet döneminin ardından, Hz. Peygamber'e ait çeşitli bilgilerin tasnîf edilmeden derlenip biriktirildiği tedvîn dönemi gelir. Bu da I. (VII.) yüzyılın sonlarından başlayıp II. (VIII.) yüzyılın ortalarına kadar devam eder.

Sözlükte “yazmak, toplamak, derlemek” anlamındaki tedvîn, terim olarak hafızalarda ve değişik yazı malzemeleri üzerinde bulunan hadis metinlerini, belli bir tasnîfe tâbi tutmadan yazıya geçirmek demektir.¹⁸⁰ Tedvîn faaliyeti, henüz yazıya

¹⁷⁶ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 41-57.

¹⁷⁷ A'zamî, *a.g.e.* s. 56.

¹⁷⁸ A'zamî, *a.g.e.* s. 58.

¹⁷⁹ A'zamî, *a.g.e.* s. 61.

¹⁸⁰ Efendioğlu, Mehmet, “Tedvîn,” c. XL, s. 267; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 436; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 199.

geçmemiş rivâyetleri yazıya geçirmek ve eskiden yazılmış veya yeni yazıya geçirilmiş olan hadis metinlerini belli bir ayırma tabi tutmadan bir araya getirmeyi ifade etmektedir.¹⁸¹ Bir diğer deyişle, muhtelif sahabîler tarafından yazılmış olan yahut yazılmasa bile hafızalarda tutulan hadisleri toplayarak bir kitap meydana getirmek manasındadır.¹⁸²

Tedvîn devrinde hadisler derlenip defterler veya kitaplar haline getirilmiştir. Bu, bir bakıma hadislerin sahabîlerden rivâyet edilerek yazılı metinler haline getirilerek bir araya toplanmasıdır.¹⁸³

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'an'ın toplanmasını zorunlu kılan olaylar silsilesi, hadislerin tedvin edilmesini de zorunlu hale getirmiştir. Hadislerin ne zaman tedvin edildiğine ilişkin ilk girişimlerin, Hiz. Ebû Bekir ile başladığı belirtilmektedir. Hiz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre, Hiz. Ebûbekir 500 kadar hadisi bir araya getirmiş, ancak bir müddet sonra bu sahifeyi yakarak imha etmiştir. Hiz. Aişe, babasına bunun sebebini sorduğunda Hiz. Ebû Bekir, bir araya getirdiği sahifesinde güvendiği kişilerden aldığı hadislerin bulunduğunu; ancak Hiz. Peygamber'in sözlerini kendisinin rivâyet ettiği şekliyle nakledilmeyeceği endişesiyle onları yaktığını söylemiştir.¹⁸⁴

Hiz. Ömer'in de, Hiz. Peygamber'in sünnetlerini bir araya getirmek istediği rivâyet edilmektedir. Hiz. Ömer, bir ay boyunca istihare etmiş, sonra da fikrini şu gerekçe ile değiştirmiştir: "Ben Hiz. Peygamber'in sünnetlerini bir araya getirmek istemiştım. Ancak sizden önceki kavimleri hatırladım, onlar da kitaplar yazdılar ve yazdıkları kitaplara öyle kapanmışlardı ki Allah'ın kitabını terk ettiler. Vallahi ben Allah'ın kitabına herhangi bir

¹⁸¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 16.

¹⁸² Koçyiğit, Talât, *Hadis Usulü*, T.D.V. Yay. Ankara: 2008, s.279.

¹⁸³ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 9.

¹⁸⁴ Taberî, Muhibbu'din Ebu'l-Abbâs, *er-Riyâdün-Nadra fî Menâkıbi'l-Aşara*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1984, c. I, s. 199, 200; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1998, c. I, s. 10, 11.

şey ilave etmeyeceğim!”¹⁸⁵ Bu bilgiler ışığında hadis tedvîninde ilk girişimin Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’e ait olduğu söylenebilir. Ancak bu ilk girişim çeşitli sebeplerle gerçekleştirilememiştir.

İkinci tedvîn girişimi, Abdulazîz b. Mervan’a (ö. 86/705) aittir. Ebû Hüreyre’den rivâyette bulunan¹⁸⁶ Abdulazîz b. Mervân, Bedir ashabından yetmiş kişi ile görüşmüş olan Kesîr b. Murre el-Hadramî’ye (ö. 75/694) gönderdiği mektupta, Ebû Hüreyre’nin hadislerinin kendisinde bulunduğu için, Ebû Hüreyre dışındaki sahabîlere ait hadisleri yazıp kendisine göndermesini istemiştir.¹⁸⁷ Rivâyete göre Ömer b. Abdulaziz’in dedesi olan Mervân b. Hakem, Ebû Hüreyre’yi zaman zaman yanına çağırarak hadis nakletmesini ondan istemiş, bu esnada Mervân’ın kâtibi Ebû Zuayzea bu rivâyetleri yazmış ve saklamıştır.¹⁸⁸ Abdülazîz b. Mervân’ın elindeki hadislerin, babası Mervân tarafından yazdırılan bu hadisler olması muhtemeldir.¹⁸⁹

Abdulazîz b. Mervân’ın bu girişimi, onu, resmi anlamda hadisleri tedvîn faaliyetini başlatan ilk devlet adamı yapmaktadır. Abdülazîz b. Mervân’ın isteğinin ne ölçüde yerine getirildiği bilinmemekle beraber, Kesîr b. Mürre’nin Abdülazîz’den önce vefat etmesi ve verilen emrin yerine getirildiğine dair kaynaklarda bilgi bulunmaması, bu konuda bir sonuca ulaşılmadığını düşündürmektedir.¹⁹⁰

Üçüncü tedvîn girişimi Ömer b. Abdulaziz döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönem, tedvîn faaliyetinin resmi olarak en kapsamlı dönemini ifade etmektedir.

¹⁸⁵ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-Medhal ile’s-Süneni’l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Ziyâu’r-Rahmân el-A’zamî, Dâru’l-Hulefâ’ li’l-Kütübi’l-İslâmiyye, Kuveyt: Trs. s. 407; Süyûtî, Celaleddîn, *Tedribu’r-Râvî fî Şerh-i Takrîbi’n-Nevevî*, Mektebetü’l-Kevser, Beyrut: H. 1415. c. I, s. 495.

¹⁸⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, c. V, s. 183.

¹⁸⁷ İbn Sa’d, *a.g.e.* c. VII, s. 311.

¹⁸⁸ İbn Hacer, el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîz-i’s-Sahâbe*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut: 1995, c. VII, s. 353.

¹⁸⁹ Efendioğlu, Mehmet, “Tedvîn,” D.İ.A. c. XL, s. 268.

¹⁹⁰ Efendioğlu, a.y.

Ömer b. Abdulaziz, tabiünden olan muhaddis ve aynı zamanda Medine valiliği ve kadılığı yapmış olan¹⁹¹ Ebû Bekir b. Hazm'a (ö. 120/738) mektup yazarak, Hz. Peygamber'in hadislerini, sünnetlerini ve Hz. Aişe'nin hadislerini en iyi bilen Amre bint Abdurrahman'ın (ö. 106/724) rivâyet ettiği hadisleri araştırıp yazmasını; ilmin ortadan kaybolmasından ve ilim ehlinin ölüp gitmesinden endişe ettiğini yazmıştır.¹⁹²

Yukarıdaki rivâyette, Ömer b. Abdulaziz'in, tedvîn faaliyetlerinin yerine getirilmesi ile ilgili söz konusu mektubu, Medine valisine veya tüm Medine ehline yazdığı belirtilmiş¹⁹³ ise de, Ebû Nuaym'ın, Abdullah b. Dînâr'dan yaptığı rivâyete göre Ömer b. Abdulaziz tedvîn faaliyetlerine ilişkin mektubu tüm İslam beldelerine yazmıştır.¹⁹⁴ Ömer b. Abdulaziz'in, tedvîn işini ciddi surette gerçekleştirmeye niyet ettiğini düşündüğümüzde tedvîn ile ilgili emrin bu işi yapmaya ehil olan herkese verildiğini düşünmek daha makul gelmektedir.

Halifenin çağrısına icabeten Ebû Bekir b. Hazm bir kitap vücuda getiriyor, ne var ki halifenin ömrü bu kitabı görmeye yetmiyor.¹⁹⁵ Söz konusu kitabın kaybolduğu rivâyet edilir.¹⁹⁶

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda, resmi anlamda ilk olarak tedvîn fikrinin, Ebû Hüreyre'nin hadislerini kâtibine yazdıran Mervân b. Hakem ile hayata geçtiğini, bu fikrin oğlu Abdulaziz b. Mervan ile olgunlaştığını ve nihayet torun Ömer b. Abdulaziz ile de gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

¹⁹¹ Başaran, Selman, "Ebû Bekir b. Hazm," D.İ.A. İst. 1994, c. X, s. 112.

¹⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. II, s. 295.

¹⁹³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlim*, Dâru'l-İstikâme, Kahire: 2008. s. 137.

¹⁹⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-Isbehânî, *Târîhu Isbehân*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1990, c. I, s. 366; Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebibekr, *Tenviru'l-Havâlik Şerhun alâ Muvatta-i Malik*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2007, s. 5.

¹⁹⁵ Süyûtî, *a.g.e.* s. 5.

¹⁹⁶ İbn Hacer, el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzîb*, Matbaatu Daireti'l-Mearif, Hindistan: H. 1326, c. XII, s. 39.

Ömer b. Abdulaziz'in tedvîn ile ilgili emrini alanlardan biri de İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) olmuştur. Zührî, tedvîn faaliyeti ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Ömer b. Abdilazîz bize sünnetleri toplamamızı emretti. Biz de defter defter yazdık. O da bu defterden idaresi altında olan her yere birer nüsha gönderdi.”¹⁹⁷ Bu bilgiler ışığında Ömer b. Abdilazîz'in tedvîne ilişkin emrini ilk gerçekleştiren ve topladığı hadisleri ona ilk ulaştıran kişi, Zührî olmuştur. Mâlik b. Enes'in, (أَوَّلُ مَنْ دَوَّنَ الْعِلْمَ ابْنُ شِهَابٍ) “İlk olarak hadisi tedvîn eden kişi İbn Şihâb ez-Zührî'dir,”¹⁹⁸ sözü de ilk olarak hadis tedvîninde bulunan kişinin Zührî oluşuna delildir.

Zührî ile ilgili olarak nakledilen bu haberler, tedvînin başlangıcı hakkında tatmin edici bir kanaat hâsıl etse de bu, onun muasırları arasında hadis tedvîn eden başka kimsenin bulunmadığı anlamına gelmez.¹⁹⁹

Tedvîn döneminde yazılan bu eserler, hafızalarda ve değişik yazı malzemeleri üzerinde bulunan hadis metinlerinin belli bir tasnîfe tabi tutulmadan yazıya geçirildiği için bu dönemde yazılan eserlerin bâb ve konu bölümlerine riayet edilerek yazıldığını söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte tedvîn döneminde yazılan bazı eserlerin belli başlı bazı konular etrafında bir araya getirilen rivâyetlerden müteşekkil olduğunu görmekteyiz.

Ebu'z-Zinâd'ın, “Biz helal ve haram hakkındaki hadisleri yazardık, İbn Şihâb ise işittiği her şeyi yazardı,”²⁰⁰ sözü sadece helal ve haram konusundaki rivâyetleri bir araya getirdiğini göstermesi bakımından önemli bir bilgidir. Bunun yanında İbn Şihâb'ın belli konulardaki rivâyetleri bir arada bulundurduğuna dair bilgiler de mevcuttur. Örneğin Zührî'ye, hul' ve îlâ hakkında soru sorulduğunda İbn Şihâb'ın, yanında bununla ilgili otuz

¹⁹⁷ İbn Abdi'l-Ber, *Câmi'u Beyâni'l-İlim ve Fadluh*, Dâru İbni'l-Cevzî, Suud: 1994. c. I, s. 331.

¹⁹⁸ Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Asfiya*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: H. 1409, c. III, s. 363.

¹⁹⁹ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 438.

²⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, c. IX, s. 448.

kadar hadisnin bulunduğunu ifade etmesi²⁰¹ onun hadisleri salt toplamakla kalmayıp belli konulara ilişkin hadisleri bir nevi bâb/konu başlıkları altında topladığını ifade etmesi açısından kayda değer bir bilgidir.²⁰² Aynı şekilde Zührî'nin muasırı olan Katâde'nin, kendisine ulaşan hadisleri ilgili olduğu bâblarda yazdığı ve aynı bâbda ezberlediği ve ezberledikten sonra da imha ettiğinin nakletmesi²⁰³ müstakil konulu eserlerin, erken dönemlerde telif edildiğini göstermektedir.

Tedvîn döneminde hadislerin derlendiği eserlerin asılları zamanla kaybolmuş, fakat muhtevaları, bunlara dayanıp kaleme alınan eserler vasıtasıyla sonraki dönemlere intikal etmiştir.²⁰⁴

B. TASNÎF DÖNEMİ HADİS EDEBİYATINDA TEBVÎB

Tedvîn döneminde, rivâyetlerin herhangi bir tasnîfe tabi tutulmaksızın yazıya geçirilmesi, ilk musannef eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hicri ikinci asrın ortalarına doğru konu esaslı hadis kitapları telif edilmeye başlanmıştır. Bu bölümde tasnîf döneminin ilk mübevveb eserlerini ele alacağız.

1. Hadislerin Tasnîfi ve İlk Tasnîf Edilen Eserlerde Tebvîb

Sözlükte, sınıflandırmak, aynı cinsten olan şeyleri bir araya getirmek, gruplara ayırmak manasında mastar bir kelime olan tasnîf,²⁰⁵ terim olarak, müdevven hadis malzemesi içinde yer alan hadisleri, konularına göre belli bâb veya bölümlerde toplamak anlamına gelir.²⁰⁶ Tasnîf kelimesinden türetilen musannef kelimesiyle başlangıçta,

²⁰¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk. Şuayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1985, c. V, s. 335.

²⁰² Aydın, Nevzat, "Hadislerin İlk Dönem Tasnîf Süreci Üzerine Bir Değerlendirme," O.M.Ü.İ.F. Dergisi, 2011, sayı: III, s. 201.

²⁰³ Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târîh*, Thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1981, c. II, s. 282, 283.

²⁰⁴ Efendioğlu, Mehmet, "Tedvîn." D.İ.A. c. XL, s. 268.

²⁰⁵ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, *Lisanu'l-Arab*, Dâr-u Sadr, Beyrut: H. 1414, c. IX, s. 198; Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 393.

²⁰⁶ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 429; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 19.

mevcut bilgilerin belli bir sıraya göre kitap haline getirilmesi kastedilirken, musannef kelimesi zamanla, “hadis malzemesinin konularına göre tertip edildiği kitap”²⁰⁷ mânasını kazanmıştır.

Tedvîn döneminde, rivâyetlerin, sahifeler ve cüzler şeklinde herhangi bir ayırıma tutulmaksızın yazıya geçirilmesi neticesinde ortaya çıkan hadis materyallerinden istifade etme zorluğu, ilk musannef eserlerin ortaya çıkmasını zorunlu hale getirmiştir. Hadislerden daha çok istifade etmeyi sağlamak amacıyla hicri ikinci asrın ortalarına doğru konu esaslı hadis kitapları telif edilmeye başlanmıştır.

Hadis kitaplarının, gerek hüküm istinbatı yönünden ve gerekse aranan bir hadisi daha kolay bulunması yönünden başvurabilir birer kaynak haline gelmesi, ancak hadislerin fıkıh bâblarına göre tasnîf edilmesinden sonra mümkün olmuştur.²⁰⁸

Hadislerin belli bir konu etrafında toplanmasının bilinçli bir faaliyet haline geldiği sürece dair bilgiler daha çok tâbiûn devrinin sonlarını işaret etmektedir.

İbn Hacer (ö. 852/1449), konuya ilişkin olarak, tabiûn asrının sonlarına doğru eserlerin tedvîni ve haberlerin konularına göre tertibinin yani tebvîbinin gerçekleştiğini söylemektedir. İlk olarak haberleri tasnîf edenlerin Rebi’ b. Subeyh (ö. 160/777) ve Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) olduğunu kaydeden İbn Hacer, musanniflerin eserlerini, her bâbı birbirinden ayrı olarak ve hadisleri bir tek bâb başlığı altında tasnîf ettiklerini sözlerine eklemektedir. İbn Hacer, hadislerin bir bâb başlığı altında tasnîf etmelerinin, üçüncü tabakaya mensup âlimlerin ahkâmı tasnîf etmelerine kadar devam ettiğini bildirmektedir.²⁰⁹

²⁰⁷ Hatipoğlu, İbrahim, “Musannef,” D.İ.A. İst. 2006, c. XXXI, s. 235.

²⁰⁸ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 429.

²⁰⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, c. I, s. 6; İbn Hacer, *Hedyu's-Sari*, s. 8.

Daha sonra Mekke’de İbn Cüreyc (ö. 150/767); Şam’da el-Evzaî (ö. 157/774); Kûfe’de Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778); Basra’da Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ve birçok musannif bu minval üzere eser yazmıştır.²¹⁰

Tirmizî (ö. 279/892), ilk olarak hadis tasnîfi yapan musanniflerin Hişâm b. Hassân (ö. 148/765), Abdulmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc (ö. 150/767), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide (ö. 182/798), Vekî’ b. Cerrâh (ö. 197/812), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) olduğunu zikretmektedir.²¹¹

Rânehurmizî (ö. 360/970), *el-Musannifûn min Ruvâti’l-Fıkhi fi’l-Emsâr* bâbında, hadis tasnîf eden müelliflere dair geniş bilgilere vererek şöyle demektedir: “Bildğim kadarıyla ilk tasnîf ve tebvîb faaliyetini gerçekleştirenler şunlardır:

Basra’da Rebî’ b. Sabîh (ö. 160/776), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784); **Yemen’de** Hâlid b. Cemîl (ö. ?), Ma’mer b. Râşid (ö. 153/770), Abdurrezzâk (ö. 211/826-27) ve Ebû Kurre Musa b. Tarık (ö. ?); **Mekke’de** İbn Cüreyc (ö. 150/767), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813); **Şam’da** Velîd b. Muslim (ö. 195/810); **Rey’de** Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/804); **Horasan’da** İbn Mübârek (ö. 181/797); **Vasıt’ta** Huşeym (ö. 183/799); **Kufe’de** Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778); **Kûfe’de** İbn Ebi Zâide (ö. 182/798), İbn Fudayl (ö. 195/811) ve Vekî’ (ö. 197/812). Ayrıca Kûfe’de Ebû Bekir b. Ebû Şeybe’nin, bâbları çoğaltma, mükemmel tertip ve güzel te’lif sebebiyle istisna bir yerinin olduğu belirtilmektedir.²¹²

Ali b. el-Medînî (ö. 234/848) hadis ricali konusunda, isnadın altı kişi arasında döndüğünü söylemektedir. Bunlar:

²¹⁰ İbn Hacer, *a.g.e.* c. I, s. 6; İbn Hacer, *Hedyu’s-Sari*, s. 8.

²¹¹ Tirmizî, Ebû İsmâ, *el-Câmiu’l-Kebîr*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmi, Beyrut: 1998, c. VI, s. 233.

²¹² Rânehürmüzî, Ebû Muhammed Hasan, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl beyne’r-Râvî ve’l-Vâî*, Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru’l-Fikr, Beyrut: H. 1404, s. 611-614.

Medine’de Ebû Bekr Muhammed b. Müslim İbn Şihab ez-Zuhrî (ö. 124/741); **Mekke’de** Ebû Muhammed Amr b. Dînar (ö. 126/743); **Basra’da** Ebu’l-Hattâb Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ve Ebû Nasr Yahya b. Ebî Kesîr (ö. 132/749); **Kûfe’de** Ebû İshâk Amr b. Abdullah b. Abdu’l-Vud es-Sebî (ö. 127/744) ve Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A’mes (ö. 148/765).

Ali b. el-Medîni daha sonra bu altı kişinin ilminin, hadis musanniflerinden şu tasnif sahiplerine intikal ettiğini belirtmiştir:

Medine’de Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 152/769); **Mekke’de** Ebu’l- Velîd Abdulmelik b. Abdulazîz b. Cüreyc (ö. 151/768) ve Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813); **Basra’da** Ebu’n-Nadr Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 158-9/774-5), Ebû Seleme Hammad b. Seleme (ö. 168/784), Ebû Avâne el-Vaddâh b. Hâlid (ö. 175/791), Ebû Bistâm Şu’be b. el-Haccâc (ö. 160/776) ve Ebû Urve Ma’mer b. Râşid (ö. 153/770); **Kûfe’de** Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd es-Sevrî (ö. 161/777), **Şam’da** Ebû Amr Abdurrahman b. Amr el-Evzâi (ö. 151/768), **Vâsıt’ta** Ebû Muaviye Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799).²¹³

Rânehurmuzî (ö. 360/970), bu musanniflerden hiç kimsenin, Ma’mer b. Râşid gibi, muhtelif bölgelerin ilmini bir araya getiremediğini, zira onun ilk dönemde (tedvin döneminde), hadislerin aralarında dönmekte olduğu altı kimseden hadis rivâyet ettiğini belirtir. Onlar da şunlardır: **Hicaz’da** Zuhri ve Amr b. Dînar, **Kûfe’de** es-Sebî ve el-A’mes, **Basra’da** ise Katâde ve Yahya b. Ebî Kesîr’dir.²¹⁴ Ayrıca o, Horasan, Hims, Dimaşk, Cezire, Medine, Mekke, Yemen ve Yemâme gibi oldukça değişik bölgelere yolculuklar yapmış. Hadis rivâyetindeki şöhretiyle tanınanlar yanında fakihliği, fetvaları, kadılığı, tarihçiliği, tefsir ve kıraat ilmindeki şöhreti ve zâhidliğiyle öne çıkan

²¹³ Medîni, Ali b. Abdullah, *İlelu’l-Hadis ve Ma’rifetür’-Ricâl ve’t-Târîh*, Dâru İbu’l-Cevzî, Dammâm: H. 1426, s. 86-98; Rânehürmüzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsil*, s. 614-618.

²¹⁴ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsil*, s. 621.

kimselerden hatta mutedil bazı Şîî, Mutezilî âlimlerden de istifade etmiş, böylece farklı çevrelerin ilmini insicamlı bir şekilde bir araya getirmeyi başarmıştır.²¹⁵

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) ilk tasnîf edilen hadis eserlerine atıfta bulunarak şöyle demektedir: “İslam’da ilk tasnîf edilen kitabın, **Mekke**’de İbn Cüreyc’in hadislere dair yazmış olduğu eseri olduğu söylenmektedir. Daha sonra **Yemen**’de Ma’mer b. Râşid es-San’anî’nin kitabı gelmektedir. Ma’mer b. Râşid, eserinde muayyen bâblar halinde dağınık sünnetleri bir araya getirmiştir. Fıkıh konusunda **Medine**’de İmam Mâlik’in eseri *Muvatta’* gelmektedir. İbni Uyeyne bâblar ve sünenler hakkındaki eseri olan *Kitabu’l-Cevâmi’* yazmıştır.”²¹⁶

Medine’de ilk olarak hadisleri tasnîf eden ve bâblara göre ayıran kişiler arasında İmam Mâlik’in (ö. 179/795) adı da zikredilmektedir.²¹⁷ Mâlik ile muasır olan İbn Ebî Zi’b’in (ö. 159/776), Medine’de, Mâlik’ten hacimce daha büyük bir musannef yazdığı da rivâyetler arasında yer almaktadır.²¹⁸ Ebû Abdırrahman künyeli İbn Ebî Zi’b’in kitabı namaz, tahâret, oruç, zekât, menâsik vb. fıkıh kitaplarının ihtiva ettiği konuları içermektedir.²¹⁹

Hadislerin konularına veya ravilerine göre tasnif edildiği II. (VIII.) asrın ortalarına doğru tasnif faaliyetlerinde bulunanlar arasında Zeyd b. Ali (ö. 122/740), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Ma’mer b. Râşid (ö. 153/770), İbn Ebî Arûbe (ö. 158-9/774-5), Süfyân es-

²¹⁵ Erul, Bünyamin, “Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (I) Rivâyet Açısından Ma’mer b. Râşid’in el-Câmi’i,” A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 2002, c. XLIII, sayı. I, s. 33; Hatipoğlu, İbrahim, “Ma’mer b. Râşid,” D.İ.A. Ankara: 2003, c. XXVII, s. 553.

²¹⁶ Mekkî, Ebû Tâlib, *Kütü’l-Kulûb fî Muâmeleti’l-Mahbûb ve Vaf-i Tarîki’l-Mürîd ilâ Makâmi’t-Tevhîd*, Thk. Âsım İbrahim el-Keyâlî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut: 2005, c. I, s. 272.

²¹⁷ Kenevî, Ebu’l-Hasenat Muhammed, *Muvatta’ İmâm Mâlik Rivâyetü Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî maa Ta’liki’l-Mumcid ala Muvatta’i Muhammed*, Thk. Takiyyuddin en-Nedvi, Daru’l-Kalem, Dımaşk: 2005, c. I, s. 68.

²¹⁸ Süyûtî, *Tedribu’r-Râvî fî Şerh-i Takrîbi’n-Nevevî*, Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâriyâbî, Mektebetü’l-Kevser, I. Baskı, Mısır: H. 1414, c. I, s. 93.

²¹⁹ İbnü’n-Nedîm, Ebu’l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Thk. İbrahim Ramazan, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut: 1997, s. 277.

Sevrî'nin (ö. 161/778) ve Hammad b. Seleme (ö. 168/784) gibi önemli isimler bulunmaktadır.

İbn Cüreyc'in ilk defa hadisleri tasnîf eden kişi²²⁰ oluşu hakkında varid olan rivâyetler yaygın bir kanaat oluşturmuşsa da, aslına bakılırsa, adı geçen musannifler, aynı asırda yaşadıkları için hangisinin ilk olarak tasnîf faaliyetini gerçekleştirdiği bilinmemektedir.²²¹

Hicri ikinci asrın başlarında bazı müellifler, Hz. Peygamber'in hadislerini başka rivâyetlerle karıştırmadan, yalnız başına tasnîf etmeye başlamışlar. Bu tasnîf yöntemi ile Ubeydullah b. Musa el-Abesi el-Kufi (ö. 213/829), Müsedded b. Muserhad el-Basrî (ö. 228/843), Esed b. Mûsâ el-Ümevî (ö. 212/827) ve Nuaym b. Hammâd el-Huzâî (ö. 228/843) birer müsned yazmışlar. Daha sonra, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshak b. Râhûye (ö. 238/853) ve Osman İbn Ebî Şeybe (ö. 239/853) gibi hadis imamı da bu dönemin musanniflerinin izinden giderek müsned türü eserler vücuda getirmişlerdir. Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) gibi bazı hadis imamı da hem konularına göre, hem de müsned türüne göre eserler yazmışlardır.²²²

İlk hadis musannifleri arasında adı geçen Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'* adlı eseri, zamanımıza kadar intikal etmiş olan hadis musannefatının en eskisi olup devrinin hadis tasnîfi ameliyesi hakkında açık bir fikir verebilecek mahiyettedir.²²³

Öte yandan Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî'nin (ö. 197/813) *Cami'*inden bir kısmı kendi dönemine yakın bir zaman dilimine işaret eden papirüsler üzerinde yazılı bazı bölümler bulunmuştur. Bunlar *Kitabü'l-Ensab*, *Kitabü's-Sumt*, *Kitabü'l-Hatim*,

²²⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Tahkik: Beşşâr Avvâd Marûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 2002, c. XII, s. 142; el-Kastallani, Ebu'l-Abbas Şihabuddin, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Matbaatu'l-Kübrâ, Mısır: H. 1323, c. I, s. 342.

²²¹ Zürcânî, Muhammed b. Abdülkâfi, *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvatta-i'l-İmâm Mâlik*, Thk. Taha Abdu'r-Rauf Sa'd, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire: 2003, c. I, s. 64; Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. I, s. 93.

²²² İbn Hacer, Fethü'l-Bârî, c. I, s. 6; Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvatta-i'l-İmâm Mâlik*, c. I, s. 64.

²²³ Sezgin, M. Fuad, "Hadis Musannefatının Mebde'i ve Ma'mer b. Râşid'in Camii," *Türkiyat Mecmuası*, İst. 1955, c. XII, s. 120.

Kitabü's-Selam, Kitabü Ecnasi Beni İsrail, gibi fasılları ihtiva etmektedir.²²⁴ Adı geçen musannifin bir de *Muvatta'* adlı eseri vardır.²²⁵ Bu kitabın bazı bölümleri matbu olup, eşribe, menasik, zekât, salat, nikâh, savm, kassame, ukul ve diyet²²⁶ bölümlerine dair bazı hadisleri içermektedir.

İbâziyye mezhebinin temel hadis kaynağı olan ve İbâzilere göre isnadı en âlî, Kur'an'dan sonra en sahîh kitap kabul edilen Rebi' b. Habîb el-Basrî el-Ferâdî'nin (ö. 160/796) *Câmi'*,²²⁷ adlı eseri de bâb başlıklı tasnif yöntemiyle yazılmıştır. Eser 57 bâb başlığından meydana gelmiştir.²²⁸

Abdurrezzâk b. Hemmam es-San'ânî (ö. 211/826-27) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef* adlı eserleri de bâblı tasnif sistemiyle yazılmış eserlerdir. Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) bilinen kitabı olmamakla birlikte bir tefsirinin²²⁹ ve hadis cüzlerinin²³⁰ olduğuna dair rivâyetler vardır.

İbnü'n-Nedîm, *Ahbâru fukahâ-i ashâbi'l-hadis* bâbında pek çoğu kaybolmuş kitapların muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Bu eserlerden bazıları günümüze kadar ulaşmayan eserler olup tahâret, oruç, namaz, zekât, ferâiz vb. fikhî konuları ihtiva eden sünen türü kitaplardır. Eserleri kaybolmuş ya da günümüze kadar ulaşmamış bazı müellifleri şöyle sıralayabiliriz:

Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), İbn Ebî Zi'b (ö. 159/776), Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd (ö. 174/790)²³¹, İbn Cüreyc (ö. 150/767), Muğire b. Muksim ed-Dabbî (ö. 130/748),

²²⁴ Sezgin, M. Fuad, *Buhari'nin Kaynakları*, Kitabiyat Yay. Ankara: 2000, s. 84.

²²⁵ Bkz. İbn Vehb, Abdullah, *Muvatta Abdillâh b. Vehb*, Thk. Hişam İsmail es-Sini, Daru İbnü'l-Cevzi, Demam: 1999.

²²⁶ İbn Vehb, *Muvatta'*, s. 30, 46, 69, 74, 81, 92, 139.

²²⁷ Zirikli, Hayruddin b. Mahmud ed-Dimeşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut: 2002, c. III, s. 14.

²²⁸ Erul, Bünyamin, "Rebi' b. Habîb," D.İ.A. İst. 2007, c. XXXIV, s. 394-395.

²²⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 278.

²³⁰ Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâri'l-Musannifin*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut: Trs. c. I, s. 387.

²³¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 277.

Zâid b. Kudâme Ebu's-Salt (ö. 161/777), Muhammed b. el-Fudayl b. Ğazavan ed-Dabbî (ö. 195/811), Yahya İbn Zekeriyyâ b. Ebî Zâide (ö. 182/798), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812)²³², Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834), Yahya b. Âdem (ö. 203/818), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), İsmâîl b. Uleyye (ö. 193/809), Mekhûl (ö. 112/730), Evzâî (ö. 157/774), Velîd b. Müslim (ö. 195/810), Hüseyim b. Beşîr es-Sülemî (ö. 183/799).²³³

Adı geçen bazı müelliflerin eserleri günümüze kadar gelmemiş olsa da kitaplarındaki rivâyetlerin kısmen, diğer musannef ve cami türü eserlerde zikredilmek suretiyle günümüze kadar gelmiştir.

2. Münferid Konulu Hadis Edebiyatı

Hicri II. asrın yarısından itibaren tedvin ve tasnif faaliyetleri hızlanmıştır. Bu dönemde telif edilen hadis eserlerini, siyer ve megazi, sünenler, camiler, musannefler ve belirli konuya tahsis edilmiş kitaplar olmak üzere beş grupta toplamak mümkündür.²³⁴ Bu dönemde çeşitli bâbları ihtiva eden sünen kitaplarının yanında münferid bâblı kitaplar da meydana getirilmiştir. Bir kısım sahâbînin belli konulardaki hadisleri bir araya getirme faaliyetlerinden hareketle, bu alanda hadis toplama ameliyesini sahabeye kadar götürmek mümkün gözükse de, bu uygulamalarının istisnai bir durumdan öteye geçmediği ve sahabenin belli konuları bir araya getirmek için bir çaba sarf etmedikleri aşîkârdır. Hadislerin belli bir konu etrafında toplanmasının bilinçli bir faaliyet haline geldiği sürece dair bilgiler daha çok tâbiûn devrinin sonlarına işaret etmektedir.²³⁵ Münferid ve muayyen bâblar içeren hadis kitapları hakkında yeterli sayılabacak bilgiler mevcuttur. Şimdi bu bilgilerin bir kısmını ele alalım:

²³² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 278.

²³³ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.* s. 279.

²³⁴ Muâfâ b. İmran el-Mevsilî, *Kitâbu'z-Zühed*, Tercüme: Ahmed Yıldırım, Halil İbrahim Doğan, Ensar, İst. 2018, s. 24.

²³⁵ Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 215.

el-Hatîb el-Bağdâdî, *Câmi*’ adlı eserinde, Abîdetü’s-Selmânî’nin (ö. 72/691) yüz bâb oluşturduğu,²³⁶ Ebu’l-Âliye’nin (ö. 90/709) (باب الصلاة) ve (باب الطلاق) adında iki bâb tasnîf ettiği rivâyet ettiği²³⁷ ve Şa’bî’nin (ö. 104/722) de talâk ile ilgili rivâyetleri bir araya getirerek bâb oluşturduğunu nakledilmektedir.²³⁸

Keza el-Hatîb el-Bağdâdî, (فلان عن فلان) şeklindeki rivâyet zincirini en iyi bilen Şu’be olduğunu ve Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778) de “sâhibu’l-ebvâb” olduğunu, yani konularına göre yazılmış eserler verdiğini zikretmektedir.²³⁹ Süfyân es-Sevrî de, İbn Cüreyc’in (ö. 150/767) kabri başında, nice hadisleri, kabir sahibinin oluşturduğu bâblardan tahrîc ettiklerini dile getirmiştir.²⁴⁰

İbn Cüreyc, hac mevsiminde, hacılara *Kitâbu’l-Menâsik* adlı eserinden hadisleri nakletmiştir.²⁴¹ Abdullah b. el-Mübarek de (ö. 181/797) muayyeb konularda müteaddid kitaplar tasnif etmiştir.²⁴²

Hadis edebiyatının ilk örnekleri sayılabilecek eserler hakkında verilen bu bilgiler ışığında, tebvîb edebiyatının erken dönemlerde itibaren teşekkül ettiğini söylememiz mümkündür. Buna göre hicrî birinci asrın son çeyreğinden itibaren hadisler tedvîn edilirken, bunların zaman zaman münferid bâblar halinde bir araya getirildiği görülmektedir.²⁴³

²³⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbu’s-Sâmi*’, Thk. Mahmûd Tahhân, Mektebetü’l-Meârif, Riyad: 1983, c. II, s. 285.

²³⁷ el-Hatîb, A.y.

²³⁸ el-Hatîb, A.y.

²³⁹ el-Hatîb, *a.g.e.* c. II, s. 286.

²⁴⁰ el-Hatîb, *a.g.e.* c. II, s. 286.

²⁴¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi’r-Rivaye*, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Medine: Trs. s. 257.

²⁴² İbn Hacer, Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, Matbaatu Dâiretü’l-Meârifî’n-Nizâmiyye, Hind: H. 1326, c. V, s. 385-386.

²⁴³ Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 216.

3. Tasnif Edilen İlk Eserlerin Tebvîb Açısından Değerlendirilmesi

Müdevven hadis malzemesi içerisinde yer alan hadisleri, konularına göre belli bâb veya bölümlerde toplamak anlamına gelen tasnîf²⁴⁴ kelimesinden türetilen musannef kelimesi “hadis malzemesinin konularına göre tertip edildiği kitap”²⁴⁵ anlamına gelmektedir.

Hadislerin yazılmasıyla başlayan, tedvîn döneminde devam eden, nihayet tasnîf merhalesinde gayesine erişen yoğun ve sistemli çalışmalar kısa zamanda meyvelerini vermiş ve hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren ilk müstakil hadis kitapları görülmeye başlamıştır.²⁴⁶ Hadislerin konularına göre tasnîf edilmesi faaliyetleri, ilk musannef eserlerin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır. Bu musanneflerin önceliği, hadislerin muhtevalarına göre çeşitli bâblara ayrılıp tertip edildiği muhtelif konulu eserler olmalarına nispetledir. Yoksa hadisleri muayyen bir bâbda tertip etme düşüncesiyle ortaya çıkan müstakil konulu eserler, daha önce de ifade ettiğimiz gibi ilk musanneflerden çok öncedir.²⁴⁷

Yapılan araştırmalar, ilk musannef eserlerin, kendilerinden önce telif edilen münferid konulu eserlere dayandığı, bâbların belirlenip hadislerin müzâkere edildiği bir teşekkül devresinin ürünü olduğunu göstermektedir.²⁴⁸

Sure isimlerine verildiği gibi, bazı hadislerin bir takım olaylarla ya da şahıslarla ilişkilendirilerek terkip oluşturmak suretiyle hadislere isim verildiğini görmekteyiz. Bu terkiplerin sahâbe döneminden sonra kavramsallaştığı görülmektedir. Şimdi bunun bazı örneklerini sunacağız:

²⁴⁴ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 429; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 19.

²⁴⁵ Hatipoğlu, İbrahim, “Musannef,” D.İ.A. c. XXXI, s. 235.

²⁴⁶ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 16.

²⁴⁷ Aydın, “Hadislerin İlk Dönem Tasnîf Süreci,” s. 205.

²⁴⁸ Aydın, *a.g.e.* s. 206.

فذكر (حديث الإفك) terkibi, kavramsal bir boyut kazanarak musanneflerde

حديث (حديث الإفك)²⁴⁹ şeklinde geçmektedir. Abdurrezzâk es-San'ânî'nin *Musannef*'inde

ve²⁵¹ (باب في حديث الإفك وقبول توبة القاذب) Fuad Abdülbâkî'nin Müslim baskısında

Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında²⁵² bâb başlığı olarak konulduğunu

görmekteyiz. Aynı isimle, hadis hafızı Cemmâîlî (ö. 600/1203) müstakil bir cüz' telif etmiştir.²⁵³

Yukarıdaki örneklerde kullanılan (حديث الافك) terkibi ihtisar amaçlı olarak

musanneflerde kullanılmaktadır. Rivâyet Buhârî'de²⁵⁴ şöyle geçmektedir:

عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كُلِّ حَدَّثَنِي طَائِفَةٌ مِنَ الْحَدِيثِ، قَالَتْ: فَأَقْبَلْتُ أَنَا وَأُمُّ مِسْطَحٍ، فَعَثَرْتُ أُمَّ مِسْطَحٍ فِي مِرْطِهَا، فَقَالَتْ: تَعِسَ مِسْطَحٌ، فَقُلْتُ: بِمَنْ مَا قُلْتَ، تَسْتَبِينَ رَجُلًا شَهِدَ بَدْرًا. فَذَكَرَ حَدِيثَ الْإِفْكِ ...

Rivâyette (حديث الافك) terkinin musannifler tarafından kullanıldığı açık bir şekilde görölmektedir.

Kevser havuzu hadisi (حديث الحوض) terkibi, hadis musannefatında kullanılan

kavramlardan biri olup Müslim'den²⁵⁵ önce böyle bir terkinin kullanıldığına rastlamadık.

Ondan sonra da geç dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır.²⁵⁶ Rivâyet Müslim'de şöyle geçmektedir:

²⁴⁹ Buhârî, Meğâzî, 12; Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *Müsned*, Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, Medine: 1988-2009, c. VIII, s. 402.

²⁵⁰ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. V, s. 66.

²⁵¹ Müslim, Tevbe, 56.

²⁵² Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 2001, c. VIII, s. 168.

²⁵³ Bkz. Cemmâîlî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülğanî el-Makdisî, *Hadîsü'l-İfk*, Dâru'l-Beşâir, Beyrut: 1994.

²⁵⁴ Buhârî, Meğâzî, 12; Bezzâr, *Müsned*, c. VIII, s. 402.

²⁵⁵ Müslim, Fezâil, 37.

²⁵⁶ Bkz. Elbânî, Nâsiruddîn, *Kitâbüs-Sünne*, el-Mektebü'l-İslâmiyye, Beyrut: 1980, c. II, s. 339; Ziyâeddin el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-Ahkâm anî'l-Mustafâ aleyhi Efdalü's-Salâti ve's-Selâm*, (Mukaddime) Dâru Mâcîd Aseyrî, Suud: 2004, c. I, s. 97; A'zamî, Ebû Ahmed Muhammed Abdullah, *el-Câmi'i'l-Kâmil fi'l-*

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ مَعْدَانَ، عَنْ ثَوْبَانَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثِ الْحَوْضِ فَقُلْتُ: لِيَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ: هَذَا حَدِيثٌ سَمِعْتُهُ مِنْ أَبِي عَوَّانَةَ ...

Rivâyette (حديث الحوض) terkininin musannif tarafından kullanıldığı aşıkardır. Bir diğer örnek ise Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde geçen (حديث الحديبية) ifadesidir:

حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي شَهَابٍ، فَذَكَرَ بَعْضُ حَدِيثِ الْحَدَيْبِيَّةِ قَالَ: قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ، فَأَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ ...

Yukarıdaki Ahmed b. Hanbel rivâyetinde Hudeybiye hadisi (حديث الحديبية) terkinine yer verilmiştir.²⁵⁷ Senedden anlaşıldığı üzere bu ifade ravilere aittir.

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الدَّؤْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى الْفُطَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ، وَمَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، فِي حَدِيثِ الْحَدَيْبِيَّةِ، قَالَ: ثُمَّ جَاءَ نِسْوَةٌ مُؤْمِنَاتٌ ...

Yukarıda yazılan terkiplere (حديث الاسراء)²⁵⁸, (حديث المعراج)²⁵⁹,²⁶⁰ (حديث اصحاب الكهف) ve (حديث اصحاب الاخدود)²⁶¹ örnekleri de eklenebilir. Rivâyet metinlerinde herhangi bir olaya

işaret eden terkipler kullanıldığı gibi,²⁶² (حديث صفوان بن المعطل السلمي)²⁶³ (حديث عائشة رضي الله عنها)

Hadîsi 's-Sahîhi 'ş-Şâmil 'il-Müretteb alâ Ebvâb 'il-Fıkh, Dâru's-Selâm, Riyad: 2016, c. I, s. 664; c. VIII, s. 58; c. XII, s. 512; Dâvûdî, Ebû Abdurrahmân Yûsuf b. Cevde, *el-Câmiu 's-Sahîh fî mâ kâne alâ Şarti 'ş-Şeyheyn ev Ahadimimâ ve lem Yüharricâhu*, Dâru'l-Kubâ', Kahire: 2008, c. I, s. 77, 84; c. II, s. 11.

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XLIII, s. 348; Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu Mükili 'l-Âsâr*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1994, c. X, s. 68; c. XIV, s. 478.

²⁵⁸ Buhârî, *Menâkibü'l-Ensâr*, 41; Tahâvî, *Şerhu Mükili 'l-Âsâr*, c. XII, s. 539; c. XIV, s.

²⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. VII, s. 333; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 20.

²⁶⁰ Abdürrezâk, *el-Musannef*, c. V, s. 75; Tahâvî, *Şerhu Mükili 'l-Âsâr*, c. V, s. 182.

²⁶¹ Abdürrezâk, *a.g.e.* c. V, s. 73.

²⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXVII, s. 331.

²⁶³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.* c. I, s. 150; Buhârî, *Şehâdât*, 2.

(حديث ابي هريرة)²⁶⁴ örneklerinde olduğu üzere sahâbe isimlerine izafet edilerek terkiplerin kullanıldığı da görülmektedir.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere (حديث) kelimesinin sahâbe isimlerine ya da bir olaya izafe edilerek terkipli kullanılması tasnif faaliyetlerinin bir ürünü olarak zuhur etmiştir.

Bu bölümde kronolojik olarak tasnif edilen ilk eserlerde tebvîb konusunu işleyeceğiz.

3.1. el-Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) *Fedâilü Mekke* Adlı Eseri

el-Hasan el-Basrî'nin yazmış olduğu *Fedâilü Mekke ve's-Sekeni fihâ* adlı eseri şehirlerin faziletine dair yazılmış ilk eserlerden biridir.²⁶⁵ Bu eser, el-Hasan el-Basrî'nin, adının Abdurrahim ya da Abdurrahman olduğu söylenen ve Mekke'de meskun iken Yemen'e yerleşmek isteyen zahidlerden birine, onu Mekke'de kalmaya ikna etmek için yazmış olduğu bir mektuptur.²⁶⁶

el-Basrî, mektupta (اعلم يا اخي) diyerek Allah'ın, Kur'an'ın birçok yerinde Mekke'yi diğer beldelere üstün tuttuğuna dair ayetleri sıralayarak mektubuna başlar. Mektupta, (قال) cümlesiyle önce ayetler,²⁶⁷ daha sonra Mekke'nin, orada ve civarında yaşayanların faziletine dair Hz. Peygamber'den ve söyleyeni belli olmayan kişilerden rivâyet edilen haberler sıralanır.²⁶⁸

²⁶⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, c. VIII, s. 244; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. I, s. 94; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 80; c. XIV, s. 426.

²⁶⁵ Uludağ, Süleyman, "el-Hasan el-Basrî," D.İ.A. c. XVI, s. 292.

²⁶⁶ el-Hasan el-Basrî, *Fedâilü Mekke ve's-Sekeni fihâ*, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt: 1980, s. 12.

²⁶⁷ el-Hasan el-Basrî, *a.g.e.* s. 14.

²⁶⁸ el-Hasan el-Basrî, *a.g.e.* s. 18.

Mektuptaki haberlerin bir kısmı, (ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال),²⁶⁹ (قال رسول الله)²⁷⁰ ve (روي)

(عن النبي)²⁷¹ gibi lafızlarla Hz. Peygamber'e isnad edilmiştir. Haberlerin ele alınmasında dikkat çeken diğer bir husus ise, rivâyetlerin isnadında sahâbî ravilerin zikredilmemesidir; yani rivâyetler mürseldir. Ebû Zür'a, dört hadis hariç el-Hasan el-Basrî'nin, (قال رسول الله) dediği her hadisin aslını mutlaka bulmuşumdur,²⁷² diyerek onun Hz. Peygamber'e isnad ettiği mürsel rivâyetlerinin güverliğini ortaya koymuştur.

el-Hasan el-Basrî'nin bu mektubu, içinde bâb başlıkları bulunmamakla birlikte, münferid konulu hadis eserlerinin günümüze kadar ulaşanlarının ilklerinden ve en önemlilerindendir. İstinsah edeni ve istinsah tarihi meçhul olan bu eserin el yazmasının ön yüzünde (هذه رسالة في فضل مكة)²⁷³ yazılıdır.

3.2. Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *Müsned* Adlı Eseri

Zeydiyye mezhebinin imamı, Hz. Hüseyin'in torunu, Ebü'l-Hüseyn Zeyd b. Alî Zeynîlâbidîn b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib, 75 (694) ile 80 (699) yılları arasında Medine'de doğdu. Zeyd b. Ali, fıkıh ve hadise dair dersleri babasından aldı. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, kıraat gibi ilimlerde söz sahibi olan Zeyd b. Ali Mekke, Basra, Dımaşk ve Kûfe'ye seyahat yaptı. Buralarda birçok âlimle görüştü ve onlarla müzakerelerde bulundu.²⁷⁴

Zeyb b. Ali, garibu'l-Kur'an, menâsik ve hilafetin Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere ait olduğunu belirten bir çok risale kaleme almıştır. Onun en önemli eseri ise fıkıh alanında tedvin edilen ilk çalışmalardan biri olan *Mecmû*'dur. Bu eser, müellifin,

²⁶⁹ el-Hasan el-Basrî, *Fedâilü Mekke*, s. 18.

²⁷⁰ el-Hasan el-Basrî, *a.g.e.* s. 19, 25.

²⁷¹ el-Hasan el-Basrî, *a.g.e.* s. 22, 31.

²⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. II, s. 266.

²⁷³ <https://www.alukah.net/library/0/66676/> (Erişim Tarihi: 03.10.2021).

²⁷⁴ Köse, Saffet, "Zeyd b. Ali," D.İ.A. İst. 2013, c. XLIV, s. 313-316.

ehl-i beytten rivâyet ettiği hadisleri içerdiği için *Müsned* olarak da anılır.²⁷⁵ Aslına bakılırsa bu eser, Zeyd b. Ali'nin, *Mecmûu'l-Hadis* ve *Mecmûu'l-Fıkıh* adlı iki eserinin birleştirilmesinden oluşmuştur. Kitabın ravisi ve mevlalık yoluyla Hâşimî olan Ebû Hâlid Amr b. Halid el-Vâsıtî (ö. 150/768), onları bir araya getirerek tek bir esermiş gibi telif etmiştir.²⁷⁶ Bu da *Müsned*'i, kitâb ve bâb şeklinde tasnif eden kişinin Ebû Hâlid Amr b. Halid el-Vâsıtî (ö. 150/768) olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Eseri, kitâb ve bâb şeklinde tasnif eden Ebû Hâlid el-Vâsıtî (ö. 150/768) olsa bile, onun vefat tarihini göz önünde bulundurduğumuzda, ilk mübevveb eserlerden bir kabul edilir.

Kitâb ve bâb başlıkları incelendiğinde, eserin, fikhî konulara göre düzenlendiği görülecektir. Müellif, bâb başlıklarında fikhîni yansıtmayan nötr ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Eserdeki rivâyetler bazen Hz. Peygamber'e ref edilirken, bazen de senedin müntehasında Hz. Ali bulunur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eser, 14 kitâb ve 226 bâbtan oluşmaktadır. Mezkur eser yazıldığı dönemin hadis tasnif ameliyesi hakkında fikir verebilecek mahiyettedir.

Bütün fıkıh kitapları gibi eser, (كتاب الطهارة)²⁷⁷ ile başlamaktadır. Sonra da (كتاب الصلاة), (كتاب الجنائز), (كتاب الزكاة), (كتاب الصيام), (كتاب الحج)²⁷⁸ namaz, zekat, oruç ve hac gibi ibadete taalluk eden kitâb isimleri yer almaktadır. İbadet konuları tamamlandıktan sonra da (كتاب البيوع)²⁷⁹ gibi alışveriş, şirket ve kazaî hükümlerle ilgili unvanlar ele alınmıştır. Daha sonra (كتاب النكاح), (كتاب الطلاق)²⁸⁰ nikah ve boşamaya dair konular; (كتاب

²⁷⁵ Zeyd b. Ali, *Müsnedü'l-İmâm b. Zeyd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: Trs, s. 10.

²⁷⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 11; Ebû Zehra, Muhammed, *İmam Zeyd, Hayatı Fikirleri ve Çağı*, Tercüme: Salih Apak, Ahmet Karababa, Şafak Yay. İst. 1993, s. 215-216.

²⁷⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 47.

²⁷⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 82, 143, 167, 181, 197.

²⁷⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 227, 253, 259.

²⁸⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 269, 285.

281 hadler ve (كتاب السير وما جاء من ذلك) 282 siyer ile ilgili konular telifteki yerini almıştır.

Son olarak da (كتاب الفرائض) 283 miras hukukuna dair bâb başlıklarının yer aldığı kitâb unvanları yazılmıştır.

Bâb başlıklarına bakıldığında, (باب زكاة الذهب والفضة) (باب المرأة تغسل زوجها), (باب الصلاة في السفر), (باب الوصل في الصيام وصوم الدهر) 284 örneklerinde görüldüğü üzere *Müsned*'te, tahrim, ibaha, sünnet ve buna benzer herhangi bir fikhî terimin kullanılmadığı dolayısıyla, fikhî bir hüküm ve kanaatin belirtildiği herhangi bir kalıp kullanmaksızın konu başlığının verildiği görülmektedir. Sadece bir yerde (باب من لا تحل له الصدقة ومن لا تحل له) 285 bâb başlığında helallik ifade eden bir terim kullanılmıştır. Ancak o da rivâyet metninde Hz. Peygamber'e ref edilen hadiste yer aldığı için, fikhî bir görüş belirtme endişesi taşımaksızın yazılmıştır.

Müsned'te (باب ما ينفع ان يحتب في الصلاة) (باب ما ينفع ان يحتب في الصلاة) 286 örneklerinde olduğu gibi bazen (ما) ve (من) ism-i mavsul kalıplarıyla başlık atılmıştır. Bir diğer kalıp da (باب كيف يحمل السرير والنعش) 287 örneğinde olduğu gibi istifham edatının kullanılmış olmasıdır.

Müsned'te, diğer hadis musannefatında olduğu gibi ayet ve hadis metinlerinin tamamından ya da bir kısmından oluşmuş bâb başlıkları formatına rastlanmamaktadır.

281 Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 297.

282 Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 313.

283 Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 325.

284 Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 130, 145, 170, 187, 212.

285 Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 178.

286 Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 103, 105, 122.

287 Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 148.

3.3. İbn Şihâb ez-Zührî'nin²⁸⁸ (ö. 124/742) *Meğâzî* Adlı Eseri

Hadis ilimlerinin yanında fıkıh, siyer ve megâzî alanında da önemli bir konumu olan Zührî, Medine tarih ekolünün kurucusu olarak kabul edilmiştir.²⁸⁹ Zührî'nin, Urve'nin Hz. Aişe'den; Âsım b. Ömer'in Mahmûd b. Lebîd'den; Abdullah'ın, babası Hz. Ebû Bekir'den aldığı haberleri yazılı bir metin haline getirdiği,²⁹⁰ günümüze kadar gelmemiş olsa bile, bir eserinden söz edilmektedir.²⁹¹ Bu eser, Aburrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/726-28) *el-Musannef* adlı eserinin *Kitâbü'l-Megâzî* bölümünde yer almaktadır.²⁹² Bu haberlerin büyük çoğunluğu, (عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ) ve (أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا الزُّهْرِيُّ) rivâyet üslubu ile Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) Zührî'den yaptığı rivâyetlerdir.²⁹³ Ancak bu bölümde Zührî dışında başka ravilerden aktarılan rivâyetler de yer almaktadır. Daha sonra bu bölümde yer alan ve Zührî'ye atfedilen rivâyetler Süheyl Zekkâr tarafından *el-Megâzî'n-Nebeviyye*, adıyla neşredilmiştir.

Hadisleri tedvîn eden Zührî, muhtemelen, *Megâzî* adlı eserini bâb başlıklarını zikretmeksizin yazmıştır. Zührî'ye atfedilen eserdeki bâb başlıkları Aburrezzâk es-San'ânî'nin *Musannef*'inden alınarak ve ihtisar edilerek yazılmıştır. Örneğin, (بَابُ مَا جَاءَ فِي)

بَابُ مَا جَاءَ فِي خُفْرِ زَمْرَمَ، وَقَدْ دَخَلَ فِي الْحَجِّ أَوَّلُ مَا دُكِرَ مِنْ عَبْدِ)²⁹⁴ bâbı, *Musannef*'te

²⁸⁸ Bkz. Özkan, Halid, "Zührî," D.İ.A. İst. 2013, c. XLIV, s. 546.

²⁸⁹ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzî'n-Nebeviyye*, Tahkik: Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fıkr, Dımaşk: 1981, s. 30.

²⁹⁰ Fayda, Mustafa, "Siyer ve Megâzî," D.İ.A. İst. 2009, c. XXXVII, s. 321.

²⁹¹ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmeiy'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat: 1941, c. II, s. 1746.

²⁹² Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. V, s. 5.

²⁹³ Abdurrezzâk, A.y.

²⁹⁴ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzî*, s. 37.

²⁹⁵ (المُطَلَّب) şeklinde, ²⁹⁶ (عَزْوَةُ الْحَدِيثِ), ²⁹⁷ (وَقَعَةُ بَدْرِ), ²⁹⁸ (وَقَعَةُ هَذِيلٍ بِالرَّجِيعِ، وَالرَّجِيعُ مَوْضِعٌ) bâb başlığı ise olduğu gibi *Musannef*'ten alınmıştır. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bu kadarı ile iktifa ediyoruz. Günümüze kadar ulaşmamış olan bu eser, münferid konulu eserlerden biri olup aynı konudaki rivâyetleri bir araya getirmesi açısından önemlidir.

3.4. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmi*' Adlı Eseri

Tasnîf döneminin en önemli simalarından birisi sayılan Ma'mer b. Râşid, önemli bir tasnîfi olan ve hadisleri Yemen'de sistematik bir şekilde ilk tasnîf eden kişi olarak bilinmektedir.²⁹⁹ Onun *Câmi*' adlı eseri de zamanımıza intikal eden en eski hadis vesikalarından biridir. Aynı zamanda, hadis edebiyatının muhtelif tekâmül safhalarını aydınlatmak bakımından da büyük bir ehemmiyet taşımakta olup, hadis musannefâtının mebdei ve cami' türü eserlerin ilk örneği sayılmaktadır. *Câmi*'nin bazı nüshaları gerek müstakil olarak, gerekse de talebesi Abdurrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*'inin sonunda olmak üzere günümüze kadar intikal etmiştir.³⁰⁰ Bu farklı nüshalar, eserin nakli ve sıhhati konusunda ikna edici mahiyettedir.³⁰¹

Ma'mer'in *Câmi*' adlı eseri, devrinin hadis tasnifi ameliyesi hakkında vazıh bir fikir verebilecek mahiyettedir. *Câmi*'de, hadisler birçok konulara göre tasnif edilmişse de, hadisler muhtevalarına göre kitaplara ayrılmamış, söz konusu tasnif "bâblar" şeklinde gerçekleşmiştir.³⁰² *Cami*'deki bâb başlıklarıyla, Abdurrazzak'ın *Musannef* adlı eserindeki

²⁹⁵ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, c. V, s. 5.

²⁹⁶ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzi*, s. 50; Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, c. V, s. 15.

²⁹⁷ İbn Şihâb ez-Zührî, *a.g.e.* s. 62; Abdurrezzâk es-San'ânî, *a.g.e.* c. V, s. 25.

²⁹⁸ İbn Şihâb ez-Zührî, *a.g.e.* s. 67; Abdurrezzâk es-San'ânî, *a.g.e.* c. V, s. 28.

²⁹⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. I, s. 142; Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, c. I, s. 272; Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 611.

³⁰⁰ Erul, Bünyamin, "Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi Hakkında Gereksiz Tereddütler ve Gerekli Tespitler," D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir: 2003, sayı. XVIII, s. 92-93.

³⁰¹ Erul, Bünyamin, "Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (I) Rivâyet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i," A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 2002, c. XLIII, sayı. I, s. 34.

³⁰² Erul, Bünyamin, "Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi' Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası," İslâmiyât Dergisi, Ankara: 1998, c. I, sayı. II, s. 127.

bâb başlıkları ile karşılaştırıldığında, oldukça fazla benzerlikler dikkat çekmektedir. Bu durum, Ma'mer'in *Câmi* ' adlı eserindeki bâb başlıklarının Abdurrazzak'a ait olabileceği ihtimalini akla getirir de³⁰³ Râmeürmüzî'nin (ö. 360/970) hadisleri ilk defa tasnif edip, bâblara ayıran kimselerden söz ederken Yemen'de Ma'mer b. Râşid'i (ö. 153/770) zikretmesi,³⁰⁴ Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848) hadis musanniflerinden bahisle Basra'da Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) tasnif sahibi olduğundan söz etmesi³⁰⁵ ve Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) de ilk tasnif edilen hadis eserlerine atıfta bulunurken, Ma'mer b. Râşid'in, *Câmi* 'de, dağınık sünnetleri muayyen bâblar halinde bir araya getirdiğine dair bilgilere yer vermesi³⁰⁶ *Câmi* 'deki bâb başlıklarının bizzat Ma'mer b. Râşid tarafından konulduğunu göstermektedir. Bu da, daha sonraki musanniflerin istifade ettikleri gibi, talebesi Abdurrazzâk'ın da, Ma'mer'in bâb başlıklarından ziyadesiyle etkilendiğini gösterir.³⁰⁷

Ma'mer b. Râşid'in *Cami* 'sinde mevcut 282 bâb başlığı görülmektedir. Ma'mer, yukarıda ele aldığımız kimi bâb başlıklarında da görüldüğü gibi hadisleri, kendi fikhî görüşünü yansıtmaksızın tasnif etmekle yetinmiştir. Bununla beraber zaman zaman, (بَابُ) gibi fikhî hükümler ifade eden bâb başlıkları koyduğu görülmektedir. Ma'mer'in bâb başlıklarında kullanmış olduğu çeşitli kalıplar vardır:

³⁰³ Erul, Bünyamin, "Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (II) Rivâyet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i," A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 2002, c. XLIII, sayı. II, s. 78.

³⁰⁴ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, , s. 612-614.

³⁰⁵ Medîni, Ali, *İlelu'l-Hadîs ve Ma'rifetür-Ricâl ve't-Târîh*, s. 86-98; Râmeürmüzî, *a.g.e.* s. 614-618.

³⁰⁶ Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtü'l-Kulûb*, c. I, s. 272.

³⁰⁷ Erul, Bünyamin, "Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (II)," c. XLIII, sayı. II, s. 78.

³⁰⁸ Bkz. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi* ' , Thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî, 2. Baskı, el-Meclisü'l-İlmi, Beyrut: H. 1403, c. X, s. 379, 395, 452.

³⁰⁹(بَابُ الدُّبَاءِ) (بَابُ الْمَيْتَةِ), (بَابُ اللَّعْنِ), (بَابُ الْعَيْتَةِ), (بَابُ الْكَيْ), (بَابُ الْمَجْذُومِ), (بَابُ الطَّيْرَةِ), (بَابُ الْحَائِمِ)

v.b. bâblarda görüldüğü gibi, Ma'mer b. Râşid, fikhî bir hüküm ve kendi kanaatini belirten herhangi bir kalıp kullanmaksızın konu başlığını vermekle yetinmektedir.

Ma'mer'in kullanmış olduğu bir kalıp da istifham edatlarıdır. Örneğin: (بَابُ كَيْفَ)

(بَابُ عَلَى كَمْ أُتْرِلَ الْقُرْآنُ مِنْ حَرْفٍ), (الْعِنَقُ أَفْضَلُ أَمْ صَلَةُ الرَّجْمِ), (بَابُ أَيُّ الشَّرَابِ أَطْيَبُ), (بَابُ كَيْمِ الشَّهْرِ)³¹⁰, (وَالرُّدُّ السَّلَامُ).

Ma'mer'in istifhamlardan seçmiş olduğu bâb başlıklarının altında ise bu sorulara verilen cevapları içeren hadisler yer almaktadır.

Ma'mer, bazen (مَا) ve (مِنْ) ism-i mavsul kalıplarıyla başlık atmıştır: (بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنْ)

(بَابُ مَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ، وَمَنْ قَتَلَ نَفْسًا) ve (بَابُ التَّمَاثِيلِ وَمَا جَاءَ فِيهِ)³¹¹, (الْحَوَائِمِ) gibi.

Ma'mer'in bazı bâb başlıkları hadis metnlerinin ilk kısmından oluşmaktadır: (طَعَامُ)

³¹²(الْوَاحِدِ يَكْفِي الْاِثْنَيْنِ) Bir kişinin yemeğinin iki kişiye yettiğini ifade eden bâb başlığı altında zikredilen hadisin devamına baktığımızda, iki kişinin yediğinin dört kişiye, dört kişinin de sekiz kişiye yeteceğinden söz etmektedir:

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: طَعَامُ الْوَاحِدِ يَكْفِي الْاِثْنَيْنِ،

وَطَعَامُ الْاِثْنَيْنِ يَكْفِي الْأَرْبَعَةَ، وَطَعَامُ الْأَرْبَعَةِ يَكْفِي الثَّمَانِيَةَ.

Bazı bâb başlıklarının altında bir hadis yer alırken bazı bâblarda ise birden çok rivâyetin yer aldığını görmekteyiz. Örneğin yukarıda zikrettiğimiz (طَعَامُ الْوَاحِدِ يَكْفِي الْاِثْنَيْنِ)³¹³ bâbında tek bir hadis yer almaktayken çoğu bâblarda iki veya daha fazla rivâyet yer

³⁰⁹ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. X, s. 393, 402, 405, 406, 409, 412, 413, 448,

³¹⁰ Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.* c. X, s. 384, 401, 426, 437; c. XI, s. 218.

³¹¹ Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.* c. X, s. 395, 397, 462.

³¹² Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.* c. X, s. 418.

³¹³ Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.* c. X, s. 418.

almaktadır. Ma'mer'in bâb başlığı seçiminde dikkat çeken bir diğer husus onun aynı bâb altında birbiri ile çelişkili rivâyetlere yer vermesidir:

Ma'mer, (بَابُ الشَّرَابِ فَائِئًا)³¹⁴ bâbında, “Ayakta su içen kimse, karnında ne olup bittiğini bilseydi istifra ederdi,” hadisinden sonra, Hz. Ali'nin ayakta su içtiğini ifade eden rivâyeti sıralamıştır. Enes'in ayakta su içmeyi mekruh gördüğünü ifade eden rivâyetten sonra da Sa'd b. Ebî Vakkâs ile Hz. Aîşe'nin ayakta su içmede bir beis görmediklerini zikretmiştir. Rivâyetlere bakıldığında birinci rivâyetin, yani ayakta su içmenin sakıncalı olduğunu bildiren rivâyetin merfû, diğer rivâyetlerin ise mevkûf olduğu görülecektir. Ma'mer'in koyduğu bâbtan da anlaşıldığı üzere onun amacı iki farklı rivâyet arasında tercih yapmak değildir; onun amacı kendisine ulaşan bazı haberleri gelecek nesillere ulaştırmaktır. Bununla birlikte Ma'mer, sahabe uygulamasına dikkat çekerek yaşayan sünnetin önemine de vurgu yapmıştır.

Diğer bir husus da, iki bâb başlığının tekrarlanmasıdır. Mesela, 8 rivâyeti ihtiva eden (بَابُ الطَّيْرِ),³¹⁵ iki bâb sonra (بَابُ الطَّيْرِ أَيْضًا)³¹⁶ şeklinde tekrarlanıyor ve iki hadis daha rivâyet ediliyor. (بَابُ بَيْتِ الْوَالِدَيْنِ)³¹⁷ başlıklı bâb da iki defa tekrarlanmış olup, birinde 11, diğerinde ise 7 rivâyet nakledilmektedir. Bu iki tekrar sehven mi vuku bulmuş yoksa unutilan bazı hadislerin kitaba eklemek için mi tekrarlanmış, bu konuda net bir fikir yürütmemizi sağlayacak delillere sahip değiliz.

Ma'mer'in koymuş olduğu bâblarda, rivâyetlerin kaynağı, sıhhati, ifade ettiği hüküm veya muhteva açısından değerlendirerek her hangi bir sıralama ya da tercih, takdim-tehir cihetine gittiği görülmemektedir. Mesela onda, önce en sahih, muttasıl,

³¹⁴ Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.* c. X, s. 427.

³¹⁵ Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.* c. X, s. 402.

³¹⁶ Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.* c. X, s. 406.

³¹⁷ Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.* c. XI, s. 131; c. XI, s. 467.

merfu haberler, ardından mevkuf vb. bir sıralama yapmadığı, konu ile ilgili haberleri tabiri caiz ise biraz rastgele sıraladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca *Câmi*'in matbu nüshasındaki bâb başlıkları ile Ankara nüshası arasında da bazı farklılıklar, hatta Ankara nüshasında, matbu nüshada bulunmayan bâb başlıkları mevcuttur.³¹⁸

3.5. Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) *Kitâbü'l-Menâsik* Adlı Eseri

Hadis tarihinde önemli bir yere sahip olan Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), fıkıh konularına göre Basra'da ilk defa hadis tasnif ettiği söylenen iki kişiden biridir.³¹⁹ Orijinal haliyle günümüze intikal etmeyen *Sünen* adındaki kitabı, başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere muteber hadis kitaplarının temel kaynaklarından biridir.³²⁰ Onun *Kitâbü'l-Menâsik* adlı cüz'ünün de, *Sünen*'i meydana getiren bölümlerden biri olma olasılığı yüksektir.³²¹ Bu eser, sadırlarda mahfuz olan rivâyetlerin yanında, sahâbilerin suhuflarına ve tabiîn döneminde yazılan hadis eserlerine dayanmaktadır.³²²

Günümüze kadar gelmesi ve matbu olması açısından Saîd b. Ebî Arûbe'nin *Kitâbü'l-Menâsik*'inde ele aldığı bâb başlıkları, tabiîn döneminde yazılmış musannefler hakkında bize fikir vermesi açısından önemli bir eserdir. Cüz, Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'sinde olduğu gibi kitâb denilen ana bölümlere ayrılmamış, sadece bâb başlıklarına göre tasnif edilmiştir. Başlıklar, daha çok muhtevayı anlatan ama fikhî bir görüş belirtmeyen bir özellik taşımaktadır. Bâb başlıkları (سئل عن...) formatındadır. Cüz incelendiğinde, müellifin, amacının elinde bulunan hac ile ilgili rivâyet malzemesini tasnif etmek olduğu anlaşılabacaktır. Elimizdeki matbu baskıya göre eser, 46 bâbtan müteşekkil olup, 163 rivâyet içermektedir. Rivâyetlerinin büyük çoğunluğu tabiîn ileri

³¹⁸ Erul, Bünyamin, "Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (II)," s. 78.

³¹⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 611; Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, c. VI, s. 233; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, c. I, s. 6; İbn Hacer, *Hedyu's-Sari*, s. 8.

³²⁰ Sönmez, Mehmet Ali, "İbn Ebî Arûbe," D.İ.A. İst. 1999, c. XIX, s. 421.

³²¹ İbn Ebî Arûbe, Ebü'n-Nadr Saîd el-Adevî, *Kitâbü'l-Menâsik*, Tahkik: Amir Hasan Sabrî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 2000.

³²² İbn Ebî Arûbe, *a.g.e.* (Muhakkikin Mukaddimesi), s. 32,

gelenlerinden Katâde b. Diâme'ye (ö. 117/735) dayanmaktadır. Şimdi de cüz'ün bâb başlıklarından birkaç örnek ele alalım:

سئل عن الرجل يكون له الخادم أو المسكين يجب عليه الحج³²³

سئل عن الرجل حج إيجح أيضا أو يعتق أو يتصدق³²⁴

سئل عن قوله تعالى أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ³²⁵

سئل عن قوله وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ³²⁶

سئل عن قوله وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى³²⁷

سئل عن قوله وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ³²⁸

İbn Ebî Arûbe, yukarıda sunduğumuz örneklerde görüldüğü üzere ayet metinlerinin bir kısmından müteşekkil bâblar da koymuş, yukarıdaki bâb örneklerinde görüldüğü gibi bazen de bir ayetten birçok başlıklar türetmiştir. Ayetlerden seçmiş olduğu bâb başlıklarını kullanırken ayetlerde geçen bazı kelimeleri de açıklacı rivâyetlere yer vermiştir. Örneğin, (أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ) cümlesinin “evimi put tapıcılığından temizleyin,” (لِلطَّائِفِينَ) kelimesinin “Beytullaha intisap edenler,” (وَالْعَاكِفِينَ) kelimesinin “Mekke ehli,” (وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ) kelimelerinin de “namaz kılanlar” anlamına geldiğini Katâde'den yapılan rivâyete dayandırmaktadır.³²⁹ Hadis metinlerinden oluşan bâb başlıklarına ise yer vermemiştir.

³²³ İbn Ebî Arûbe, *Kitâbü'l-Menâsik*, s. 60.

³²⁴ İbn Ebî Arûbe, *a.g.e.* s. 60.

³²⁵ Âl-i İmrân Sûresi, 3/96; İbn Ebî Arûbe, *a.g.e.* s. 67.

³²⁶ Bakara Sûresi, 2/125; İbn Ebî Arûbe, *a.g.e.* s. 67.

³²⁷ Bakara Sûresi, 2/125; İbn Ebî Arûbe, *a.g.e.* s. 68.

³²⁸ Bakara Sûresi, 2/125; İbn Ebî Arûbe, *a.g.e.* s. 75.

³²⁹ İbn Ebî Arûbe, *a.g.e.* s. 75.

Bâblarda sorulan sorulara cevap mahiyeti taşıyan rivâyete yer verir. Örneğin, (سئل

عن رجل نسي السعي بين الصفا والمروة حتى ينفر ماذا عليه) bâb başlığında Safâ ve Merve arasında say' etmeyi

unutan kişiye ceza olarak neyin gerektiği şeklinde sorulan soruya Katâde'nin "dem gerekir" şeklinde cevap verdiğini söylemektedir.³³⁰

3.6. Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) Eserleri

Zahid kişiliği ile bilinen Sevrî, kimseye özellikle de yöneticilere muhtaç olmadan geçimini temin etmek için ticaretle meşgul olmuş, insanlara da kimseye yük olmadan geçimini sağlamaya yönelik bir zühd anlayışı telkin etmiştir. Zühd ve takva konusunda öğrencilerine ve dostlarına mektup ve vasiyetnameler gönderen ve zühd hareketinin ilk temsilcilerinden sayılan Sevrî,³³¹ bu yönüyle de bir çok kişiye etki etmiştir. Zühd konusunda öğrencisi olan Muâfâ b. İmrân el-Mevsilî'nin (ö. 185/801) ondan etkilendiğini söylememiz mümkündür.

3.6.1. *et-Tefsîr*³³²

Tabiîn döneminin (II./VIII. asır) en önemli eserlerinden ve ilk sistemli rivâyet tefsiri çalışmalarından biri olan kitap, aynı zamanda Taberî tefsirinin önemli kaynaklarından³³³ Merfû rivâyetleri içeren eser, genellikle tâbiîn dönemi Mekke müfessirlerinin görüşlerini yansıtır.³³⁴

Eser, Hz. Osman mushafının tertibine uygun olarak Bakara suresiyle başlar, Tûr sûresiyle sona erer. Muhtemelen yanında ilgili rivâyetler bulunmadığı için Sevrî, Muhammed ve Duhân sûrelerini eserine almaz. Ayetler ise erken dönem tefsirlerinin

³³⁰ İbn Ebî Arûbe, *Kitâbü'l-Menâsik*, s. 78.

³³¹ Bkz. Özdirek, Recep; Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Süfyân es-Sevrî," D.İ.A. İst. 2010, c. XXXVIII, s. 23-28.

³³² Râmpûr Rızâ Kütüphanesi'nde kayıtlı bilinen tek nüshası İmtiyâz Ali Arşî tarafından *Tefsîru Süfyâni's-Sevrî* adıyla neşredilmiş (Râmpûr 1965), daha sonra bir heyet tarafından gözden geçirilerek tekrar yayımlanmıştır (Beyrut 1983). (Bkz. Özdirek, Recep, "Süfyân es-Sevrî," D.İ.A. c. XXXVIII, s. 24.)

³³³ Özdirek, "Süfyân es-Sevrî," D.İ.A. c. XXXVIII, s. 24.

³³⁴ Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillâh, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, (Muhakkikin Mukaddimesi) Dâru'l-Kitûbi'l-İlmiyye, Beyrut: 1983, s. 36.

genelinde olduğu gibi sırasına göre tertip edilmez. Sûrede bulunan son ayetler bazen önceki ayetlere takdim edilir, bazı ayetlerin tefsiri de başka sûrelerdeki ayetlerin tefsirinde bulunur.³³⁵

Süfyân es-Sevrî, Ebû Bekr, Ömer, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Ka'b, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme gibi sahabenin ileri gelenlerinden ve Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Şa'bî (ö. 104/722), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), el-Hasan el-Basrî (ö. 110/728) gibi tabiîn neslinin ileri gelenlerinden Kur'an tefsirine dair rivâyetleri almıştır. Tabiînden yaptığı rivâyetler ise munkatı' rivâyetlerdir.³³⁶

Eserdeki başlıklar, (سورة المائدة), (سورة النساء), (ومن سورة ال عمران),³³⁷ (ومن سورة البقرة) şeklinde sıralanmış, hadis musannefatında olduğu gibi (باب) şeklinde başlanmamaktadır. Başlıkların kimin tarafından konulduğunu gösteren bir bilgi bulunmamakla birlikte, tertipte Hz. Osman mushafı esas alındığı için sûre isimlerine uygun olarak, Bakara sûresi hariç, Süfyân es-Sevrî'nin başlıkları koymuş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü sadece Bakara sûresinin musahhih tarafından yazıldığını gösteren dipnot verilmiştir.³³⁸

Süfyân es-Sevrî'nin bu eseri, tefsir ile ilgili rivâyetleri ele alan münferid konulu eserlerden birisidir.

3.6.2. *Kitâbü'l-Ferâiz*³³⁹

Ferâize dair yazılmış ilk eserlerden ve bu literatürün günümüze ulaşan en eski örneklerindendir.³⁴⁰ Eserin, müstakil olarak yazılmış olma ihtimalinin yanında, Süfyân

³³⁵ Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, 35, 36.

³³⁶ Süfyân es-Sevrî, *a.g.e.* s. 36.

³³⁷ Süfyân es-Sevrî, *a.g.e.* s. 41, 75, 85, 99.

³³⁸ Süfyân es-Sevrî, *a.g.e.* s. 41.

³³⁹ Zâhiriyye Kütüphanesinde bulunan nüsha Abdülazîz b. Abdullah el-Helîl tarafından *el-Ferâ'iz* adıyla yayımlanmıştır. (Riyad 1410). (Bkz. Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillâh, *el-Ferâiz*, Dâru'l-Âsime, Riyad: 1410.)

³⁴⁰ Özdirek, "Süfyân es-Sevrî," D.İ.A. c. XXXVIII, s. 24.

es-Sevrî'nin *el-Cami'* adlı kitabının bir bölümü olma olasılığından söz edilmektedir.³⁴¹ Diğer taraftan eserin ravilerinden olan el-Bâğendî (ö. 312/925)³⁴² tarafından Süfyân es-Sevrî'ye ait rivâyetlerin bir araya getirilmiş olabileceği de ihtimaller arasındadır.³⁴³ İbn Nedîm (ö. 385/995) *el-Fihrist* adlı eserinde bu eserden söz etmektedir.³⁴⁴ Müttakî el-Hindî de (ö. 975/1567) *Kenzü'l-Ummâl* adlı eserinde sıkça atıfta bulunmaktadır.³⁴⁵

Eserin içerisinde bulunan (بَابُ الْإِخْوَةِ لِأُمِّ), (باب ابنة وابنة ابن وأخت), (بَابُ فِي امْرَأَةٍ وَأَبْنَيْنِ), (بَابُ الْأَكْثَرِيَّةِ) gibi ashâbü'l-ferâizi anlatan bâb başlıklarının kim tarafından yazıldığını tespit etme imkanı yok gibidir. Bununla birlikte sadece ferâize dair haberleri içerdiği için münferid konulu hadis edebiyatı açısından önemli bir eserdir.

3.7. Rebi' b. Habîb'in (ö. 175/792) *Müsned/Câmî'* Adlı Eseri

İbâzî kaynaklara göre hicri II. asrın ikinci yarısında vefat eden Ebû Amr er-Rebi' b. Habîb el-Basrî el-Ferâdî (ö. 160/796), Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) gibi erken dönem sünî muhaddislerin eserlerinde adı geçen önemli hadis alimlerinden birisidir. Yahyâ b. Ma'în ve İbn Hibbân onun sika bir ravi olduğunu kaydederken, Buhârî onun hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaksızın kısaca tanıtmaktadır.³⁴⁶

³⁴¹ Süfyân es-Sevrî, *el-Ferâiz*, (Muhakkikin Mukaddimesi), Dârü'l-Âsime, Riyad: 1410, s. 5.

³⁴² Muhammed b. Muhammed b. Süleymân Ebûbekir el-Bâğendî (ö. 312/925), kezzâb olarak nitelendirilmiştir, Dârekutnî onun tedliste bulunduğunu ve bilinmeyen rivâyetlerde bulunduğunu söyler. (Bkz. İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, el-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1997, c. VII, s. 564); el-Hatîb el-Bağdâdî onun tüm rivâyetlerinin müstakim olduğunu onun hadisinde münker rivâyetlerin olduğuna rastlamadığını, söylemektedir. (el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IV, s. 343) Dârekutnî ise onun hakkında bir sefer "lâ be'se bih" başka bir sefer sie "zayıf" dediği rivâyet edilmiştir. (Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut: 1963, c. III, s. 571.)

³⁴³ Süfyân es-Sevrî, *el-Ferâiz*, (Muhakkikin Mukaddimesi), s. 5.

³⁴⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 277.

³⁴⁵ Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsamüddin, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1981, c. X, s. 350, 351, 352; c. XI, s. 26, 27, 36, 39, 69, 72.

³⁴⁶ Bkz. Özdemir, Ahmet, "İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları", Hitit Ün. İlahiyat Fak. Dergisi 18/36 (Aralık 2019), s. 539.

Rebî'in en önemli eseri olan bu kitap, h. II. asırda müsned tarzında yazılan ilk eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bilindiği üzere müsned tarzı yazılmış eserler ravi isimlerine göre tertip edilmiştir. Rebî'in *Müsned*'i, hükümler ve fetvalar açısından daha faydalı hale getirmek üzere Vârcelânî (ö. 570/1175) tarafından *et-Tertîb* adıyla fikhî bâb başlıklara göre yeniden tertip ederek musannef tarzı yazılmış bir eser haline getirilmiştir.³⁴⁷

Rebî'in vefatı ile Vârcelânî arasında yaklaşık 400 yıllık gibi bir zaman dilimi vardır. Bâb başlıklarının Vârcelânî tarafından konulduğu düşünüldüğünde, müsned tarzında yazılmış ilk eserlerden biri olarak kabul edilse bile, tebvîb edebiyatı açısından ilk dönemde bâb başlıkları yazılmış eserler arasında zikretmemiz doğru olmayacaktır. Müsned tarzı yazılan ilk eserlerden biri olması sebebiyle, tasnif edebiyatı açısından önemli bir eserdir.

3.8. Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'* Adlı Eseri

Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis olan Mâlik b. Enes, devrin önemli ilim merkezlerinin başında gelen Medine'de yetişmiştir.³⁴⁸ Onun en önemli eseri *Muvatta'* dır. Günümüze kadar intikal etmesi açısından önemli bir konuma sahip olan eser, kimi hadis alimlerince, fikhî konulara göre tasnif edilen ilk musannef eser kabul edilir. Müellif, eserine sahabenin görüşlerini, tabînin fetvalarını ve kendi icihadlarını yerleştirmiştir.³⁴⁹

Rivâyete göre, Abbâsilerin ikinci sultanı olan Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 136/754), Mâlik'ten, İbn Ömer'in aşırılıklarından, İbn Abbâs'ın ruhsatlarından ve İbn Mes'ûd'un şazlarından uzak, orta yolu tutan, ümmetin ve sahabenin icma ettiği rivâyetleri ve fikhî

³⁴⁷ Rebî' b. Habîb, *el-Câmiu's-Sahîh (Müsnedü'l-İmâm er-Rebî' b. Habîb el-Ferâhîdî)*, Tahkik: Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, Vizârütü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, Umman: 2011, s. 4; Geniş bilgi için: Özdemir, Ahmet, *İbâdiyye'nin Hadis Kaynağı Rebî b. Habîb'in Müsned'i*, Şırnak Ün. Yay. Mardin: 2018, s. 134-138.

³⁴⁸ Özel, Ahmet, "Mâlik b. Enes," D.İ.A. Ankara: 2003, c. XXVII, s. 507.

³⁴⁹ Özel, Ahmet, "Mâlik b. Enes," D.İ.A. c. XXVII, s. 512.

görüşleri içeren bir kitâb yazmasını istemiştir.³⁵⁰ Mâlik, Mansûr'un isteği üzerine *Muvatta'* adlı eserini vücuda getirmiştir. Daha sonra Mansûr, hac vazifesini yerine getirmek üzere Mekke'ye gittiğinde tekrar Mâlik'le görüşmüş ve ona, tasnif etmiş olduğu eseri çoğaltarak tüm İslam beldelerine birer nüsha göndermek istediğini ve herkesin bu kitâbla amel etmelerini emretmek istediğini söylemiştir. Mâlik, her âlimin kendisine ulaşan ilmî miras doğrultusunda farklı görüşler taşımalarının doğal olduğunu ve onları tek bir görüş ve amele zorlamanın doğru olmadığını söyleyerek Mansûr'a karşı çıkmıştır.³⁵¹ Mansûr'dan sonra Muhammed el-Mehdî (ö. 158/775) ile Hârûnürreşîd'in (ö. 170/786) de aynı taleplerde bulundukları; ancak Malik'in yine aynı gerekçelerle isteklerini kabul etmediği belirtilmektedir.³⁵²

Mâlik, Hz. Peygamber'in hadislerine, sahabe ve tabînin sözlerine bir de kendisine ait görüşlere yer verdiğini, kendi içtihadlarını ve ulaşabildiği kadarıyla Medine'de yaşayan ilim ehlinin amellerini (amel-i ehl-i Medîne)³⁵³ yansıttığını ifade etmektedir. Böylece İslam fikhının en eski müdevven eserlerinden biri olan *Muvatta'* da hadis ve fıkıh uzlaştırılmıştır. Malik'in *Muvatta'* yı yazmasındaki kasdı rivâyetleri bir araya getirmek değil; bilakis onun amacı hadislerle istidlal yaparak fikhî hükümler inşa etmektir.

Muvatta', fikhî hadisleri içermesi açısından sünen tarzı kaleme alınan eserlere benzese de, merfû rivâyetlerin yanı sıra mevkûf ve maktu' rivâyetlere de yer vermektedir.³⁵⁴ Fikhî hadisleri ihtiva ettiği için eserin kitâb ve bâbları da fikhî bir özellik taşımaktadır. Genel olarak eserin tebvîbatı namaz, tahâret, hac, cihâd, nüzûr ve ey mân,

³⁵⁰ Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy, *El-Muvatta' İmâm Mâlik ma'a Ta'liki'l- Mümecced alâ El-Muvatta' Muhammed*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk: 1991, c. I, s. 9; Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik*, Matbaatu'l-Fedâle, Mağrib: 1983, c. II, s. 73.

³⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. V, s. 468; İbn Abdülber, en-Nemerî, *el-İntikâ' fî Fezâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukâhâ Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfi*, Tahkik; Abdulfettâh Ebû Ğudde, *Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye*, Haleb: 1997, s. 80; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. VIII, s. 78.

³⁵² İbn Abdülber, *el-İntikâ'*, s. 80; Süyûtî, Celâlüdîn, *Tezyînü'l-Memâlik bi Menâkibi Seyyidina'l-İmâm Mâlik*, Dâru'r-Reşâd el-Hadîsiyye, Mağrib: 2010, s. 94.

³⁵³ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-Medârik*, c. II, s. 73.

³⁵⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 45.

kurban, nikâh, talâk, ferâiz, radâ' (süt emzirme), şuf'a, eşribe, selâm vb. konuları ve bunlara taalluk eden fikhî meseleler hakkındadır.

Telif edildiği günden itibaren hadis musanniflerinin dikkatini çekmeyi başaran *Muvatta'*, Malik'in birçok öğrencisi tarafından rivâyet edilmiş ve üçüncü asırdan itibaren muhtelif çalışmalara konu edilmiştir. Medine, Mekke, Endülüs, Mısır, Şam, Irak başta olmak üzere birçok bölgeden çok sayıda râvîsi bulunan *Muvatta'* İslam dünyasının her bölgesinde haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Pek çok kişi tarafından rivâyet edilen *Muvatta'*nın kaç nüshasının bulunduğu ihtilafli olmakla beraber, günümüzde tamamen veya kısmen basılan nüshaları Ali b. Ziyâd (ö. 183/799), Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805), İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806) Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836), Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849), Süveyd b. Saîd el-Hadesânî (ö. 240/854) ve Ebû Mus'ab ez-Zühri (ö. 242/857) olmak üzere toplam 7 tanedir.³⁵⁵

*Muvatta'*nın bâb başlıklarını incelerken herhangi bir el yazması nüshasına dayanmasa bile tahkik, talik ve tahrirlerde beş matbu nüshayı³⁵⁶ esas almasının yanı sıra, Nasr Ebü'l-Vefâ'nın tashihiyle basılan *Şerhü'z-Zürkânî ale'l-Muvatta'* adlı eserden de istifade eden Muhammed Fuâd Abdülbâkî baskısını esas aldık. Kendi ifadesine göre Abdülbâkî, bu nüshaları birbiriyle karşılaştırmış, bu baskıların ittifak ettiği noktaları doğru kabul etmiş, ihtilaf noktalarında ise Zürkânî'nin şerhini esas almıştır.³⁵⁷ *Muvatta'*nın bâb başlıklarının özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bâb başlıkları ictihadi bir eylem olduğu için musannifin rivâyetlere yüklediği anlam çoğu zaman başlıklarda tezahür etmektedir. Mâlik (بَابُ مَنْ يَحِبُّ عَلَيْهِ زَكَاةُ الْفُطْرِ), (بَابُ مَنْ يَحِبُّ عَلَيْهِ زَكَاةُ الْفُطْرِ), (بَابُ مَنْ يَحِبُّ عَلَيْهِ زَكَاةُ الْفُطْرِ)

³⁵⁵ *Muvatta'* rivâyeti ve nüshaları hakkında geniş bilgi için: Oral, Kenan, *Muvatta'nın Oluşum Süreci Nüsha Farklılıkları ve Nedenleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: 2010, s. 134, 208.

³⁵⁶ Bu beş nüsha: 1. Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih matbaası, Mısır: 1348; 2. Abdulhamîd Ahmed Hanefî, Mısır: 1353; 3. Matbaatü'l-Hacer, Mısır: 1280; 4. Matbai'l-Fârukî li-Muhammed, Hindistan: 1291; 5. Matbaü'l-Müctebâi, Delhî: 1307.

³⁵⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut: 1985, c. I, s. 19.

بَابُ الرُّحْصَةِ فِي () ve (بَابُ النَّهْيِ عَنِ الْقَوْلِ بِالْقَدْرِ), (بَابُ الْأَمْرِ بِالْوَصِيَّةِ), (بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنْ بَيْعِ الثَّمَرِ), (أَحْلَى كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ)
 بَابُ الرُّحْصَةِ فِي ()³⁵⁸ örneklerinde ele alındığı gibi, bir konunun vücûb, haramlık, kerâhât, emir, nehiy, cevâz, şart ve ruhsat gibi hükümlerle bir bağ kurarak bâb başlıklarını koymuştur. Bazen de (بَابُ صَلَاةِ الْمُسَافِرِ إِذَا كَانَ إِمَامًا أَوْ كَانَ وَرَاءَ إِمَامٍ), (بَابُ صَلَاةِ الْمُسَافِرِ مَا لَمْ يَجْمَعْ مُكْنًا)³⁵⁹ örneklerde görüldüğü üzere furûata dair önemli gördüğü meseleler hakkında bâb başlıklarını yazmıştır. *Muvatta'* şârihlerinden Endülüslü İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Mâlik'in, (بَابُ الْإِسْتِنْفَاطِ بِالتَّجْوَمِ)³⁶⁰ örneğinde olduğu gibi cevâz ve tahrîme taalluk etmeyen rivâyetlerin sıralandığı bâb başlıklarında muhtevayı anlatan nötr bir ifade kullandığından söz etmektedir.³⁶¹

Bâb başlıkları bazen (بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقَبْلَةِ), (بَابُ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى), (بَابُ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ), (بَابُ وَقُوتِ الصَّلَاةِ), (بَابُ مَا جَاءَ فِي بَيْعِ الْغُرَبَانِ)³⁶² örneklerinde olduğu üzere, kısa kelimelerden müteşekkil muhtevayı anlatan terkiplerden oluşmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman (بَابُ مَا جَاءَ فِي كَرَاهِيَّةِ إِصَابَةِ الْأَخْتَيْنِ بِمِلْكِ الْيَمِينِ وَالْمَرْأَةِ وَابْنَتِهَا), (بَابُ النَّهْيِ عَنِ الشَّرَابِ فِي آيَةِ الْفَضَّةِ، وَالنَّفْخِ فِي الشَّرَابِ)³⁶³ örneklerinde aşikâr olduğu üzere, uzun kelime gruplarıyla oluşturulmuş ve fikhî bir hükme taalluk eden bâb başlıkların konulduğu görülmektedir.

Fikhî içerikli konuların yer aldığı bölümlerde, bâb başlıklarının genelde mantikî bir sıra ile ele alındığı görülmektedir. Örneğin, (كِتَابُ النِّكَاحِ) bölümü, kız isteme ile başlamış, bekâr ve dul kadınların nikâhta izinlerinin alınmasıyla devam etmiş, ardında nikâhta

³⁵⁸ Mâlik, Zekât, 51; Sayd, 13; Buyû', 20; Vasiyyet, 1; Salâtü'l-Cemâati, 29.

³⁵⁹ Mâlik, Kasrû's-Salâ fi's-Sefer, 16, 19

³⁶⁰ Mâlik, İstiskâ', 4.

³⁶¹ İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el-Kabes fi Şerhi'l-Muvatta'* Mâlik b. Enes, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1992, c. III, s. 1182.

³⁶² Mâlik, Vükûtü's-Salât, 1; es-Salât, 16; Salât'il-Cemâa, 25; el-Kıble, 6; el-Buyû', 1; el-Kırâd, 1.

³⁶³ Mâlik, Sıfatü'n-Nebî, 11; en-Nikâh, 33.

geçerli olmayan şartlar ve nikâh çeşitleri gibi konular ele alınarak kendi içerisinde düzenli ve zamansal bir sıra takip edilmiştir.³⁶⁴ Bununla birlikte bazen kitâb ismiyle bâb başlıkları arasında uyumsuzluk da görülmektedir. Örneğin, (كِتَابُ صِفَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ), bölümünde³⁶⁵ Hz. Peygamber'in sıfatlarının yer aldığı bâb başlıkları yer almalıyken onun yerine (بَابُ مَا جَاءَ فِي شُرْبِ الرَّجُلِ), (بَابُ النَّهْيِ عَنِ الشَّرَابِ فِي آيَةِ الْفِطْرَةِ، وَالتَّفْعِ فِي الشَّرَابِ), (بَابُ النَّهْيِ عَنِ الْأَكْلِ بِالسِّمَالِ) yerine (بَابُ مَا جَاءَ فِي شُرْبِ الرَّجُلِ) gibi fikhî bir takım meseleler içeren bâb başlıkları ve (بَابُ مَا جَاءَ فِي نَزْعِ الْمَعَالِيقِ وَالْجَرَسِ مِنَ الْغُنْقِ), (بَابُ مَا جَاءَ فِي مَعَى الْكَافِرِ), (جَاءَ فِي الْمَسَاكِينِ) gibi muhtelif konulara dair bâb başlıkları yer almaktadır.

Muvatta'da bazen bâb başlıklarında, bir davranışın yasaklandığını ifade eden terkipler kullanılır, daha sonra da yasaklanan davranış hakkında varid olan ruhsatlardan söz eden bâb başlıkları sıralanır. Örneğin, helada kibleye dönerek def-i hacette bulunmayı men eden (بَابُ النَّهْيِ عَنِ اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ، وَالْإِسْنَانُ عَلَى حَاجَتِهِ) bâb başlığından sonra bu konudaki ruhsatı içeren (بَابُ الرُّحْصَةِ فِي اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ لِيُولَّ أَوْ غَائِطٍ) bâb başlığı zikredilmiştir.

Muvatta'da konu ile ilgili rivâyetler, ilgili bâblar altında serd edildikten sonra, konu itibariyle birbirinden farklılık arz eden diğer rivâyetleri bir araya getirerek (... بَابُ ...) terkipleriyle oluşturulmuş bâb başlıkları altında zikredilir. Örneğin, abdestle ilgili rivâyetlerin yer aldığı (كِتَابُ الطَّهَارَةِ)'de 6 bâb yer almaktadır. Bunlar, Abdestin nasıl alınması gerektiği ile ilgili rivâyetlerin yer aldığı (بَابُ الْعَمَلِ فِي الْوُضُوءِ), uykudan uyandığında kişinin abdest alması ile ilgili rivâyetlerin yer aldığı (بَابُ وُضُوءِ النَّائِمِ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ), abdest alınan suya

³⁶⁴ Oral, Kenan, *Muvatta'nın Oluşum Süreci*, s. 246.

³⁶⁵ Bkz. Mâlik, Sıfatü'n-Nebî.

³⁶⁶ Mâlik, Sıfatü'n-Nebî, 5, 11, 13, 36.

³⁶⁷ Mâlik, Sıfatü'n-Nebî, 7, 9, 39.

dair rivâyetlerin yer aldığı (بَابُ الطَّهْرِ لِلْوُضوءِ)³⁶⁸ vb. bâblardır. Adı geçen bâb başlıklarının altında zikredilen rivâyetlerin, bâb başlıklarıyla ilgili uyumu zahirdir. Ancak Mâlik, yeni farklı başlıklar koymaktansa muhtelif konuları içeren rivâyetleri de (بَابُ جَامِعِ الْوُضوءِ)³⁶⁹ bâb başlığı altında sıralamıştır. Bunun başka örneklerini de görmek mümkündür.³⁷⁰

Mâlik, birçok meselede bâb başlığına fıkhnı yansıtmaktansa, birbirine zıt rivâyetleri ele alır, sonra tercihini belirterek fıkhnı şekillendirir. Örneğin (بَابُ رَضَاعَةِ الصَّغِيرِ) başlığında süt evlatlığın gerçekleşebilmesi için bebeğin kaç sefer emmesi gerektiği ile ilgili birbirine zıt rivâyetler yer almaktadır:

İbn Abbâs ve Saîd b. Müseyyeb'in³⁷¹ çocuk iki yaşını bitirinceye kadar bir defa dahi emse diğer bir deyişle iki sene zarfında meydana gelen emme neticesinde tek damla bile olsa nikâhı haram kıldığını söylediği rivâyet edilmektedir. Keza İbn Şihâb'ın da, emmenin azı da çoğu da (nikâhı) haram kılar, dediği³⁷² yer almaktadır. Öte yandan Hz. Aîşe ve Hz. Hafsa'ya atfedilen iki rivâyette³⁷³ de, on emmeden söz edilmektedir. Mâlik yukarıdaki görüşleri sıraladıktan sonra tercih ettiği fikhî görüşünü, iki sene içerisinde olan emmenin azının da çoğunun da nikâhı haram kılar, şeklinde belirtmektedir.

3.9. Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) Eserleri

Ömrünü hac yollarında, cihad meydanlarında ve ticaretle uğraşarak geçiren Abdullah b. el-Mübârek'in³⁷⁴ bâblara göre düzenlenmiş hadis, fıkıh, gaza, zühd ve'r-

³⁶⁸ Mâlik, Tahâret, 1, 9, 12

³⁶⁹ Mâlik, Tahâret, 27.

³⁷⁰ Mâlik, Tahâret, 86, 100; Kasru's-Salat fi's-Sefer, 81, 94; Cenâiz, 24, 41; Sıyâm, 54. (...)

³⁷¹ Mâlik, Radâ', 4, 10.

³⁷² Mâlik, Radâ', 11.

³⁷³ Mâlik, Radâ', 7, 8.

³⁷⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. I, s. 202; Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn Mahmûd, *el-A'lâm, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn*, Beyrut: 2002, c. C. IV, s. 115.

rekâik gibi konuları içeren bir çok eser tedvin ettiği belirtilmektedir.³⁷⁵ Günümüze kadar ulaşan eserlerini tebvîb açısından ele alacağız:

3.9.1. *Kitâbü'l-Cihâd*³⁷⁶

Cihadın faziletine ve İslâm'daki önemine dair hadisleri ihtiva eden kitap, bu konuda yazılan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır.³⁷⁷ İçerisinde cihadın faziletini anlatan 262 hadis bulunan eserde, bâb başlıkları zikredilmez.³⁷⁸ Münferid konulu hadis edebiyatı açısından alanında yazılmış ilk eser olması itibariyle önemli bir telifdir.

3.9.2. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*³⁷⁹

Hicri ikinci asrın yarısından itibaren telif edilen hadis eserleri arasında belirli konuya tahsis edilmiş kitaplar da yer almaktadır. Belli bir konuya tahsis edilmiş eserler arasında zühd konusunda telif edilmiş kitapları da saymak mümkündür. Bu tür kitaplarda sadece zühd ile ilgili rivâyetler yer almaktadır.

Zühd, Hz. Peygamber'in ve ashabının hayat tarzını örnek alarak onlar gibi yaşamaya çalışmak, dünyaya gereğinden fazla değer vermemek demektir. Rekâik ise “ince ve yumuşak” anlamındaki rakîk kelimesinin çoğuludur. Rikâk kelimesi de “yumuşak kalplilik” anlamındaki rikkat kelimesinin çoğuludur. Hadis kitaplarında zühd hayatını öngören hadislerin bir araya getirildiği bölümlere “kitâbü'r-rikâk” ve “kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik” adı verilmiştir.³⁸⁰ Münferid konulu hadis edebiyatı içerisinde önemli bir

³⁷⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. I, s. 202.

³⁷⁶ Elyazması nüshası Almanya'da bulunan Leipzig kütüphanesinde olan (Leipzig, Stadtbibliothek, nr. 320/1, 40 vr.) eser Nezih Hammâd tarafından yayımlanmıştır. (İlk baskısı: Beyrut 1391/1971). (Bkz. Abdullah b. el-Mübârek, Ebû Abdîrrahmân, *Kitâbü'l-Cihâd*, Tahkik: Nezih Hammâd, Dârü'l-Matbûâtî'l-Hadisiyye, Cidde: Trs, s. 45.)

³⁷⁷ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, c. II, s. 1410.

³⁷⁸ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'l-Cihâd*, s. 59; 126.

³⁷⁹ Habîbürrahman el-A'zamî tarafından neşredilen eser (Malegon/Hindistan 1385/1966, Beyrut, ts.) daha sonra Ahmed Ferîd tarafından gözden geçirilerek tekrar basımı gerçekleştirilmiştir. (Dârü'l-Mi'râci'l-Düveliyye, Riyad: 1995.).

³⁸⁰ Özafşar, Mehmet Emin, “Zühd ve Rekâik,” D.İ.A. İst. 2013, c. XLIV, s. 535.

yerde duran zühhd konusunda yazılan eserler, kitâbü’z-zühhd veya kitabü’zühhd ve’r-rekâik ismiyle telif edilmiştir.

Abdullah b. el-Mübârek’in eseri, Hz. Peygamber, ashap ve tâbiînin zikir, ibadet, ilim talebi, ihlas, huşû tevekkül, tefekkür, doğruluk, tevazu, kanaat gibi ahlâkî konulara dair sözlerini ihtiva eden mübevveb bir eserdir. El yazmasına ulaştığımız eserde bâb başlıkları metin içerisinde yer almaktadır.³⁸¹

Eserin içerisinde yer alan bâb başlıkları ilk dönem zühhd hayatı ile sonraki dönem tasavvufî yönelimlerin ön gördüğü anlayışlar arasındaki farkı açık bir şekilde ortaya koyacak mahiyettedir.

Eser, Allah’a ibadet etmeye teşvik eden rivâyetlerin yer aldığı (باب التحضيض على طاعة) ³⁸² bâb başlığı ile başlar, Allah’ı zikretmenin fazileti ile ilgili rivâyetlerin yer aldığı (باب فضل ذكر الله عز وجل) ³⁸³ bâbıyla da son bulur. Sadece zühhd ile ilgili hadisleri ele alması bakımından münferid konulu hadis edebiyatı açısından önemli bir eserdir.

3.9.3. el-Müsne³⁸⁴

Muttasıl bir senedle Hz. Peygamber’e ulaşan müsne kelimesi bu anlamın yanı sıra iki farklı kullanımı daha vardır. Birincisi Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Humeydî (ö. 219/834), Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64), Bezzâr (ö. 292/905) ve Ebû Ya’lâ’nın (ö. 307/919) eserlerinde olduğu gibi sahâbe isimlerine göre yazılan eserlerdir. Üçüncüsü ise muttasıl bir senedle Hz. Peygamber’e kadar ulaşan hadislerin konularına göre tasnif edildiği, Ma’mer b. Râşid (ö. 153/770) ve İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) gibi müelliflerin

³⁸¹ <https://www.alukah.net/sharia/0/124474/> (Erişim Tarihi: 03.10.2021).

³⁸² Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühhd ve’r-Rekâik*, Tahkik: Ahmed Ferîd, Dârü’l-Mi’râci’l-Düveliyye, Riyad: 1995, s. 103.

³⁸³ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühhd*, s. 709.

³⁸⁴ Üç cüzden müteşekkil olan eserin tek nüshası Dimaşk’ta bulunan Zâhiriyye Kütüphanesi’ndedir.

câmi' ve musannef türü eserleridir. Abdullah b. el-Mübârek'in *el-Müsned*'i de bâblara göre tasnif edilmiş sünen tarzında yazılmış bir eserdir.³⁸⁵

Eser, bâblara göre düzenlenmiş olmasına rağmen sadece üç bâb başlığı zikredilmiştir. Bu bâb başlıkları feraiz (من الفرائض), kefaretlar ve adaklar (الكفارات والنذر) ve fiten (من الفتن)³⁸⁶ ile ilgili hadisleri içeren bâb başlıklarıdır. Diğer bâb başlıkları kitabın muhakkiki tarafından fihriste eklenmiştir; kitabın içine bir şey yazılmamıştır. Bu özelliği ile kitap Müslim'in İbn Süfyân nüshasına benzemektedir. Eserde iman, abdest, namaz, oruç, hadler, feraiz, kefaretlar ve adaklar, et'ime, hibe ve itk, Hz. Peygamber'in ta'zimi³⁸⁷ gibi fikhî konuların yanında, edep, birr ve'sıla, ilim, kıyamet günü ve fiten³⁸⁸ ile ilgili rivâyetleri içermesi bakımından câmi' i türü eser özelliği de taşımaktadır.

3.10. Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801) *Kitâbu 'z-Zühhd* Adlı Eseri

Hadis tahammülü için bir çok beldeye seyahatler yapan Muâfâ b. İmrân el-Mevsilî, Süfyân es-Sevrî'nin ilim meclislerinde bulunmuş, fıkıh, hadis konularında ondan faydalanmıştır. Zühhd, sünen, fiten, edebiyat vb. konularda tasnifler yapmıştır.³⁸⁹

Zehebî, kendisine ulaşan âlî isnadlarından ve rivâyet icâzetine sahip olduğu bir *Müsned*'inden söz eder.³⁹⁰ Keza İbn Esîr el-Cezerî de Muâfâ b. İmrân'ın *Müsned*'ine ait kendisine ulaşan bir isnadından bahseder.³⁹¹

Kitâbu 'z-Zühhd'ün muhtevası genellikle dünya hayatından uzaklaşak ahiret hayatına önem verme, mal ve evladın az olması, yemek, içmek ve giyim konularında

³⁸⁵ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühhd*, (Muhakkikin Mukaddimesi), s. (ط), (ع).

³⁸⁶ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd: 1987, s. 96, 101, 145.

³⁸⁷ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, s. 15, 21, 43, 79, 96, 101, 108, 122, 139.

³⁸⁸ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, s. 3, 14, 54, 145.

³⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXVIII, s. 150.

³⁹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. IX, s. 84.

³⁹¹ İbn Esîr, İzzeddîn el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'îfeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrut: 1989, c. I, s. 18.

aşırı gidilmemesi gibi çeşitli konularda nakledilen hadisler ve haberler yer almaktadır.³⁹²

Kitapta 14 bâb başlığı bulunmaktadır. Eserin el yazmasında bâb başlıklarının metin içerisinde yer alması bu başlıkların müellif tarafından konduğunu gösterir.³⁹³

Sadece zühd ile ilgili hadisleri ele alması bakımından münferid konulu hadis edebiyatı açısından önemli bir eserdir.

Yukarıda zikredildiği gibi Abdullah b. el-Mübârek, Muâfâ' b. İmrân'dan rivâyette bulunanlar arasında yer almaktadır. Muâfâ b. İmrân'ın kitabında yer alan tüm bâb başlıklarını ve Abdullah b. el-Mübârek'in kitabında yer alan ilk 14 bâb başlığını tablo halinde sunmak istiyoruz:

S.	Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797)	Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801)
1.	³⁹⁴ باب التحضيض على طاعة الله عز وجل	³⁹⁵ باب فضل قلة المال والولد
2.	³⁹⁶ باب من طلب العلم لعرض من الدنيا	³⁹⁷ باب في الخدم
3.	³⁹⁸ باب ما جاء في تحويف عواقب الذنوب	³⁹⁹ باب في الفقر وخفة الحال وفضل ذلك
4.	⁴⁰⁰ باب ما جاء في فضل العبادة	⁴⁰¹ باب في خمول الذكر والعزلة والتواضع وكراهية الشرف والولاية
5.	⁴⁰² باب ما جاء في الحزن والبكاء	⁴⁰³ باب في الشرف
6.	⁴⁰⁴ باب العمل والذكر الخفي	⁴⁰⁵ باب في فضل التواضع والتشديد في الكبر والكراهية لذلك
7.	⁴⁰⁶ باب ما جاء في الخشوع والخوف	⁴⁰⁷ باب في التفاخر في الاحساب والطعن في الانساب

³⁹² Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühd*, (Tercüme: Ahmet Yıldırım, Halil İbrahim Doğan) s. 28.

³⁹³ Bkz. Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühd*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 1999, s. 167-172.

³⁹⁴ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 103.

³⁹⁵ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühd*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 1999, s. 175.

³⁹⁶ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 130.

³⁹⁷ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühd*, s. 196.

³⁹⁸ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 146.

³⁹⁹ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühd*, s. 202.

⁴⁰⁰ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 163.

⁴⁰¹ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühd*, s. 209.

⁴⁰² Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 183.

⁴⁰³ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühd*, s. 226.

⁴⁰⁴ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 195.

⁴⁰⁵ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühd*, s. 237.

⁴⁰⁶ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 207.

⁴⁰⁷ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühd*, s. 259.

8.	باب الاجتهاد في العبادة ⁴⁰⁸	باب في الكفاف
9.	باب الاخلاص والنية ⁴⁰⁹	باب التمتع واتباع الهوى والشهوات والكراهية لذلك ⁴¹⁰
10.	باب تعظيم الله عز وجل ⁴¹¹	باب في المطعم والملبس والمركب والبناء والنضد وثياب البيت والابنية وحلية اليسوف وتخفيف الضياع وفي تقصير المطعم وتقصير في الشيع ⁴¹²
11.	باب التفكير في اتباع الجنائز ⁴¹³	باب في خبز الشعر ⁴¹⁴
12.	باب النهي عن طول الامل ⁴¹⁵	باب في ترك المنحول ⁴¹⁶
13.	باب ذكر الموت ⁴¹⁷	باب في اللحم والاقتصاد فيه ⁴¹⁸
14.	باب الاعتبار والتفكير ⁴¹⁹	باب في من كره ان يجمع بين ادامين ⁴²⁰

Tabloda görüldüğü gibi, Muâfâ b. İmrân'ın bâb başlıkları mal ve evladın az olması, mahlukata hizmet etmek, fakirlik, şan ve şöhret peşinde koşmamak, tevazuun fazileti, kibir ve övünmemin keraheti, asaletle övünmemenin gerekliliği, müreffeh bir hayata talip olmama, şehvi duyguları terk etme, arpa ekmeği yeme, et ve et yemeklerinde iktisatlı davranma gibi konuları içermektedir.

Abdullah b. el-Mübârek'in kitabı ise Allah'ı anma, ibadetin fazileti, dünya metayı için ilim talep edenlerin durumu, günahların akibetinden korkma, hüznlenme ve ağlama, amel ve gizlice zikretme, huşû ve Allah'tan korkma, ihlas ve niyet, Allah'ı tazim etme, ölümü hatırlama, hata ve günahlardan azami ölçüde kaçınma, tevazu, tevekkül gibi konular ihtiva etmektedir. Bu yönüyle Abdullah b. el-Mübârek'in telifi, hocası Muâfâ b.

⁴⁰⁸ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühed*, s. 220.

⁴⁰⁹ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühed*, s. 228.

⁴¹⁰ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühed*, s. 279.

⁴¹¹ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühed*, s. 243.

⁴¹² Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühed*, s. 306.

⁴¹³ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühed*, s. 261.

⁴¹⁴ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühed*, s. 319.

⁴¹⁵ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühed*, s. 267.

⁴¹⁶ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühed*, s. 321.

⁴¹⁷ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühed*, s. 282.

⁴¹⁸ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühed*, s. 323.

⁴¹⁹ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühed*, s. 284.

⁴²⁰ Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî, *Kitâbu 'z-Zühed*, s. 327.

İmrân'ın kitabının eksik kalan kısımlarını tamamlaması itibariyle bir müstahreci niteliğindedir.

3.11. Dabbî'nin⁴²¹ (ö. 195/811) *Kitâbü'd-Duâ'* Adlı Eseri

Kûfeli olan Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî, *Kitabü'd-Duâ'*, *Tefsîrü'l-Kur'an*, *Zühd*, *Zekât*, *Sünen*, *Salât*, *Sıyâm*, *Tahâret* ve *Menâsik*⁴²² gibi bir çok eser telif etmiştir.⁴²³

Muhammed b. Fudayl'ın günümüze kadar ulaştığı bilinen tek eseri *Kitâbü'd-Duâ'* adlı eseridir. Babası Fudayl b. Ğazvân'dan yapmış olduğu rivâyetlerin “fiten”, “zühd”, “fezâil”, “dua”, “cehennemin özellikleri”, “zekat” ve “buyû” gibi konuları ihtiva ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda⁴²⁴ böyle bir eseri vücuda getirmesinde onun, “dua” hakkında babasından yapmış olduğu rivâyetlerin etkisinin olduğunu söylememiz mümkündür.

Eser bâb başlıklarına göre düzenlenmemiştir. Kitabın tahkikini yapan Abdülaziz b. Süleyman eserin sonunda rivâyetlere numara vererek ve rivâyet metinlerinden müteşekkil bazı bölümler alarak başlıklar oluşturmuş; böylece eserin içerisindeki haberlere ulaşmak kolaylaşmıştır.⁴²⁵ Tek konulu hadis edebiyatı açısından dua ile ilgili rivâyetlerin bir araya getirildiği ve bu konuda yazılan ilk eserlerden olduğu için önemli bir telifdir.

3.12. Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) Eserleri

İbn Vehb, hayatını üçe ayırmıştı, ribat, ilim öğretme ve hac. 30 sefer hacca gittiği ve her gittiğinde de Mâlik ile görüştüğü rivâyet edilmektedir.⁴²⁶ Böylece onun, Mâlik ile 20 yıllık bir dostluk hukuku oluşmuştur. İmam Mâlik'in, kendisine Mısır'ın müftîsi

⁴²¹ Bkz. Ünal, Yavuz, “Muhammed b. Fudayl,” D.İ.A. İst. 2005, c. XXX, s. 530.

⁴²² Dabbî, Muhammed b. Fudayl b. Gazvân, Ebû Abdîrrahman, *Kitâbü'd-Duâ'*, (Muhakkikin Mukaddimesi), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad: 1999, s. 106-107.

⁴²³ İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh, *Târihü's-Sikât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1984, s. 411.

⁴²⁴ İbn Mencûye, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Marife: 1407/1987, c. II, s. 201.

⁴²⁵ Muhammed b. Fudayl, *Kitâbü'd-Duâ'*, s. 476-486.

⁴²⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. I, s. 223.

diyerek iltifat ettiği, daha önce kimseye yazmadığı halde mektup yazarak bilgisine başvurduğu İbn Vehb'in, İmam Mâlik'in görüşlerini iyi bilen âlimlerden biri olduğu ifade edilmektedir.⁴²⁷ Öyleki insanlar Mâlik'ten rivâyet edilenler konusunda ihtilafa düştüklerinde İbn Vehb'in gelişini beklerlerdi; geldiğinde ona sorarlardı.⁴²⁸ Şimdi de onun eserlerini tebvîb açısından değerlendirelim:

3.12.1. *Câmi'*

İbn Vehb'in çeşitli konulara dair rivâyet ettiği hadislerin yer aldığı *Câmi'* adlı eserinin sadece bir kaç bölümü günümüze kadar ulaşmıştır.⁴²⁹ *Câmi'*, kütüphanelerde ve müzelerde bulunan sünnet hakkında yazılmış en eski el yazmaları eserlerden biridir.⁴³⁰ Burada, *Câmi'* adlı eserin bölümleri olan, ancak birbirinden müstakil olarak ilim dünyasına kazandırılan bir kaç eseri ele alacağız:

el-Câmi' fi'l-Hadis: Merfu, mevkûf ve maktû' olmak üzere 717 rivâyet bulunan⁴³¹ eser, ensab, samt, hâtim, tiyara, advâ, hâm, safer, ğûl vb. konuları içerir. Eserde bâb denilen konu başlıkları bulunmamaktadır. Eseri tahkik eden Muhammed Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebü'l-Hayr, kitabın sonunda rivâyetleri bâb başlıklarına göre düzenlediği bir fihrist eklemiştir.⁴³² Fihristte, muhakkik, önce kitâb adını sonra da bâb başlığını zikretmiştir. Bâb başlıkları altına da hadis numaraları vererek konusuna göre rivâyetlere ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Şam Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'de

⁴²⁷ İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsuddin b. Muhammed el-Bermekî, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Ebnâü Ebnâi'z-Zemân*, Dâru Sâdır, Beyrut: 1978, c. III, s. 36.

⁴²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. V, s. 189.

⁴²⁹ Köse Saffet, "İbn Vehb," D.İ.A. İst. 1999, c. XX, s. 441.

⁴³⁰ İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah el-Fihri, el-Mısri, *el-Câmi' fi'l-Hadîs*, (Muhakkikin Mukaddimesi), Tahkik: Muhammed Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebü'l-Hayr, Dâru İbn Cevzî, Demâm (Suud): 1996, c. I, s. 28.

⁴³¹ İbn Vehb, *el-Câmi' fi'l-Hadîs*, (Muhakkikin Mukaddimesi), c. I, s. 28.

⁴³² İbn Vehb, a.g.e. c. II, s. 861-865.

bulunan *el-Müsned* isimli yazma eserin İbn Vehb'in *Câmi'* adlı eserinin bir parçası olması muhtemeldir.⁴³³

el-Câmi': Tefsîrû'l-Kur'an: Miklós Murányi tarafından tahkiki yapılan ve müstakil olarak basılan *Kitâbü't-Tefsir* adlı eserin, muhakkikin araştırmaları neticesinde İbn Vehb'in *Câmi'* adlı eserinden bir cüz' olduğu anlaşılmaktadır. Bu eser, *Tefsîrû'l-Kur'an* bölümünün birinci cüz'üdür. Kayravan'da elyazmalarının bulunduğu el-Mektebetü'l-Atîka kütüphanesinde (كتاب الشعر والغناء), (كتابة العلم), (علوم القرآن) gibi İbn Vehb'in *Câmi'* adlı eserinin bölümleri olduğundan şüphe duyulmayan başka cüz'ler de mevcuttur.⁴³⁴ İbn Vehb'in *Tefsîrû'l-Kur'an* adlı eserinde bulunan bâb başlıkları şunlardır:

1.	تفسير فيما بين المغرب والعشاء ⁴³⁵	6.	كتاب الناسخ والمنسوخ
2.	النهي عن المسالة عن القرآن	7.	الناسخ من القرآن
3.	ترغيب القرآن	8.	السجود
4.	في العربية بالقرآن	9.	في سجود القرآن
5.	في اختلاف حروف القرآن		

Tabloda görüldüğü üzere sadece bir yerde nehiy ifade eden fikhî bir bâb başlığı bulunmaktadır. Onun dışında geriye kalan bâblar nötr ifade eden sadece konu ile ilgili rivâyetlerin bir arada olduğunu gösteren başlıklar kullanılmıştır.

3.12.2. *Muvatta'*

Mâlik'in *Muvatta'* adlı eserinden farklı olan bu eser, İbn Vehb'in kayıp eserlerinden biriydi. Kitabı ilim dünyasına kazandıran ve eser üzerine tahkik yaparak neşreden Hişam b. İsmail es-Sînî, ilk önce, bulduğu nüshanın İbn Vehb'in *Câmi'* adlı

⁴³³ Köse Saffet, "İbn Vehb," D.İ.A. c. XX, s. 441.

⁴³⁴ İbn Vehb, *el-Câmi': Tefsîrû'l-Kur'an*, (Muhakkikin Mukaddimesi) Tahkik: Miklós Murányi (Bonn, Almanya), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî Beyrut: 2003, c. I, s. 11.

⁴³⁵ İbn Vehb, *Tefsîrû'l-Kur'an*, c. I, s. 34, 95; c. III, s. 15, 39, 44, 64, 84, 88, 95.

eserinin bir parçası olduğunu düşünmüş; ancak araştırmaları neticesinde onun İbn Vehb'in *Muvatta'* adlı eserinin bir parçası olduğu sonucuna varmıştır.⁴³⁶

İbn Vehb'in, *Kitâbü'l-Muharebe* ve *Kitâbü't-Tefsîr* adındaki eserlerini tahkik eden Miklós Murányi ise, bu eserin *Câmi'* adlı eserinin bir bölümü olmadığını, İbn Vehb'in *Câmi* adlı eserinden, onun Mısırlı öğrencileri olan Ebü'l-Abbâs el-Asam ve Muhammed b. Ya'kub b. Yûsuf tarafından muhtasar ve müstahrec olarak yazıldığını iddia etmektedir.⁴³⁷

Eser daha sonra *el-Câmi' li'bni'l-Vehb fi'l-Ahkâm* adıyla, Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib ve Ali Abdulbasit Mezîd'in tahkiki ile tekrar basılmıştır.⁴³⁸

Kitapta, fıkıh konularını içeren yedi bâb başlığı vardır. Bunlar, (من كتاب الاشرية),⁴³⁹ (من كتاب القسامة والعقول), (من كتاب الصوم), (من كتاب النكاح), (من كتاب الصلاة), (من كتاب الزكاة), (من كتاب المناسك) (من كتاب القسامة والعقول) bâblarıdır.

Başlıkların, herhangi bir fikhî hüküm içermeksizin genel ifadeler içeren ve konu ile ilgili rivâyetlerin bir araya getirildiğini gösteren bir üslubla yazıldığı görülmektedir. Eserin tümü mevcut olmasa bile bulunan kısımlar, telifin bâb başlıkları hakkında fikir yürütmemize imkan tanımaktadır.

Kitâbü'l-Muharebe: İbn Vehb'in *Kitâbü'l-Muharebe* isimli ve müstakil olarak basılan eseri ise, onun *Muvatta'* adlı kitabının bir bölümüdür.⁴⁴⁰ Muhakkik Miklós

⁴³⁶ İbn Vehb, *el-Muvatta'*, (Muhakkikin Mukaddimesi), Dâru İbn Cevzî, Demâm (Suud): 1999, s. (1)

⁴³⁷ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Muhârebe mine'l-Muvatta'*, (Muhakkikin Mukaddimesi), Tahkik: Miklós Murányi (Bonn, Almanya), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 2002, s. 5-6; İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'an*, (Muhakkikin Mukaddimesi), c. I, s. 6-9.

⁴³⁸ Eser, Dawid Weil tarafından üç cilt halinde 1942 tarihind Kahire'de basılmıştır. Bkz. İbn Vehb, *el-Câmi' libni'l-Vehb fi'l-Ahkâm*, (Muhakkikin Mukaddimesi), Dârü'l-Vefâ', el-Mansûra: 2005, s. 5.

⁴³⁹ İbn Vehb, *el-Muvatta'*, s. 30, 49, 69, 74, 81, 92, 139; İbn Vehb, *el-Câmi' fi'l-Ahkâm*, s. 29, 64, 135, 118, 134, 163, 277.

⁴⁴⁰ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Muhârebe mine'l-Muvatta'*, Tahkik: Miklós Murányi, s. 5.

Murányi, eserde (باب فيه النصراني والمجوي) ve (قتل النصراني المسلم عمدا), (المسلم يقتل الكافر), (قسامة اهل الذمة) gibi bazı bâb başlıklarının yazıldığını söylemektedir.⁴⁴¹

Yukarıda sayılan ve istinsah edenler tarafından yazıldığı anlaşılan bâbların dışında kitapta bulunan bâb başlıkları şunlardır:

1.	ما جاء في المحارب والقاطع للسبيل ⁴⁴²	6.	باب في الزنادقة
2.	ما جاء في قتل الحرورية	7.	باب في سب النبي عليه السلام والولاة
3.	باب في قتل القدرية	8.	باب في قتل السحار
4.	باب في المرتد عن الايلام	9.	باب في ضرب العبيد وجراحاتهم
5.	باب في المرأة ترتد عن الاسلام		

Tablodaki bâb başlıklarında sadece (ما جاء في المحارب والقاطع للسبيل) bâbının istinsah edenler tarafından hamîşe eklendiği yazılmaktadır.⁴⁴³ Bu açıklamalardan mütevellid, geriye kalan başlıkların müellif tarafından yazıldığı söylenebilir. Bâb isimlerinden anlaşıldığı üzere *Muvatta* 'nın bir bölümü olan bu eserde mürtedlerle ilgili fikhî hükümler içeren rivâyetlere yer verilmiştir. Eserin kayıp olan bölümleri hakkında yorum yapma imkanımız olmasa bile mevcut yazılı bâblardan hareketle eserin tebvîbi hakkında fikir yürütmek mümkündür. Bâb başlıkları helal, haram, ibaha, kerahet gibi gibi fikhî hükümleri içermeyen eserin günümüze ulaşan kısmı, mürted, zimmiler, kaderiye, Hz. Peygamber' seb gibi konularla ilgili rivâyetleri içermesi bakımından münferid konulu hadis edebiyatı açısından önemi haiz bir eserdir.

3.12.3. *Kitâbü 'l-Kader*

Kaderiyye'ye reddiye amacıyla bir araya getirilmiş rivâyetlerden müteşekkil İbn Vehb'in eseri, bu konuda yazılmış eserlerin ilklerindendir.

⁴⁴¹ İbn Vehb, *Kitâbü 'l-Muhârebe*, (Muhakkikin Mukaddimesi), s. 7-8.

⁴⁴² İbn Vehb, *a.g.e.* s. 9, 76, 36, 78, 47, 84, 50, 71

⁴⁴³ İbn Vehb, *a.g.e.* s. 9.

Mübevveb olmayan eser, kader hakkında muhtelif konuları içeren merfû', mevkûf, maktû', mürsel, munkatı rivâyetlerden müteşekkildir. Bununla birlikte rivâyetlerin çoğu muttasıl ve merfûdur.⁴⁴⁴ Kitabın iki baskısı yapılmıştır. Birinci baskısını tahkik eden Abdülazîz Abdurrahmân Muhammed el-Useym kitabı bâblara göre tertip etmiştir.⁴⁴⁵ İkinci baskının tahkikini yapan Ömer b. Süleymân el-Hafyân ise kitabı aslına uygun olarak tebvîbsiz bastırmıştır.⁴⁴⁶

İbn Vehb'in bu eseri, (الجزء الاول)⁴⁴⁷ (الجزء الثاني)⁴⁴⁸ olmak üzere iki cüzden müteşekkildir. Birinci ve ikinci cüz şeklinde yazılan başlıkların kitabın aslından olmadığı belirtilmiştir. Eser münferid konulu hadis edebiyatı açısından kaderle ilgili rivâyetleri bir araya getirdiği için önem arz eden bir telifdir.

3.13. Veki' b. Cerrâh'ın (ö. 197/812) *Kitâbü'z-Zühd* Adlı Eseri

Veki' b. Cerrâh'ın *Kitâbü'z-Zühd* adlı eseri, adından da anlaşılacağı üzere zühd, rikâk, edeb, ahlak gibi çeşitli bâblar altında tahrir edilmiş hadisleri ihtiva etmektedir. Eser insanları mekârimü'l-ahlaka teşvik etmek, dünyaya önem vermemek ve ahirete yönelmek için Kur'an'dan bazı ayetleri; müfessirlerin sözlerini; hadisleri; selef, sahâbe, tabiîn ve onlardan sonraki neslin eserlerini ve peygamberlerin zühd hayatına ilişkin rivâyetleri içermektedir.⁴⁴⁹

Kitab, mukaddime dışında zühd rikâk edeb birr ve sıra başta olmak üzere 73 bâb başlığından oluşmaktadır. Eserin el yazmasında bâb başlıkları metnin içerisinde yer

⁴⁴⁴ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Kader ve mâ verada fî Zâlike mine'l-Âsâr*, Tahkik: Abdülazîz Abdurrahmân Muhammed el-Useym, Dârü's-Sultân, Mekke: 1986, s. 34, 35.

⁴⁴⁵ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Kader*, (Tahkik: el-Useym), s. 47.

⁴⁴⁶ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Kader ve mâ verada fî Zâlike mine'l-Âsâr*, Tahkik: Ömer b. Süleymân el-Hafyân, Dârü'l-Atâ', Riyad: 2001, s. 5.

⁴⁴⁷ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Kader*, (Tahkik: el-Hafyân), s. 31.

⁴⁴⁸ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Kader*, (Tahkik: el-Hafyân), s. 56.

⁴⁴⁹ Veki' b. Cerrâh, Ebû Süfyân, *Kitâbü'z-Zühd*, Mektebetü'd-Dâr, Medine: 1984, c. I s. 156.

almaktadır.⁴⁵⁰ Bu da bâb başlıklarının müellif tarafından yazıldığını göstermektedir. Müellif, az sayıda olasa da, bâb başlığına uygun düşen bazı israiliyyata da yer vermektedir.⁴⁵¹ Rivâyet metinlerini, Buhârî gibi, farklı yerlerde de zikretmektedir.⁴⁵² Örneğin (لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ فَنَاتٌ)⁴⁵³ rivâyetini birkaç yerde kullanmaktadır.

Eser, zühd hakkında yazılmış eserler arasında mümtaz bir öneme sahiptir. Zira bâb sayısının çokluğu, zühd kavramını geniş manada ele alması onun ayrıcalığını ortaya koymaktadır. Örneğin, (بَابُ كِتَابِ أَهْلِ الْحَيْرِ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ), (بَابُ الْإِنْصَاتِ), (بَابُ صَلَاةِ الرَّحْمَنِ),⁴⁵⁴ (بَابُ فَضْلِ الْفَقْرِ), gibi bâb başlıkları müellifin zühd kavramını geniş bir anlam yelpazesinde ele aldığını göstermektedir.

Eser (بَابُ كِتَابِ أَهْلِ الْحَيْرِ) ile başlamakta,⁴⁵⁵ (بَابُ مَوْعِظَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الزُّهْدِ) bâbı ile de bitmektedir.⁴⁵⁶

Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ve Veki' b. Cerrâh'ın (ö. 197/812) hoca talebe ilişkisine binaen zühd konusunda eser verme konusunda birbirlerinden etkilendikleri görülmektedir. Nitekim Veki' b. Cerrâh, Muâfâ b. İmrân'dan rivâyette bulunmuştur. Abdullah b. el-Mübârek ise hem Muâfâ b. İmrân'dan hem de Veki' b. Cerrâh'tan rivâyette bulunmuştur.⁴⁵⁷ Üç eser içerisinde en kapsamlı olan eser, Veki' b. Cerrâh'ın telifidir.

⁴⁵⁰ Veki' b. Cerrâh, *Kitâbü 'z-Zühd*, (Mukaddime), s. 206-209.

⁴⁵¹ İsrailiyyatların sayısı 14 olarak zikredilmiştir. Bkz. Veki' b. Cerrâh, *Kitâbü 'z-Zühd*, c. I, s. 161.

⁴⁵² Veki' b. Cerrâh, *a.g.e.* c. I, s. 157.

⁴⁵³ Veki' b. Cerrâh, *a.g.e.* c. II, s. 756; 758.

⁴⁵⁴ Veki' b. Cerrâh, *a.g.e.* c. II, s. 479; c. III, s. 702, 825, 844.

⁴⁵⁵ Veki' b. Cerrâh, *a.g.e.* c. I, s. 223.

⁴⁵⁶ Veki' b. Cerrâh, *a.g.e.* c. III, s. 844.

⁴⁵⁷ Cemmâilî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî el-Makdisî, *el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, el-Hey'etü'l-Âmme, Kuveyt: 2016, c. VIII, s. 420; Muâfâ b. İmrân, *Kitâbü 'z-Zühd*, (Muhakkikin Mukaddimesi), s. 27; Buhârî, *Kitâbü 't-Târihi 'l-Kebîr*, el-Meârifü'l-Usmâniyye, Haydarâbâd: Trs, c. VII, s. 179; İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım, *Târihu Dimaşk*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk: 1995, c. LXIII, s. 85.

3.14. Dırâr b. Amr'ın (ö. 200/815) *Kitabu't-Tahrîş* Adlı Eseri

Kelamî meselelerde eserler vermesinin yanı sıra hadis konusunda da telifleri bulunan Dırâr b. Amr'ın günümüze kadar gelen tek eseri, *Kitâbu't-Tahrîş*'tir.⁴⁵⁸ Luğatte horoz, koç, deve, aslan, köpek gibi hayvanların dövüştürülmesi anlamına gelen “tahrîş” kelimesi, insanların arasını açma, birbirine düşürme, aralarına fitne sokarak yıpratma savaşa sürüklenme gibi anlamlara da gelmektedir.⁴⁵⁹

Ümmet arasında meydana gelen ilk ihtilafların ve bunun sebeplerinin işlendiği kitapta konu ile ilgili rivâyetler (في من مدح معاوية), (في مدح عثمان)⁴⁶⁰, (في كيفية بدء الاختلاف بين الامة), (في من يسب الصحابة), (في دم الخوارج), (في الرضاة), (علي بن ابي طالب gibi bâb başlıkları altında ele alınmıştır.

Kitapta (في عذاب القبر), (في النبوة بعد موت محمد), (في القدر وافعال العباد)⁴⁶¹, (في اسم الايمان وصفته ومعناه) Kitapta (في (في اللعان)⁴⁶², (في اليمين), (في الطلاق), (في الفقه الفخري) kelimelerine; (في شهادة الواحد), (في فضيلة ارض الشام) zühde ve (في الغنى والاعنياء)⁴⁶³, (الفقر والفقراء) şehirlerin faziletine taallük eden bâb başlıkları da bulunmaktadır.

Ümmet arasında meydana gelen ilk ihtilafları ve bunların sebepleri hakkında yazılan ilk eser olan *Kitabu't-Tahrîş*, münferid konulu hadis edebiyatı açısından önemli bir eserdir.

⁴⁵⁸ Dırâr b. Amr, *Kitâbu't-Tahrîş, İlk dönem Siyasi ve İtikâdî İhtilaflarında Hadis Kullanımı*, (Muhakkikin Mukaddimesi), Tahkik: Hansu, Hüseyin, Çeviri: Keskin, Mehmet, LİTERA Yayıncılık, İst. 2014, s. XIII.

⁴⁵⁹ Dırâr b. Amr, *Kitâbu't-Tahrîş*, (Muhakkikin Mukaddimesi), s. XVII.

⁴⁶⁰ Dırâr b. Amr, *a.g.e.* s. 2, 16, 24, 26, 28, 35, 136.

⁴⁶¹ Dırâr b. Amr, *a.g.e.* s. 49, 83, 88, 97, 103, 134.

⁴⁶² Dırâr b. Amr, *a.g.e.* s. 101, 119, 121, 123.

⁴⁶³ Dırâr b. Amr, *a.g.e.* s. 89, 90.

⁴⁶⁴ Dırâr b. Amr, *a.g.e.* s. 112.

4. Erken Dönem Tasnif Sisteminin Sonraki Dönemlere Etkisi

Tasnîf sisteminin oluşum ve gelişiminde musanniflerin birbirinden etkilendikleri, sonra gelen müelliflerin bir önceki dönemden devraldıkları ilmi birikimi tasnif ederken onların rivâyetlerini eserlerine aldıkları gibi, yöntemlerini de alıp geliştirdikleri bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte ilk dönem ile sonraki dönemlerde yazılan musanneflerin tebvîbatı arasında bir takım farkların olduğu da görülmektedir.

Musannifin, hadisleri ne şekilde anladığı ve nasıl yorumladığı, onları hangi bâb başlığı altında naklettiğinden anlamak mümkündür. Nitekim bâb başlıkları muhaddisin hadisleri okuma algılama ve yorumlama biçiminin en önemli ipuçlarını verir.⁴⁶⁵ Bundan dolayı, tebvîb ichtidâdir, demek icap eder.

4.1. Münferid Konulu Eserlerin Etkisi

Tabiîn döneminde pek çok âlim, *kitabü'l-ferâiz*, *cerâhât*, *talâk*, *sadakât*, *tefsîr* ve *megâzî*, gibi müstakil ve münferid konulu eserler kaleme almıştır.⁴⁶⁶ Şa'bî'nin (ö. 104/722) talâk ile ilgili rivâyetleri bir araya getirerek bâb oluşturduğu⁴⁶⁷, Ebü'l-Âliye'nin (ö. 90/709) (باب الصلاة) ve (باب الطلاق) adında iki bâb tasnîf ettiği⁴⁶⁸ ve Abîdetü's-Selmânî'nin de (ö. 72/691) yüz bâb oluşturduğu⁴⁶⁹ nakledilmektedir. Yukarıda zikredilen müelliflerin, bâb sistemine göre yazmış olduklar eserler, belirlenmiş konulardaki rivâyetleri bir araya getirme amacıyla kaleme alınmıştır. Bundan dolayı bu eserlerin bazılarında bâb başlıkları zikredilmemiş olsa da münferid konulu olmaları açısından önemini korurlar. Musannefler de belli konuların bir araya getirildiği eserlerdir. Bu yönüyle münferid konulu eserlerin musanneflere etki ettiği söylenebilir.

⁴⁶⁵ Erul, Bünyamin, "Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (II)," c. XLIII, sayı. II, s. 81.

⁴⁶⁶ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 61.

⁴⁶⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî*, c. II, s. 285.

⁴⁶⁸ el-Hatîb, A.y.

⁴⁶⁹ el-Hatîb, A.y.

Bu bölümde fezâil, megâzî, cihad, menâsik/hac, tefsir, ferâiz, zühd ve rekâik, dua, muharebe ve kaderiyye ile ilgili ilk yazılan münferid konulu eserlerden hareketle tebvîb açısından hadis müellefatına katkıları incelenecektir.

Fezâil: el-Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) yazmış olduğu *Fezâilü Mekke* adlı eseri şehirlerin faziletine dair yazılmış ilk eserlerden biridir.⁴⁷⁰ İstinsah edeni ve istinsah tarihi meçhul olan bu eserin el yazmasının ön yüzünde (هذه رسالة في فضل مكة) yazılıdır.⁴⁷¹ Bu ismin müstensih tarafından konduğu kanaatindeyiz. İlk sayfada el-Hasan el-Basrî hakkında bazı bilgilerin yer almış olması bu kanaati güçlendirmektedir. Bu eser bâb başlığından ziyade tasnif yöntemi açısından, yani belli konudaki rivâyetlerin bir yerde toplanması açısından sonraki zamanlarda yazılmış olan hadis musannefatına etki etmiştir. Zira fezâil ile ilgili rivâyetlerin belli bir yerde, ilk önce konu ile ilgili ayetlerin daha sonra da hadislerin serd edilmesi, konulu hadis çalışmalarına etki etmiştir. Nevevî'nin *Riyâzüs 'Sâlihîn* adlı eseri bunun en güzel örneklerindendir.

Mekke'nin faziletine dair yazılan eserlerin yanı sıra Medine'nin ve diğer beldelerin faziletine dair eserler, kitâb ve bâb başlıkları da yazılmıştır. Müstakil olarak fezâil türü eser verenlerden biri olan Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî'nin (ö. 308/920), *Fezâilü Mekke*⁴⁷² adlı eseri örnek olarak gösterilebilir. Müellif *Fezâilü'l-Medine* isimli bir eser de yazmıştır.⁴⁷³

Musanneflerde de kitâb isimleri ve bâb başlıkları altında fezâil ile ilgili rivâyetler bir araya getirilmiştir. Musanneflerde kitâb adı olarak yazanlara İbn Ebî Şeybe (کتاب)

⁴⁷⁰ Uludağ, Süleyman, "el-Hasan el-Basrî," D.İ.A. c. XVI, s. 292.

⁴⁷¹ <https://www.alukah.net/library/0/66676/> (Erişim Tarihi: 03.10.2021).

⁴⁷² <https://shamela.ws/index.php/book/143167> (Erişim Tarihi: 28.09.2021).

⁴⁷³ Bkz. Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed el-Cündî, *Fezâilü'l-Medine*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk: 1985.

بَابُ (بُحَارِى) 474, (كِتَابُ الْفَضَائِلِ) 475 ve Müslim (كِتَابُ الْفَضَائِلِ); 476 bâb olarak da Buhârî (بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ) 477, (بَابُ فَضْلِ مَكَّةَ) 478, (بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ) 479, (بَابُ فَضْلِ الْمَدِينَةِ وَأَمَّا تَنْفِي النَّاسِ) 480 ve Tirmizî (بَابُ مَا جَاءَ فِي فَضْلِ الْمَدِينَةِ) 481, (بَابُ فِي فَضْلِ مَكَّةَ) 482 başlıkları örnek verilebilir.

Megâzî: Hz. Peygamber'in hayatını ve şahsiyetini, tebliğ faaliyetlerini, siyasî ve askerî mücadelelerini konu alan bilim dalı olan siyer ve megazî⁴⁸³ konusunda sahâbîlerden Abdullah b. Amr b. Âs'ın yazdığı *es-Sahîfetü's-Sâdika*'da konuya dair hadislerin yer aldığı hatta bir risalenin bulunduğu rivâyet edilmektedir.⁴⁸⁴ Çocuk sahâbîlerden Sehl b. Ebû Hasne el-Ensârî'nin Hz. Peygamber'in hayatına dair bir sahîfesinin olduğu, torunu Muhammed b. Yahyâ b. Sehl'in yanında bulunan bu metinden Vâkıdî'nin (ö. 207/823) faydalandığı hatta bu sahîfenin tümünü kendi kitabına aldığı zikredilmektedir. Sahâbeden Berâ b. Âzib, Sa'd b. Ubâde, Humeyd b. Alâ b. Hadramî'nin de megâzî konusunda sahîfelerinin olduğu bildirilmektedir.⁴⁸⁵ Abdullah b. Abbâs'ın belli konular için günler tayin ettiği ve tayin ettiği konulardan birinin de megâzi olduğu zikredilmektedir. Onun megâzî konusunda yazdıklarının vefatından sonra kölesi Kureyb'e ondan da siyer ve megâzî konusunda ilk kitap yazanlardan biri olan Mûsâ b.

⁴⁷⁴ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VI, s. 303.

⁴⁷⁵ Bkz. Buhârî, *Fezâilü Medine*.

⁴⁷⁶ Bkz. Müslim, *Fezâil*.

⁴⁷⁷ Buhârî, *Fezâilü Medine*, 2.

⁴⁷⁸ Müslim, *Fezâil*, 454.

⁴⁷⁹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, *es-Sünen*, Thk. Ahmed Şemsuddin, 4. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 2013, Menâsik, 103.

⁴⁸⁰ İbn Mâce, *Menâsik*, 104.

⁴⁸¹ Tirmizî, *Menâkıb*, 74.

⁴⁸² Tirmizî, *Menâkıb*, 75.

⁴⁸³ Fayda, Mustafa, "Siyer ve Megâzî," D.İ.A. İst. 2009, c. XXXVII, s. 319.

⁴⁸⁴ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 44.

⁴⁸⁵ Fayda, Mustafa, "Siyer ve Megâzî," D.İ.A. c. XXXVII, s. 320.

Ukbe'ye intikal ettiği bildirilmektedir.⁴⁸⁶ Hz. Urve b. Zübeyr'in (ö. 94/713) ise mufaassal bir şekilde Hz. Peygamber'in hayatını yazan ilk müelliflerden biri olduğu belirtilmektedir.⁴⁸⁷ Bu ilmin kurucusu olarak kabul edilen Urve'nin ortaya koyduğu tarz ve topladığı malzeme, hadisleri ilk defa tedvin eden Zührî ve diğerleri gibi sonraki musannifler tarafından takip edilmiş ve kullanılmıştır.⁴⁸⁸

Medine siyer ve megâzî ekolünün kurucusu kabul edilen Zührî'nin (ö. 124/742),⁴⁸⁹ Urve'nin Hz. Aişe'den; Âsım b. Ömer'in Mahmûd b. Lebîd'den; Abdullah'ın, babası Hz. Ebû Bekir'den aldığı haberleri yazılı bir metin haline getirdiği,⁴⁹⁰ bir eserinden söz edilmektedir.⁴⁹¹

Hadis tedvinini başlatan ilk nesil içinde yer alan Urve b. Zübeyr'in (ö. 94/713)⁴⁹² topladığı malzeme, hadisleri ilk defa tedvin eden Zührî ve diğerleri gibi sonraki musannifler tarafından kullanılmıştır. Tâberânî'nin iktibasları ile istidlal edilince kitabın büyük bir eser olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹³ Bu kitaptaki bazı başlık örnekleri Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr* adlı eserinden alınarak aşağıya çıkarılmıştır:

1. Yemâme'de şehit olanların isimleri (فِي تَسْمِيَةِ مَنْ قُتِلَ يَوْمَ الْيَمَّامَةِ)⁴⁹⁴
2. Bedir harbinde şehit olanların isimleri (فِي تَسْمِيَةِ مَنْ اسْتُشْهِدَ يَوْمَ بَدْرٍ)⁴⁹⁵

⁴⁸⁶ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 41.

⁴⁸⁷ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ', *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İbn Kesir, Beyrut: 2007, c. I, s. 277; Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 2003, c. II, s. 1139.

⁴⁸⁸ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 68, 69.

⁴⁸⁹ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzi'n-Nebeviyye*, Tahkik: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk: 1981, s. 30.

⁴⁹⁰ Fayda, Mustafa, "Siyer ve Megâzî," Mad. D.İ.A. İst. 2009, c. XXXVII, s. 321.

⁴⁹¹ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, c. II, s. 1746.

⁴⁹² Ayçan, İrfân, "Urve b. Zübeyr," D.İ.A. İst. 2012, c. XLII, s. 184.

⁴⁹³ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 68, 69.

⁴⁹⁴ Taberânî, Süleyman b. Ahmed Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebet-ü İbn Teymiyye, Riyad: 1994, c. I, s. 210; c. II, s. 46; c. III, s. 208.

⁴⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. III, s. 267.

3. Huneyn savaşında şehit olanların isimleri (فِي تَسْمِيَةِ مَنْ اسْتُشْهِدَ يَوْمَ حُنَيْنٍ)⁴⁹⁶

4. Bi'ru Mâune'de şehid olanların isimleri (فِي تَسْمِيَةِ مَنْ اسْتُشْهِدَ يَوْمَ بَرٍّ مَعُونَةَ)⁴⁹⁷

5. Akabeye katılan ensarın isimleri (فِي تَسْمِيَةِ مَنْ شَهِدَ الْعَقَبَةَ مِنَ الْأَنْصَارِ)⁴⁹⁸

Şaban Öz, Urve b. Zübeyr'in meğâziye dair müstakıl bir eser telifi yerine bu konuda bir çok nakilde bulunduğu kanaatini taşımaktadır. Ona göre Urve, siyere dair araştırmalarını risaleler halinde kaydetmiş, talebeleri de bu risaleleri cem etmişlerdir. Meğâzî kitabı olarak Urve'ye atfedilen eseri onun risaleleri olarak algılamak gerekir. Urve'nin meğâzîsi onun meğâzî konusundaki rivâyetlerini ifade etmektedir. Zehebî'nin Ebü'l-Esved'in *Meğâzî* adlı eserini Mısır'da rivâyet ettiğine dair verdiği bilgi⁴⁹⁹ de Urve'den yazdığı haberler olarak anlaşılmalıdır. Ebü'l-Esved'in bu anlattıkları Urve'nin Meğâzîsi olarak şöhret bulmuştur.⁵⁰⁰

Siyer ve meğâzî çalışmaları, hicri I. (VII.) asrın yarısına kadar hadislerin tedvin faaliyeti ile birlikte yürütülmüştür. Daha sonraları bu çalışmalar giderek kendine has bir seyir takip ederek müstakıl eserlerin telif edildiği bir disiplin haline gelmiştir. Hadis edebiyatı açısından değerlendirdiğimizde siyer ve meğâzî ile ilgili yapılan bu ilk çalışmalar, sonraki yıllarda musanneflerde ilgili kitâb ve bâb başlıklarında sistematik bir şekilde yazılmıştır. Örneğin Urve b. Zübeyr'in (ö. 94/713) yukarıda zikri geçen eseri, Abdurrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/726-28) *el-Musannef* adlı eserinin (كتاب المغازی) bölümünde muayyen bâb başlıklarıyla yer almıştır.⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Taberânî, *a.g.e.* c. I, s. 228.

⁴⁹⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XXII, s. 247.

⁴⁹⁸ Taberânî, *a.g.e.* c. I, s. 228.

⁴⁹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. VI, s. 150.

⁵⁰⁰ Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: 2006, s. 153.

⁵⁰¹ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, V, s. 117.

Buhârî, *Sahîh*'inde (كِتَابُ الْمَغَازِي)⁵⁰² bölümünü açmıştır. Bu bölümde ilgili rivâyetleri belli başlıklar altında serdetmiştir. Buhârî bu bölümde kronolojik olarak Hz. Peygamber'in siyerini ve gazvelerini bâb başlıklarına yansıtmıştır. Sünenle ilgili bir bölüm olmadığı için (كِتَابُ الْمَغَازِي)'de hüküm bildiren fikhî başlıklar yer almamaktadır. Buhârî, bu bölümde de (بَابُ الَّذِينَ) ⁵⁰³ ve (بَابُ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ) ⁵⁰⁴ örneklerinde görüldüğü üzere bazı ayetlerden müteşekkil bâb başlıklarına yer vermiştir. Aynı şekilde (أَحَدٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ)⁵⁰⁵ örneğinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in hadislerinden takti'ler yapmak suretiyle de bâb başlığı koymuştur.

(كِتَابُ الْمَغَازِي) bölümü Nevevî'nin *Minhâc* adlı eserinde⁵⁰⁶ yer almakla birlikte eserin muhakkiki tarafından bu başlığın *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf* tan alındığı ve fazladan eklendiği belirtilmiştir.⁵⁰⁷

Cihad: Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) *Kitâbü'l-Cihâd*'ı, cihadın faziletine ve İslâm'daki önemine dair rivâyetleri içeren önemli bir eserdir. Hadis musannefatında aynı adla kitâb başlıkları bulunmaktadır. Abdullah b. el-Mübârek'ten önce Mâlik'in,⁵⁰⁸ ve daha sonra gelen Abdurrezzâk es-San'ânî,⁵⁰⁹ İbn Ebî Şeybe,⁵¹⁰ İbn

⁵⁰² Buhârî, *Megâzî*.

⁵⁰³ Âl-i İmrân Sûresi, 3/122; Buhârî, *Meğâzî*, 18.

⁵⁰⁴ Âl-i İmrân Sûresi, 3/172; Buhârî, *Meğâzî*, 27.

⁵⁰⁵ Buhârî, *Meğâzî*, 29.

⁵⁰⁶ Bkz. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Sahihu Müslim bi Şerhi'l-İmâm Muhyiddîn en-Nevevî el-Müsemma el-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: 2008.

⁵⁰⁷ Nevevî, *Minhâc*, (Dâru'l-Ma'rife), c. XII, s. 260.

⁵⁰⁸ Mâlik, *Muvatta'*, c. II, s. 443.

⁵⁰⁹ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, IV, s. 479.

⁵¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. IV, s. 201.

Mâce,⁵¹¹ Ebû Dâvûd⁵¹² ve Nesâî'nin⁵¹³ tıpkı Abdullah b. el-Mübarek'te olduğu gibi (كِتَابُ الْجِهَادِ) şeklinde bölüm adı yazdıkları izlenmektedir. Buhârî⁵¹⁴ ve Müslim'deki⁵¹⁵ kitâb ismi ise (كِتَابُ الْجِهَادِ وَالسِّيَرِ)'dir.

Menâsik/Hac: Hadis edebiyatında hac ve umre ibadeti esnasında yerine getirilmesi gereken belirli davranışlar anlamında fikhî bir terim olan menâsik konusunda yazılan ilk teliflerden birisi de, Basra'da ilk defa hadisleri tasnif ettiği söylenen Saîd b. Ebî Arûbe'nin (ö. 156/773), *Kitâbü'l-Menâsik* adlı eseridir.⁵¹⁶ İbn Ebî Arûbe eserinde bazı ayetleri bâb başlığı olarak kullanmıştır. (سئل عن قوله (وَأَذِّجْ عَلَيْنَا الْيَبْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ) ve (سئل عن قوله (وَأَذِّجْ عَلَيْنَا الْيَبْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ))⁵¹⁷ örneklerinde görüldüğü üzere ayet metnlerinin bir kısmından müteşekkil bazı bâb başlıkları koymuş, bazen de bir ayetten birçok başlıklar türetmiştir. Ayet ve hadis metnlerinin bir kısmının veya tamamının teracimde kullanılması, Buhârî'de⁵¹⁸ sıklıkla gördüğümüz bir uygulamadır. Söz konusu uygulamaya Ma'mer ve Mâlik'te rastlanmaz. Hadis ilminin gelişmesi ve amel ile sünneti belirlemeye yönelik fikhî içeriği açısından değerlendirildiğinde Mâlik'in kendi dönemine göre daha düzenli ve tertipli başlıklandırma sistemi oluşturduğu görülecektir.⁵¹⁹ Hadis musannefatı içinde müstakil bir konu olarak yer alan menâsik konusu altında çeşitli bâb başlıkları ele

⁵¹¹ İbn Mâce, Cihâd.

⁵¹² Ebû Dâvûd, Cihâd.

⁵¹³ Nesâî, Cihâd.

⁵¹⁴ Bkz. Buhârî, Cihâd ve's-Siyer.

⁵¹⁵ Bkz. Müslim, Cihâd ve's-Siyer.

⁵¹⁶ Râmehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*, s. 611; Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, c. VI, s. 233; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, c. I, s. 6; İbn Hacer, *Hedyü's-Sari*, s. 8.

⁵¹⁷ İbn Ebî Arûbe, *Kitâbü'l-Menâsik*, s. 67-68.

⁵¹⁸ Bkz. Ayetler için: Buhârî, Hayz, 18; Hac, 33, 47; (...) Hadisler için: İmân, 1, 13, 43; (...)

⁵¹⁹ Oral, Kenan, *Muvatta'nın Oluşum Süreci*, s. 245.

alınmıştır. Musanniflerin, menâsik konusunda seçmiş oldukları kitâb isimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Abdurrezzâk es-San'ânî,⁵²⁰ Ebû Dâvûd⁵²¹ ve İbn Mâce'de⁵²² (كتاب المناسك) şeklinde yer almaktadır. Buna mukabil Mâlik,⁵²³ İbn Ebî Şeybe,⁵²⁴ Buhârî⁵²⁵ ve Tirmizî⁵²⁶ ilgili rivâyetler için (كتاب الحج) ana başlığını seçmişlerdir. Müslim'in Nevevî şerhindeki başlık (كتاب الحج)⁵²⁷ iken Müslim'in İbn Hayr nüshasında (كتاب المناسك)⁵²⁸ olarak yazılmıştır. Nesâî'de ise (كتاب مناسك الحج)⁵²⁹ olarak görülmektedir.

Tefsir: İlk sistemli rivâyet tefsiri çalışmalarından biri olan Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) *et-Tefsîr* adlı eseri, tâbiîn dönemi Mekke müfessirlerinin görüşlerini yansıtmaları⁵³⁰ açısından önemli bir eserdir. Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) *Tefsîrü'l-Kur'an* adlı eseri de bu konuda yazılan önemli eserlerdendir.⁵³¹ Tasnif döneminde yazılan hadis kitaplarında Buhârî (كتاب تفسير القرآن)⁵³² ve Müslim (كتاب التفسير)⁵³³ örneklerinde olduğu gibi *Kitabü't-tefsir* bölümleri yer almaktadır.

⁵²⁰ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, IV, s. 161.

⁵²¹ Ebû Dâvûd, *Menâsik*.

⁵²² İbn Mâce, *Menâsik*.

⁵²³ Mâlik, *Muvatta'*, c. I, s. 322.

⁵²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. III, s. 120.

⁵²⁵ Buhârî, *Hac*.

⁵²⁶ Tirmizî, *Hac*.

⁵²⁷ Nevevî, *Minhâc*, c. VIII, s. 313.

⁵²⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 393.

⁵²⁹ Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*.

⁵³⁰ Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, s. 36.

⁵³¹ İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'an*.

⁵³² Buhârî, *Tefsîrü'l-Kurân*.

⁵³³ Nevevî, *Minhâc*, c. XVIII, s. 347; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VII, s. 431.

Ferâiz: Mâlik, (ö. 179/795)⁵³⁴ Abdurrezzâk (ö. 211/826/27),⁵³⁵ İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849),⁵³⁶ Buhârî (ö. 256/870),⁵³⁷ Müslim (ö. 261/875)⁵³⁸ ve İbn Mâce (ö. 273/887)⁵³⁹ tıpkı Süfyân es-Sevrî'nin eserinin adı olan (كِتَابُ الْفَرَايِضِ) ile özdeş bölüm başlıkları koymuşlardır.

Zühd ve Rekâik: Zühd hareketinin ilk temsilcilerinden sayılan Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778)⁵⁴⁰ bir çok kişiye etki ettiği belirtilmektedir. Bu alanda kendisinden etkilenlerden biri de öğrencisi olan Muâfâ b. İmrân el-Mevsilî'dir (ö. 185/801). Süfyân es-Sevrî'nin ilim meclislerinde bulunan Muâfâ'nın tasnif yaptığı konularından biri olan zühd hakkında yazdığı eser *Kitâbü 'z-Zühd* adını taşımaktadır. Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797),⁵⁴¹ hem Veki' b. Cerrâh'tan (ö. 197/812) hem de Muâfâ' b. İmrân'dan (ö. 185/801) rivâyette bulunanlar arasında yer almaktadır. Veki' b. Cerrâh da Muâfâ' b. İmrân'a öğrencilik yapmıştır.⁵⁴²

Tasnif dönemi eserlerinde aynı konuyla yazılmış bölüm başlıklarına rastlamak mümkündür. Kitâb denen bölüm başlıklarında İbn Ebî Şeybe⁵⁴³ ve Buhârî'de (كِتَابُ الرِّقَاقِ)⁵⁴⁴ iken, İbn Mâce'de, Muafâ b. İmrân ve Veki' b. Cerrâh'da olduğu gibi (كِتَابُ الزُّهْدِ)⁵⁴⁵ olarak

⁵³⁴ Mâlik, *Muvatta'*, c. II, s. 503.

⁵³⁵ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VII, s. 283.

⁵³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VI, s. 239.

⁵³⁷ Buhârî, Ferâiz.

⁵³⁸ Nevevî, *Minhâc*, c. XI, s. 53; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VI, s. 315.

⁵³⁹ İbn Mâce, Ferâiz.

⁵⁴⁰ Özdirek, Recep; Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Süfyân es-Sevrî," D.İ.A. c. XXXVIII, s. 23-28.

⁵⁴¹ Cemmâilî, *el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, c. VIII, s. 420.

⁵⁴² Cemmâilî, *a.g.e.* c. VIII, s. 420; Muâfâ b. İmrân, *Kitâbu 'z-Zühd*, (Muhakkikin Mukaddimesi), s. 27; Buhârî, *Kitâbü 't-Târihi'l-Kebîr*, c. VII, s. 179; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, c. LXIII, s. 85.

⁵⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VII, s. 65.

⁵⁴⁴ Buhârî, Rikâk.

⁵⁴⁵ İbn Mâce, Zühd.

göze ilişmektedir. Müslim’de ise, tıpkı Abdullah b. el-Mübârek gibi her iki kelime birleştirilerek (كتاب الزهد والرفائق)⁵⁴⁶ başlığı konulmuştur.

Dua: Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî’den (ö. 195/811) önce Ma’mer b. Râşid’in (ö. 153/770) *Câmi*’sinde (بَابُ الدُّعَاءِ) adıyla bâb başlığı bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde Buhârî⁵⁴⁷ ve Tirmizî’de⁵⁴⁸ (كِتَابُ الدَّعَوَاتِ); *Minhâc*’ta (كِتَابُ الدُّعَاءِ وَالتَّوْبَةِ وَالْإِسْتِغْفَارِ)⁵⁴⁹ Müslim’in İbn Hayr nüshasında ise (كِتَابُ الدُّعَاءِ);⁵⁵⁰ İbn Mâce (كِتَابُ الدُّعَاءِ)⁵⁵¹ adıyla başlıklar açılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Hz. Peygamber’in dualarını içeren müstakil eserler de yazılmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri Nevevî’nin *el-Ezkâr* isimli kitabıdır.⁵⁵²

Muharebe: Abdullah b. Vehb’in (ö. 197/813) *Kitâbü’l-Muharebe* isimli eseri,⁵⁵³ Nesâî’nin (ö. 303/915) *Sünenü’l-Kübrâ* adlı eserinde (كِتَابُ الْمُحَارَبَةِ)⁵⁵⁴ ismiyle bir bölüm başlığı olarak yazılmıştır. Şimdi Abdullah b. Vehb’in *Kitâbü’l-Muharebe*’sinde ele almış olduğu konu başlıklarının hadis musannefatındaki karşılıklarını ele alacağız:

S.	Musannefler	Bâb Başlıkları
1.	İbn Vehb (ö. 197/813) ⁵⁵⁵	ما جاء في قتل الحرورية
	Abdurrezzâk (ö. 211/826/27) ⁵⁵⁶	بَابُ قِتَالِ الْحُرُورَاءِ
2.	İbn Vehb (ö. 197/813) ⁵⁵⁷	باب في قتل القدرية

⁵⁴⁶ Nevevî, *Minhâc*, c. XVIII, s. 294; Müslim, *Sahîh*, (Dâru’t-Ta’sîl), c. VII, s. 369.

⁵⁴⁷ Buhârî, Daavât.

⁵⁴⁸ Tirmizî, Daavât.

⁵⁴⁹ Nevevî, *Minhâc*, c. XVII, s. 5.

⁵⁵⁰ Müslim, *Sahîh*, (Dâru’t-Ta’sîl), c. VII, s. 43.

⁵⁵¹ İbn Mâce, Duâ’.

⁵⁵² Nevevî, *el-Ezkâr*, Matbaatü’l-Mellâh, Dımeşk: 1971.

⁵⁵³ İbn Vehb, *Kitâbü’l-Muhârebe*, s. 5.

⁵⁵⁴ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. III, s. 409.

⁵⁵⁵ İbn Vehb, *Kitâbü’l-Muhârebe*, s. 36.

⁵⁵⁶ Abdürrezzâk, *Musannef*, c. VIII, s. 833.

⁵⁵⁷ İbn Vehb, *Kitâbü’l-Muhârebe*, s. 47.

	Tirmizî (ö. 279/892) ⁵⁵⁸	بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقَدَرِ
3.	İbn Vehb (ö. 197/813) ⁵⁵⁹	باب في المرتد عن الايلام باب في المرأة ترتد عن الاسلام
	Mâlik (ö. 179/795) ⁵⁶⁰	بَابُ الْمُرْتَدِّ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁵⁶¹	بَابُ حُكْمِ الْمُرْتَدِّ وَالْمُؤْتَدِّ
	İbn Mâce (ö. 273/887) ⁵⁶²	بَابُ الْمُرْتَدِّ عَنْ دِينِهِ
	Tirmizî (ö. 279/892) ⁵⁶³	بَابُ مَا جَاءَ فِي الْمُؤْتَدِّ
4.	İbn Vehb (ö. 197/813) ⁵⁶⁴	باب في سب النبي عليه السلام والولاء
	Abdurrezzâk (ö. 211/826/27) ⁵⁶⁵	بَابُ مَنْ سَبَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يُصْنَعُ بِهِ، وَعُقُوبَةُ مَنْ كَذَبَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
	Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ⁵⁶⁶	بَابُ الْحُكْمِ فِيمَنْ سَبَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Kaderiye: Münferid konulu hadis edebiyatı açısından önemli bir diğer münferid konu ise Kaderiyye'ye reddiye amacıyla Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) kaleme aldığı *Kitâbü'l-Kader* adlı eseridir.⁵⁶⁷ Abdullah b. Vehb'ten önce (بَابُ الْقَدَرِ) başlığı ile Ma'mer b. Râşid⁵⁶⁸ ve Mâlik⁵⁶⁹ bâb olarak kullanmışlardır. Mübevveb olmayan İbn Vehb'in eserinin adı, Buhârî⁵⁷⁰ ve Müslim⁵⁷¹ gibi bazı hadis kitaplarında (كِتَابُ الْقَدَرِ) başlığıyla aynı ismi

⁵⁵⁸ Tirmizî, Kader, 13.

⁵⁵⁹ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Muhârebe*, s. 50, 71.

⁵⁶⁰ Mâlik, *Muvatta' bi Rivâyeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, Tahkik: Abdulvehhâb Abdullâtîf, Vizâretü'l-Evkâf, Kahire: 1994, s. 283. (Muhammed Fuad Abdalbâkî nüshasında böyle bir başlık geçmiyor.)

⁵⁶¹ Buhârî, *İstitâbetü'l-Mürteddîn*, 2.

⁵⁶² İbn Mâce, *Hudûd*, 2.

⁵⁶³ Tirmizî, *Hudûd*, 25.

⁵⁶⁴ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Muhârebe*, s. 76.

⁵⁶⁵ Abdürrezzâk, *Musannef*, c. IV, s. 571.

⁵⁶⁶ Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 2.

⁵⁶⁷ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Kader*, (Tahkik: el-Hafyân), 2001.

⁵⁶⁸ Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, c. XI, s. 111.

⁵⁶⁹ Mâlik, *Muvatta'*, c. II, s. 898.

⁵⁷⁰ Buhârî, Kader.

⁵⁷¹ Müslim, Kader.

taşıyan çeşitli bölümlerde yer almıştır. Abdurrezzâk'ta (بَابُ الْقَدْرِ)⁵⁷² şeklinde geçmekteyken İbn Mâce⁵⁷³ ve Ebû Dâvûd⁵⁷⁴ (بَابُ فِي الْقَدْرِ) bir harf-i cer fazlalığıyla yazılmıştır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere münferid konulu eserler, musanneflerde bâb başlığından ziyade daha çok kitâb denen ana bölüm başlıkları olarak yerini almıştır.

4.2. Musanneflerin Etkisi

Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *Müsned*'i: Bu eserin Ebû Hâlid Amr b. Halid el-Vâsîti (ö. 150/768) tarafından⁵⁷⁵ kitâb ve bâb şeklinde tasnif edildiğini kabul etsek bile bu işlemin erken dönemde yapılmış olması sebebiyle tebvîb açısından önemini korur. Aşağıda Zeyd b. Ali'nin (كتاب الشركة)⁵⁷⁶ bölümünde yer alan (باب الرهن) bâbını diğer hadis eserlerindenki bâb başlıkları ile karşılaştıracamız.

S.	Musannifler	Bâb Adı
1.	Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) ⁵⁷⁷	باب الرهن
2.	Mâlik (ö. 179/795) ⁵⁷⁸	بابُ مَا لَا يَجُوزُ مِنْ عَلَقِ الرَّهْنِ بابُ الْقَضَاءِ فِي الرَّهْنِ مِنَ الْحَيَوَانِ بابُ الْقَضَاءِ فِي الرَّهْنِ يَكُونُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ بابُ الْقَضَاءِ فِي جَامِعِ الرَّهْنِ
3.	Abdurrezzâk (ö. 211/826/27) ⁵⁷⁹	بابُ الرَّهْنِ وَالْكَفِيلِ فِي السَّلَفِ بابُ: الرَّهْنُ لَا يَعْلَقُ بابُ: الرَّهْنُ يَهْلِكُ بابُ: الرَّهْنُ إِذَا وُضِعَ عَلَى يَدَيِ عَدْلٍ يَكُونُ قَبْضًا، وَكَيْفَ إِنَّ هَلَكَ؟ بابُ الرَّهْنِ يَهْلِكُ بَعْضُهُ، أَوْ كُلُّهُ

⁵⁷² Abdurrezzâk, *Musannef*, c. IX, s. 15.

⁵⁷³ İbn Mâce, *Sünne*, 10.

⁵⁷⁴ Ebû Dâvûd, *Sünne*, 17.

⁵⁷⁵ Zeyd b. Ali, *Müsned*, s. 11; Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, s. 215-216.

⁵⁷⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 253.

⁵⁷⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.* s. 255.

⁵⁷⁸ Mâlik, *Muvatta'*, c. II, s. 728, 730, 731,

⁵⁷⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, c. VI, s. 377; c. VII, s. 32, 33, 35

4.	İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ⁵⁸⁰	فِي الرَّهْنِ فِي السَّلَمِ مَنْ كَرِهَ الرَّهْنَ فِي السَّلَمِ فِي الرَّهْنِ إِذَا كَانَ عَلَى يَدَيْ عَدْلٍ أَيْكُونُ مَقْبُوضًا؟ الرَّهْنُ فِي الْعَيْنَةِ مَنْ قَالَ: لَا يُبَاعُ الرَّهْنُ إِلَّا عِنْدَ سُلْطَانٍ فِي الرَّجُلِ يَرْهَنُ الرَّهْنَ، فَيَذْهَبُ بَعْضُهُ عِنْدَ الْمُرْتَهِنِ مَنْ قَالَ: إِذَا كَانَ الرَّهْنُ عِنْدَ الْمُرْتَهِنِ فَهُوَ أَحَقُّ مِنْ سَائِرِ الْعُرَمَاءِ
5.	Buhârî (ö. 256/870) ⁵⁸¹	بَابُ الرَّهْنِ فِي السَّلَمِ بَابُ الرَّهْنِ فِي الْحَضَرِ بَابُ مَنْ رَهَنَ دِرْعَهُ بَابُ رَهْنِ السِّلَاحِ بَابُ: الرَّهْنُ مَرْكُوبٌ وَمَحْلُوبٌ بَابُ الرَّهْنِ عِنْدَ الْيَهُودِ وَعَبَرِهِمْ
6.	Minhâc ⁵⁸² İbn Hayr ⁵⁸³	بَابُ الرَّهْنِ وَجَوَازِهِ فِي الْحَضَرِ وَالسَّقَرِ باب البيع والرهن
7.	İbn Mâce (ö. 273/887) ⁵⁸⁴	بَابُ: الرَّهْنُ مَرْكُوبٌ وَمَحْلُوبٌ
8.	Ebû Dâvûd (ö. 275/ 889) ⁵⁸⁵	بَابُ فِي الرَّهْنِ
9.	Tirmizî (ö. 279/892) ⁵⁸⁶	بَابُ مَا جَاءَ فِي الْإِثْقَاعِ بِالرَّهْنِ
10.	Nesâî (ö. 303/915) ⁵⁸⁷	الرَّهْنُ فِي الْحَضَرِ

Eserde geçen tüm konuları karşılaştırma imkanı olmadığı için bir örnekle yetindik. Geniş bir araştırma sonucunda aradaki benzerliklerin çok daha fazla olduğu ortaya çıkacağını tahmin etmekteyiz. Netice itibariyle fıkıh alanında yazılmış ilk eserlerden biri olan Zeyd b. Ali'nin *Müsned* adlı eserinin tasnif yöntemi açısından diğer eserlere etki ettiği söylenebilir.

⁵⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. 4, s. 273, 399, 452, 455, 537.

⁵⁸¹ Buhârî, *Selem*, 6; *Rehin*, 1, 2, 3, 4, 5.

⁵⁸² Nevevî, *Minhâc*, c. XI, s. 40.

⁵⁸³ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. IV, s. 305.

⁵⁸⁴ İbn Mâce, *Ruhûn*, 2.

⁵⁸⁵ Ebû Dâvûd, *İcâre*, 78.

⁵⁸⁶ Tirmizî, *Buyû'*, 31.

⁵⁸⁷ Nesâî, *Buyû'*, 59.

Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'* adlı eseri: Ma'mer'in b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmi'* adlı eserinde, hadisler muhtevalarına göre kitâb denen ana bölüm başlıklarına göre ayrılmamıştır. Söz konusu tasnif “bâb” başlıkları şeklinde gerçekleşmiştir. İlk yazılan eserlerden olması sebebiyle Ma'mer'in *Câmi'*si sonraki musannefatın bâblara göre şekillenmesinde önemli katkısı olmuştur. Nitekim Fuad Sezgin, “İlk hadis musannifleri arasında ismi geçen Ma'mer b. Râşid, söz konusu kitabı hicri III. asrın *kütüb-i sitte* kitaplarının gerek malzemelerini teminde ve gerekse bâbları tayinde kendinden önceki mesainin bir nevi hulasası mahiyetini taşıması bakımından hususi bir önem taşımaktadır. Bu ehemmiyet *kütüb-i sitte* devri ile tabiîn devri arasında bir rabita tesis etmesinden ileri gelmektedir,”⁵⁸⁸ demektedir. Fuad Sezgin'in de ifade ettiği gibi *kütüb-i sitte* müellifleri bâbları tayin etmede Ma'mer b. Râşid'den de istifade etmişlerdir. İlgili makalesinde Sezgin, Buhârî ve Müslim'in, Ma'mer'in rivâyetlerinden olduğu kadar, bâb başlıklarında da *Câmi'*den istifade ettiklerini birkaç örnekle göstermiştir.

Şimdi Ma'mer b. Râşid'in, hadisleri tasnîf etmek üzere koymuş olduğu bâb başlıklarının *kütüb-i sitte*ye yansımalarının örneklerini ve Fuad Sezgin'in makalesinde değinmediği bazı bâbları göstereceğiz. Bu karşılaştırmayı yaparken de senedinde Ma'mer b. Râşid'in adının geçtiği rivâyetleri esas alacağız:

S.	Musannifler	Bâb Başlıkları
1.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁵⁸⁹	بَابُ كِتَابِ الْعِلْمِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁵⁹⁰	بَابُ كِتَابَةِ الْعِلْمِ
	Tirmizî ⁵⁹¹	بَابُ مَا جَاءَ فِي كَرَاهِيَةِ كِتَابَةِ الْعِلْمِ بَابُ مَا جَاءَ فِي الرُّخْصَةِ فِيهِ
2.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁵⁹²	بَابُ مُوسَى وَمَلِكُ الْمَوْتِ

⁵⁸⁸ Sezgin, M. Fuad, “Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Cami'i,” s. 121.

⁵⁸⁹ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. 11, s. 257.

⁵⁹⁰ Buhârî, İlim, 40.

⁵⁹¹ Tirmizî, İlim, 12.

⁵⁹² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. XI, s. 274.

	Buhârî (ö. 256/870) ⁵⁹³	بَابُ وَفَاةِ مُوسَى وَذِكْرِهِ بَعْدُ
	Müslim (Nevevî) ⁵⁹⁴ (İbn Hayr) ⁵⁹⁵	بَابُ مِنْ فَضَائِلِ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ باب وفاة موسى عليه السلام
3.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁵⁹⁶	بَابُ الْجَنَّةِ وَصِفَتِهَا
	Buhârî (ö. 256/870) ⁵⁹⁷	بَابُ مَا جَاءَ فِي صِفَةِ الْجَنَّةِ وَأَهْلِهَا مَخْلُوقَةً
	Müslim (Nevevî) ⁵⁹⁸ (İbn Hayr) ⁵⁹⁹	بَابُ فِي صِفَاتِ الْجَنَّةِ وَأَهْلِهَا وَتَسْبِيحِهِمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا باب في صفة الجنة وما اعد فيها للصالحين
	Tirmizî ⁶⁰⁰	بَابُ مَا جَاءَ فِي صِفَةِ أَهْلِ الْجَنَّةِ
4.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁶⁰¹	بَابُ قَتْلِ الْحَيَّةِ وَالْعُقْرَبِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁰²	بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {وَبَتَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ}
	Müslim (Nevevî) ⁶⁰³ (İbn Hayr) ⁶⁰⁴	بَابُ قَتْلِ الْحَيَّاتِ وَغَيْرِهَا كتاب الحيات وغيرها
5.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁶⁰⁵	بَابُ: كَيْفَ السَّلَامُ وَالرُّدُّ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁰⁶	بَابُ بَدْءِ السَّلَامِ
	Müslim ⁶⁰⁷	باب يدخل الجنة اقوام افندتهم مثل افئدة الطير
6.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁶⁰⁸	بَابُ الرُّقَى، وَالْعَيْنِ، وَالتَّنْفُثِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁰⁹	بَابُ الرُّقَى بِالْقُرْآنِ وَالْمُعَوِّذَاتِ
	Müslim (Nevevî) ⁶¹⁰ (İbn Hayr) ⁶¹¹	بَابُ رُقْيَةِ الْمَرِيضِ بِالْمُعَوِّذَاتِ وَالتَّنْفُثِ باب القراءة على المريض بالمعوذات والنفث

⁵⁹³ Buhârî, *Ehâdisu'l-Enbiyâ*, 33.

⁵⁹⁴ Nevevî, *Minhâc*, c. XV, s. 124

⁵⁹⁵ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VI, s. 206

⁵⁹⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. XI, s. 413.

⁵⁹⁷ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 8.

⁵⁹⁸ Nevevî, *Minhâc*, c. XVII, s. 171.

⁵⁹⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VII, s. 212.

⁶⁰⁰ Tirmizî, *Sıfatü'l-Cenne*, 7.

⁶⁰¹ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. X, s. 434.

⁶⁰² Buhârî, *Bedü'l-Halk*, 14.

⁶⁰³ Nevevî, *Minhâc*, c. XIV, s. 448.

⁶⁰⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VI, s. 59.

⁶⁰⁵ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. X, s. 384.

⁶⁰⁶ Buhârî, *İsti'zân*, 1.

⁶⁰⁷ Nevevî, *Minhâc*, c. XVII, s. 174; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VII, s. 226.

⁶⁰⁸ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. XI, s. 14.

⁶⁰⁹ Buhârî, *Tıb*, 32.

⁶¹⁰ Nevevî, *Minhâc*, c. XIV, s. 403.

⁶¹¹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VI, s. 12.

7.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁶¹²	بَابُ الطَّيْرِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶¹³	بَابُ الطَّيْرِ
	Müslim (Nevevî) ⁶¹⁴ (İbn Hayr) ⁶¹⁵	بَابُ الطَّيْرِ وَالْفَالِ وَمَا يَكُونُ فِيهِ مِنَ الشُّؤْمِ باب لا عدوى ولا طيرة ولا صفر ولا هامة
	Ebû Dâvûd ⁶¹⁶	باب في الطيرة
8.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁶¹⁷	بَابُ سَلَامِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶¹⁸	بَابُ تَسْلِيمِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ
	Tirmizî ⁶¹⁹	بَابُ مَا جَاءَ فِي تَسْلِيمِ الرَّاكِبِ عَلَى الْمَاشِي
	Ebû Dâvûd ⁶²⁰	باب مَنْ أُولَى بِالسَّلَامِ
9.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁶²¹	بَابُ السَّلَامِ عَلَى أَهْلِ الشِّرْكِ وَالِدُّعَاءِ لَهُمْ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶²²	بَابُ الدُّعَاءِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ
10.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁶²³	بَابُ الْفِتَنِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶²⁴	بَابُ ظُهُورِ الْفِتَنِ
11.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁶²⁵	بَابُ مَمْنَى الْمَوْتِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶²⁶	بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ التَّمَنِّي
	Müslim (Nevevî) ⁶²⁷ (İbn Hayr) ⁶²⁸	بَابُ كَرَاهِيَةِ تَمَنِّي الْمَوْتِ لِضَرْ نَزَلَ بِهِ باب في كراهية تمنى الموت لضر نزل والدعاء بالخير

Tabloda görüldüğü üzere Ma'mer b. Râşid, *kütüb-i sitte* müelliflerinden en çok Buhârî'yi etkilemiştir. Buhârî, bazı bâb başlıklarını neredeyse aynı kalıp ifadelerle

⁶¹² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. X, s. 402.

⁶¹³ Buhârî, Tıb, 43.

⁶¹⁴ Nevevî, *Minhâc*, c. XIV, s. 438.

⁶¹⁵ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VI, s. 43.

⁶¹⁶ Ebû Dâvûd, Tıb, 24.

⁶¹⁷ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. X, s. 388.

⁶¹⁸ Buhârî, el-İsti'zân, 4.

⁶¹⁹ Tirmizî, el-İsti'zân ve'l-Âdâb, 14.

⁶²⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 134.

⁶²¹ Mamer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. X, s. 392.

⁶²² Buhârî, ed-Daavât, 60.

⁶²³ Mamer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. XI, s. 364.

⁶²⁴ Buhârî, Fiten, 5.

⁶²⁵ Mamer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. XI, s. 314.

⁶²⁶ Buhârî, Temennî, 6.

⁶²⁷ Nevevî, *Minhâc*, c. XVII, s. 10.

⁶²⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. V, s. 47.

kullanmıştır. Örneğin, Ma'mer b. Râşid'in (بَابُ كِتَابِ الْعِلْمِ) bâb başlığını Buhârî, (بَابُ كِتَابَةِ الْعِلْمِ) şeklinde kullanmıştır. Mâ'mer'in (بَابُ مُوسَى وَمَلَكُ الْمَوْتِ) bâbını, Buhârî, (بَابُ وَفَاةِ مُوسَى وَذِكْرِهِ بَعْدُ) şeklinde kullanmıştır.

Buhârî'nin yanı sıra, Müslim ve Tirmizî de Ma'mer'in kullanmış olduğu bâb başlığına çok yakın söz öbekleriyle başlıklar yazmışlardır. Örneğin Ma'mer'in koymuş olduğu (بَابُ الْجَنَّةِ وَصِفَتِهَا) bâb başlığını, Buhârî (بَابُ مَا جَاءَ فِي صِفَةِ الْجَنَّةِ وَأَهْلِهَا وَمَخْلُوقَاتِهَا), Müslim (بَابُ فِي صِفَاتِ), Tirmizî de (بَابُ مَا جَاءَ فِي صِفَةِ أَهْلِ الْجَنَّةِ) şeklinde kullanmıştır.

Yukarıda görüldüğü üzere bâbların isimleri zamanla bazı değişikliklere uğramıştır.

Yukarıda örnekleri sunulan bâb başlığı kalıpları, daha sonraki dönemlerde yazılan hadis eserleri için birer örnek teşkil etmiş, benzer kalıplar musannef, cami, sünen gibi diğer kitaplarda da bâb başlıkları olarak yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Mâlik'in (ö. 179/795) Muvatta'sı: *Muvatta* 'nın, kitâb ve bâb tertibinde tasnîf edilen ilk eser oluşu onu diğer hadis eserleri arasında önemli bir konuma getirmiştir. Nitekim *kütüb-i sitte* hadis kitaplarının tasnîfinde *Muvatta* 'nın metodundan faydalandığı iddia edilmiştir.⁶²⁹ Bu noktada, biz de bâbların oluşumunda *Muvatta* 'nın *kütüb-i sitteye* bâbların tayininde *kütüb-i sitteye* etkilerini örnekleriyle ele alacağız. Bu araştırmayı yaparken, *kütüb-i sittede* yer alan ve Mâlik tarikiyle gelen rivâyetleri esas alacağız:

S.	Musannifler	Bâblar Başlıkları
1.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶³⁰	بَابُ مَا جَاءَ فِي الْحَيَاءِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶³¹	بَابُ: الْحَيَاءِ مِنَ الْإِيمَانِ
	Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ⁶³²	باب في الحياء

⁶²⁹ Kandemir, M. Yaşar, "el-Muvatta," D.İ.A. İst. 2006, c. XXXI, s. 416.

⁶³⁰ Mâlik, Hüsnü'l-Huluk, 10.

⁶³¹ Buhârî, İmân, 14. (Buhârî, başka bir tarikle gelen aynı rivâyeti "el-Hayâ" bâbında zikretmiştir. Bkz. Buhârî, Edeb, 77.)

⁶³² Ebû Dâvûd, es-Sicistânî, es-Sünen, Thk. Şuayb el-Arnâvud - Muhammed Kamil Karabelilî, 1. Baskı, Dâru'r-Risâletü'l-Alemiyye, Beyrut: 2009, Edeb, 7.

	Nesâî (ö. 303/915) ⁶³³	بَابُ الْحَيَاءِ
2.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶³⁴	بَابُ مَا جَاءَ فِي بَوْلِ الصَّبِيِّ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶³⁵	بَابُ بَوْلِ الصَّبِيِّ
	Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ⁶³⁶	بَابُ بَوْلِ الصَّبِيِّ يَصِيبُ الثَّوْبَ
	Nesâî (ö. 303/915) ⁶³⁷	بَابُ بَوْلِ الصَّبِيِّ الَّذِي لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ
3.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶³⁸	بَابُ التَّشْدِيدِ فِي أَنْ يَمُرَّ أَحَدٌ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶³⁹	بَابُ إِثْمِ الْمَارِّ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
	Müslim (ö. 261/875) ⁶⁴⁰	بَابُ مَنْعِ الْمَارِّ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
	Nesâî (ö. 303/915) ⁶⁴¹	التَّشْدِيدُ فِي الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي وَبَيْنَ سُرَّتِهِ
	Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ⁶⁴²	بَابُ مَا يُنْهَى عَنْهُ مِنَ الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
	Tirmizî (ö. 279/892) ⁶⁴³	بَابُ مَا جَاءَ فِي كَرَاهِيَةِ الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
4.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶⁴⁴	بَابُ مَا جَاءَ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁴⁵	بَابُ السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ
	Müslim (ö. 261/875) ⁶⁴⁶	بَابُ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ
	Tirmizî (ö. 279/892) ⁶⁴⁷	بَابُ فِي السَّاعَةِ الَّتِي تُرْجَى فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ
5.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶⁴⁸	بَابُ مَا جَاءَ فِي التَّعَقُّفِ عَنِ الْمَسْأَلَةِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁴⁹	بَابُ الْإِسْتِغْفَافِ عَنِ الْمَسْأَلَةِ
	Müslim (ö. 261/875) ⁶⁵⁰	بَابُ فَضْلِ التَّعَقُّفِ وَالصَّبْرِ
	Nesâî (ö. 303/915) ⁶⁵¹	الْإِسْتِغْفَافُ عَنِ الْمَسْأَلَةِ

⁶³³ Nesâî, İmân, 27.

⁶³⁴ Mâlik, Tahâret, 109, 110.

⁶³⁵ Buhârî, Vudû', 63.

⁶³⁶ Ebû Dâvûd, Tahâret, 132.

⁶³⁷ Nesâî, Tahâret, 189.

⁶³⁸ Mâlik, Kasru's-Salât fi's-Sefer, 34.

⁶³⁹ Buhârî, Salât, 101.

⁶⁴⁰ Nevevî, *Minhac*, c. IV, s. 446; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 241.

⁶⁴¹ Nesâî, Kible, 8.

⁶⁴² Ebû Dâvûd, Salât, 109.

⁶⁴³ Tirmizî, Salât, 251.

⁶⁴⁴ Mâlik, Cumua, 15.

⁶⁴⁵ Buhârî, Cumua, 37.

⁶⁴⁶ Nevevî, *Minhac*, c. VI, s. 377; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 12.

⁶⁴⁷ Tirmizî, Cumua, 354.

⁶⁴⁸ Mâlik, Sadaka, 7.

⁶⁴⁹ Buhârî, Zekât, 51.

⁶⁵⁰ Nevevî, *Minhac*, c. VII, s. 145; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 239.

⁶⁵¹ Nesâî, Zekât, 85.

	Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ⁶⁵²	بَابُ فِي الْإِسْتِغْفَافِ
	Tirmizî (ö. 279/892) ⁶⁵³	بَابُ مَا جَاءَ فِي الصَّيْرِ
6.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶⁵⁴	بَابُ صِيَامِ يَوْمِ عَرَفَةَ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁵⁵	بَابُ صَوْمِ يَوْمِ عَرَفَةَ
	Müslim (ö. 261/875), (Nevevî) ⁶⁵⁶ (İbn Hayr) ⁶⁵⁷	بَابُ اسْتِحْبَابِ الْفِطْرِ لِلْحَاجِّ بِعَرَفَاتِ يَوْمِ عَرَفَةَ باب ترك صوم يوم عرفة للحاج
	Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ⁶⁵⁸	بَابُ فِي صَوْمِ يَوْمِ عَرَفَةَ بِعَرَفَةَ
7.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶⁵⁹	بَابُ غُسْلِ الْمُحْرِمِ
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁶⁰	بَابُ الْإِغْتِسَالِ لِلْمُحْرِمِ
	İbn Mâce (ö. 273/887) ⁶⁶¹	بَابُ الْمُحْرِمِ، يَغْسِلُ رَأْسَهُ
	Müslim (ö. 261/875), (Nevevî) ⁶⁶² (İbn Hayr) ⁶⁶³	بَابُ جَوَازِ غَسْلِ الْمُحْرِمِ بَدَنَهُ وَرَأْسَهُ باب غسل المحرم راسه
	Nesâî (ö. 303/915) ⁶⁶⁴	غُسْلُ الْمُحْرِمِ
	Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ⁶⁶⁵	بَابُ الْمُحْرِمِ يَغْتَسِلُ
8.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶⁶⁶	بَابُ النَّهْيِ عَنْ بَيْعِ التَّمَارِ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهَا
	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁶⁷	بَابُ بَيْعِ التَّمَارِ قَبْلَ أَنْ يَبْدُوَ صَلَاحُهَا
	Nesâî (ö. 303/915) ⁶⁶⁸	بَيْعِ التَّمْرِ قَبْلَ أَنْ يَبْدُوَ صَلَاحُهُ
	Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ⁶⁶⁹	بَابُ فِي بَيْعِ التَّمَارِ قَبْلَ أَنْ يَبْدُوَ صَلَاحُهَا
9.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶⁷⁰	بَابُ مَا جَاءَ فِي صِفَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

⁶⁵² Ebû Dâvûd, Zekât, 28.

⁶⁵³ Tirmizî, Birr ve's-Sıla, 76.

⁶⁵⁴ Mâlik, Hac, 132.

⁶⁵⁵ Buhârî, Savm, 65.

⁶⁵⁶ Nevevî, Minhâc, c. VIII, s. 243.

⁶⁵⁷ Müslim, Sahîh, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 333.

⁶⁵⁸ Ebû Dâvûd, Savm, 63.

⁶⁵⁹ Mâlik, Hac, 4.

⁶⁶⁰ Buhârî, Cezâu's-Sayd, 14.

⁶⁶¹ İbn Mâce, Menâsik, 22.

⁶⁶² Nevevî, Minhâc, c. VIII, s. 363.

⁶⁶³ Müslim, Sahîh, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 433.

⁶⁶⁴ Nesâî, Menâsiku'l-Hac, 27.

⁶⁶⁵ Ebû Dâvûd, Menâsik, 37.

⁶⁶⁶ Mâlik, Buyû', 10.

⁶⁶⁷ Buhârî, Buyû', 85.

⁶⁶⁸ Nesâî, Buyû', 28.

⁶⁶⁹ Ebû Dâvûd, Buyû', 23.

⁶⁷⁰ Mâlik, Sıfatü'n-Nebî, 1.

Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁷¹	بَابُ صِفَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
Müslim (ö. 261/875), (Nevevî) ⁶⁷² (İbn Hayr) ⁶⁷³	بَابُ فِي صِفَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَبْعَثِهِ، وَسَيِّئِهِ باب في صفة النبي عليه السلام وأنه كان أحسن الناس وجها
Tirmizî (ö. 279/892) ⁶⁷⁴	بَابُ فِي مَبْعَثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَابْنُ كَمْ كَانَ حِينَ بُعِثَ؟

Tablodan⁶⁷⁵ da anlaşıldığı üzere Malik'in, *kütüb-i sittenin* tasnifinde ve bâb başlıklarının tayininde bariz bir etkisi olmuştur. Görüldüğü üzere bâblar ya birbirinin aynı ya da birbirine çok yakındır.

Mâlik bazen, farklı görüşleri ihtiva eden rivâyetlere yer vermediği gibi bununla ilgili bâb başlığı da koymaz. Örneğin Mâlik, (بَابُ تَرْكِ الْوُضُوءِ بِمَا مَسَّتْهُ النَّارُ) bâbında “ateşte pişen etten” dolayı abdest almanın gerekli olmadığını ifade eden rivâyetlere yer verir. Buhârî ve Ebû Dâvûd onun gibi düşünmüş olacak ki ateşte pişen etten dolayı abdest almanın gerekli olmadığını ifade eden başlıklar koyarmışlardır. Örneklerin daha iyi anlaşılması için müelliflerin tercih ettiği bâb başlıklarını tablo halinde ele alalım:

S.	Musannifler	Bâb Başlıkları
1.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶⁷⁶	بَابُ تَرْكِ الْوُضُوءِ بِمَا مَسَّتْهُ النَّارُ
2.	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁷⁷	بَابُ مَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ مِنْ لَحْمِ الشَّاةِ وَالسَّوِيقِ وَأَكَلَ أَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، «فَلَمْ يَتَوَضَّأُوا»
3.	Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ⁶⁷⁸	بَابُ فِي تَرْكِ الْوُضُوءِ بِمَا مَسَّتْ النَّارُ
4.	Müslim (ö. 261/875) ⁶⁷⁹	بَابُ الْوُضُوءِ بِمَا مَسَّتْ النَّارُ بَابُ نَسْخِ الْوُضُوءِ بِمَا مَسَّتْ النَّارُ
5.	İbn Mâce (ö. 273/887) ⁶⁸⁰	بَابُ الْوُضُوءِ بِمَا غَيَّرَتْ النَّارُ بَابُ الرُّحَصَةِ فِي ذَلِكَ

⁶⁷¹ Buhârî, Menâkıb, 23.

⁶⁷² Nevevî, *Minhâc*, c. XV, s. 98. Müslim, Fezâil, 113.

⁶⁷³ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VI, s. 164

⁶⁷⁴ Tirmizî, Menâkıb, 4.

⁶⁷⁵ Geniş bir şekilde tablo tezin sonuna eklenmiştir.

⁶⁷⁶ Mâlik, Tahâret, 19.

⁶⁷⁷ Buhârî, Vudû', 52.

⁶⁷⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret, 74.

⁶⁷⁹ Nevevî, *Minhâc*, c. IV, s. 265, 267; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s.112, 113.

⁶⁸⁰ İbn Mâce, Tahâret, 65; 66.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Müslim ve İbn Mâce ise, önce ateşte pişen etten dolayı abdest almanın gerekliliğini içeren rivâyetler için bâb başlığı koymuş, daha sonra da bu uygulamanın aksini ifade eden başlıklar oluşturmuşlardır. Ancak Müslim'in bir önceki uygulamanın neshedildiğini gösteren başlık koymasına mukabil, İbn Mâce uygulamada ruhsatın olduğuna işaret eden başlık koymuştur.

Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) *el-Müsned*'i: Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) *el-Müsned* adlı eserinde, sadece üç bâb yer almaktadır. Bu bâb başlıkları feraiz (من الفرائض), kefaretlar ve adaklar (الكفارات والنذور) ve fiten (من الفتن)⁶⁸¹ ile ilgili hadisleri içeren bâb başlıklarıdır.

Abdullah b. el-Mübârek'ten önce Mâlik (كِتَابُ الْفَرَائِضِ) adıyla bir bölüm açmıştır. Daha sonraları Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim İbn Mâce, Ebû Dâvûd gibi musannifler de aynı adla bölüm açmışlardır.

Abdullah b. el-Mübârek'ten önce Mâlik'in kaydetmiş olduğu bâb (كِتَابُ التَّوْبَةِ وَالْإِيمَانِ) şeklindedir. Tirmizî'de de tıpkı Mâlik'te olduğu gibi geçmektedir. Abdurrezzâk, Buhârî, Nesâî, ve Ebû Dâvûd'ta (كِتَابُ الْإِيمَانِ وَالتَّوْبَةِ) olarak geçmektedir. *Minhâc*'ta (كِتَابُ النَّذْرِ) ve (كِتَابُ) şeklinde birbirinden bağımsız iki ayrı bölüm olarak yazılmışken, İbn Hayr'da ise ikisi aynı başlıkla (كِتَابُ الْإِيمَانِ وَالتَّوْبَةِ) şeklinde tek bölüm halinde yazılmıştır. İbn Ebî Şeybe'de, (كِتَابُ الْإِيمَانِ وَالتَّوْبَةِ وَالْكَفَّارَاتِ), İbn Mâce'de ise (كِتَابُ الْكَفَّارَاتِ) şeklinde yazılmıştır.

Yine Abdullah b. el-Mübârek'ten önce Ma'mer b. Râşid (بَابُ الْفِتَنِ) bâbını yazmıştır. Daha sonra sırasıyla İbn Ebî Şeybe, Buhârî ve İbn Mâce (كِتَابُ الْفِتَنِ) bâbını; Müslim (كِتَابُ)

⁶⁸¹ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, s. 96, 101, 145.

كتاب الفتن عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (كتاب الفتن وَالْمَلَا حِم) bâbını; Ebû Dâvûd (الفتن واشراط الساعة

كتاب الفتن عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (كتاب الفتن وَالْمَلَا حِم) bâbını koymuştur. Şimdi kronolojik olarak bâb başlıklarını tablo halinde

gösterelim:

S.	Musanifler	Bâb Başlığı
1.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶⁸²	كِتَابُ الْفَرَا ضِ
2.	Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ⁶⁸³	من الفرائض
3.	Abdürrezzâk (ö. 211/826/27) ⁶⁸⁴	كِتَابُ الْفَرَا ضِ
4.	İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ⁶⁸⁵	كِتَابُ الْفَرَا ضِ
5.	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁸⁶	كِتَابُ الْفَرَا ضِ
6.	Müslim (ö. 261/875) ⁶⁸⁷	كِتَابُ الْفَرَا ضِ
7.	İbn Mâce (ö. 273/887) ⁶⁸⁸	كِتَابُ الْفَرَا ضِ
8.	Ebû Dâvûd (ö. 275/ 889) ⁶⁸⁹	كِتَابُ الْفَرَا ضِ
1.	Mâlik (ö. 179/795) ⁶⁹⁰	كِتَابُ التُّدُورِ وَالْإِيْمَانِ
2.	Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ⁶⁹¹	الكفارات والنذر
3.	Abdürrezzâk (ö. 211/826/27) ⁶⁹²	كِتَابُ الْإِيْمَانِ وَالتُّدُورِ
4.	İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ⁶⁹³	كِتَابُ الْإِيْمَانِ وَالتُّدُورِ وَالْكَفَّارَاتِ
5.	Buhârî (ö. 256/870) ⁶⁹⁴	كِتَابُ الْإِيْمَانِ وَالتُّدُورِ
6.	Müslim (ö. 261/875) (Nevevî) ⁶⁹⁵ (İbn Hayr) ⁶⁹⁶	كتاب الايمان كتاب والنذور كتاب الايمان والنذور

⁶⁸² Mâlik, *Muvatta'*, c. II, s. 503.

⁶⁸³ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsne'd*, s. 96.

⁶⁸⁴ Abdürrezzâk, *Musannef*, c. VII, s. 283.

⁶⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VI, s. 239.

⁶⁸⁶ Bkz. Buhârî, Ferâiz.

⁶⁸⁷ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. XI, s. 53; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. IV, s. 315.

⁶⁸⁸ Bkz. İbn Mâce, Ferâiz.

⁶⁸⁹ Bk. Ebû Dâvûd, Ferâiz.

⁶⁹⁰ Mâlik, *Muvatta'*, c. II, s. 472.

⁶⁹¹ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsne'd*, s. 101.

⁶⁹² Abdürrezzâk, *Musannef*, c. VII, s. 215.

⁶⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. III, s. 66.

⁶⁹⁴ Bkz. Buhârî, el-Eymân ve'n-Nüzûr.

⁶⁹⁵ Nevevî, *Minhâc*, c. XI, s. 98; 107.

⁶⁹⁶ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. IV, s. 355.

7.	İbn Mâce (ö. 273/887) ⁶⁹⁷	كتاب الكفارات
8.	Ebû Dâvûd (ö. 275/ 889) ⁶⁹⁸	كتاب الإيمان والندور
9.	Tirmizî (ö. 279/892) ⁶⁹⁹	كتاب النذور والأيمان
10.	Nesâî (ö. 303/915) ⁷⁰⁰	كتاب الإيمان والندور
1.	Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ⁷⁰¹	باب الفتن
2.	Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ⁷⁰²	من الفتن
3.	İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ⁷⁰³	كتاب الفتن
4.	Buhârî (ö. 256/870) ⁷⁰⁴	كتاب الفتن
5.	Müslim (ö. 261/875) ⁷⁰⁵	كتاب الفتن واشراط الساعة
6.	İbn Mâce (ö. 273/887) ⁷⁰⁶	كتاب الفتن
7.	Ebû Dâvûd (ö. 275/ 889) ⁷⁰⁷	كتاب الفتن والملاحم
8.	Tirmizî (ö. 279/892) ⁷⁰⁸	كتاب الفتن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم

Tabloda gösterildiği gibi Abdullah b. el-Mübârek *el-Müsne'd*'inde yer alan başlıklar diğer hadis eserlerinde kitâb denilen ana bölüm başlıkları olarak yazılmıştır.

Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) *Muvatta*'sı: Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) *Muvatta* ' adlı eserindeki bâb başlıkları, Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) yukarıda ele aldığımız *el-Müsne'd* adlı eserinde zikredilen (من الفرائض), (الكفارات والندور), (من الفتن)⁷⁰⁹ ve (من كتاب المناسك), bâblarında kullanılan kalıp ifadelerle aynı özellikleri taşımaktadır. Örneğin, (من كتاب المناسك),

⁶⁹⁷ İbn Mâce, Keffârât.

⁶⁹⁸ Ebû Dâvûd, el-Eymân ve'n-Nüzûr.

⁶⁹⁹ Tirmizî, en-Nüzûr ve'l-Eymân

⁷⁰⁰ Nesâî, el-Eymân ve'n-Nüzûr.

⁷⁰¹ Ma'mer b. Râşid, *Câmi* ' , c. XI, s. 349.

⁷⁰² Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsne'd*, s. 96, 101, 145.

⁷⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VII, s. 446.

⁷⁰⁴ Buhârî, Fiten.

⁷⁰⁵ Nevevî, *Minhâc*, c. XVIII, s. 211; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. VII, s. 263.

⁷⁰⁶ İbn Mâce, Fiten.

⁷⁰⁷ Ebû Dâvûd, el-Fiten ve'l-Melâhim.

⁷⁰⁸ Tirmizî, Fiten.

⁷⁰⁹ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsne'd*, s. 96, 101, 145.

(من كتاب الصوم), (من كتاب النكاح), (من كتاب الزكاة) vb.⁷¹⁰ Matbu olan eserin müellife aidiyeti konusunda bir takım şüpheler olduğu için bâb başlıklarını değerlendirmeyeceğiz.⁷¹¹

Netice itibariyle, musanneflere baktığımızda tasnif yöntemi açısından ve rivâyet malzemesinin temininde, etkileşimin izlerini buluruz. Hadis tarihi açısından önemli bir konumda bulunan Mâlik'in *Muvatta'* adlı eseri de, kendinden evvel mevcut hadis müdevvenatından faydalanmıştır.⁷¹² *Muvatta'* da, tıpkı Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'* adlı eseri gibi kendisinden sonraki eserlere katkı sunmuştur. Buhârî de, kendisinden önce yazılmış eserlerden, *Muvatta'*dan, müsnedlerden ve musanneflerden nasıl beslenmişse, gerek rivâyet malzemesinin temininde⁷¹³ gerekse de bâb başlıklarının konulmasında Müslim, Ebû Dâvûd Nesâi ve Tirmizî de onun *Sahîh'*inden beslenmiştir.⁷¹⁴

İlk mübevveb eser yazan Ma'mer'in, *Câmi'* adlı eserinde yer alan bâb başlıklarının ihtiva ettiği rivâyetlerin, fikhî meseleler hakkında olmayıp “câmi” türü eserlerin kapsadığı konuları içermesi, Ma'mer ile muasır olan bazı musanniflerin eserlerinin tamamen fikhî bâblarını ihtiva etmediği; “sünen” diye adlandırılanların fikhî malzemeyi, “câmi” diye adlandırılanların ise bunların dışında kalan hadisleri tasnif ettikleri anlaşılmaktadır.⁷¹⁵ *Muvatta'*nın sonunda yer alan *Kitâbü'l-Câmi'*den⁷¹⁶ itibaren kitabın sonuna kadar olan kısımların Ma'mer'in *Câmi'*sindeki bâblarda büyük ölçüde örtüşmesi de bunu göstermektedir.

⁷¹⁰ İbn Vehb, *el-Muvatta'*, s. 30, 49, 69, 74, 81, 92, 139; İbn Vehb, *el-Câmi' fi'l-Ahkâm*, s. 29, 64, 135, 118, 134, 163, 277.

⁷¹¹ İbn Vehb, *Kitâbü'l-Muhârebe mine'l-Muvatta'*, s. 5-6; İbn Vehb, *Tefsîrü'l-Kur'an*, (Muhakkikin Mukaddimesi), c. I, s. 6-9.

⁷¹² Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 81.

⁷¹³ Bkz. Durmuş, Üzeyir, “Sünenü't-Tirmizî'ye Kaynaklık Bakımından İmâm Buhârî'nin Eserleri (Tahrir ve Değerlendirme),” Amasya Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Amasya: 2018, sayı XI, s. 447-468.

⁷¹⁴ Albayrak, Ali, *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin*, İ.F.A.V. İst. 2020, s. 21.

⁷¹⁵ Sezgin, “Hadis Musannefatının Mebdei,” c. 125.

⁷¹⁶ Bkz. Mâlik, *Muvatta'*, (Abdülbaki) s. 884 ve sonrası.

Hindistanlı âlim Şah Veliyyullâh Dihlevî (ö. 1176/1762), hadis ehlinin ilk olarak dört ilim dalında eserler tasnif ettiğinden söz ederek, bu ilim dallarının fıkıh, tefsir, siyer ve zühd olduğunu dile getirmektedir. Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'*sı ve İbn Cüreyc'in (ö. 150/767) *Câmi*'si fıkıh; İbn Cüreyc'in *Kitâbü't-Tefsîr*'i, tefsir; Muhammed b. İshâk'ın (ö. 151/768) *Kitâbü'l-Megâzî*'si siyer; Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik* adlı eseri zühd alanında yazılan ilk teliflerdendir. Buhârî, bu dört ilim dalını, kendinden önceki ve kendi zamanındaki alimlerin sıhhatine hükmettiği merfû' ve müsned hadislerin yer alacağı bir kitapta bir araya getirmeyi istemiştir.⁷¹⁷ Şah Veliyyullâh'ın dile getirdiği bu durum diğer hadis musannefatı için de söz konusudur.

5. Şia'ya Göre Hadislerin Tasnîfi ve Tebvîbi

Hadislerin yazımı konusunda selefin ihtilaf ettiği malumdur. Bir kısmı hadis yazımını kerih görürken bir kısmı da mübah görüyordu. Daha sonra gelen selefin hadis yazımının cevazı konusunda icma ettikleri belirtilmiştir.⁷¹⁸

Şia'ya göre hadislerin yazılmasını mübah görenlerden biri Ali b. Ebî Tâlib ve oğlu Hasan b. Ali idi. Hz. Peygamber, Ali b. Ebî Tâlib'e hadisleri imla ettirmiş; o da bu hadisleri büyük bir kitapta toplamıştır. Hakem b. Uyeyne, bu kitabı İmam Bakır'ın yanında gördüğünü, bir konuda ihtilafa düştüklerinde kitabı açıp meseleye baktıklarını söylemiştir. İmam Bakır, Hakem b. Uyeyne'ye: "Bu (kitap), Hz. Ali'nin (kendi eliyle yazdığı) hattıdır, Hz. Peygamber ona imla ettirmiştir," demiştir.⁷¹⁹ Şia'ya göre işte bu kitap, Hz. Peygamber döneminde cem edilen ilk kitaptır.⁷²⁰

Hafız Süyûtî, akıcı bir zihne ve güçlü bir hafızaya sahip oldukları için sahabe ve kibâru't-tabiîn döneminde hadislerin tedvîn ve tertip edilmediğini; hadislerin, Kur'an'la

⁷¹⁷ Dehlevî, Şah Veliyyullâh, *Şerhu Terâcimi Ebvâbi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, Beyrut: 1999, s. 19.

⁷¹⁸ Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. I, s. 492.

⁷¹⁹ Necâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Ricâlü'n-Necâşî*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum: H. 1418, s. 360.

⁷²⁰ Sadr, Seyyid Hasan, *eş-Şîa ve Fünûnü'l-İslamiyye*, Müessesetü's-Sibteyn, Kum: H. 1427, s. 151.

karışma korkusu ve çoğunun yazıyı iyi bilmeyişleri sebebiyle, Müslim’de de sabit olduğu üzere, ilk dönemlerde hadis yazmaktan nehyedildiklerini kaydetmektedir.⁷²¹ Seyyid Hasan Sadr, bu yasağın Şia için olmadığını iddia etmektedir. Ona göre Şiî olan sahabîler ve kibâru’t-tâbiîn, hadisi tedvîn ve tertip etmişlerdir ve bu hususta da Hz. Ali’ye uymuşlardır.⁷²² Onlara göre, Hz. Peygamber’in vefatından sonra ilk olarak hadisleri toplayan kişiler Ali b. Ebî Tâlib ve Hz. Peygamber’in katibi Ebû Râfi’dır.⁷²³

Şiî alimler, sahabeden hadisleri ilk defa cem edip bâblara göre tertip eden kişinin, Hz. Peygamber’in azatlısı Ebû Râfi’ olduğunu söylemekteydiler.⁷²⁴ Onlara göre, Ebû Râfi’nin sünen, hükümler ve davalara dair bir kitabı vardı. Bu kitap namaz, hac, zekât ve davalar şeklinde konularına göre tertip edilmişti.⁷²⁵ Ebû Râfi’in telif ettiği kitabın *Kitâbüs-Sünen ve’l-Ahkâm ve’l-Kadâyâ* olduğu iddia edilmektedir.⁷²⁶

Seyyid Hasan es-Sadr’ın iddiasına göre, hadislerin tertibi, cem’i ve tebvîbi Ebu Râfi’den daha önce kimse oluşturmamıştır; çünkü Süyûtî’nin *et-Tedrib* ve İbn Hacer’in *Fethü’l-Bârî* adlı eserlerinde belirttikleri gibi Ömer b. Abdilaziz’in emri ile ilk defa hadisleri tedvîn eden kişi İbn Şihâb ez-Zühri’dır. Bu da ancak hicri II. asırda gerçekleşmiştir.⁷²⁷

⁷²¹ Süyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, c. I, s. 93.

⁷²² Sadr, *eş-Şîa ve Fünûnü’l-İslâmiyye*, s. 153.

⁷²³ Kâşânî, Muhammed b. Muhsin el-Murtazâ el-Feyz el-Kâşânî, *Nevâdiru’l-Ahbâr fî mâ Yeteallak bi Usûli’d-Dîn*, (Mukaddime), Tahkik: Mehdî el-Ensârî el-Kummî, Negâreş Matbaası, Kum (İran): 1428, s. 13.

⁷²⁴ Sadr, *eş-Şîa ve Fünûnü’l-İslâmiyye*, s. 154; Ebu Râfi’, Hz. Peygamber’in azatlı kölesiydi. Hz. Peygamber onu azat ettikten sonra azatlı cariyesi Selma ile evlendirmiştir. Ebu Râfi’nin, eşi Selma’dan Ubeydullah b. Ebi Râfi’ isminde bir oğlu olmuştur. Ubeydullah, hilafeti boyunca Hz. Ali’ye kâtiplik yapmıştır. Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, Kahire: 1992, s. 145.

⁷²⁵ Necâşî, *Ricâlü’n-Necâşî*, s. 6.

⁷²⁶ Kâşânî, *Nevâdiru’l-Ahbâr*, (Mukaddime), s. 13.

⁷²⁷ Sadr, *eş-Şîa ve Fünûnü’l-İslâmiyye*, s. 155.

Şiîlerin elinde Hz. Ali'ye ait bir kaynak bulunmaması, hadislerin ilk defa Hz. Ali tarafından toplatılması ile ilgili rivâyetin, daha sonraları Şiî rivâyetlere öncelik kazandırmak için uydurulduğu ihtimalini akla getirmektedir.⁷²⁸

Bu bölümde amacımız, hadislerin, ilk olarak Şiîler tarafından cem edilip bâb başlıklarına göre tertip edildiği ile ilgili iddialarını ele almaktır. Onların hadis kaynaklarındaki kitâb ve bâb başlıklarının değerlendirilmesi müstakil bir çalışmanın konusu olabilir.

⁷²⁸ Suiçmez, Yusuf, *Şia Hadis Tarihi, Hz. Muhammed'in Söz ve Fiillerinin Şii İmamlara Nispeti*, Endülüs Yayınları, İst. 2018, s. 74.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHÎH-İ MÜSLİM'DE TEBVÎB

Bu bölümde ilk önce Müslim'in, hadislerin sınıflandırılmasında kullandığı yöntem ve diğer hadis eserlerinden farkı, daha sonra da önemine binaen Müslim ravileri ve nüshaları ele alınacaktır. Nüshalar ise üç aşamada ele alınacaktır. Birinci aşamada, Müslim'in günümüze kadar tevarüs etmesini sağlayan nüshaların inceleneceği "Müslim Nüshaları", ikinci aşamada, "Müslim nüshalarında tebvîb", üçüncü aşamada da "Müslim üzerine yapılan bazı çalışmalarda tebvîb" konuları işlenecektir. Daha sonra da genel bir değerlendirme yapılarak bir sonuca ulaşılabacaktır.

A. MÜSLİM'İN YÖNTEMİ VE DİĞER HADİS ESERLERİNDEN FARKI

Hadis müelliflerinin hadisleri bir araya getirme metodları son derece önem arz etmektedir. Müellifler, benimsedikleri metodlarıyla az ya da çok birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Buhârî, eserlerinde kendi yönteminden hiç söz etmezken, Müslim, *Mukaddime*'de rivâyetlerin serd edilmesinde ravileri, güvenilir olmalarına göre tabakalara ayırdığından bahseder. Buhârî, teracime fikhını yansıtırak,⁷²⁹ mülaki ve muasır olma şartını aradığı ravilere⁷³⁰ ait rivâyetleri istidlal amaçlı sıralar. Üç yüz bin hadis içerisinde eserini tasnîf eden⁷³¹ Müslim, ravilerde sadece muasır olma şartını öne sürer⁷³² ve sıhhatine hükmettiği rivâyetler arasında bir sıralama yaparak onları kuvvet derecelerine göre bir araya getirir. Müslim, *Mukaddime*'de, *Sahîh* 'te nasıl bir yöntem takip ettiğini kısmen izah etmiştir. Bu

⁷²⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, c. I, s. 13.

⁷³⁰ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuh*, s. 120.

⁷³¹ Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman Ebû'l-Haccâc, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1980, c. I, s. 168.

⁷³² Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuh*, s. 120.

yöntem, diğer hadis kitaplarında görülmeyen, Müslim'e has ve onu diğerlerinden ayıran bir özelliktir.

Müslim, eserini, hadis ve isnâd özellikleri açısından ilmî bir tertibe göre düzenlemiştir. Böylece benzeri olmayan ilmî bir yöntem oluşturmuş, bu özelliği ile diğer hadis eserlerinden hatta Buhârî'den ayrılmış olmaktadır. Bundan dolayı da bazıları Müslim'i Buhârî'ye tercih etmişlerdir.⁷³³ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Ebû Ali en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 349/960) "Gök kubbe altında hadis ilminde Müslim b. Haccâc'ın kitabından daha sahih bir hadis eseri yoktur,"⁷³⁴ sözünü Müslim'in hadisleri usul, mütâbi ve şahitleri ile birlikte serd etmesine hamletmektedir.⁷³⁵ Diğer bir deyişle Müslim, hadisleri ve bâbları birbirine karışmış bir şekilde ele almaz.⁷³⁶ O, farklı lafızları ve çeşitli senedleri olan hadisleri bir konu altında sıralayarak belli bir yöntem dâhilinde eserini yazmıştır. Bu yönüyle, hadislerine ulaşım konusundaki kolaylık sebebiyle Buhârî'ye tercih edilmiştir.⁷³⁷ Müslim, hadisi farklı tariklerle tek bir yerde zikrettiği ve burada hadisin muhtelif isnad ve lafız farklılıklarına değindiği için kitabından yararlanılması kolaylaşmıştır.⁷³⁸ Müslim, bu yöntemiyle *Sahîh* özelinde, farklı tarikleri bulunan rivâyetleri bir yerde topladığı için metin inşasına ve rivâyetler arasındaki farklılıkların görülmesine imkan tanımaktadır.

Yukarıda her ne kadar Müslim'in haberleri farklı tariklerle tek bir yerde ele aldığı zikredilse de Müslim, bazı hadisleri farklı yerlerde tekrarlamıştır. İsmail Lütü Çakan, Müslim'in farklı yerlerde tekrar ettiği hadislerin sayısının 137 olduğunu söylemektedir.⁷³⁹

⁷³³ Milîbârî, Hamza Abdullah, *Abkariyetü'l-İmâm Müslim fî Tertîbi Ehâdis-i Müsnedihi's-Sahîh*, Dâru İbn Hazm, Beyrut: 1998, s. 21.

⁷³⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XV, s. 121; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. I, s. 168.

⁷³⁵ İbnü's-Salâh, Ebû Amr eş-Şehrezûrî, *Siyânetü Müslim mine'l-İhlâli ve'l-Ğalati ve Himâyetühü mine'l-İşkâtı ve's-Sekat*, Thk. Muvaffik Abdullah Abdulkadir, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1984, s. 69.

⁷³⁶ Mâzerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 161.

⁷³⁷ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 70.

⁷³⁸ Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, s. 269.

⁷³⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 63.

Milîbârî de Müslim'in zarurete binaen bazı haberleri tekrarladığını kaydetmektedir. Örneğin hadis kısa fakat birden fazla konuyu içerdiğinden, hadisin ayrı ayrı konulara bölünmesi zor olduğunda ve önceki hadisin isnadında veya metninde bulunan illetin giderilmesi veya ilmi bir gerekçeyle hadisin tekrarlanmasını gerektiren bir durum olduğunda hadisi tekrarlamıştır.⁷⁴⁰

Müslim, *Mukaddime*'de, sevap ve ikâb, terğib ve terhib gibi dinin sünen ve ahkâmına dair birçok konuyu, çok sık tekrarlamaksızın bir telif ile özetlediğini ve haberleri üç kısma ayırdığını söylemektedir.⁷⁴¹ Bu üç kısım şu şekilde sıralanmaktadır:

Birinci tabakadaki râvîler: Sika râvîlerin tabakası; Müslim, dereceleri farklı olsa bile sika, güvenilir râvîleri birinci tabakaya yerleştirir. Birinci tabakadaki râvîler evsak, sika, sadûk olabilmektedir. Müslim, birinci tabakaya ait râvîlerin hadislerini sevk edince evsak olanı ilk sıraya yerleştirir.⁷⁴² Bu tabakadaki râvîlerin rivâyetlerinde, onların ta'n⁷⁴³ edilmesine sebep olan haller ancak nadir olarak bulunmaktadır.

İkinci tabakadaki râvîler: Mütabi olmaya uygun zayıf rivâyetlerdir. Müslim bu tür rivâyetleri mütabaa için zikreder. Bu tabakadaki râvîler sıdk ve setr ehli râvîlerdir. Bu tabakadaki râvîlere, kizb ve fisk; kesret-u ğalat ya da fahşu'l-hata' gibi şeylerle ile itham edilmeleri sebebiyle terk ve münker sınırına ulaşmamış Atâ' b. es-Sâib, Yezîd b. Ebî Ziyâd ve Leys b. Ebî Süleym gibilerin rivâyetleri örnek gösterilebilir.⁷⁴⁴

Üçüncü tabakadaki râvîler: Metrûk râvîler; Müslim dereceleri farklı olan metrûk râvîleri de üçüncü tabakada zikreder. Bu derecedeki râvîler fahiş hatalar yapan kizb ve fisk ile itham edilmiş Abdullah b. el-Misver Ebû Ca'fer el-Medâinî, Amr b. Hâlid,

⁷⁴⁰ Milîbârî, *Abkariye*, s. 31.

⁷⁴¹ Müslim, *Mukaddime*, s. 9.

⁷⁴² Müslim, *Mukaddime*, s. 10.

⁷⁴³ Hadis terimi olarak, adâlet ve zabt sıfatlarından birini veya her ikisini tam anlamıyla taşımadığını söyleyerek râviyi tenkit etmek, mânasında kullanılmaktadır. (Bkz. Erul, Bünyamin, "Ta'n," D.İ.A. İst. 2010, c. XXXIX, s. 559-560.)

⁷⁴⁴ Müslim, *Mukaddime*, 10.

Abdülkudûs eş-Şâmî, Muhammed b. Saîd el-Maslûb, Ğiyâs b. İbrâhîm, Süleymân b. Amr ve Ebû Dâvûd en-Nehâî gibi râvîlerdir.⁷⁴⁵

Birinci gruptaki ravilere ait rivâyetler, Müslim'in en çok ele aldığı rivâyetler olup *Sahîh*'te asıl olarak kullanılır. İkinci ve üçüncü grupta yer alan rivâyetlerin *Sahîh*'te yer alıp almadığı konusu ise Müslim üzerine araştırma yapanlar arasında tartışılmalıdır. Konu hakkındaki görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

Birinci görüşe göre Müslim, ikinci ve üçüncü tabakadakilerin rivâyetlerini tahrîc etmeden vefat etmiştir; dolayısıyla sadece birinci tabakadaki ravilerin rivâyetlerini yazmaya muvaffak olmuştur. Bu görüşte olanlar Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), Ebû Bekr el-Beyhakî (ö. 458/1066),⁷⁴⁶ Gassânî (ö. 498/1105)⁷⁴⁷ ve İbn Asâkir'dir (ö. 571/1176).⁷⁴⁸ Bu âlimlere göre Müslim, ikinci kısım rivâyetleri tahrîc etmeden vefat etmiştir.⁷⁴⁹

İkinci görüşe göre Müslim, birinci ve ikinci kısım tabakada yer alan ravilerin rivâyetlerini bir araya getirmeye muvaffak olmuştur. İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Müslim'in, birinci kısım olan hafız ve mütkin râvîlerin rivâyetleri ve ikinci kısım olan hıfz ve ıtkan konusunda mütevassıt ve mestur olan râvîlerin rivâyetlerini bir araya getirmeye muvaffak olduğunu; ancak üçüncü kısım olan zayıf ve metrûk râvîlerin rivâyetlerini bir araya getirmediğini söylemektedir.⁷⁵⁰ Müslim üzerine çalışmalar yapan son devrin muhaddislerinden Herevî (ö. 2019)⁷⁵¹ de bu görüşü benimsemiştir.

⁷⁴⁵ Müslim, a.y.

⁷⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 90.

⁷⁴⁷ Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâid-i Müslim*, Thk. Yahya İsmail, Dâru'l-Vefâ, Mansûra: 1998, c. I, s. 92, 93.

⁷⁴⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XII, s. 574.

⁷⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 90.

⁷⁵⁰ İbnü's-Salâh, a.y.

⁷⁵¹ Herevî, Muhammed Emin b. Abdillâh, *el-Kevkebu'l-Vehhâc ve'r-Ravdatü'l-Behhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut: 2009, c. I, s. 90.

Üçüncü görüşe göre ise Müslim, üç tabakaya ait rivâyetleri *Sahîh*'e almıştır. Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Müslim'de, yalancılıkla ve bid'atla itham edilen ve zayıf görülen râvîlerin rivâyetlerine yer verildiğini söyleyerek, tıpkı Mukaddime'de zikredildiği gibi, üç tabakaya ayrılan râvîlere ait rivâyetlerin yer aldığını, böylece bu taksimi yapmaya ömrünün yettiğini söylemektedir.⁷⁵² Nevevî'nin, uzun uzun sözlerine yer vermesi, onun da Kâdî İyâz gibi düşündüğünü gösterir. Müslim'in belirttiği üç tabakaya ait râvîlerin rivâyetlerini, eserine almaya ömrünün vefa ettiğine dair bir diğer delil de, sahih şartlarını haiz olmayan râvîlere ait rivâyetleri eserine aldığı için münekkitlerce tenkit edilmesidir.⁷⁵³

Müslim ise *Mukaddime*'de üçüncü tabakada yer alan ravilerin hadislerini *Sahîh*'e almadığını söylemektedir:

فَأَمَّا مَا كَانَ مِنْهَا عَنْ قَوْمٍ هُمْ عِنْدَ أَهْلِ الْحَدِيثِ مُتَّهَمُونَ أَوْ عِنْدَ الْأَكْثَرِ مِنْهُمْ فَلَسْنَا نَتَشَاغَلُ بِتَخْرِيجِ حَدِيثِهِمْ كَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسُورٍ
أَبِي جَعْفَرٍ الْمَدَائِنِيِّ وَعَمْرِو بْنِ خَالِدٍ وَعَبْدِ الْقُدُوسِ الشَّامِيِّ وَمُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ الْمَصْلُوبِ وَعِيَاثِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ وَسَلْيَمَانَ بْنِ عَمْرٍو أَبِي دَاوُدَ النَّخَعِيِّ
وَأَشْبَاهِهِمْ مِمَّنْ أَتَاهُمْ بِوَضْعِ الْأَحَادِيثِ وَتَوَلِيدِ الْأَخْبَارِ. وَكَذَلِكَ مِنَ الْغَالِبِ عَلَى حَدِيثِهِ الْمُنْكَرُ أَوْ الْغَلَطُ أَمْسَكْنَا أَيْضًا عَنْ حَدِيثِهِمْ.

“Hadis ulemasına ya da hadis ulemasının çoğunluğuna göre, itham edilmiş ravilerin haberlerine gelince, onların hadislerini tahrir etmekle uğraşacak değiliz. Bu raviler Abdullah b. Misver Ebû Ca'fer el-Medâinî, Amr b. Hâlid, Abdülkuddûs eş-Şâmî Muhammed b. Saîd el-Maslûb, Giyâs b. İbrâhîm, Süleymân b. Amr, Ebû Dâvûd en-Nehâî ve emsalleri gibi gibi hadis uydurma ve haber üretme ile ittiham edilmişlerdir. Keza çoğunlukla hadisleri münker veya yanlış olan kimselerin hadislerini rivâyet etmekten de çekindik.”⁷⁵⁴

⁷⁵² Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), s. 141, 142.

⁷⁵³ Nevevî, a.y.; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 94.

⁷⁵⁴ Müslim, *Mukaddime*, 10.

Yukarıdaki metinden anlaşıldığına göre Müslim, üçüncü tabakada yer alan ravilere ait rivâyetleri *Sahîh*'e almamıştır.⁷⁵⁵ Hal böyle iken Müslim üzerine çalışmalar yapanların bu konuyu tartışma göndemine almaları, onların *Mukaddime* üzerinde yeterince etüt yapmadıklarını gösterir. Müslim'in haberleri üçe ayırması, üç tabakaya ait rivâyetleri *Sahîh*'e almasıyla ilgili değil, bilakis rivâyetlerin ayıklanması ile ilgilidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi birinci tabakada sika, ikinci tabakada mütabi olmaya uygun zayıf, üçüncü tabakaya da ise metruk ravileri yerleştirir. İlk iki tabakadaki ravileri, üçüncü tabakadaki itham edilmiş metruk ravilerden ayırarak *Sahîh*'e almıştır.

Müslim, *Mukaddime*'de, ikinci tabakada yer alan, sıdk ve setr ehli râvîler olmakla birlikte kizb ve fisk; kesret-u ğalat ya da fahşu'l-hata' gibi sebeplerle itham edilmeleri sebebiyle terk ve münker sınırına ulaşmamış ravilere örnek olarak Atâ' b. es-Sâib, Yezîd b. Ebî Ziyâd ve Leys b. Ebî Süleyym'i örnek olarak gösterir.⁷⁵⁶ Yaptığımız araştırmada *Sahîh*'te, Müslim'in ikinci tabakada adını zikrettiği Atâ' b. es-Sâib ve Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın rivâyetlerine ulaşamadık. Leys b. Ebî Süleyym'e ait sadece bir rivâyete ulaştık.⁷⁵⁷ İbn Mencûye (ö. 428/1036), *Ricâlü Sahîh-i Müslim* adlı eserinde Yezîd b. Ebî Ziyâd ve Leys b. Ebî Süleyym'in adlarına yer vermektedir.⁷⁵⁸

Müslim, fahiş hatalar yapan kizb ve fisk ile itham edilmiş Abdullah b. el-Misver Ebû Ca'fer el-Medâinî, Amr b. Hâlid, Abdulkudûs eş-Şâmî, Muhammed b. Saîd el-Maslûb, Ğiyâs b. İbrâhîm, Süleyymân b. Amr ve Ebû Dâvûd en-Nehâî gibi râvîleri üçüncü tabakada zikrettiği belirtilir.⁷⁵⁹ Yaptığımız araştırmada adı geçen ravilere ait haberleri *Sahîh*'te bulamadık. İbn Mencûye de adı geçen bu ravilere yer vermemektedir.

⁷⁵⁵ Milîbârî, *Abkariye*, s. 55.

⁷⁵⁶ Müslim, *Mukaddime*, 10.

⁷⁵⁷ Müslim, *Libâs ve'z-Zînet*, 3.

⁷⁵⁸ İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, c. II, s. 160, 359.

⁷⁵⁹ Müslim, *Mukaddime*, 10; Milîbârî, *Abkariye*, s. 28.

Nevevî'nin kaydettiğine göre, Müslim'in şahit olarak rivâyetlerini kullandığı kişiler arasında Matar el-Verrâk, Bakiyye b. El-Velîd, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Abdullah b. Ömer el-Umerî ve Nu'mân b. Râşid'in isimleri geçmektedir.⁷⁶⁰ Adı geçen bu ravilerden Matar el-Verrâk'a⁷⁶¹ ait 4, Nu'mân b. Râşid'e⁷⁶² ait sadece bir rivâyet tespit edebildik. Adı geçen ravilere ait rivâyetlere ise ulaşamadık. Bu bilgiler ışığında *Sahîh* hakkında şu ihtimallerden söz etmek mümkündür:

Birincisi, Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), Ebû Bekr el-Beyhakî (ö. 458/1066), Gassânî (ö. 498/1105) ve İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) kabul ettiği, ikinci ve üçüncü tabakadakilerin rivâyetlerini tahrîc etmeden vefat etmiş olması görüşüdür. İkinci tabakada yer alan Leys b. Ebî Süleym'e ait bir rivâyetin yer almış olması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Bu görüşü zayıflatan bir diğer düşünce ise *Sahîh*'in câmi' türü bir eser olması, yani sekiz ana konuyu⁷⁶³ ihtiva ettiği için tamamlanmış olmasıdır. Gerçi Müslim'in câmi' türü bir eser olmadığını söyleyenler de vardır. Örneğin Hindistanlı hadis âlimi Mübarekfûrî (1865/1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî*'nin mukaddimesinde câmi' türü eserlerin içerdiği sekiz ana konudan tefsir ve kıraatle ilgili hadisleri ihtiva etmediği için Müslim'in câmi' olarak değerlendirilemeyeceğini söylemektedir.⁷⁶⁴ Sıddîk Hasan Han (ö. 1307/1890) da aynı bilgilere yer vermektedir.⁷⁶⁵ Her iki hadis âliminin söylemiş olduğu sözün asıl sahibi ise Hindistanlı müfessir ve muhaddis Abdülazîz ed-Dihlevî'dir (ö. 1239/1824). Zira o, *el-Ucâletü'n-Nâfi'a* adlı eserinde câmi' kelimesinin tanımını yaparak bir eserin câmi' olarak değerlendirilebilmesi için sekiz ana konuyu içeren

⁷⁶⁰ Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi) s. 143.

⁷⁶¹ Müslim, *İmân*, 2; *Buyû'*, 87, 88; *Eymân*, 9.

⁷⁶² Müslim, *Nikâh*, 119.

⁷⁶³ Hadis ilminde sekiz ana konu olan iman ve akaid; ahkâm; rikâk; yeme içme ve sefer adâbı; tefsir, tarih ve siyer; şemâil; fiten ve melâhim ve menâkıb konularının tümünü bir araya getiren hadis eserlerine câmi' denir. (Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Câmi'," D.İ.A. İst. 1993, c. VII, s. 94.)

⁷⁶⁴ Mübarekfûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân, *Mukaddimetü Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut: trs. c. I, s. 66.

⁷⁶⁵ Sıddîk Hasan Hân, *el-Hutta fî Zikri's-Sıhhati's-Sitte*, Dâru'l-Kütübi't-Ta'limiyye, Beyrut: 1985, s. 67.

rivâyetlere yer vermesinin gerekli olduğunu ve Müslim’in, tefsir ve kıraat konularına dair rivâyetlere yer vermediği için câmi’ olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir.⁷⁶⁶ Günümüzde matbu olan Müslim baskısına ve İbn Hayr nüshasına baktığımızda tefsire dair bir bölümün olduğunu görmekteyiz.⁷⁶⁷ Pakistanlı âlim Muhammed Takî el-Usmânî de, bu tür eleştirilerin yersiz olduğuna işaret eder ve câmi’ kelimesini ilk defa sekiz ana konuyu içeren kitaplar için kullanıldığını belirten kişinin de Abdülazîz ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) olduğunu söyler. Takî el-Usmânî, Müslim’in (كتاب التفسير)’de az sayıda da olsa hadisin bulunduğunu, bunun sebebinin Müslim’in hadis alımındaki şartlarının ağır olması ve sadece merfu hadislerle yer vermesi olduğunu belirtir. Öte yandan Müslim, *Sahîh*’in muhtelif yerlerinde tefsire dair başka rivâyetlere de yer vermiştir. Ancak tekrara düşmemek için bunlardan (كتاب التفسير)’de söz etmemiştir. Muhtelif yerlerdeki rivâyetlerle beraber düşündüğümüzde Müslim’de tefsir ile ilgili hiç de azınsanmayacak sayıda rivâyetin olduğu görülecektir.⁷⁶⁸ Abdülazîz ed-Dihlevî’den (ö. 1239/1824) önce gelen Aliyyü’l-Kârî (ö. 1014/1605) ve Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) gibi müellifler, câmi’ kelimesini Müslim’in *Sahîh*’i için de kullanmışlardır.⁷⁶⁹

İkincisi, *Mukaddime*’de adı verilen kişiler, fisk, kesret-u ğalat ya da fahşu’l-hata’ gibi cerh konusunda darb-ı mesel haline gelen kişiler olduğu için Müslim, onların adını zikretmiş ancak rivâyetlerini *Sahîh*’e almamıştır. Bundan dolayı da adlarını zikretmiş olması da onlara ait rivâyetlerin *Sahîh*’e alınacağını göstermez.

⁷⁶⁶ Dihlevî, Abdülazîz b. Şâh Veliyyullâh, *el-Ucâletü’n-Nâfi’a*, Mektebetü Kur’an Menzil, Dâkâ: trs. s. 47.

⁷⁶⁷ Bkz. Müslim, Tefsîr; Müslim, *Sahîh*, (Dâru’t-Ta’sîl), c. VII, s. 431.

⁷⁶⁸ Muhammed Takî el-Usmânî, *Tekmiletü Fethi’l-Mülhim*, Dâru’l-Kalem, Dımeşk: 2006, c. VI, s. 273-274.

⁷⁶⁹ Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân, *Mirkâtü’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtî’l-Mesâbîh*, Dâru’l-Fikr, Beyrut: 2002, c. I, s. 19; Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-Zünûn*, c. I, s. 555; Geniş bilgi için Bkz. Kılıç, Bilge, *Hadis Edebiyatında Câmi’ Türü Kaynaklar ve Câmi’ Kavramının Sorunları (Hicri I-IV. Asır)*, Basılmamış Doktora Tezi, Diyarbakır: 2021, s. 103.

Üçüncüsü ise, Müslim, ilk iki tabakadaki ravilerin rivâyetlerin *Sahîh*'e almıştır. Müslim'in, *Mukaddime*'de adlarını verdiği ikinci tabakada yer alan ravilerden sadece birinin adına yer vermesi, onun *Sahîh*'i yazarken ne kadar titiz davrandığını gösterir. Müslim, üçüncü tabakaya ait rivâyetleri ise almamıştır. Müslim, *Mukaddime*'de üçüncü tabakadaki râvileri eserine almaktan da söz etmez bilakis onların rivâyetlerinden kaçındığını ifade etmiştir. Kanaatimize göre Müslim, bazı musannifin yaptığı gibi zaman zaman *Sahîh*'i gözden geçirmiş ve bazı rivâyetleri de kitabından çıkarmıştır. Bir takım düzeltmelerle beraber kitabını tekmil etmeden vefat etmiştir. Müslim'in tamamlamadan vefat ettiği bir diğer konu ise bâb başlıklarıdır. Tezimizin ilerleyen bölümlerinde *Sahîh*-i Müslim'de tebvîb konusunu ele alacağız.

Müslim'in hadis ve isnâd özellikleri açısından yapmış olduğu tertibi bir örnekle açıklayalım:

Nevevî'nin (بَابُ الْأَسْطِطَابَةِ) bâbında ele almış olduğu rivâyetler, birbirinden farklı konuları içeren ve birbirinden farklı bâblar altında sıralanması gereken hadisler olduğu halde sadece mezkûr bâb başlığı altında yazılmıştır. Şimdi konu ile ilgili açıklamalara geçmeden önce rivâyetleri ele alalım:

Hadislere baktığımızda ihtiva ettikleri konulara göre, farklı bâb başlıkları altında zikredilmeleri gerekirken, Nevevî, bu rivâyetlerin tümünü (بَابُ الْأَسْطِطَابَةِ)'da⁷⁷⁰ zikretmektedir. Nevevî'nin Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi'nin 1972 tarihindeki ikinci baskısına göre yukarıdaki rivâyetler birbirinden farklı üç bâb altında zikredilmekteydi. Bu bâblar: (بَابُ الْأَسْطِطَابَةِ), (اداب قضاء الحاجة) ve (اداب الاستنجاء وكرهيته استقبال القبلة وقت قضاء الحاجة).⁷⁷¹

⁷⁷⁰ Nevevî, *Minhâc*, (Dâru'l-Ma'rife) c. III, s. 144.

⁷⁷¹ Milîbârî, *Abkariye*, s. 115.

Müslim'in bâb taksimine göre, Selmân'a ait birinci ve ikinci rivâyetler,⁷⁷² iki tarik ile ve birinci derecedeki râvîler kanalıyla tahrîc edilmiştir. İlk iki hadis birinci derecedeki râvîler olan A'meş ve Mansûr tarikiyle tahrîc edilen rivâyetlerdir. Üçüncü hadis⁷⁷³ ise ikinci derecede olan Ebû Zübeyr'in Câbir tarikiyle rivâyet ettiği hadistir.⁷⁷⁴ Böylece üçüncü hadis ilk iki rivâyet için mütabi olarak bâbtaki yerini almıştır.

Dördüncü hadisi,⁷⁷⁵ birinci dereceden Süfyân b. Uyeyne, Zühri'den o da Atâ' b. Ebî Yezîd el-Leysî'den o da Ebû Eyyûb'tan rivâyet etmektedir.⁷⁷⁶

Beşinci hadisi,⁷⁷⁷ Ebû Sâlih, Ebû Hüreyre'den rivâyette bulunmuştur. Ebû Sâlih ise Müslim'in asıl ve şahit olarak kendisinden rivâyette bulunduğu bir râvîdir.⁷⁷⁸ Asıl ve şahit olarak Müslim'in kendisinden rivâyette bulunduğu düşünüldüğünde birinci derecede bir râvî olan Ebû Sâlih rivâyeti, Nevevî'de mütabi olarak zikredilmiştir.

Altıncı ve yedinci rivâyetler,⁷⁷⁹ İbn Hibbân'ın, İbn Ömer'den yapmış olduğu rivâyetlerdir. Bu rivâyetin senedinde yer alan râvîler Müslim'in şartlarına göre birinci derecede olan râvîlerdir.⁷⁸⁰ Müslim'in isnad sistemine göre bâb taksimi şu şekilde olmalıydı:

1. Bâb: (النَّهْيُ عَنِ الْاِكْتِفَاءِ فِي الْاِسْتِطَابَةِ بِأَقْلٍ مِنْ ثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ) Birinci ve ikinci hadisler için

Nesâî'nin⁷⁸¹ koyduğu bâb başlığı ya da münasip başka bir bâb seçilebilirdi.

⁷⁷² Müslim, Tahâret, 57.

⁷⁷³ Müslim, Tahâret, 58.

⁷⁷⁴ Milîbârî, *Abkariye*, s. 115.

⁷⁷⁵ Müslim, Tahâret, 59.

⁷⁷⁶ Milîbârî, *Abkariye*, s. 115

⁷⁷⁷ Müslim, Tahâret, 60.

⁷⁷⁸ Zehebî, *Zikru Esmâ-i Men Tüküllime fih ve Huve Muvessek*, Thk. Muhammed Şekûr, Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ' (Ürdün): 1986, s. 96.

⁷⁷⁹ Müslim, Tahâret, 61, 62.

⁷⁸⁰ Milîbârî, *Abkariye*, s. 115.

⁷⁸¹ Nesâî, Tahâret, 37.

2. Bâb: (بَابُ مَا يُنْهَى عَنْهُ أَنْ يُسْتَنْجَى بِهِ) veya (بَابُ كَرَاهِيَةِ مَا يُسْتَنْجَى بِهِ) Üçüncü hadis olan Câbir rivâyetine ise uygun olacak bâb ise Ebû Dâvûd⁷⁸² ve Tirmizî'nin⁷⁸³ koymuş oldukları başlığıdır.

3. Bâb: (بَابُ فِي النَّهْيِ عَنِ اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ) Dördüncü ve beşinci hadisler için münasip olan bâb, konu bütünlüğü açısından, Buhârî,⁷⁸⁴ Tirmizî,⁷⁸⁵ Ebû Dâvûd,⁷⁸⁶ Nesâî⁷⁸⁷ ve İbn Mâce'nin⁷⁸⁸ koymuş oldukları başlık olmalıydı.

4. Bâb: (بَابُ مَا جَاءَ مِنَ الرُّحَصَةِ فِي ذَلِكَ) Altıncı ve yedinci hadisler için de uygun olan bâb Tirmizî,⁷⁸⁹ Nesâî,⁷⁹⁰ Ebû Dâvûd⁷⁹¹ ve İbn Mâce'nin⁷⁹² koyduğu bâb başlığı gibi olmalıydı.

Muhammed Fuâd Abdulbâkî'nin tahkikini yaptığı Müslim baskısında ilk üç rivâyet, (بَابُ الْأَسْطِطَابَةِ) *“İstîtâbe”*⁷⁹³ bâbında, dördüncü hadisten itibaren geri kalan rivâyetler ise (بَابُ إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا)⁷⁹⁴ bâbında zikretmiştir. Muhammed Fuâd Abdulbâkî muhtemelen konu değişikliğine işaretten söz konusu ara bâbı oluşturmuştur.

İbn Hayr nüshasında Milîbârî'nin işaret ettiği taksime yakın bâb başlıkları bulunmaktadır.

⁷⁸² Ebû Dâvûd, Tahâret, 19.

⁷⁸³ Tirmizî, Tahâret, 14.

⁷⁸⁴ Buhârî, Vudu', 11.

⁷⁸⁵ Tirmizî, Tahâret, 6.

⁷⁸⁶ Ebû Dâvûd, Tahâret, 4.

⁷⁸⁷ Nesâî, Tahâret, 19, 20.

⁷⁸⁸ İbn Mâce, Tahâret, 17.

⁷⁸⁹ Tirmizî, Tahâret, 7.

⁷⁹⁰ Nesâî, Tahâret, 22.

⁷⁹¹ Ebû Dâvûd, Tahâret, 5.

⁷⁹² İbn Mâce, Tahâret, 18.

⁷⁹³ Bkz. Müslim, *Sahîh*, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arab, Beyrut: Trs. Tahâret, 57.

⁷⁹⁴ Müslim, Tahâret, 57, (M. Fuad Abdulbâkî).

1. Bâb: İbn Hayr nüshasında, Müslim'in birinci derecede gördüğü râvîlere ait rivâyetler (باب الاستنجاء بالاحجار و منع من الروث والعظم)⁷⁹⁵ bâb başlığının ilk hadisleri olarak seçilmiştir. İlk iki rivâyet asl olarak zikredilmişken aynı bâb altında daha sonra ikinci derecede olan Ebû Zübeyr'in Câbir tarikiyle rivâyet ettiği üçüncü hadisi mütabi olarak bâb altındaki yerini almış olmaktadır. Üç rivâyette de taş dışında kalan tezek ve kemikle istinca etmenin men edilmesinden söz edildiği için bu üç rivâyetin İbn Hayr'ın nüshasında olduğu gibi tek bâb başlığı altında ele alınması daha doğru olur.

2. Bâb: İbn Hayr nüshasında dördüncü ve beşinci hadisler (باب استقبال القبلة لغائط او بول)⁷⁹⁶ bâb başlığının altında yer almaktadır. Dördüncü hadisi, birinci dereceden Süfyân b. Uyeyne, Zühri'den o da Atâ' b. Ebî Yezîd el-Leysî'den o da Ebû Eyyûb'tan rivâyet etmektedir.⁷⁹⁷ Beşinci hadisi ise Müslim'in asıl ve şahit olarak kendisinden rivâyette bulunduğu Ebû Sâlih rivâyet etmiştir.⁷⁹⁸ İbn Hayr nüshasında Ebû Eyyûb rivâyeti asıl, Ebû Sâlih rivâyeti de mütabi olarak bâbtaki yerini almıştır.

3. Bâb: Altıncı ve yedinci hadisler İbn Hayr nüshasında (باب الرخصة في ذلك في الابنية)⁷⁹⁹ bâbı yazılmıştır.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, İbn Hayr nüshasında yer alan ravilere göre yapılmış bâb taksimi, Milîbârî'nin işaret ettiği Müslim'in muradını yansıtmaktadır. İbn Hayr nüshasında yer alan bâb başlıklarının tamamıyla Milîbârî'nin işaret ettiği taksime uygunluğu farklı bir çalışmanın konusu olabilir.

⁷⁹⁵ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 36.

⁷⁹⁶ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 38.

⁷⁹⁷ Milîbârî, *Abkariye*, s. 115

⁷⁹⁸ Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh, *Zikru Esmâ-i Men Tüküllime fih ve Huve Muvessek*, Muhakkik: Muhammed Şekûr, Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ': 1986, s. 96.

⁷⁹⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 38.

Müslim'in, râvîlerin derecelerine göre yaptığı taksim, Müslim'in mübevveb olduğunu göstermektedir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere, bir bâbta bulunan rivâyetlerin alt alta, râvîlerin tabakalarına göre serd edilmesi, bir bâbın birinci tabakadan olan râvî ile başlayıp zayıf ve metruk bir râvî ile bitmesi, aynı zamanda bir bâbın bittiğini, diğer bâbın başka bir mutkin ve hafız râvî ile başlaması, başka bir bâbın başladığını göstermektedir. Böylece bâblar birbirinden ayrılmış olmaktadır.

Müslim'de bâbların birbirinden ayrılması, ancak başlıkların konmasıyla kolay bir şekilde anlaşılır. Zira Müslim'in hangi ravileri mutkin veya zayıf kabul ettiği, hangi raviyi asıl kabul ettiği hangi ravinin rivâyetini şahit ya da mütabi olarak kullandığını bilmek, sıralama açısından çoğu zaman mümkün olamayabilir. Nitekim Nevevî'nin ve diğer müelliflerin koymuş oldukları bâb başlıklarının çoğu zaman Müslim'in muradını yansıtmaması da bunu göstermektedir. Tezimizin ilerleyen aşamalarında konu etraflıca işlenecektir.

B. MÜSLİM RÂVÎLERİ VE NÜSHALARI

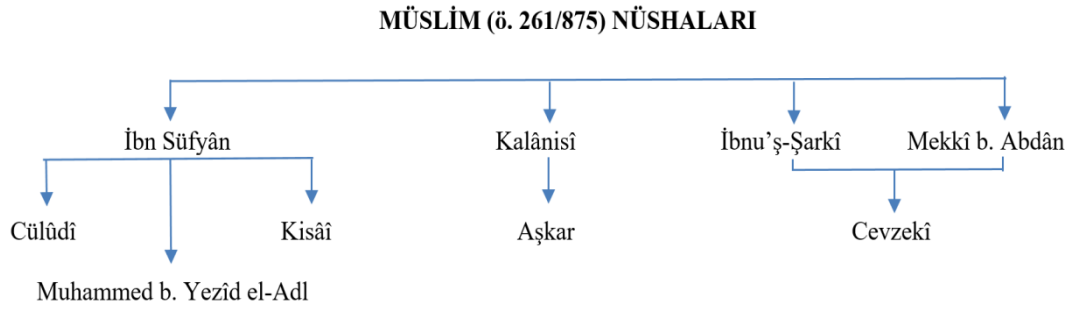
Hadis hafızı Mizzî (ö. 742/1341), tabakât kitaplarının en önemlilerinden biri olan *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* adlı eserinde, Müslim'den rivâyette bulunan 30 kadar isim zikretmektedir. Ondan rivâyette bulunanlardan biri de Ebû Îsâ et-Tirmizî'dir (ö. 279/892).⁸⁰⁰ Müslim'den *Sahîh*'i rivâyet eden en meşhur öğrencileri ise İbn Süfyân (ö. 338/949, 950), Kalânîsî (ö. ?), Mekkî b. Abdân (ö. 325/937) ve İbnü's-Şarkî'dir (ö. 325/937). İslam dünyasındaki şöhretine ve ilim adamlarının nezdindeki yüksek konumuna rağmen *Sahîh*, muttasıl bir senedle ancak İbn Süfyân rivâyeti ile gelmiştir.

⁸⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXVII, s. 504-505; Tirmizî, Ebû Hüreyre'nin (أَخْصُوا هَٰؤُلَاءِ شُعْبَانَ لِرَمَضَانَ) hadisi dışında Müslim'den başka bir rivâyette bulunmamıştır. Bkz. Tirmizî, Savm, 4.

Sahîh'in, adı geçen dört rivâyetinden ikisi günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar İbn Süfyân ve Kalânîsî'dir.⁸⁰¹ İbn Süfyân nüshası şarkta, Kalânîsî nüshası ise Mağrib'te⁸⁰² meşhur olmuştur.⁸⁰³ Rivâyet zincirinde yer alan râvîler doğulu olduğu için İbn Süfyân nüshasına “Rivâyetü'l-meşârika”,⁸⁰⁴ Kalânîsî nüshasının râvîleri de Mağribli olduğu için bu nüshaya da “Rivâyetü'l-meğâribe” denmiştir.⁸⁰⁵

Şimdi Müslim'in dört rivâyetini tablo halinde göstereceğiz daha sonra mezkûr rivâyetleri etraflıca inceleyeceğiz:

Çizelge I. Müslim Nüshaları:

1. İbn Süfyân (ö. 308/920) Rivâyeti

Asıl adı ve künyesi, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. Süfyân en-Nîsâbü'rî'dir. Müslim'i, birinci tabakada rivâyet eden raviler arasında yer alır. Ne zaman doğduğuna dair kaynaklarda bilgiye yer verilmeyen İbn Süfyân, asrının en önemli fakihlerinden biri

⁸⁰¹ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-Envâr alâ Sihâh'il-Âsâr*, el-Mektebetü'l-Afîka, Tunus: Trs, c. I, s. 10; James Robson, “Sahih-i Müslim Nüshalarının Rivâyeti”, Trc. Koçyiğit, Talât, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 1955, c. IV/3, s. 10.

⁸⁰² Mağrib: Doğu İslam dünyasının sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ, İslam kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Günümüzde bu coğrafya Libya Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır. Bkz. Harekât, İbrahim, “*Mağrib*,” Mad. D.İ.A. Ankara: 2003, c. XXVII, s. 314-318.

⁸⁰³ İbnü's-Salâh, Ebû Amr eş-Şehrezûrî, *Sıyâne*, s. 103; Özafşar, Mehmet Emin, “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîhi,” A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 1999, c. XXXIX, s. 300.

⁸⁰⁴ Demfû, Abdullah b. Muhammed Hasan, “İbrahim b. Muhammed b. Süfyân Rivâyetühü ve Ziyâdâtühü ve Ta'likâtühü alâ Sahîh-i Müslim,” Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medine: Trs. Sayı, 111, s. 175.

⁸⁰⁵ Demfû, *a.g.m.* s. 176.

olarak zikredilir. Zühd ve fıkıh ilimlerinde temayüz etmiş olmasının yanı sıra Nîsâbûr'un muhaddisleri arasında önemli bir konumda yer almaktadır. Nîsâbûr'un hadis ilmini en iyi bilenleri arasında yer alan İbn Süfyân, Müslim'den en çok hadis dinleyen ve ona uzun zaman öğrencilik yapanların başında gelir. Nitekim Müslim'in en meşhur rivâyeti onundur. Nîsâbûr'un önemli hocalarından ders almış olmasının yanı sıra ilim tahsili için Bağdat, Kûfe, Rey şehirlerine ve Hicaz bölgesine gitmiştir. Şam ve Mısır'a gittiğine dair bir bilgiye ulaşamadığımız İbn Süfyân, muhtemelen hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a gittiğinde veya Hicaz'dan döndüğünde aynı güzergâh üzerinde yer aldığı için yukardaki şehirlere uğramıştır.⁸⁰⁶ Hadis imamı, zahid ve müctehid bir âbid olarak nitelenen İbn Süfyân'ın nerde vefat ettiğine dair bilgi verilmemekle beraber⁸⁰⁷ Nîsâbûr'da vefat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

İbn Süfyân, 261/875'de vefat eden Müslim'den, 257/871 tarihinde yani Müslim'in vefatından dört sene önce *Sahîh*'i dinlemiş,⁸⁰⁸ bir kısmı vicâde ve icâzet yoluyla olmak üzere geri kalan kısımları sema' yoluyla almıştır. Onun hac, vasiyet, imâre ve hilafe kısımlarını vicâde ya da icâzet yoluyla aldığı belirtilmiştir.⁸⁰⁹ İbn Süfyân'dan da Cülûdî, Kisâî ve Muhammed b. Yezîd el-Adl rivâyette bulunmuştur.

1.1. Cülûdî (ö. 368/979)

Asıl adı ve künyesi, Muhammed b. Îsâ b. Muhammed b. Abdurrahman b. Amraveyh b. Mansur, Ebû Ahmed, en-Nîsâbûrî, el-Cülûdî'dir. Müslim'in ikinci tabakadan ravileri arasındadır. Afrika ya da Şam köylerinden bir köy olan Cülûd köyüne

⁸⁰⁶ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Tahik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrut: 2003, c. VII, s. 130; Demfû, Abdullah b. Muhammed Hasan, "İbrahim b. Muhammed b. Süfyân Rivâyetüh," s. 164-166.

⁸⁰⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 311-312.

⁸⁰⁸ İbn Hayr, Ebûbekir Muhammed, *Fihrist-u İbni'l-Hayr el-İşbîlî*, Daru'l-Kütüb'i-l-İlmiyye, Beyrut: 1998, s. 86.

⁸⁰⁹ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 111-113.

nisbetle kendisine bu lakap verilmiştir.⁸¹⁰ İlim tahsili için Nîsâbûr'a geldiği anlaşılan Cülûdî, İbn Süfyân'dan Müslim'i rivâyet etmiş, kendisinden de Ebü'l-Hüseyin b. Abdulgâfir b. Muhammed el-Fârisî (ö. 448/1056), Ahmed b. el-Hasan b. Bündâr er-Râzî (ö. 409/1019) ve Ebû Saîd Ömer b. Muhammed es-Siczî (ö. ?) rivâyet etmiştir.⁸¹¹

Âbid ve zahid bir kişiliğe sahip olan ve Süfyân es-Sevrî'nin mezhebini benimseyen Cülûdî, belli bir ücret karşılığında kitap istinsah ederdi. İbn Süfyân'dan semâ yoluyla aldığı *Sahîh*'in bir kısmını zayi etmiş, bundan dolayı da Müslim'in bir kısmını da sema olmaksızın bir başka nüshadan istinsah etmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî, Cülûdî'nin vefatıyla *Sahîh*'in semanın son bulunduğunu ve onun dışında Müslim'i İbn Süfyân'dan rivâyet edenlerin hiç birinin güvenilir olmadığını söylemektedir. 368/979'te de vefat etmiştir. Hire'de medfundur.⁸¹²

İbn Hayr, Siczî'nin h. 369'da Nîsâbûr'da Cülûdî'den *Sahîh*'i dinlediğini söylemektedir.⁸¹³ İbn Hayr'ın verdiği bilgi doğruysa Cülûdî, h. 368'de değil, 369'dan sonra veya aynı yıl vefat etmiştir. Şayet İbn Hayr'ın verdiği tarih yanlışsa bu durumda Siczî 368'den önce Cülûdî'den rivâyette bulunmuştur. Bu durumda Siczî, Cülûdî'nin ömrünün sonlarına doğru *Sahîh*'i almıştır.

Sahîh-i Müslim'in ikinci tabakadan ravilerinden olan Cülûdî nüshası, üç isnad zinciri ile rivâyet edilmiştir. Bunlar Abdulgâfir, Râzî ve Siczî'nin rivâyetleridir. İlk önce Cülûdî nüshasında yer alan ravileri tablo halinde ele alalım:

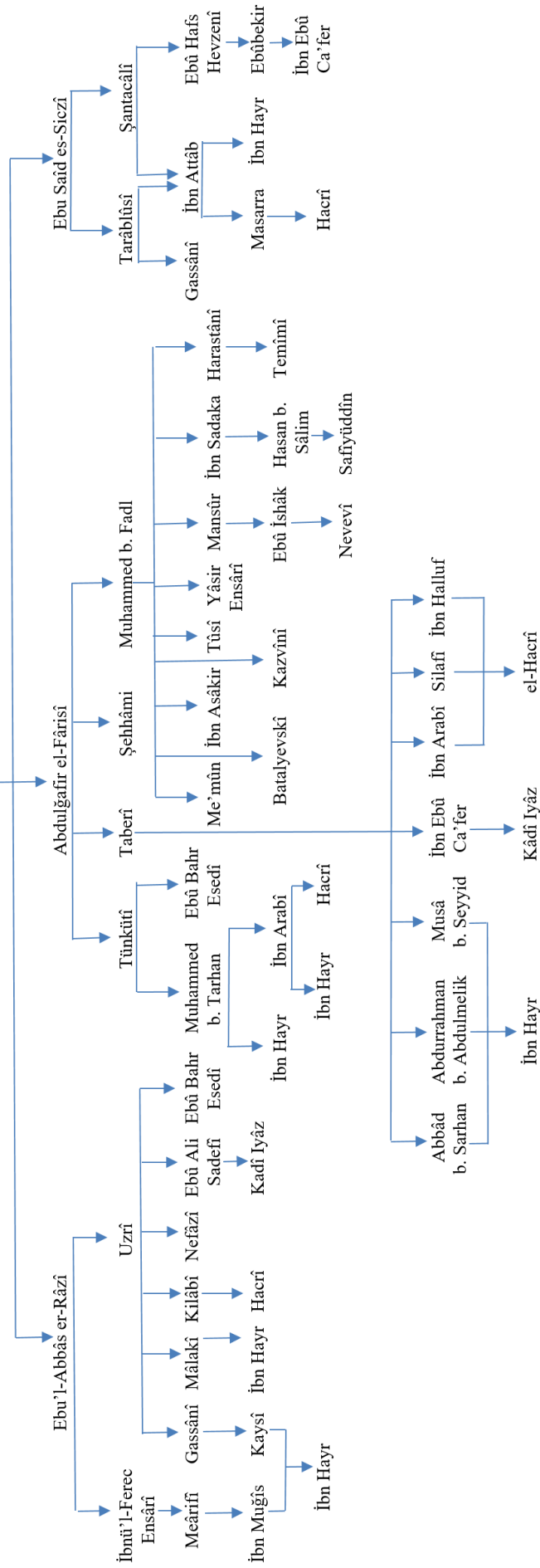
⁸¹⁰ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 104.

⁸¹¹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. VIII, s. 294.

⁸¹² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVI, s. 302, 303; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 105.

⁸¹³ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 86.

MÜSLİM
İBN SÜFYÂN
CÜLUDİ

1.1.1. Abdulğâfir el-Fârisî (ö. 448/1056)

Asıl adı ve künyesi, Abdulğâfir b. Muhammed b. Abdulğâfir b. Ahmed b. Muhammed b. Saîd, Ebü'l-Hüseyin, el-Fârisî, en-Nisâbü'rî'dir. Müslim'i üçüncü tabakadan rivâyet etmiş olan el-Fârisî, Müslim'i Cülûdî'den 365/975 tarihinde almıştır. Kendisinden de Ebü'l-Feth Nasr b. el-Hasen el-Tünkütî (ö. 486/1093), Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali et-Taberî, Ubeydullah b. Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, Abdurrahman b. Ebî Osman es-Sâbûnî, Muhammed b. Fadl es-Sâ'dî el-Fürâvî, İsmail b. Ebûbekir el-Kârî ve Fâtıma bint Za'bel el-Âlime ve başka raviler rivâyet etmiştir. 448/1056 tarihinde Nisâbü'rî'da vefat eden Abdulğâfir el-Fârisî'nin güvenilirliği imâm, sika, emîn, sâlih,⁸¹⁴ âdil, celîlü'l-kadr gibi ifadelerle belirtilmiştir.⁸¹⁵

1.1.1.1. Muhammed b. Fadl Ebû Abdillâh el-Fürâvî (ö. 530/1136)

Muhammed b. el-Fadl b. Ahmed Ebû Abdillâh es-Sâ'dî el-Fürâvî en-Nîsâbü'rî eş-Şâfiî, Müslim'in dördüncü tabakada bulunan ravileri arasındadır. *Sahîh*'i Abdulğâfir el-Fârisî'den almıştır. Kendisinden birçok imam ve hafız rivâyette bulunmuş; ondan hadis almak için birçok bölgeden onu ziyaret edenler olmuştur.⁸¹⁶ Onu ziyaret edenler arasında İbn Asâkir (ö. 571/1176) de vardır. İbn Asâkir, onda bulunan âli isnad, ilmî birikim, sağlam itikat, güzel ahlak, kibarlık, tam anlamıyla öğrencilerine adanmışlık sebebiyle onu ikinci kez ziyaret ettim, demektedir. Sika bir ravi olduğu belirtilen⁸¹⁷ Ebû Abdillâh el-Fürâvî'nin, Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) kabrinin yanına defnedildiği bildirilmektedir.⁸¹⁸ Dolayısıyla Nîsâbü'rî'da vefat etmiştir.

⁸¹⁴ Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVIII, s. 19-20.

⁸¹⁵ İbnü'l-Müstevfi, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek el-Lahmî el-Erbilî, *Târîhu Erbil*, Dâru'r-Reşîd, Irak: 1980, c. II, s. 432.

⁸¹⁶ İbn Nukta, Ebû Ebûbekir Muhammed b. Abdulğani, *Tekmiletü'l-İkmâl*, Merkezü İhyâ-i Tûrâsî'l-İslâm, Mekke: 1991, c. IV, s. 551.

⁸¹⁷ İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Tebyînü'l-Kizbi'l-Müfterâ fî mâ Nüsibe ile'l-İmâm el-Hasan el-Eşarî*, Dâru'l-Kütâbi'l-Arabî, Beyrut: H. 1404, s. 324-325; İbn Nukta, *et-Takyîd li ma'rifeti Ruvvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1988, s. 325-326.

⁸¹⁸ İbn Salâh, Ebû Amr Takiyyüddîn eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiîyye*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 1992, c. I, s. 239.

Ebû Ya'kûb Safiyüddin Yûsuf b. Musa, Ebû Muhammed Hasan b. Sâlim b. Sallâm'dan *Sahîh*'i "ahberana" siğasıyla; İbn Sallâm İbn Sadaka'dan sema yoluyla almıştır. İbn Sadaka da, el-Fürâvî'den rivâyet etmiştir. Diğer bir nüshada ise Siracuddin et-Temîmî, Abdussamed Harastânî'den; o da el-Fürâvî'den *Sahîh*'i rivâyet etmiştir.⁸¹⁹

1.1.1.1.1. İbn Asâkir (ö. 571/1176)

Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah b. Hüseyin, Ebu'l-Kâsım, İbn Asâkir, Müslim'in beşinci tabakadan ravileri arasında yer almaktadır. 499/1105 tarihinde Dimaşk'ta doğdu. 505/1111 tarihinden itibaren yani 6 yaşındayken hadis ilmiyle uğraşmaya başlamıştır. Dimaşk, Bağdat, Nisâbü'r, İsfahan, Mekke, Medine başta olmak üzere birçok ilim merkezine ilmi yolculuklar yapmış olan İbn Asâkir, birçok eser telif etmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Sikatü'd-dîn olarak güvenilirliği belirtilen İbn Asâkir, 571/1176 tarihinde doğduğu yer olan Dimaşk'ta vefat etti. Babü's-Sağır denen yerde babasının yanına defnedildi. Cenaze namazına Sultan Selahaddin de katılmıştır.⁸²⁰

1.1.1.1.2. İbnü'l-Ferrâ el-Batalyevsî (ö. 568/1172)

Endülüs'ün Batalyevs şehrinden olan ve Müslim'in beşinci tabakadaki ravileri arasında yer alan Hasan b. Ali b. Hasan b. Ali b. Ömer Ebû Ali el-Ensârî el-Endülüsî el-Batalyevsî, İbnü'l-Ferrâ olarak bilinmektedir. Hadis rivâyeti için İskenderiye, Bağdat, Şam, Dimaşk, Merv gibi şehirlere yolculuk yapan İbnü'l-Ferrâ, Müslim'i Bağdat'ta 566/1171 yılında Ebû Abdullah el-Fürâvî'den rivâyet etmiş. Bir çok rivâyetti bir araya getirmiş ve tasnifte bulunmuştur.⁸²¹ Huşu ve ibadet ehlinden olan İbnü'l-Ferrâ, sika bir ravi olup⁸²² 568/1172'de Halep'te vefat etmiştir.⁸²³

⁸¹⁹ James Robson, "Müslim Nüshaları", s. 12.

⁸²⁰ İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 405; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XX, s. 567; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. III, s. 311.

⁸²¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XX, s. 511.

⁸²² İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kudâî, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sılâ*, Dâru'l-Fikr, Lübnan: 1995, c. I, s. 210.

⁸²³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XX, s. 512.

1.1.1.1.3. Ebü'l-Hasan et-Tûsî (ö. 617/1220)

Müeyyid b. Muhammed b. Ali b. Hasan b. Muhammed, Ebü'l-Hasan, aslen Tûs'ludur; ancak Nîsâbûr'da ikamet etmiştir. Lakabı Radiyü'd-Dîn'dir. Müslim ravileri arasında beşinci tabakada yer alan Tûsî, tahminen 524'da doğmuş ve 530 tarihinde yani takriben 6 yaşındayken Ebû Abdullah el-Fürâvî'den *Sahîh*'i dinlemiştir. İbn Nukta, İbnü's-Salâh gibi müelliflerin yer aldığı birçok kişi ondan rivâyette bulunmuş; İbn Asâkir, Abdulvâsi' el-Ebherî ve Zeyneb el-Kindîye ise ondan icazetle rivâyet etmişlerdir.⁸²⁴ Sika bir ravi olan Ebü'l-Hasan et-Tûsî, İbn Hallikân'a (ö. 681/1282) göre müteahhirin içerisinde senedi en muteber olan kişidir. Nîsâbûr'da vefat etmiştir.⁸²⁵

1.1.1.1.4. Ebü'l-Hayr el-Kazvînî (ö. 589/1193)

511/1118 tarihinde Kazvîn'de dünyaya gelen Ahmed b. İsmail b. Yusuf b. Muhammed b. Abbas Ebü'l-Hayr el-Kazvînî, Müslim'i rivâyet eden beşinci tabakada yer alan ravilerdendir. Doğduğu yer olan Kazvîn, Nîsâbûr ve Bağdad gibi şehirlerde ilim tahsil etmiştir. Başta babası olmak üzere Ebû Abdillâh Muhammed b. Fadl el-Fürâvî (ö. 530/1136) gibi dönemin en önemli âlimlerinden rivâyette bulunmuştur. Müslim'in *Sahîh*'inin yanında İbn Râhûye'nin (ö. 238/853) *Müsned*'ini, Hâkim'in (ö. 405/1014) *Tarih*'ini ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kebîr*, *Delâilü'nübüvve* ve *Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr* adlı kitaplarını rivâyet etmiştir.⁸²⁶

⁸²⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XXII, s. 104-106.

⁸²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. V, s. 345.

⁸²⁶ Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdulkerim b. Muhammed, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut: 1987, c. II, s. 144; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, c. XII, s. 903; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XXII, s. 182-183.

Şafîî âlimlerin önde gelen isimlerinden biri olan⁸²⁷ ve sika, fâdıl, sâlih kelimeleriyle güvenilirliği ortaya konan Kazvînî *Sahîh*'i Fûrâvî'den rivâyet etmiştir. Doğduğu şehir Kazvîn'de vefat etmiştir.⁸²⁸

1.1.1.1.5. Ebûbekir b. Yâsir el-Ensârî (ö. 563/1168)

Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Muhammed b. Yâsir, Ebûbekir, el-Ensârî, el-Ceyyânî el-Endülüsî, 492/1099'da Endülüs'ün Ceyyân şehrinde dünyaya geldi. Müslim'in beşinci tabakadan ravileri arasında yer alan Ebûbekir b. Yâsir el-Ensârî, ilim tahsili için devrin önemli ilim merkezlerinden Kayravân, Mısır, Hicaz, Dimaşk, Irak, Horasan, Maveraünnehir gibi ilim merkezlerine yolculuklar yaptı. Buhârâ'da fıkıh ilminde derinleşti; münakaşa ve cedel ilminde mahir oldu. Daha sonra hadis talebinde bulundu ve bu ilimde ilerledi. Belh şehrinde bir müddet kaldı ve birçok eser yazdı. Daha sonra Bağdat'a geldi ve burda hadis rivâyetinde bulundu. Hac farızasını yerine getirdikten sonra Haleb' yerleşti. Ebû Abdillâh Muhammed b. Fadl el-Fûrâvî (ö. 530/1136) gibi birçok kişiden hadis aldı, kendisinden de Şafîî fukahâsından kelam ve tefsir âlimi Ebû'l-Muzaffer b. es-Sem'ânî (ö. 489/1096) gibi bir çok kişi rivâyette bulundu.⁸²⁹ 520/1126 tarihinde Bağdat'a yaptığı yolcukta İbn Asâkir (ö. 571/1176) ona yol arkadaşlığı yapmıştı.⁸³⁰

Sadûk, mütedeyyin, hâfız âlimü'l-hadîs gibi ibarelerle güvenilir olduğu ortaya konmuş⁸³¹ olan Ebûbekir b. Yâsir el-Ensârî, Haleb şehrinde 563/1168 tarihinde vefat etmiştir.⁸³²

⁸²⁷ Sübkî, Ebû Nasr Taceddin Abdulvehhab, *Tabakâtü's-Şafîyyeti'l-Kübrâ*, Dâru İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut: Trs, c. VI, s. 8.

⁸²⁸ İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 131.

⁸²⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XX, s. 509; Sem'ânî, Ebû Saîd Abdulkarim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî, *el-Ensâb*, Meclisu Dâireti'l-Meârifî'l-Usmâniyye, Haydarâbâd: 1962, c. XI, s. 102.

⁸³⁰ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, c. LIV, s. 399.

⁸³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XX, s. 510.

⁸³² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XX, s. 509; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. XII, s. 307.

1.1.1.1.6. Ebü'l-Mefâhir el-Me'mûn (ö. 576/1181)

Hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Saîd b. Hüseyin b. Muhammed b. Saîd Ebü'l-Mefâhir Ebû Osman el-Hâşimî el-Me'mûn el-Abbâsî en-Nîsâbûrî, Müslim'in beşinci tabakadan ravileri arasındadır. Mısır'da Ebû Abdillâh Muhammed b. Fadl el-Fürâvî'den (ö. 530/1136) birçok defa *Sahîh*'i rivâyet etmiştir.⁸³³ 576/1181'da Mısır'da vefat etmiştir.⁸³⁴

1.1.1.2. Vecîh b. Tâhir eş-Şehhâmî (ö. 541/1146)

Vecîh b. Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ebûbekir eş-Şehhâmî Nîsâbûrî, Müslim'in dördüncü tabakada bulunan ravilerinden olup 455/1063'te doğmuştur. Hadis tahammülü için yolculuklar yapmış olan Şehhâmî, *Sahîh*'i Abdulğâfir Fârisî'den (ö. 448/1056) rivâyet etmiştir. Hire ve Bağdat gibi şehirlere de ilmi yolculuklar yapmıştır. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında İbn Asâkir (ö. 571/1176), Sem'ânî (ö. 562/1166) gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır.⁸³⁵ Nîsâbûrlu olan Vecîh b. Tâhir eş-Şehhâmî, Nîsâbûr'da bulunan yeni camide her Cuma günü hadis imla ettirmiştir. Mütavazı kişiliğinin yanında sâlih⁸³⁶ şeyh sâlih sadûk olarak bilinmektedir.⁸³⁷

1.1.1.3. Ebû Abdullah et-Taberî (ö. 495/1102)

Adı ve künyesi, Hüseyin b. Ali b. Hüseyin Ebû Abdullah et-Taberî eş-Şâfiî İmâmü'l-Haremeyn'dir. 418/1027 tarihinde Taberistan bölgesinde bulunan Âmel'de doğdu.⁸³⁸ Müslim'in dördüncü tabakada yer alan ravileri arasında yer alan et-Taberî, Nîsâbûr'a ilmi bir seyahat yapar ve burada 439/1028'de *Sahîh*'i Abdulğâfir el-Fârisî'den

⁸³³ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. XII, s. 582.

⁸³⁴ Fâsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali Takyüddin, *Zeylû't-Takyîd fî Ruvvâti's-Süneni ve'l-Esânîd*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan: 1990, c. II, s. 5.

⁸³⁵ İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 471; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XX, s. 109-110; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. XI, s. 796.

⁸³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XX, s. 110.

⁸³⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1992, c. XVIII, s. 54.

⁸³⁸ İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 246.

(ö. 448/1056) dinler.⁸³⁹ *Sahîh-i Buhârî*'yi de Mekke'de Kerîme el-Mervezî'den (ö. 465/)⁸⁴⁰ dinler.⁸⁴¹ Büyük imâm, Mekke'nin müftüsü ve muhaddisi olarak⁸⁴² nitelenen Ebû Abdullah et-Taberî, Ebû'l-Kâsım ed-Debusî'den (ö. 536/1141) sonra Ebû Muhammed el-Fâsî (ö. 527/1133) ile birlikte Gazzâlî (ö. 505/1111) gelinceye kadar Nizâmiye medresesinde münferiden ders verdiler. Gazzâlî gelince azledildiler, 489/1095-96'da Gazzâlî Isbahân'ı terkedince de tekrar ders vermeye başladılar.⁸⁴³ Mekke'de 498/1105 veya 499/1106'da vefat ettiği söylene de, Şafiî fakihlerinden ve biyografi yazarı Sübkî'ye (ö. 771/1370) göre 495/1102 tarihinde Mekke'de ya da Isfahan'da vefat etmiştir.⁸⁴⁴

İbn Hayr, İbn Arabî'nin, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali et-Taberî'den, onun Abdulğâfir'den, Abdulğâfir'in de Cüludî'den Müslim'i rivâyet ettiğini söylemektedir.⁸⁴⁵ Hadis alimi Hacrî ise İbn Arabî, Ebû't-Tâhir es-Silâfî ve Ebûbekr b. Halluf'tan almış, adı geçen raviler de Taberî'den *Sahîh*'i almışlardır.⁸⁴⁶

1.1.1.3.1. İbn Ebî Ca'fer (ö. 526/1132)

Abdullah b. Ebî Ca'fer Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, Ebû Muhammed, el-Huşnî, el-Marsî, Marsiye şehrinde 447/1056 tarihinde dünyaya geldi. Kurtuba ve Tuleytulâ'nın ileri gelen âlimlerinden dersler aldı. Müslim'in beşinci tabakasında yer alan İbn Ebî Ca'fer, hac vazifesini yerine getirdiği zamanlarda *Sahîh*'i Mekke'de Ebû

⁸³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIX, s. 203.

⁸⁴⁰ Kerîme el-Mervezî: *Sahîh-i Buhârî*'yi birçok defa rivâyet etmiş, hiç evlenmeden vefat etmiş, ömrünü ilme adanmış bir âlimedir. Bkz. İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 499; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVIII, s. 233.

⁸⁴¹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. X, s. 802.

⁸⁴² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIX, s. 204;

⁸⁴³ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafîyye*, c. IV, s. 350.

⁸⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIX, s. 204; Sübkî, *Tabakâtü's-Şafîyye*, c. IV, s. 350.

⁸⁴⁵ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 85.

⁸⁴⁶ James Robson, "Müslim Nüshaları", s. 12.

Abdîllâh et-Taberî'den dinlemiştir.⁸⁴⁷ Ayrıca *Sahîh*'i, babası Ebûbekir'den (494/1101); babası da 460/1068 yılında sema ile Ebû Hafs el-Hevzenî'den; el-Hevzenî Abdullah b. Saîd eş-Şantacâlî'den sema ile almıştır; eş-Şantacâlî es-Siczî'den o da Cûlûdî'den nazil isnadla almıştır.⁸⁴⁸

Kâdî İyâz tüm rivâyetleri için kendisine icazet verdiğini söylemektedir. Kâdî İyâz, *Sahîh*'i kıraaten kendisinden aldığını, onun da Ebû Abdîllah et-Taberî'den; et-Taberî'nin Abdulğâfir el-Fârisî'den; el-Fârisî'nin Ebû Ahmed b. Amraveyh (Cûlûdî)'den; Cûlûdî'nin İbn Süfyân'dan; onun da Müslim'den aldığını söylemektedir. Endülüs'ün doğusunda döneminin en iyi fakihlerinden⁸⁴⁹ olup tefsir ve hadis ilminde de söz sahibiydi.⁸⁵⁰ 526/1132'de doğduğu şehir Marsiye'de vefat etti.⁸⁵¹

1.1.1.4. Ebû'l-Feth Semerkandî Tûnkûtî (ö. 486/1093)

Adı ve künyesi Nasr b. Hasan b. Ebu'l-Kâsım b. Ebû Hâtım b. Eş'as Ebû'l-Leys, Ebû'l-Feth eş-Şâşî et-Tûnkûtî'dir. Müslim'i dördüncü tabakadan rivâyet eden raviler arasında yer alır. Yaşlılık döneminde hadis tahammülü için yolculuklara çıkmış olan Tûnkûtî, Mısır, Nisâbûr, Sûr, İskenderiye, Endülüs gibi birçok yeri hem ticaret yapmak, hem hadis öğrenmek için baştanbaşa gezmiştir. *Sahîh*'i Nisâbûr'da Abdulğâfir el-Fârisî'den (ö. 448/1056) ve birçok raviden işitmiş, kendisinden de Ebû'l-Kâsım Semerkandî başta olmak üzere birçok öğrencisi rivâyet etmiştir. Ahir ömründe Nisâbûr'a

⁸⁴⁷ İbnü'l-Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım, *es-Sıla fî Târih-i Eimmeti'l-Endülüs ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim ve Udebâihim*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus: 2010, c. I, s. 384; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. XI, s. 448.

⁸⁴⁸ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. XI, s. 448.

⁸⁴⁹ Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl, *el-Ğunye Fihristü Şuyûhi'l-Kâdî İyâz*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1982, s. 153.

⁸⁵⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIX, s. 602-603.

⁸⁵¹ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 385.

yerleşmiş ve orada vefat etmiş, Hire'ye defnedilmiştir.⁸⁵² Şeyh, celîl, âlim, muhaddis ve sika, nebîl, saduk emîn gibi kelimeleriyle güvenilir olduğu belirtilmiştir.⁸⁵³

İbn Hayr (ö. 575/1179), Cülûdî rivâyetini İbn Arabî'den kıraaten, İbn Arabî'nin Muhammed İbn Tarhân'dan "haddesenâ" siğasıyla aldığını, İbn Tarhân'ın Ebü'l-Feth et-Tünkütî'den, et-Tünkütî'nin Abdulğâfir'den, onun da Cülûdî'den aldığını kayd etmektedir.⁸⁵⁴

1.1.1.4.1. Ebû Bahr b. el-Âs el-Esedî (ö. 520/1126)

Süfyân b. el-Âs b. Ahmed b. el-Âs, Ebû Bahr, el-Esedî, 440/1049 tarihinde doğmuştur. Aslen Endülüs'ün doğusunda yer alan Murbaytar şehrendir ancak Kurtuba'da ikamet etmiştir. Müslim'in beşinci tabakada yer alan ravilerinden olan Ebû Bahr, rivâyetlerinin çoğunu Ebü'l-Abbâs el-Uzrî'den (ö. 478/1085) yapmıştır. Rivâyette bulunduğu kişiler arasında Ebü'l-Feth Tünkütî (ö. 486/1093) de bulunmaktadır. Kendisinden de İbn Beşkuvâl başta olmak üzere bir çok kişi rivâyette bulunmuştur. 520/1126 tarihinde Rabad şehrinde vefat etmiştir.

Ebû Bahr, ulemanın ve ediplerin ulularındandı, kitaplarına özen gösterir ve tashih ederdi, rivâyetlerinde sadûk, rivâyet ve dirayet ehliydi.⁸⁵⁵

1.1.2. Ebü'l-Abbâs Bündâr Râzî (ö. 409/1019)

Adı ve künyesi Ahmed b. Hasan b. Bündâr Ebü'l-Abbâs Râzî'dir. Müslim'in üçüncü tabakadan ravileri arasında yer alır.⁸⁵⁶ Bir müddet Mekke'de kalan Râzî Mekke ve Hemedân'da hadis rivâyetinde bulunmuş ve hadis talebi için yolculuklar yapmıştır. Hadis hafızı ve tarihçi Zehebî (ö. 748/1348), onun hadis rivâyet etme işini güzel

⁸⁵² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XIX, s. 90-91; İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. II, s. 279; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, c. X, s. 570.

⁸⁵³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XIX, s. 90; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *el-Muntazam*, c. XVII, s. 9.

⁸⁵⁴ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 85.

⁸⁵⁵ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 312-313; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XIX, s. 515-516; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, c. XI, s. 317.

⁸⁵⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XVII, s. 299.

yaptığından söz eder.⁸⁵⁷ Nerde doğduğu ve nerde vefat ettiği hakkında bilgiye ulaşamadığımız hadis ulemasından olan Ebü'l-Abbâs Bündâr Râzî 409/1019 tarihinde vefat etmiştir.⁸⁵⁸

İbn Hayr (ö. 575/1179), Râzî'nin rivâyetini iki ayrı isnad zinciri ile almıştır. Bu isnad zincirinin ilkinde İbn Hayr, Ebü'l-Hasan Yunus b. Muhammed b. Muğîs'ten, hadis tahammül yollarından olan kıraat ile *Sahîh*'i almıştır. İbn Hayr son kısmından birazı hariç Müslim'in geri kalanını ondan işittiğini ve hocasının kendisine münavele ile tüm divanını rivâyet etmesine izin verdiğini ifade etmiştir. İbn Muğîs, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Beşîr el-Ma'ârifî, es-Sayrâfî'den kıraat ile; Ebû Abdullah el-Meârifî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Velîd bi Sa'd b. Bekr el-Ensârî'den, Mısır'da kitabından istinsah ederek almıştır. Ensârî "haddesenâ" şîğasıyla Râzî'den o da yine "haddesenâ" şîğasıyla Cülûdî'den rivâyet etmiştir.⁸⁵⁹

Diğer isnad zincirinde ise İbn Hayr, *Sahîh*'i, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Tâhir Kaysî'den bir kısmı semâ' olmak üzere tümünü ise icazeten almıştır. Kaysî, Ebû Ali Gassânî'den kıraaten; Gassânî de Valensiya şehrinde 470/1078 yılında Ebu'l-Abbâs el-Uzrî'den kıraat yoluyla Müslim'i dinlemiştir. Gassânî, Ebü'l-Kâsım Hâtım b. Muhammed et-Tarablusî'den münavele yoluyla Müslim'i aldığını belirtmiştir. Tarablusî de, 403/1013 tarihinde Receb ve Şa'ban aylarında Mekke'de, Ebû Saîd Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd Siczî'den kıraat yoluyla Müslim'i dinlemiştir.⁸⁶⁰ Hacrî ise rivâyeti Kılâbî'den, o da Uzrî'den, Uzrî de Razî'den almıştır.⁸⁶¹

⁸⁵⁷ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. IX, s. 137.

⁸⁵⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XVII, s. 300.

⁸⁵⁹ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 85.

⁸⁶⁰ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 86.

⁸⁶¹ James Robson, "Müslim Nüshaları", s. 13.

1.1.2.1. Muhammed İbnü'l-Ferec el-Ensârî (ö. 450/1059)

Muhammed b. el-Ferec b. Abdülvelî, Ebû Abdullah el-Ensârî, Endülüs'ün Tüleytula bölgesindendir. Müslim'in dördüncü tabakadan ravileri arasında yer alan ve sâlih, müksir, sika olarak güvenilirliği belirlenen İbnü'l-Ferec Ensârî, kendi şehrinde bulunan hocalardan rivâyetlerde bulunmuş daha sonra Kayravân, Mısır, Mekke gibi şehirlere hadis almak için yolculuklar yapmış. Mekke'de rivâyette bulunduğu hocalarının arasında Ebü'l-Abbâs Bündâr Râzî (ö. 409/1019) de vardır. Kendisinden de Ebû Abdîllâh el-Humeydî Mısır'da *Sahîh*'i almıştır. 450/1059 tarihinde Mısır'ın Fustat şehrinde 450/1059'da vefat etmiştir.⁸⁶²

1.1.2.2. Ebü'l-Abbâs el-Uzrî (ö. 478/1085)

Müslim'in dördüncü tabakadan ravilerinden olan Ahmed b. Ömer b. Enes, Ebu'l-Abbâs el-Uzrî, Endülüs'ün Delâye şehrinde 393/1003 tarihinde dünyaya gelmiştir. Ebeveyni ile beraber doğu tarafına yolculuk yapmış, 408/1018'da Ramazan ayında Mekke'ye varmış, burada sekiz yıl kadar iskân etmiştir. *Sahîh*'i Ebü'l-Abbâs b. Bündâr Râzî'den Hicaz'da dinlemiş. Irak, Horasan, Şam beldelerine ve Mekke'ye gelen rivâyet ve ilim ehli insanlardan âlimlerden hadis dinlemiştir. Mısır'da hadis tahammülünde bulunmamıştır. Kendisinden İbn Hazm, İbn Abdülber, Humeydî ve Ebü'l-Ali Gassânî gibi âlimler hadis almışlardır.⁸⁶³ *Delâilü'n-Nübüvve* ve *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* kitaplarını tasnif etmiştir.⁸⁶⁴

⁸⁶² Humeydi, Ebû Abdullah Muhammed b. Fütûh, *Cezvetü'l-Muktebes fî Tarîhi Ulemâ-i Endülüs*, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmi, Tunus: 2008, s. 128; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. X, s. 134.

⁸⁶³ Humeydi, *Cezvetü'l-Muktebes*, s.196-198; İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 110.

⁸⁶⁴ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. X, s. 417.

Endülüs'te Müslümanlar tarafından kurulan Meriye şehrinde 478/1085'te vefat etti.⁸⁶⁵ Sika, meşhur, isnadı âlî, diye anılan el-Uzrî, hadis ilmine, nakline, rivâyetine ve zabtına itina gösterirdi.⁸⁶⁶

İbn Hayr, Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman Nefazî, Mâlakî'den “münavele” ile rivâyet etmiştir. O da Uzrî'den *Sahîh*'i iki defa dinlemiş; Uzrî de Mekke'de 409/1019 tarihinde Râzî'den almıştır.⁸⁶⁷

1.1.2.2.1. Ebû Ali es-Sadeî (ö. 514/1120)

Hüseyin b. Muhammed b. Fîre b. Hayyun b. Sekre Ebû Ali es-Sadeî el-Endülüsî es-Serakustî, Müslim'in beşinci tabakadan ravileri arasında yer alır. Endülüs'ün Serakosta, Balensiya ve Meriye şehirlerinde bir çok kişiden hadis tahammülünde bulunmuş. 481/1088'de ilim tahsili için doğu taraflarına yolculuk yapmış aynı yıl hac ibadetini yerine getirmiş. Mekke'nin muhaddisi diye anılan İmamü'l-Haremeyn Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ali et-Taberî (ö. 495/1102) ve Mâlikî fıkıh alimlerinden muhaddis Ebû Bekir et-Tartûşî (ö. 520/1126) gibi bir çok âlim ile tanışmış. Daha sonra Basra, Bağdad, Vâsıt, Dımaşk gibi birçok ilim merkezine uğramıştır. Buralarda bir çok alim ile tanışma fırsatı bulmuştur. Kendisinden birçok kişi rivâyette bulunmuştur. Bunların başında Mağrib'te ondan *Sahîh*'i rivâyet eden Kâdî İyâz'dır (ö. 544/1149). Ebû Ali es-Sadeî de bu rivâyeti Balensiya şehrinde Ebu'l-Abbâs el-Uzrî'den (ö. 478/1085) almıştır.⁸⁶⁸

Hadisi iyi bilen ve hadisle amel eden, rical bilgisine sahip biri olarak tanınan Ebû Ali es-Sadeî, imâm, kebîr, hâfız, fâdıl, mütevazı, fakîh lafızlarıyla celaleti ve

⁸⁶⁵ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 111.

⁸⁶⁶ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 111; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. X, s. 417.

⁸⁶⁷ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 86.

⁸⁶⁸ Kâdî İyâz, *el-Ğunye*, s. 129; İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 205.

güvenirliğinden söz edilmiştir.⁸⁶⁹ Ebû Ali es-Sadeî, Endülüs'te, Serakosta'nın bir liman şehri olan Kutende şehrinde, Müslümanlarla Fransızlar arasında çıkan savaşta⁸⁷⁰ şehit olmuştur.⁸⁷¹

1.1.2.2.2. Ebû Bahr b. el-Âs el-Esedî (ö. 520/1126)

Müslim'in beşinci tabakada yer alan ravilerinden olan Ebû Bahr el-Esedî, Ebü'l-Feth Semerkandî et-Tünkütî'den ve Ebu'l-Abbâs el-Uzrî'den (ö. 478/1085) rivâyette bulunmuştur. Ebû Bahr el-Esedî hakkında daha önce, et-Tünkütî'den rivâyet eden raviler hakkında bilgi verilirken ele alındığı için burada tekrar etmeyeceğiz.

1.1.2.2.3. Ebû Ali el-Gassânî el-Ceyyânî (ö. 498/ 1105)

Endülüslü hadis hafızı olan Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî 427/1035'te Kurtuba yakınlarındaki Ceyyân'da doğdu. Yemen'deki Gassân kabilesine nisbetle Gassânî diye anılır. İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071), İbnü'l-Hazzâ (ö. 416/1025), Ebü'l-Abbâs el-Uzrî (ö. 478/1085), Ebü'l-Kâsım Hâtım b. Muhammed et-Trâblusî (ö. 469/1077) ve Kurtuba müftüsü Ebû Abdullah Muhammed b. Attâb (ö. 520/1126) gibi Endülüs'ün önemli âlimlerinden icazet almıştır. Kendisinden Ebû Ali es-Sadeî (ö. 514/1120) ve Kâdî İyâz (ö. 544/1149) gibi önemli şahsiyetler icazet almıştır. Bir hadis mutehassısı idi, isnad konusunda âlimlerin ileri gelenlerindendi. Hadis ilmine, yazımına, rivâyetine ve zabtına son derece itina gösterirdi. Garip kelimeler, şiir ve ensab konusunu çok iyi bilirdi. Celaleti, hıfzı ve zekası bakımından nitelikli biriydi.⁸⁷²

⁸⁶⁹ Kâdî İyâz, *el-Ğunye*, s. 129; İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 205; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XIX, s. 377.

⁸⁷⁰ Kutende (Cutanda) savaşı: 17 Rebîü'l-âhir 514/16 Temmuz 1120 tarihinde Endülüs'ün Murâbitlar'a tâbi olan diğer yöneticileriyle birlikte İşbîliye'nin Murâbit valisi kumandasında Aragon Kralı I. Alfonso'nun arasında yapılan bir savaştır. Bu savaşa, Endülüs Molina de Aragon Kalesi'nin müslüman emîri İbn Galbûn'un da katılmıştır. Bu savaşta Murâbitlar yenilmişlerdi. Bkz. María Paz Torres Palomo, "İbn Galbûn, Azzûn", D.İ.A. İst. 1999, c. XIX, s. 499.

⁸⁷¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XIX, s. 378.

⁸⁷² İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 204; İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. II, s. 180.

Devrin en önemli hadis hafızı olan Gassânî, Kurtuba'nın büyük camisinde hadis dersleri verirdi, şehrin çok önemli alimleri bu dersleri takip ettiği için Kurtubalı muhaddislerin reisi diye anılırdı. Pek çok kitap tashih ettiği bilinen Gassânî 498/1105'te vefat etti, Rabat'a defnedildi.⁸⁷³

Müslim'in beşinci tabakadan ravilerinden olan Gassânî, birçok Endülüslü âlimden rivâyetlerde bulunmuştur.⁸⁷⁴ Gassânî, Müslim'i, üç raviden almıştır. Bunlar, et-Tarablûsî, el-Uzrî, ve İbnü'l-Hazzâ'dır. Gassânî, bu senedle *Sahîh*'i, 470/1078'te Balensiya şehrinde Uzrî'den kıraaten; Uzrî, 409/1019'da Mekke'de kıraaten Râzî'den; Râzî, Cülûdî'den; Cülûdî de Nîsâbûr'da İbn Süfyân'dan; o da Müslim b. Haccâc'tan almıştır.⁸⁷⁵ Yeri geldikçe Gassânî'nin diğer rivâyetlerinden söz edilecektir.

1.1.3. Ebû Saîd es-Siczî (ö. ?)

Sahîh'in üçüncü tabakadan ravisi olan Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd Ebû Saîd Sicistânî es-Siczî, sonradan Nîsâbûr'a yerleşmiştir. Siczî, daha önce de belirttiğimiz gibi, Cülûdî'nin ömrünün sonlarına doğru Nîsâbûr'da ondan *Sahîh*'i almıştır. Siczî, 403/1013 tarihinden itibaren *Sahîh*'i Mekke'de rivâyet etmeye başlamıştır. Kendisinden de Ebü'l-Kâsım Hâtım b. Muhammed et-Trâblûsî rivâyet etmiştir.⁸⁷⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî onun Mekke'de vefat ettiğini kayd etmiştir.⁸⁷⁷ Siczî'nin vefatının h. 401 ila 410 arasından olabileceğine dair Zehebî'de bir kayıt vardır.⁸⁷⁸ Ancak bu kaydın eserin muhakkiki Beşşâr Avvâd tarafından konulduğu anlaşılmaktadır. Zira aynı eserin başka

⁸⁷³ Kandemir, M. Yaşar, "Gassânî, Ebû Alî," D.İ.A. İst. 1996, c. XIII, s. 396.

⁸⁷⁴ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. X, s. 803.

⁸⁷⁵ Gassânî, Ebû Alî el-Hüseyn b. Muhammed, *Takyîdu'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru'l-Âlemu'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme: 2000, 1. Basım, c. I, s. 64-65.

⁸⁷⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XIII, s. 140; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. IX, s. 169.

⁸⁷⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XIII, s. 140.

⁸⁷⁸ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. IX, s. 169.

bir baskısında bu ayrıntıya yer verilmemiştir.⁸⁷⁹ Doğum ve ölüm tarihi hakkında bir bilgi verilmeyen es-Siczî, muhtemelen, h. 410'dan sonra vefat etmiştir.

1.1.3.1. Ebû Muhammed eş-Şantacâlî (ö. 436/1045)

Adı ve künyesi, Abdullah b. Saîd b. Lübbâc, Ebû Muhammed, eş-Şantacâlî, Emevî'dir. Dördüncü tabakadan Müslim ravilerindendir. Endülüs'te hadis talep eden Şantacâlî, hadis tahammülü için doğu taraflarına gitmiş, otuz küsur yıl Mekke'de, hac ibadeti, hadis kitabeti ve ilimle meşguliyeti için birçok zorluklara katlanmıştır. Daha sonra h. 433'te cihada katılmak üzere Endülüs'e dönmüştür. Zehebî onun h. 391'de hac etmek üzere Mekke'ye gittiğini ve 35 sefer hac vazifesini yerine getirdiğini ve 431 tarihinde Endülüse döndüğünü kaydeder. Cihad esnasında dahi insanlar ondan hadis almışlardır. Şantacâlî, daha sonra Kurtuba'ya gitti ve burada gelen her hadis öğrencisine Müslim'i rivâyet etmek üzere icazet vermiştir. Zâbıt olarak künyelenen Şantacâlî, şeyh ve sâlih, hayr, zâhid, âkil ve mütebettil olarak nitelenmiştir. Kurtuba'da 436'da vefat etmiştir. Ebû Saîd Siczî'den *Sahîh*'i rivâyet eden Şantacâlî birçok kişiye rivâyette bulunmuştur. Ondan hadis alanların en meşhurları Ebû Abdullah b. Attâb (ö. 520/1126) ve Trâblusî'dir (ö. 469/1077). İcazetle kendisinden en son *Sahîh*'i rivâyet eden ise Ebû Abdullah b. Attâb'tır.⁸⁸⁰

1.1.3.1.1. Ebû Hafs el-Hevzenî (ö. 460/1068)

Ömer b. Hasan b. Ömer b. Abdurrahman Ebû Hafs el-Hevzenî el-İşbîlî, 392/1002 tarihinde dünyaya geldi. Müslim'in beşinci tabakadan ravisi olan el-Hevzenî, kendi memleketinde bulunan Ebû Abdillâh el-Bâcî (ö. 433/1042) ve Ebû Muhammed eş-Şantacâlî (ö. 436/1045) gibi âlimlerden rivâyetlerde bulundu. 444/1053 tarihinde doğuya ilmi seyahatler yaptı. Bu seferinde hac ibadetini de yerine getiren el-Hevzenî, Sıkkılliye ve

⁸⁷⁹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Tahkik: Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1993, c. XXVIII, s. 227.

⁸⁸⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-Medârik*, c. VIII, s. 36-38; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, c. IX, s. 554.

Mısır'ın önde gelen hadis alimleri ile tanışma fırsatı buldu. Mekke'de Ebû Muhammed b. el-Velîd el-Mâlikî (ö. 448/1056-57) gibi bir çok kişiden hadis tahammülünde bulundu. Bir çok ilimde faaliyet gösteren bir âlim olan el-Hevzenî, zeki ve zâbıt olarak bilinir.⁸⁸¹

Kâdî İyâz'ın belirttiğine göre, Rumların Endülüs'ün doğu taraflarında gedik açması üzerine, cihada teşvik etmek amacıyla Mu'tazîd-Billah'a şiir yazdığı için öldürülmüş.⁸⁸² Abbâdî emiri Mu'tazîd-Billah⁸⁸³ onu İşbîliye'deki sarayında 460/1068 tarihinde bizzat kendi elleriyle öldürmüş. Elbisesi ve sarığı ile birlikte, sarayın içinde cenazesi yıkanmaksızın ve namazı kılınmaksızın üzerine toprak dökülerek defnedilmiş.⁸⁸⁴

1.1.3.2. Hâtîm b. Muhammed et-Trâblusî (ö. 469/1077)

Adı ve künyesi, Hâtîm b. Muhammed, Ebü'l-Kâsım, Temimî, Kurtubî'dir. Aslen Trâblus'lu olduğu için Trâblusî olarak bilinmektedir. H. 378'de dünyaya gelmiştir. İlim öğrenmek üzere h. 402'de doğuya gitmiş. Bu seyahati esnasında Kayravân'a uğramış, burada Afrika bölgesinin Mâlikî âlimlerinden Ebü'l-Hasen el-Kâbisî el-Fakîh'in (ö. 403/1012) rivâyetlerinin çoğunu ondan almıştır. el-Fakîh vefat edince Mekke'ye gitmiş. Mekke'de Ebû Saîd es-Siczî (ö. ?) ile karşılaşmış ondan icazeten *Sahîh-i Müslim*'i almıştır. Daha sonra tekrar Kayravân'a dönmüş, burada bir çok kişi ile görüşmüştür. Görüştüğü kişiler arasında Ebû Abdillâh Muhammed b. Süfyân el-Mukrî (ö. 415/1024) de bulunmaktadır. Ondan el-*Hâdî fî'l-Kıraât* adlı kitabını alır. Daha sonra doğuya yaptığı ilmi seyahatlerden elde etmiş olduğu ilmî birikimle Endülüs'e geri dönmüş, bir müddet

⁸⁸¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, c. VIII, s. 156; İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. II, s. 14-15; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. X, s. 121.

⁸⁸² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, c. VIII, s. 157.

⁸⁸³ Mu'tazîd-Billah Abbâd b. Muhammed (407/1016-461/1069): Endülüs İslam tarihinin en ünlü simalarından biri olan Mu'tazîd-Billah'ın asıl bilinen yönü zalimliği ve devlet idaresindeki her hileyi meşru sayması idi. İşbîliye'deki sarayın bahçesinde her gün idam infazı olduğu, önemli kişilerin başlarının bahçenin arkasındaki bir depoda saklandığı rivâyet edilmektedir. (Geniş bilgi için Bkz. Câsim el-Ubûdî, "Mu'tazîd-Billah el-Abbâdî" D.İ.A. İst. 2006, c. XXXI, s. 385.)

⁸⁸⁴ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. II, s. 14-15; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. X, s. 121.

Tuleytula'da kalan Tarablûsî, burada Ebü'l-Hasen Alî b. İbrahim et-Tibrîzî (ö. ?) ile karşılaşır ondan Nakkâş'ın (ö. 351/962) *Tefsîru'l-Kur'an* adlı eserini dinlemiştir.⁸⁸⁵

Müslim'in dördüncü tabakadan ravileri arasında yer alan Trâblusî, *Sahîh*'i Ebû Saîd Siczî'den almış, kendisinden de Gassânî, İbn Attâb gibi âlimler rivâyet etmişlerdir. Sika, sebt gibi lafızlarla güvenir olduğu belirtilmiştir.⁸⁸⁶

İbn Hayr, Gassânî'nin, Tarablusî'den münavele yoluyla Müslim'i aldığını belirtmektedir. Tarablusî, 403/1013 tarihinde Receb ve Şa'ban aylarında Mekke'de, Siczî'den; Siczî de h. 369 tarihinde Nîsâbü'r'da Cülûdî'den kırâeten almıştır.⁸⁸⁷

1.1.3.2.1. Ebû Muhammed İbn Attâb (ö. 520/1126)

Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb b. Muhsin, Ebû Muhammed el-Kurtubî, Müslim'in beşinci tabakadan ravilerindendir. Rivâyetlerinin çoğunu babasından yapmış olan İbn Attâb, Hâtim b. Muhammed et-Trâblusî'den (ö. 469/1077) de çokça rivâyette bulunmuştur. Ebû Muhammed, eş-Şantacâlî'den (ö. 436/1045) icazetli olup ondan da rivâyetleri mevcuttur.⁸⁸⁸

Kur'an hafızı olan İbn Attâb rivâyetlerin geliş yollarını iyi bilirdi. Fazilet ehli hilim ve vakar sahibi mütevazı bir insandı. *Şifâü's-Sudûr* isimli zühd ve rekâik konusunda hacimli bir kitap yazmıştır. Bir çok konuya dair eserler vermiştir. Güvenilirliği, celaleti, âlî isnadı ve kitaplarının sahih olması sebebiyle ilim almak üzere birçok kişi kendisine müracaat etmiştir. Uzun ömrü sayesinde babalar ve evlatlar, küçük büyük bir çok kişi ondan rivâyetlerde bulunmuştur. Rabat'ta medfundur.⁸⁸⁹

⁸⁸⁵ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 222-225.

⁸⁸⁶ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 222; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. X, s. 275; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVIII, s. 337.

⁸⁸⁷ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 86.

⁸⁸⁸ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 443-445; Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahya, *Buğyetü'l-Mültemis fi Târîh-i Ehli'l-Endülüs*, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, Kahire: 1967, s. 357.

⁸⁸⁹ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 444.

İbn Hayr, *Sahîh*'in bu rivâyeti Ebû Muhammed b. Attâb'tan "icazet" yoluyla; onun da, Şantacâlî'den ve Tarâblusî'den icazetle aldığını söylemektedir. Bu ikisi de es-Siczî'den almıştır.⁸⁹⁰ Hacrî ise, Ebû Mervân b. Masarra'dan; o da İbn Attâb'dan; İbn Attâb da Trâblusî'den; o da 403/1013 senesinde Mekke'de Siczî'den *Sahîh*'i almıştır.⁸⁹¹

1.1.3.2.2. Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/ 1105)

Hakkında daha önce bilgi verilen Gassânî, bu rivâyetinde *Sahîh*'i, Trâblûsî'den münavele yoluyla; o da Siczî'den Mekke'de 403/1013 'te almıştır. Siczî de Cülûdî'den kıraaten 360'ta Nîsâbûr'da rivâyet etmiştir.⁸⁹²

1.2. Kisâî (ö. 385/996) Nüshası

Adı ve künyesi, Muhammed b. İbrahim b. Yahya, Ebûbekir en-Nîsâbûrî el-Kisâî el-Edîb'tir. Müslim'in ikinci tabakadan ravileri arasında yer alan ve Nîsâbûr'un ileri gelen edebiyatçılarından biri olan el-Kisâî, yaşlılık döneminde Müslim'i, hocası İbn Süfyân'dan, kendi el yazması olan nüshadan rivâyet ederdi.⁸⁹³

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), onun kendi el yazması olan yeni bir kitaptan Müslim'i rivâyet ettiğinden, her hadisin başında da (حدثنا ابراهيم حدثنا مسلم) dediğinden ve bundan dolayı onu kınadığından söz etmektedir. Hâkim kendisine: "Asıl nüshayı getirsen ve bana asıl nüshadan Müslim'i nakletsen olmaz mı?" dediğinde onu azarladığından ve babasının kendisini İbn Süfyân'ın meclisine götürdüğünü, ancak ondan işittiği nüshayı bulamadığından söz ederek Cülûdî'nin kendisine: "Babanın seni, İbn Süfyân'ı işitmek için meclise getirdiğini gördüm, sen küçük olduğun için uyuyakalıyordun, benden sonra, senden başka, Müslim'i rivâyet edecek kimse kalmadı *Sahîh*'i benim kitabımdan yazabilirsin" dediğini ve bunun üzerine onun kitabından yazdığını söylemektedir. Hâkim

⁸⁹⁰ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 86.

⁸⁹¹ James Robson, "Müslim Nüshaları", s. 13.

⁸⁹² Gassânî, *Takyîd*, c. I, s. 64-65.

⁸⁹³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. XI, s. 102.

en-Nîsâbûrî, Müslim’i, yukarıda anlatılan olayda geçtiği üzere rivâyet edince el-Kisâî’ye: “Yaptığın şey helal değildir. Bu hususta Allah’tan kork!” dediğinden bahsetmektedir.⁸⁹⁴

el-Kisâî’nin, *Sahîh*’i dinlemek için İbn Süfyân’ın meclisine kaç yaşlarındayken gittiğine dair bir bilgiye ulaşamadık. Doğum tarihi hakkında bir bilgi verilmediği için de bu konuda net bir fikir yürütmek mümkün gözükmemektedir. Vefat tarihlerine baktığımızda İbn Süfyân h. 308’te, el-Kisâî ise h. 385’te vefat etmiş. Arada yaklaşık olarak 77 yıl fark vardır. Kisâî’nin seksen küsur sene yaşadığını varsaydığımızda onun 4-5 yaşlarında olabileceği söylenebilir.

Hâkim en-Nîsâbûrî, el-Kisâî’nin kezzâb olduğunu, uğraşmaya değer biri olmadığını söylemektedir.⁸⁹⁵

Müslim’i, İbn Süfyân’dan rivâyet eden Kisâî’den, Ebû Mes’ûd Ahmed b. Muhammed el-Becelî rivâyet ederdi. Ancak bu isnadın zayıf olduğu belirtilmiştir.⁸⁹⁶ Mezkûr isnadın dışında Kisâî nüshası, iki başka isnad zinciri ile de gelmektedir. Bunlar, Ebû’l-Abbâs en-Nesevî (ö. 396/1006) ve Ebû Muhammed es-Sıkkîlî (ö. ?) rivâyetleridir.⁸⁹⁷

Şimdi Kisâî rivâyetinde yer alan ravilerin tablosunu vermek istiyoruz:

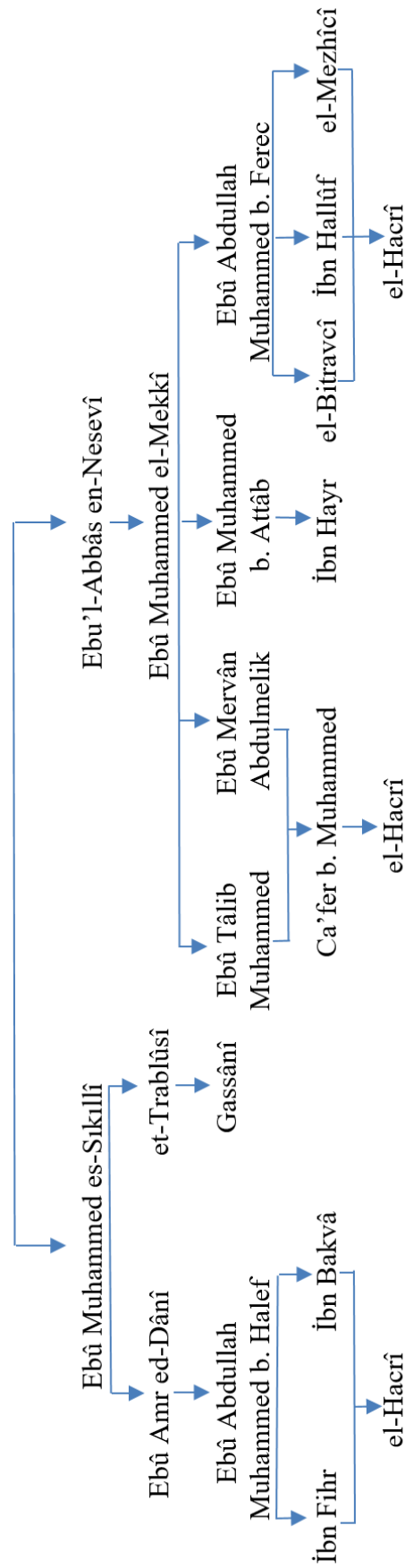
⁸⁹⁴ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. XVI, s. 465; Sem’ânî, *el-Ensâb*, c. XI, s. 102-103.

⁸⁹⁵ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Su’alâtü Mes’ûd b. Alî es-Siczî ma’a Es’ileti’l-Bağdâdiyyîn ‘an Ahvâli’r-Ruvât*, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut: 1988, s. 72.

⁸⁹⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. XVI, s. 465.

⁸⁹⁷ Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Mu’lim bi Fevâid-i Müslim*, Tahkîk: Muhammed eş-Şâzîlî en-Nîfer, Dâru’t-Tûnusiyye, Tunus: 1987, c. I, s. 179; James Robson, “Müslim Nüshaları”, s. 14, 15.

KİSÂÎ (ö. 385/996) NÜSHASI

1.2.1. Ebü'l-Abbâs en-Nesevî (ö. 396/1006)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Zekeriya en-Nesevî Müslim'in üçüncü tabakadan ravileri arasında yer alır. Ne zaman doğduğuna dair bir kayıt bulamadık. Bağdad'a gelir ve burada Halef b. Muhammed el-Hiyâm el-Buhârî'den ve Horasan'dan gelenlerden hadis rivâyetinde bulunur. Dımaşk, Bağdad gibi ilim merkezlerinde ilim tahsil eder. Haremin şeyhidir. Sika bir ravi olan en-Nesevî Hicaz ve Mısır arasında bulunan Aynûne denen yerde vefat eder.⁸⁹⁸

Zahid ve mutasavvıf olan en-Nesevî, *Târihü's-Sufiyye ve Siyeru's-Sâlihîn ve'z-Zühhad* adlı eseri telif etmiştir.⁸⁹⁹

İbn Hayr, bu rivâyeti Ebû Muhammed b. Attâb'tan; İbni Attâb, Ebû Muhammed el-Mekkî b. Ebî Talib el-Mukrî'den; o da Nesevî'den; Nesevî de Kisâî'den rivâyeti almıştır. Hacrî de bu rivâyeti, Ebû Cafer Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdulbari Kurtubî Bitravcî (ö. 542/1147), İbn Halluf olarak bilinen Ebûbekir Yahya b. Halaf b. Nefîs Himyerî Gırnâtî (ö. 541/1147) ve Ebû Abdullah Ma'mer Mezhicî (ö. 537/1143)'den almıştır. Adı geçen bu ravilerin hepsi de Ebu Abdullah Muhammed b. Ferec'ten (ö. 497/1104) almıştır. İbnü'l-Ferec de Ebû Abdullah Mekkî'den rivâyeti almıştır. Hacrî söz konusu rivâyeti Ebû Abdullah Cafer b. Muhammed el-Mekkî'den de rivâyet etmektedir. Bu isnad zincirine göre Cafer b. Muhammed babası Ebû Talib Muhammed ve Ebû Mervan Abdulmalik b. Sarrâc'dan; her ikisi de Ebû Muhammed el-Mekkî'den almışlardır.⁹⁰⁰

⁸⁹⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. VI, s. 140; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, c. V, s. 350.

⁸⁹⁹ İbn Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, c. I, s. 380.

⁹⁰⁰ James Robson, "Müslim Nüshaları", s. 14, 15.

1.2.2. Ebû Muhammed es-Sıkillî (ö. ?) Rivâyeti

Hakkında her hangi bir malumata ulaşamadığımız Ebû Muhammed b. Abdülmelik b. Hasan b. Abdullah Sıkillî, Müslim'in üçüncü tabakadan ravileri arasında yer almaktadır. Sıkillî, *Sahîh* rivâyetini 382/992 yılında Nîsâbûr'da el-Kisâî'den almıştır.⁹⁰¹

Hacrî, hüviyeti tespit edilemeyen Ebû Fihri ve İbn Bakvâ olarak bilinen Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ahmed b. Ahmed b. Hişâm el-Hilâlî'den (ö. 530/1136) rivâyeti almıştır. Bu iki ravi de Ebû Abdullah b. Muhammed b. Halef b. Murabıt'tan (ö. 485/1092), İbn Murabıt da Ebû Amr ed-Dânî'den (ö. 444/1053), o da Sıkillî'den rivâyet etmiştir.⁹⁰²

1.2.2.1. Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/1105)

Hakkında daha önce bilgi verilen Gassânî, bu rivâyetinde *Sahîh*'i, Hâtim et-Tarablûsî'den almış. O da es-Sıkillî'den, es-Sıkillî de Kisâî'den Nîsâbûr'da 382/993 tarihinde almıştır. Kisâî, 380/991'de İbn Süfyân'dan; o da 257/871'de Nîsâbûr'da Müslim'den rivâyet etmiştir.⁹⁰³

1.3. Muhammed b. Yezîd el-Adl (?)

Hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Ebû Abdullah olan Muhammed b. Yezîd el-Adl, Müslim'i ikinci tabakadan rivâyet eden raviler arasındadır. İbnü's-Salâh onu, İbn Süfyân'dan Müslim'i rivâyet edenler arasında zikretmiştir.⁹⁰⁴ İbnü's-Salâh dışında onu Müslim'in ravileri arasında zikreden kimse olmamıştır.⁹⁰⁵

2. Kalânîsî (ö. 310-330/922-942)

Adı ve künyesi, Ahmed b. Ali b. Hüseyin b. Muğire b. Abdurrahman Ebû Muhammed el-Kalânîsî'dir. Müslim'in birinci tabakadan ravileri arasında yer alır. Ne

⁹⁰¹ James Robson, "Müslim Nüshaları", s. 15.

⁹⁰² James Robson, "Müslim Nüshaları", s. 15.

⁹⁰³ Gassânî, *Takyîd*, c. I, s. 64-65.

⁹⁰⁴ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 104.

⁹⁰⁵ Müslim, *Sahîh*, (Muhakkik), (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s.137.

zaman vefat ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. İbnü'-Salâh'ın *Siyâne*'de⁹⁰⁶ verdiği bilgiler dışında onun teracimine yer veren herhangi bir kimseye rastlamadık. Hadis hafızı ve tarihçi Sem'anî (ö. 562/1166), *el-Ensâb* adlı eserinde Aşkar'dan (ö. 359/970) söz ederken, Aşkar'ın *Sahîh-i Müslim*'i Ahmed b. Ali el-Kalânîsî'den işittiğini ve rivâyet ettiğini, bu rivâyetin Müslim'in en güzel rivâyetlerinden biri olduğunu ve ravilerinin sika olduğunu söylemektedir.⁹⁰⁷

Hocası Müslim (261/875) ile öğrencisi Aşkar'ın (359/970) ve onunla aynı tabakada yer alan İbn Süfyân (ö. 308/920), Mekkî b. Abdân en-Nîsâbü'rî (ö. 325/937) Ebû Hâmid İbnü'ş-Şarkî (ö. 325/937) vefat tarihlerinden yola çıkarak Kalânîsî'nin h. 310 ile 330 yılları arasında vefat etmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Kayıp nüshalardan biri olduğu kaydedilen⁹⁰⁸ bu rivâyet, İbnü's-Salâh'a göre, Mağriblilerin yanında meşhur olup başka yerlerde bilinmemektedir. Ona göre bu nüsha Mağrib'e, Mağrib'ten Mısır'a yolculuk yapan Abdullah b. Muhammed b. Yahyâ el-Hazzâ (ö. 416/ 1025) gibi muhaddislerin eliyle getirilmiştir.⁹⁰⁹ Mısır'a da İbn Mâhân (ö. 387/998) getirmiştir. İbn Mâhân ise bu nüshayı Nîsâbü'r'da, 353/965 yılında Aşkar'dan (ö. 359/970) almış⁹¹⁰ Mısır'a yerleştikten sonra da *Sahîh*'i rivâyet etmeye başlamıştır.⁹¹¹

Kalânîsî vasıtasıyla gelen bu rivâyet, İbn Mâhân kanalıyla nakledilmiştir. Dârekutnî, Mısırlılara Ebû'l-Alâ b. Mâhân'dan Müslim'i yazmalarını tavsiye etmiş ve İbn Mâhân'ı sika olarak nitelendirmiştir. İbn Mâhân da Müslim'i, Kalânîsî'den rivâyet

⁹⁰⁶ Bkz. İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 109.

⁹⁰⁷ Sem'anî, *el-Ensâb*, c. XII, s. 75-76.

⁹⁰⁸ Mâzerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 181.

⁹⁰⁹ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 109.

⁹¹⁰ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 180.

⁹¹¹ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87; Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 124; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 109; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVI, s. 536.

etmiştir.⁹¹² Kalânîsî rivâyetinde *Sahîh*'in, İfk hadisesinden itibaren son üç cüzünü İbn Mâhân, Cülûdî'den rivâyet etmiştir.⁹¹³

2.1. Aşkar (ö. 359/970)

Nîsâbürlü olan Ebûbekir Ahmed b. Muhammed b. Yahya el-Aşkar, Müslim'in Kalânîsî rivâyetinde, ikinci tabakada bulunur. Nîsâbürlü'nün kelam ilmiyle uğraşan şeyhlerinden biridir.⁹¹⁴ Kalânîsî'nin en güzel rivâyet zincirini oluşturan bu silsilede yer alan tüm ravilerin sika olduğu belirtilmiştir.⁹¹⁵ Hadis ilminde sadûk olduğu belirtilen el-Aşkar, *Sahîh*'i Ahmed b. Ali el-Kalânîsî'den rivâyet etmiş kendisinden de İbn Mâhân ve daha birçok kişi rivâyet etmiştir. Nerde vefat ettiği belirtilmeyen el-Aşkar, h. 359'un sonlarına doğru vefat etmiştir.⁹¹⁶

2.1.1. İbn Mâhân (ö. 387/998)

Abdulvahhâb b. Îsâ b. Abdurrahman b. Îsâ b. Mâhân Ebü'l-Alâ' el-Fârisî el-Bağdâdî, Müslim'in üçüncü tabakadan ravisidir. Hadis tahammülü için Dimeşk, Mısır, Nîsâbürlü, ve İsfahan'a gitmiştir. Vefat edinceye kadar Mısır'a yerleşmiş ve vefatına kadar burada *Sahîh*'i rivâyet etmiştir. 387/998'de Mısır'da vefat etmiştir.⁹¹⁷

Dârekutnî'nin sika olarak gördüğü Ebü'l-Alâ' İbn Mâhân,⁹¹⁸ Müslim'in, uzun ifk hadisesi ile başlayan son üç cüz'ü hariç geri kalan kısımlarını Aşkar'dan 353/965 tarihinde Nîsâbürlü'da almış,⁹¹⁹ eksik kalan kısımları ise Cülûdî'den tamamlamıştır.⁹²⁰

⁹¹² İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVI, s. 536.

⁹¹³ Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 124.

⁹¹⁴ Hâkim en-Nîsâbürlü, *Târîhü Nîsâbürlü*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 1427, s. 152.

⁹¹⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. XII, s. 75-76.

⁹¹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. VIII, s. 134.

⁹¹⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-i Bağdâd ve Züyûluh*, (İbn Neccâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1417, c. XVI, s. 223.

⁹¹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVI, s. 536; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. VIII, s. 628.

⁹¹⁹ Mazeri, *el-Mu'lim*, c. I, s. 180.

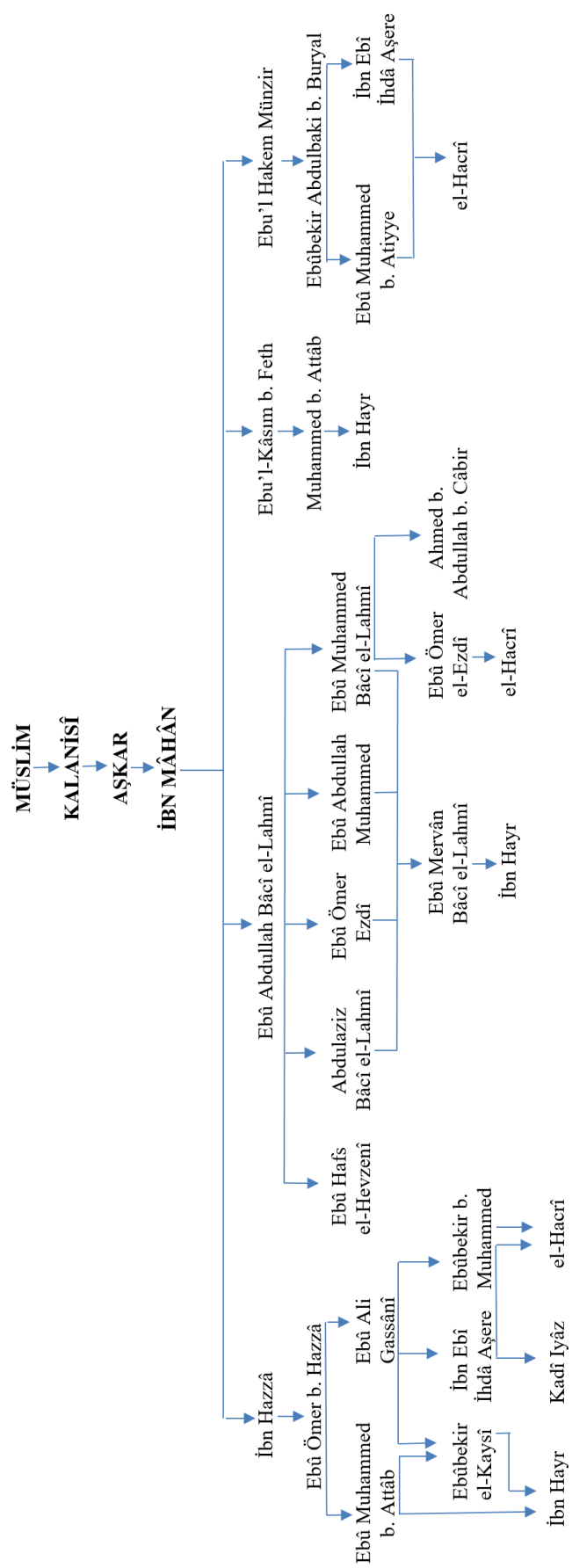
⁹²⁰ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endülüsî, *Fihrist*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1983, s. 130; İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87; Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 124; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 109.

Sahîh'i, Mısır'da da rivâyet etmiştir. Kendisinden de Muhammed b. Yahyâ İbnü'l-Hazzâ' (ö. 416/ 1025) rivâyetinde bulunmuştur.

İbn Mâhân nüshası, dört isnad zinciri ile rivâyet edilmiştir. Bunlar, İbnü'l-Hazzâ' (ö. 416/ 1025), Ebû Abdillâh el-Bâcî (ö. 433/1042), Ebü'l-Hakem el-Münzir (ö. 423/1032) ve Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Feth (ö. 403/1013) rivâyetleridir.

İlk önce ravilere ait çizelgeyi inceleyeyim daha sonra rivâyetleri değerlendireceğiz:

2.1.1.1. İbnü'l-Hazzâ (ö. 416/ 1025)

Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb b. Dâvûd Ebû Abdullah Temîmî İbnü'l-Hazzâ, Müslim'in dördüncü tabakada yer alan ravilerinden olan İbnü'l-Hazzâ, h. 345/956 yılında Rebûlevvel ayında doğmuştur. Kurtuba'da yetişmiştir. 14 yaşındayken Mâlikî fakihi İbn Zerb'in (ö. 381/991) yanında fıkıh ilmini öğrenmiştir. Endülüs'ün önce gelen alimlerinden dersler almıştır. Hadis tahammülü için doğuya, Mekke, Mısır, Dimyat, Kayravân'a giden İbnü'l-Hazzâ'nın, bu yolculuğunda 60 hocasıyla görüşüp ilimlerini aldığı rivâyet edilmiştir. Mısır'da İbn Mâhân'dan Müslim'i dinlemiştir. 372/983'te hac için yola çıkmış, Hac ibadetini yerine getirdikten sonra tekrar Mısır'a dönmüş, Kayravân'da da bir müddet kalmıştır. Mâlikî mezhebinde ve hadis ilimlerinde derinleşen İbnü'l-Hazzâ, 374/985'te birçok ilmi deruhte ederek Endülüs'e geri dönmüştür.⁹²¹

Hadis, fıkıh ve rüya tabirleri konularında derinleşen İbnü'l-Hazzâ, Kurtuba'ya dönünce şûra gibi önemli görevlerde bulunmuştur. İşbîliye, Belensiye, Beccâne ve Tutîle şehirlerinde kadılık yapmış, daha sonra Sarakosta şehrine yerleşmiş ve burada da kadılık görevini sürdürmüştür. Yetiştirdiği talebeler arasında oğlu başta olmak üzere İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071) de yer almaktadır. İbnü'l-Hazzâ 4 Ramazan 416/1025'te Sarakosta'da vefat etmiştir.⁹²²

Endülüs'ün fakihlerinden olan ve bir çok ilimde temeyyüz etmiş olan İbnü'l-Hazzâ, hadis tahammülünde güvenilir birisiydi. Hadis rivâyetine özen gösterir, hadislerin turukunu ve ilelini çok iyi bilirdi. Muvatta hakkında *el-İstinbât li Meâniyi's-Sünen ve'l-Ahkâm min Ehâdîsi'l-Muvatta'* adlı şerh ve *et-Ta'rîf bi Ricâli'l-Muvatta'* adlı rical kitaplarını yazmış olan İbnü'l-Hazzâ, *el-Büşrâ fî İbâreti'r-Rü'yâ, el-İnbâ' alâ Esmâillahi*

⁹²¹ Kâdî İyâz, *Tertibu'l-Medârik*, c. VIII, s. 6; Makrîzi, Takiyyüddîn, *el-Mukaffê'l-Kebîr*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 2006, c. C. VII, s. 228.

⁹²² Özel, Ahmet, "İbnü'l-Hazzâ", D.İ.A. İst. 2000, c. XXI, s. 81.

Teâîlâ kitaplarını da telif etmiştir.⁹²³ Bunlardan *et-Ta'rif bi Ricâli'l-Muvatta'* adlı eserinin Fas Hizânetü'l-Karaviyyîn'de bazı nüshalarının olduğu belirtilmektedir.⁹²⁴

1.1.3.2.1. Ebû Muhammed İbn Attâb (ö. 520/1126)

Müslim'in beşinci tabakadan ravilerinden olan Ebû Muhammed Attâb b. Muhsin el-Kurtubî, Müslim'in beşinci tabakadan ravilerindendir. İbn Attâb hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

1.1.3.2.2. Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/ 1105)

Müslim'in beşinci tabakadan ravilerinden olan Gassânî'nin diğer rivâyeti İbn Mâhân rivâyetidir. Bu rivâyeti Kâdî Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ İbnü'l-Hazzâ'nın babasının (Muhammed b. Yahyâ Ebû Abdullah İbnü'l-Hazzâ'nın) kendi hattıyla yazmış olduğu nüshadan 465/1073'te kıraat yoluyla rivâyet etmiştir. Muhammed b. Yahyâ Ebû Abdullah İbnül-Hazzâ da 395/1005'te İbn Mâhân'dan yine kıraat yoluyla; o da Aşkar'dan "haddesenâ" siğasıyla almıştır.⁹²⁵

İbn Hayr, bu rivâyeti Ebûbekr Kaysî'den, o da Ebû Ali Gassânî'den almıştır. Gassânî 457/1065 tarihinde, İbnü'l-Hazzâ'dan, İbnü'l-Hazzâ da 395/1005 tarihinde İbn Mâhân'dan almıştır. İbn Hayr, ayrıca bu rivâyeti, icazeten, Şeyh Ebû Muhammed b. Attâb'tan o da Ebû Ömer Hazzâ'dan aynı senedle almıştır.⁹²⁶ İbnü'l-Hazzâ rivâyeti, aynı zamanda Kâdî İyâz'ın rivâyetidir. Kalânîsî'den Kâdî İyâz'a kadar olan rivâyet şu şekilde sıralanmaktadır:

Müslim'den, Kalânîsî, ondan Aşkar *Sahîh*'i almış; Aşkar'dan İbni Mâhân, ondan da İbnü'l-Hazzâ rivâyette bulunmuştur. İbnü'l-Hazzâ'dan oğlu Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ b. Ahmed Temimî, ondan da Ebû Ali Gassânî; Gassânî'den Ebû

⁹²³ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. II, s. 132-133; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVII, s. 444; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, c. IX, s. 275.

⁹²⁴ Özel, Ahmet, "İbnü'l-Hazzâ", D.İ.A. c. XXI, s. 81.

⁹²⁵ Gassânî, *Takyîdu'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil*, c. I, s. 64-65.

⁹²⁶ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87.

Abdillah Muhammed b. Îsâ b. Hüseyin Temimî (ö. 505/1112), ondan da Kâdî Iyâz (ö. 544/1149) almıştır.⁹²⁷

Hacrî'nin bu rivâyeti Ebû Abdullah b. Ebî İhdâ Aşere'den (ö. 532/1138) ve Ebû Bekir Muhammed b. Abdulmelik b. Abdulaziz'den (ö. 536/1142) sema ve icazetle aldığı belirtilmektedir. Bu iki ravi de Gassânî'den almıştır.⁹²⁸

2.1.1.2. Ebû Abdillâh el-Lahmî el-Bâcî (ö. 433/1042)

Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Şerîa Ebû Abdullah el-Lahmî el-Bâcî, Müslim'in dördüncü tabakadan ravileri arasında yer alır. Endülüs'ün İşbîliye şehrindendir. 356/967'de dünyaya gelmiştir. Dedesi Abdullah b. Muhammed'den rivâyette bulunmuştur. Babası ile birlikte bu ilmi rivâyet etmek için doğuya yolculuk yapan el-Bâcî, buradaki meşâyih'ten hadis almıştır. Beldesinde şûrâ ve kadılık işlerini yürütmüş olan Ebû Abdillâh hadis ilmi ve rey ehli'dir. Dirayeten ve rivâyeten fukahânın ileri gelenlerindendir. 433/1042 tarihinde vefat etmiştir.⁹²⁹

2.1.1.2.1. Ebû Muhammed el-Lahmî el-Bâcî (ö. 478/1086)

Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali Ebû Muhammed el-Lahmî el-Bâcî, Müslim'i beşinci tabakadan rivâyet edenler arasında yer almıştır. 447/1055-56'da dünyaya gelen Ebû Muhammed, dedesi Muhammed b. Ahmed el-Bâcî'den rivâyette bulunmuş, ondan da Ahmed b. Abdillâh b. Câbir rivâyet etmiştir. Fâkih ve fâdıl olarak bilinen Ebû Muhammed el-Bâcî, 478/1085-86'da İşbîliye'de vefat etmiştir.⁹³⁰

İbn Hayr, bu rivâyeti iki defa Ebû Mervân Abdulmelik b. Abdilmelik b. Abdilazîz el-Lahmî el-Bâcî'den semâ' yoluyla dinlemiştir. Lahmî de bu rivâyeti babası Abdülazîz,

⁹²⁷ Mâzerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 180, 181.

⁹²⁸ James Robson, "Müslim Nüshaları," s. 16.

⁹²⁹ Kâdî Iyâz, *Tertîbu'l-Medârik*, c. VIII, s. 46; İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. II, s. 151-152.

⁹³⁰ İbnü'l-Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 373; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. X, s. 422.

amcaları Ebû Ömer Ahmed ve Ebû Abdullah Muhammed'den bir de amcaoğlu Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Muhammed'den almıştır. Onlar da, dedeleri Ebû Abdillâh el-Bâcî'den; Ebû Abdillâh el-Bâcî de söz konusu rivâyeti İbn Mâhân'dan; İbn Mâhân, Aşkar'dan; o da Kalânîsî'den, Kalânîsî de Müslim'den *Sahîh*'i almıştır.⁹³¹

Hacrî de söz konusu rivâyeti Ebû Ömer Ahmed b. Abdullah b. Salih el-Ezdî'den almıştır. Ebû Muhammed Abdullah da büyük babası Ebû Abdullah'tan rivâyet etmiştir.⁹³²

2.1.1.2.2. Ebû Hafs el-Hevzenî (ö. 460/1068)

Müslim'in beşinci tabakadan ravisi olan Ebû Hafs el-Hevzenî, hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

2.1.1.3. Ebü'l-Hakem el-Münzir (ö. 423/1032)

Müslim'in dördüncü tabakadan ravileri arasında yer alan Münzir b. Münzir b. Ali b. Yûsuf el-Kinânî, Endülüs'ün Ferec şehridir. Künyesi Ebü'l-Hakem olan Ebü'l-Hakem el-Münzir 340/951-52'de dünyaya gelmiştir. Hadis öğretimi için doğuya sefere çıkmış hac vazifesini yerine getirmiştir. Mısır ve Kayravân'da önemli şahsiyetlerden hadis almıştır. Sâlih, sika bir muhaddis olarak bilinen Ebü'l-Hakem el-Münzir, ilme aşına kişiliği ile bir çok kitabın güvenilen ravisidir. Ancak çok gaflette bulunduğu söylenmektedir. 423/1032'de vefat etmiştir.⁹³³

İbn Hayr, bu rivâyeti vermez. Ancak Hacrî, Ebu Muhammed b. Atiyye (ö. 542/1148) ve İbni Ebî İhdâ Aşer ve isimleri tasrih edilmeyen kişilerden rivâyeti almıştır. Hacrî'nin kendilerinden rivâyette bulunduğu bu iki ravi de Ebubekir Abdalbaki b. Muhammed b. Said b. Buryal el-Hicâzî'den rivâyette bulunurlar. Hicâzî de Münzir'den rivâyette bulunmuştur. Münzir de İbni Mahân'dan rivâyeti almıştır.⁹³⁴

⁹³¹ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 86-87.

⁹³² James Robson, "Müslim Nüshaları", s. 17.

⁹³³ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, c. II, s. 265; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, c. IX, s. 394.

⁹³⁴ James Robson, "Müslim Nüshaları", s. 17.

2.1.1.4. Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Feth (ö. 403/1013)

Müslim'in dördüncü tabakadan ravileri arasında yer alan Ahmed b. Feth b. Abdullah b. Ali b. Yûsuf el-Meârifî Kurtubalıdır. Künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. 319'da dünyaya gelen Ebü'l-Kâsım, ilim tahsili için doğuya seyahatler yapmış ve hac vazifesini ifa etmiştir. Mısır'da İbn Mâhân'dan *Sahîh*'i almış, kendisinden de Muhammed b. Attâb rivâyet etmiştir. Dönüşte Endülüs'te hadis rivâyetinde başlamış olan ve sâlih olarak nitelenmiştir.

Feraiz ilminde önemli bir paye elde etmiş ve bu konuda güzel bir eser yazmıştır. 403/1013'te vefat etmiş ve Necm kabristanına gömülmüştür.⁹³⁵

İbn Hayr, bu rivâyeti birçok defa kırâaten Ebû Muhammed b. Attâb'tan rivâyet etmiştir. İbn Attâb da Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Feth'ten; o da İbn Mâhân'dan almıştır.⁹³⁶

3. Mekkî b. Abdân en-Nîsâbü'rî (ö. 325/937)

Adı ve künyesi, Mekkî b. Abdân b. Muhammed b. Bekr b. Müslim b. Râşid, Ebû Hâtim, et-Temîmî en-Nîsâbü'rî en-Nekrî'dir. 242/856-57'de dünyaya gelmiştir.

Muhaddis olan Mekkî b. Abdân, sika, mütkin ve me'mûn lafızlarıyla güvenilir kabul edilmiştir.⁹³⁷ Müslim'in birinci tabakadan ravilerinden biri olan Mekkî, Müslim'in *Sahîh* dışındaki kitapları olan *Temyîz*,⁹³⁸ *Tabakât*,⁹³⁹ *Ma'rîfetü Ruvâti'l-Ahbâr*, *Kitâbü'l-Künâ*, *Vahdân*, *el-İhva ve'l-Ehavât*⁹⁴⁰ adlı kitaplarını da rivâyet etmiştir. Mekkî b. Abdân'ın rivâyeti, kayıp bir rivâyettir. Nitekim Ebü'l-Ali Gassânî, Cevzakî'nin Mekkî b.

⁹³⁵ İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. I, s. 61; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 199-200; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, c. IX, s. 54; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVII, s. 205.

⁹³⁶ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87.

⁹³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XV, s. 70; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-i Bağdâd ve Züyûluh*, (İbn Neccâr), c. XIII, s. 120-121.

⁹³⁸ İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, Tahtik, Muhammed Şekûr el-Meyâdinî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1998, s. 160.

⁹³⁹ Salâhüddin Ebû Saîd Halîl el-Alâî, *İsâretü'l-Fevâidi'l-Mecmûa fi'l-İşârâti ile'l-Ferâidi'l-Mesmûa*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine: 2004, c. I, s. 208.

⁹⁴⁰ İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 167.

Abdân'dan yaptığı Müslim rivâyeti bize ulaşmamıştır, demektedir.⁹⁴¹ 325'te kalp krizinden vefat etmiştir. Namazını da Ebû Hâmid eş-Şarkî kıldırmıştır.⁹⁴²

İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-Müfehres* adlı eserinde, Mekkî b. Abdân'ın rivâyetinden söz ederek rivâyetin senedine yer vermektedir. İbn Hacer'in verdiği bilgilere göre Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, Mescid-i Haram'da, Müslim'in tamamını icazeten Ebü'l-Fadl Süleyman b. Hamza el-Makdîsî'den müşafehe yoluyla almıştır. Ebü'l-Fadl da Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali İbn Makber'den; o da Hâfiz Ebü'l-Fadl Muhammed b. Bâkır es-Selâmî'den; o da Hâfiz Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Ebî Abdillâh b. Mende'den; o da Hâfiz Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Zekeriyya b. Hüseyin Cevzakî'den (ö. 388/998) rivâyet etmiştir. Cevzakî de Mekkî b. Abdân'dan; Mekkî b. Abdân da Müslim'den rivâyet etmiştir.⁹⁴³

3.1. Muhammed b. Abdillâh Ebûbekir Cevzakî (ö. 388/998)

Mekkî b. Abdân (ö. 325/937) ve İbnü's-Şarkî'den (ö. 325/937) Müslim'i rivâyet eden ve ikinci tabakada yer alan Cevzakî, 306/918 tarihinde Nîsâbûr'un köylerinden olan Cevzak köyünde dünyaya gelmiştir. Asıl adı ve künyesi, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Zekeriyya Ebûbekir eş-Şeybânî el-Cevzakî el-Muaddel'dir. Dayısı Ebû İshâk el-Müzekkî (ö. 362/972-73) ile birlikte Serahs, Mekke, Bağdat, Rey, Hemedan'a ilmi seferler düzenlemiş olan Cevzakî, *Sahîh*'i telif etmiş ve kendi ifadesiyle, hadis talebi için yüz bin dirhem harcamış; ancak bu ilimden tek bir dirhem dahi kazanmamıştır. Bu seyahatleri esnasında muhaddis ve mutasavvıf Ebû Saîd İbnü'l-Arabî (ö. 341/952) ile dil alimi İsmâil es-Saffâr'dan (ö. 341/952) dersler aldı. Ondan da Hâkim en-Nîsâbûrî Ebü't-Tayyib et-Taberî gibi alimler rivâyetinde bulunmuştur.

⁹⁴¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 564.

⁹⁴² el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarîh-i Bağdâd ve Züyûluh*, (İbn Neccâr), c. XIII, s. 121; İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 450.

⁹⁴³ İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 29.

Nîsâbûr'un muhaddisi, imâm, zâhid, hâfız, mücevved olarak nitelenen Cevzakî, 388/998'de Nîsâbûr'da vefat etmiştir.⁹⁴⁴

Cevzakî'nin eserleri şunlardır: Birincisi, *Kitâbü'l-Cem' beyne's-Sahîheyn*, bu eser Buhârî ile Müslim'in eserlerindeki hadisleri bir araya toplamak amacıyla yapılan çalışmaların ilki olarak bilinmektedir. Bu eserin bir nüshası Rabat'ta Evkâf Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Diğer nüshası ise Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'dedir. İkinci eseri *el-Müsnedü's-Sahîh alâ Kitâbi Müslim*'dir. Bu eser Müslim'in *Sahîh*'i üzerine yapılan bir müstahrec çalışmasıdır. Bu eserin günümüze gelip gelmediği bilinmemekle beraber Kâtip Çelebî, Ebû Avâne ve el-İsferâyînî tarafından ihtisar edildiğini söylemektedir. Üçüncü eseri ise *el-Müttefik ve'l-Müfterik* adlı eseridir. Hem kendilerinin hem de babalarının veya aynı zamanda dedelerinin ismi, lakabı ve nisbesi yazılış ve okunuşları aynı olan şahıslara dair hacimli ve meşhur bir eserdir. Cevzakî'nin sayılan bu eserlerinden başka Şâfiî'nin *er-Risâle* adlı eserini şerhettiği ve *el-Erba'ûn* adlı bir eser yazdığı da kaynaklarda geçmektedir.⁹⁴⁵

3.1.1. İbn Mende (ö. 470/1078)

Abdurrahman b. Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ b. Mende, Ebü'l-Kâsım, Abdî, İsbehânî, Müslim'in üçüncü tabakadan ravileri arasında yer alır. 383/993'da İsfahan'da dünyaya geldi. 381/991 veya 388/998'de doğduğuna dair kayıtlar da vardır. Tahsil hayatına doğduğu şehirde başladı. Babasının ilminden son derece istifade etti. 406/1015 yılında hadis tahsili için Bağdad'a giden İbn Mende, Vâsıt, Mekke, Nîsâbûr, Hemedan ve Dinever'e de ilmi seyahatler yaptı. 407/1016'da hadis rivâyetine başlar. Zâhir b. Ahmed es-Serahsî, Hâkim en-Nîsâbûrî, Cevzakî ve daha bir çok muhaddisten icazet aldı. İcazetsiz hadis rivâyetinde bulunmazdı.

⁹⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVI, s. 494; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, c. VIII, s. 640.

⁹⁴⁵ Çakan, İsmail Lütüfî, "Cevzakî," D.İ.A. İst. 1993, c. VII, s. 465.

Bidat ehline karşı birçok reddiyeleri ve tasnifleri vardı. Yeğeni Yahyâ b. Mende, amcasının ehl-i bidata karşı bir kılıç gibi olduğunu söylemektedir. Yeğeni, kendisine Şu'be'nin: "Kimden bir hadis yazdıysam onun kölesi olurum," sözünü söylediğinde, amcam: "Kim benden bir hadis yazarsa ben de onun kölesi olurum," dediğini rivâyet etmektedir. İbn Mende 470/1078'de İsfahan'da vefat etmiş.⁹⁴⁶

4. Ebû Hâmid İbnü's-Şarkî (ö. 325/937)

Asıl adı ve künyesi, Ahmed b. Muhammed b. Hasan, Ebû Hâmid en-Nîsâbü'rî, İbnü's-Şarkî, Müslim'in birinci tabakadan ravilerindendir. 240/854 yılında dünyaya gelmiştir. Hac yolculuğunda telifte bulunurdu. İmâmü'l-eimme diye bilinen hadis ve fıkıh âlimi İbn Huzeyme (ö. 311/924)⁹⁴⁷ onun hakkında: "İbnü's-Şarkî sağ olduğu müddetçe kimse Hz. Peygamber'e yalan isnad edemezdi, onun hayatı insanlarla Hz. Peygamber'e yalan isnad etme arasında bir perde vazifesi görürdü," demektedir.⁹⁴⁸

Sika, sebt, mütkin ve hâfız gibi ta'dil lafızlarıyla güvenilirliği ortaya konmuş olan İbnü's-Şarkî⁹⁴⁹ Müslim'in bir kısmını, hadis tahammül yollarından biri olan semâ ile almıştır. Keza Müslim'i kendisinden rivâyet eden Cevzakî de *Sahîh*'in bir kısmını sema yoluyla rivâyet etmiştir.⁹⁵⁰ Osman b. Hasan b. Ali b. Muhammed b. Dıhyetî'l-Kelbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Said b. Zerkûn'dan; İbn Zerkûn'un Ahmed b. Muhammed el-Havlânî'den; el-Havlânî'nin Ebû Dâvûd el-Herevî'den; el-Herevî'nin, Cevzakî'den; Cevzakî'nin İbnü's-Şarkî'den; İbnü's-Şarkî'nin de Müslim'den *Sahîh-i Müslim*'i rivâyet etmiştir.⁹⁵¹ Mekkî b. Abdân ve Ebû Hâmid İbnü's-Şarkî rivâyetleri kayıp rivâyetlerdir. Yaptığımız çalışmada Gassânî, Kâdı İyâz, İbn Hayr, İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin onlardan

⁹⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XVIII, s. 349-355; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. X, s. 293; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, *el-Muntazam*, c. XVI, s. 194.

⁹⁴⁷ Işık, Mustafa, "İbn Huzeyme," D.İ.A. İst. 1999, c. XX, s. 80.

⁹⁴⁸ İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 165.

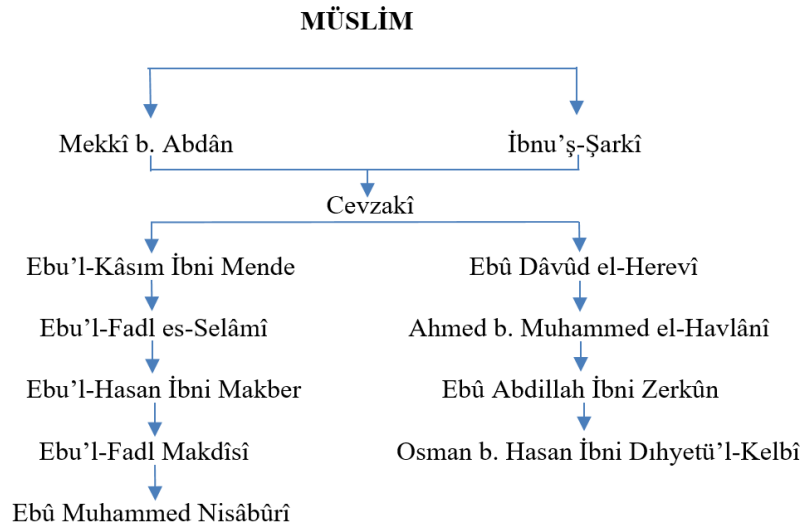
⁹⁴⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. VI, s. 109.

⁹⁵⁰ Müslim, *Sahîh*, (Muhakkikin Mukaddimesi), (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 133.

⁹⁵¹ Fâsî, Muhammed b. Ahmed, *Zeylû't-Takyîd fî Ruvvâti's-Süneni ve'l-Esânîd*, c. II, s.167.

söz ettiğine rastlamadık. Kâdî İyâz'ın, *Sahîh-i Müslim*'in İbn Süfyân ve Kalânîsî rivâyetlerinin dışında başka bir tarikle kendilerine ulaşmadığını⁹⁵² söylemesi de Mekkî b. Abdân ve Ebû Hâmid İbnü's-Şarkî rivâyetlerinin onun zamanına kadar ulaşmadığını gösterir. İbn Süfyân ve Kalânîsî rivâyetlerinin yaygınlık kazanması sebebiyle Mekkî ve İbnü's-Şarkî rivâyetleri günümüze ulaşmamış olması muhtemeldir.

Mekkî b. Abdân ve Ebû Hâmid İbnü's-Şarkî rivâyetlerinin çizelgesi şu şekildedir:

Hicri dördüncü asrın sonları ve hicri beşinci asrın başları musanneflerin yaygınlık kazandığı bir dönemdir. Hadis musannefleri, bu dönemde, onu sadırlarda ve satırlarda muhafaza eden âlimlerin gayretiyle, doğudan batıya intikal etmiş ve tüm dünyada bilinir bir hale gelmiştir. Bu müddet içerisinde *Sahîh*, Nisâbü'r sınırlarını aşarak, Kalânîsî ve Cülûdî gibi ravilerin gayreti ile Mısır'a ulaşmıştır.

Mağrib'te bilinen ve çok kullanılan nüsha olan Kalânîsî rivâyeti, İbnü's-Salâh'a göre Mağriblilerin yanında meşhur olup başka yerlerde bilinmemektedir. Bu rivâyet, Mısır'a yolculuk yapan Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ el-Hazzâ' et-Temîmî el-Kurtubî gibi bazı râviler aracılığıyla Mağrib'e ulaşmıştır.⁹⁵³ Kalânîsî hakkında terâcim

⁹⁵² Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-Envâr*, c. I, s. 10;

⁹⁵³ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 109.

kitaplarında da bilgi bulunmamaktadır. İbnü's-Salâh'ın *Siyânetü Sahîh-i Müslim* adlı eserinde verdiği bilgi dışında başka bilgi veren de olmamıştır.

İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin sözlerinden anlaşıldığına göre Müslim'in itimat edilen rivâyeti, İbn Süfyân rivâyetidir. İbn Süfyân rivâyetinin ilim ehli arasında meşhur olması da bunu göstermektedir. Müslim'in *Sahîh*'inden herhangi bir hadis rivâyet eden bir râvî, İbn Süfyân rivâyetinin Cülûdî tarikini esas alır. Hatta Mağrib ulemasından Kâdî İyaz (ö. 544/1149), İbn Beşküvâl (ö. 578/1183) ve İbn Rüseyd (ö. 721/1321) gibi âlimler dahi Cülûdî tarikiyle gelen rivâyetleri esas almışlardır.⁹⁵⁴

Kâdî İyaz'ın "*el-Üm*" olarak isimlendirdiği⁹⁵⁵ İbn Süfyân rivâyetine olan itimat, onun eksiksiz, tam olmasından kaynaklanmaktadır. Kalânisî rivâyetinin üç cüz kadar olan son kısımlarının eksik olduğunu, ifk hadisesinden itibaren son üç cüzünü Kalânisî rivâyetinin ravisi olan İbn Mâhân'ın, İbn Süfyân ravisi olan Cülûdî'den alarak tamamladığını belirtmiştik.⁹⁵⁶ Ancak bu durum Kalânisî rivâyetinin reddedildiğini göstermez; Kalânisî rivâyeti, Müslim savunmasında ve İbn Süfyân rivâyetinin tenkit edildiği durumlarda başvuru bir kaynak olmuştur.⁹⁵⁷ Nitekim bu sebepten ötürü Dârekutnî, Kalânisî rivâyetinin tahammül ve semâna ilim ehlini teşvik etmiştir. Kalânisî râvîlerinden biri olan Muhammed b. Yahyâ el-Hazzâ', Dârekutnî'nin Mısır ehline yine Kalânisî râvîlerinden olan İbn Mâhân'dan, *Sahîh*'i yazmalarını tavsiye eden bir mektup yazdığını söylemektedir.⁹⁵⁸

İbn Süfyân nüshası da itimad edilen nüsha olmasına rağmen tenkitten uzak kalmamıştır. İbnü's-Salâh, İbn Süfyân'ın bazı bölümlerinin kayıp olduğunu ve bu

⁹⁵⁴ Demfû, *İbrahim b. Muhammed b. Süfyân*, s. 175.

⁹⁵⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, c. I, s. 81.

⁹⁵⁶ Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 124.

⁹⁵⁷ Demfû, *İbrahim b. Muhammed b. Süfyân*, s. 178.

⁹⁵⁸ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 110; Gassânî, Ebû Ali, *Takyîdu'l-Mühmel ve Temyîzu'l-Müşkil*, Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, Mekke: 2000, c. I, s. 66.

bölümleri Müslim'den işitmediğini söylemektedir. İbn Süfyân'ın Müslim senedinde (اخبرنا) yerine (او حدثنا مسلم) demesi, onun bazı bölümleri icâzet yoluyla ya da vicâde yoluyla rivâyet ettiği, bunların da hac, vasiyet ve imâre bölümlerinde olmak üzere toplam üç yerde olduğu belirtilmektedir.⁹⁵⁹ İbn Süfyân'ın, Müslim'den işitmediği hadisleri rivâyet ettiği, böylelikle senedinin muttasıl olmadığı ile ilgili bölümler için de Kalânîsî rivâyeti başvurulmuş bir kaynak olmuştur.⁹⁶⁰

Nüshaların rivâyetinde dikkat çeken bir diğer husus ise *Sahîh*'in bazı senedlerinde çocuk yaştaki ravilerin varlığıdır. Örneğin, Nevevî'nin isnadında⁹⁶¹ yer alan Ebü'l-Feth Mansûr (ö. 680/1281), *Sahîh*'in 1. 2. ve 3. cildini h. 528 tarihinde dedesinin babası olan Muhammed b. Fadl el-Fürâvî'den (ö. 530/1136), 4 yıl 5 aylık iken almıştır.⁹⁶² Ebü'l-Feth Mansûr'un isnadı kısaltma cihetine giderek Müslim isnadını dedesinin babasına götürmesi aradaki bir ravinin unutulmuş olması fikrini verse de Ebü'l-Feth Mansûr'un, babasından ve dedesinden de rivâyet ettiğini⁹⁶³ göz önünde bulundurduğumuzda bu bir problem oluşturmayacaktır.

Muhammed b. Fadl el-Fürâvî h. 441 tarihinde doğmuştur. *Sahîh*'i kendisinden aldığı şeyhi Abdülğâfir el-Fârisî ise h. 448 tarihinde ölmüştür. Buna göre Fürâvî henüz 7 yaşında iken *Sahîh*'i dinlemiştir. Fürâvî'nin ravilerinden birisi olan Harastânî h. 520'de doğmuş, kendisinden rivâyette bulunduğu hocası el-Fürâvî h. 530'da vefat etmiştir. Dolayısıyla Müslim'i en geç 10 yaşında iken rivâyet etmiş olmalıdır. İbn Mâhân'ın rivâyetini Münzir'den alan Ebûbekir Abdalbaki, Münzir öldüğünde 10 yaşındaydı.⁹⁶⁴

⁹⁵⁹ Bkz. İbnü's-Salâh, *Siyânetü Müslim*, s. 111-114.

⁹⁶⁰ Geniş bilgi için Bkz. Demfû, *İbrahim b. Muhammed b. Süfyân*, s. 178, 182.

⁹⁶¹ Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 116, 117.

⁹⁶² İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 455.

⁹⁶³ İbn Nukta, *et-Takyîd*, s. 454.

⁹⁶⁴ James Robson, "Müslim Nüshaları," s. 18.

Kisâi ve Cülûdî nüshalarında yer alan Ebû Muhammed b. Attâb, h. 433 tarihinde dünyaya gelmiştir. *Sahîh*'i, h. 436'da vefat eden Şantacâlî'den ve h. 437'de vefat eden Ebû Muhammed el-Mekkî'den⁹⁶⁵ rivâyet etmiştir. Dolayısıyla Şantacâlî'den rivâyet ettiğinde 3, Mekkî'den rivâyet ettiğinde de 4 yaşında gözükmektedir. Ancak Muhammed b. Attâb'ın rivâyetlerinin çoğunu h. 469'da vefat eden Hâtim b. Muhammed et-Trâblusî'den, 36 yaşında iken yapmıştır. Bu da *Sahîh*'i çocukken işitmek suretiyle icazet/rivâyet hakkını aldıklarını, yetişkin bir hadisçi olduktan sonra da rivâyet ettikleri anlamına geliyor.

Sahîh'in bazı nüshalarında birkaç rivâyetin henüz bülûğ çağına ermemiş çocuklar tarafından nakledilmesinin sebep olacağı sakıncalar özel bir inceleme konusu⁹⁶⁶ olsa da genel itibariyle Müslim'in farklı birçok versiyonla ve onlarca ravi tarafından rivâyet edilerek günümüze kadar gelmesi onun güvenilirliğine hâlel getirmemektedir.

İbnü's-Salâh, bir çocuğun hadis işitebileceği en küçük yaşın kaç olması gerektiği konusunda müteahhir muhaddislerin beş yaşında ittifak ettiğini ifade etmektedir. Kûfelilerin, çocuklarını küçük yaşlardan itibaren hadis taleb etmek üzere ilim merkezlerine gönderdiklerinden söz eden İbnü's-Salâh, Ahmed b. Hanbel'in bu hususta, akıl ve zabt sahibi olduktan sonra çocuğun hadis işitmesinin caiz olacağını söylediğini eklemektedir. Bununla ilgili olarak Hadis hafızı ve tenkitçilerinden Musa b. Harun'un çocuğun hadis tahammül edeceği yaşı, bulunduğu çağın şartlarına göre, çocuk inek ve eşek arasındaki farkı kavrayacak bir yaşa geldiğinde hadis rivâyet edebilir, şeklinde cevap vermektedir.⁹⁶⁷

⁹⁶⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVII, s. 592.

⁹⁶⁶ Özaşar, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması," c. XXXIX, s. 300.

⁹⁶⁷ İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr'il-Muasır, Beyrut: 1986, s. 129-131.

“Hadis ilminin mütehasşsları hadis tahammülünde yaş sınırını sahâbî Mahmûd b. Rebî’in yaşıyla sınırlamışlardır.⁹⁶⁸ Bu hususta Buhârî’nin (مَنْ يَصِحُّ سَمَاعُ الصَّغِيرِ)⁹⁶⁹ bâbında Mahmûd b. Rabî’den yapılan isnadı delil göstermişlerdir. Mahmûd b. Rebî, “Beş yaşındayken Hz. Peygamber’in (sav) kovadan su alıp yüzüme püskürttüğünü hatırlıyorum.” demektedir. Başka bir rivâyete göre ise Mahmûd b. Rebî 4 yaşındadır. Ancak bu rivâyeti hadis eserlerinde bulamadık, keza İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de böyle bir rivâyete ulaşamadığını ifade etmektedir.⁹⁷⁰ Muhaddis ve tarihçi İbnü’l-Esîr el-Cezerî (ö. 630/1233), *Üsdü’l-Ğâbe* adlı eserinde iki ihtimalden biri olarak Mahmûd b. Rebî’nin 4 yaşında olabileceğini söylemektedir.⁹⁷¹

İbn Hacer ilgili yerde, bu husustaki tartışmalara yer vererek hadis tahammülü için bülüğ çağına girmiş olmanın şart olmadığını ileri sürmektedir.⁹⁷² İbnü’s-Salâh, bu hususta herkesin kendi liyakatine göre hükmedileceğini ekleyerek eğer çocuk söyleneni anlıyor ve sorulan suale cevap verebiliyorsa beş yaşından küçük olsa bile naklettiğine itibar edileceğini söylemektedir. Aksi halde beş yaşında değil elli yaşında bile olsa naklettiğinin kabul edilemeyeceğini sözlerine eklemektedir.⁹⁷³ Genç çocukların dikkatini bilen kimseler, onların işittikleri ve kendilerine tekrarlanan hikayeleri şifahi katiyyete nasıl itina gösterdiklerini bilirler diyen Robson devamla, bu sebeple garblı çocukların, peri masallarını hatırlayışlarında olduğu gibi, şarklı çocukların da hadisleri sıhhatli bir şekilde hatırlama kabiliyetine sahip olmaları mümkündür, demektedir.⁹⁷⁴

⁹⁶⁸ İbnü’s-Salâh, *Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadîs*, s. 130.

⁹⁶⁹ Buhârî, *İlim*, 19.

⁹⁷⁰ İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, c. I, s. 173.

⁹⁷¹ İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn el-Cezerî, *Üsdü’l-Ğâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, Dâru’l-Fikr, Beyrut: 1989, c. IV, s. 340.

⁹⁷² İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, c. I, s. 171.

⁹⁷³ İbnü’s-Salâh, *Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadîs*, s. 130.

⁹⁷⁴ James Robson, “Müslim Nüshaları”, s. 20.

Bu gün bile 4 yaşındaki bazı çocukların hafız olduklarını görmekteyiz. Bundan dolayı, bir musannifin hadis kitabını ezberleyip icazetle nakletmenin ilmi gelenek haline geldiği bir zamanda 4 yaşındaki bir çocuğun hadis tahammülünde bulunarak rivâyette bulunması garipsenmemelidir.

C. SAHÎH-İ MÜSLİM NÜSHALARINDA TEBVÎB

Tebvîb, müellifin hadise yaklaşım tarzını göstermektedir. Musannifler, eserlerini oluştururken kendi veya tabi oldukları mezhebin içtihatlarını bâb başlıklarına yansıttıkları gibi, tasniflerinde, yaşadıkları dönemin ve bölgenin sosyo-kültürel yapısını, toplumsal ihtiyaç ve beklentilerini de dikkate almışlardır.⁹⁷⁵ Tasnif dönemi hadisçileri, gerek geniş gerekse de dar manada hadisin değerlendirilmesinde kendilerini yoğun bir tartışma ortamında buldukları için, eserlerini vücuda getirirken sadece hadisleri derleyip toplamakla yetinmemiş, rivâyet ettikleri hadislerin fikhını da yansıtmaya çalışmışlardır. Bu anlamda bâb başlıkları fikhü'l-hadis'in ürünü olarak kabul edilmiştir.⁹⁷⁶ Musanneflerde fikhî görüşlerin yanısıra siyasi ve itikadî görüşlerin de yer aldığı bâb başlıklarının yazıldığı görülmektedir. Bu tarz bâb başlıklarını daha çok münferid konulu hadis edebiyatında bulmak mümkündür. Örneğin, Dırâr b. Amr'ın (ö. 200/815) *Kitâbu't-Tahrîş*, adlı eserindeki (في علي), (في من مدح معاوية), (في ذم عثمان), (في مدح عثمان), (في كيفية بدء الاختلاف بين الامة), adlı eserindeki (في ذم الخوارج), (في الرضا), (بن ابي طالب)⁹⁷⁷ bâb başlıklarını örnek olarak gösterilebiliriz. İtikadî görüşlerin yansıtıldığı bâb başlıklarının bulunduğu eserlere örnek olarak da Dârimî'nin (ö. 280/894) *er-Red ale'l-Cehmiyye* adlı eseri gösterilebilir. Nitekim onun (ابن الله)

⁹⁷⁵ Aydın, Nevzat, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci," s. 216.

⁹⁷⁶ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Otto yayınları, Ankara: 2014, 144-145.

⁹⁷⁷ Dırâr b. Amr, *Kitâbu't-Tahrîş*, s. 2, 16, 19, 24, 26, 28, 35, 136.

rivâyetlerinin yer aldığı carîye hadisini⁹⁷⁸ (بَابُ اسْتِوَاءِ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى الْعَرْشِ وَارْتِفَاعِهِ إِلَى السَّمَاءِ وَبَيْتُونَتِهِ)

bâbında zikretmesi, istivâyı kabul etmeyen Cehmiye'ye bir reddiye niteliğindedir. Esasında bu eser, yazılış itibariyle, Müslümanlara zarar verebilecek Cehmiyye ve Mu'tezile gibi itikadi mezheplerin görüşlerinin tesirini yok etme amacını taşımaktadır.⁹⁸⁰

Musanniflerin, hadisleri tasnif etme yöntemi birbirinden farklılık arz etmektedir. Bir tasnif yöntemi olmakla beraber müsned türü yazılmış eserler, fikhü'l-hadis açısından bir değer taşımamaktadır. Fıkıh konularını esas alarak eserlerini yazan hadis müellifleri kimi zaman fikhî anlayışlarını bâb başlıklarına yansıtmışlardır. Bunların en önemlisi şüphesiz ki, hakkında (فقه البخاري في تراجمه) "Buhârî'nin fikhî bâb başlıklarındadır,"⁹⁸¹ denilen Buhârî'dir. Müslim ise, hadisleri kuvvet derecelerine göre bir araya getirmeyi yöntem olarak benimsemiştir. Ehl-i hadis grubu içerisinde değerlendirilen Müslim'in⁹⁸² gayesi, fikhî çıkarımlarda bulunmak olmadığı için rivâyetin sıhhat derecesine göre tercihlî bir sıralama yapmak olmuştur. Bâb içerisinde bulunan birinci rivâyet, aynı zamanda, Müslim'in diğer rivâyetlere tercih ettiği hadistir.

Bazı muhaddisler Müslim'in bâb başlıklarını *Sahîh*'e yerleştirmediğini iddia etmektedir. Bazı muhaddisler de Müslim'in bizzat kendisinin bâbları eserine koyduğunu söylemektedirler. *Mukaddime*'den sonra Müslim'in bâb başlıklarını koymadığı, Müslim nüshalarında bulunan tebvîbatın, Müslim'in vefatından sonra *Sahîh*'i istinsah edenler ya

⁹⁷⁸ Bkz. Kurt, Murat, "Allah nerede? Bağlamında Varit Olan Rivâyetlerin Tahlili," Batman Ün. İslami İlimler Fak. Hakemli Dergisi, Batman: 2019, c. III, sayı, 1, s. 1-19.

⁹⁷⁹ Dârimî, Osman b. Saîd, *er-Red ala'l-Cehmiyye*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire: 2010, s. 46.

⁹⁸⁰ Bkz. Topaloğlu, Bekir, "*er-Red ale'l-Cehmiyye*," Mad. D.İ.A. İst. 2007, c. XXXIV, s. 512-513.

⁹⁸¹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, c. I, s. 13.

⁹⁸² Aydın, Abdullah, "Ehl-i Hadis," D.İ.A. İst. 1994, c. X, s. 507; İbn Teymiyye, Buhârî ve Ebû Dâvûd'un fıkıhta ehl-i ictihad olduklarını, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Huzeyme, Ebû Ya'lâ, Bezzâr gibilerinin ise ulemayı taklit etmeyen ehl-i hadis mezhebinden olduklarını söylemektedir. (Bkz. İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Mücemmeu'l-Melik Fehd, Medine: 2004, c. XX, s. 40.)

da şerh edenler tarafından konulduğu iddia edilmektedir. Müslim'in tebvîbsiz olduğunu ileri sürenler bunun üç sebebinin olabileceğini söylemektedirler:

Birincisi, Müslim'e ait bazı tebvîbsiz nüshaların bulunması bir kısım âlimlerin, *Sahîh*'in bâblarının, şârihler ve istinsah edenler tarafından konulduğunu düşünmelerine sebep olmuştur. Nitekim Süyûtî (ö. 911/1505), Hafız Ebû İshâk es-Sarîfînî (ö. 641/1243) hattıyla yazılmış Müslim'e ait eski bir nüshanın tebvîbsiz olduğunu belirtmektedir.⁹⁸³ Hafız Ebû İshâk es-Sarîfînî'den (ö. 641/1243) çok önce tebvîbli yazılmış Müslim nüshaları da bulunmaktadır. Nitekim İbn Hayr el-İşbîlî'nin (573/1177) ve ondan daha eski olan Umeriyye (475/1082-83) nüshaları mübevveb nüshalardır.⁹⁸⁴

İkincisi, kitabın hacminin bâb başlıkları ile artmaması veya başka sebeplere istinaden Müslim'in bâb başlıklarını zikretmemiş olmasıdır.⁹⁸⁵ Kitabın hacminin bâblarla artması kabul edilebilir bir görüş değildir. Bu görüş, İbnü's-Salâh'ın gönlüne yatmamış olacak ki, sözlerine, “başka sebeplere istinaden” Müslim'in bâbları yerleştirmemiş olabileceğini, eklemiştir.⁹⁸⁶

Üçüncüsü ise Müslim'in kitabını tamamlamaya ömrünün yetmediği dolayısıyla bâbları yerleştirmeye de ömrünün yetmediği iddiasıdır. Bu iddia sahibi ise İbn Asâkir'dir.⁹⁸⁷

Bu üç görüşün yanı sıra Müslim'in tebvîbi bilerek terk ettiğini ileri sürenler de olmuştur. Bunlara göre Müslim'in bâbları terk etmesinin sebebi, hadisleri serd edişine verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Böylece Müslim, aynı konuları içeren hadisleri bir

⁹⁸³ Süyûtî, Celâlüddîn, *ed-Dîbâc alâ Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Dâru İbni Affân, Suud-i Arabistan: 1996, c. I, s. 33; Muhammed İbn Şeyh el-Allâme, Ali b. Âdem b. Musa, *Kurretü Ayni'l-Muhtâc fî Şerhi Mukaddimeti Sahîh el-İmâm Müslim b. Haccâc*, Daru İbn Cevzî, 1. baskı, Demmâm (Suud): H. 1424, c. I, s. 51.

⁹⁸⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 104.

⁹⁸⁵ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 138; İbnü's-Salâh, *Sıyane*, s. 101.

⁹⁸⁶ Hasan Mahmud Selman, *İ'lâmu'l-Müslimîn: el-İmâm Müslim b. Haccâc*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk:1994, s. 182.

⁹⁸⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XII, s. 574.

yerde toplamış olmaktadır.⁹⁸⁸ Nurettin İtr, Müslim'in, *Sahîh*'i, "fikhü'l-hadis"i kast ederek yazmadığını, onun *Sahîh*'te, isnadın faydalarını ibraz etmeyi amaçladığını belirtmektedir. Müslim'in, hadisleri en uygun yerlerde rivâyet ettiğini ve hadisin turukunu ve isnatlarını bir araya topladığını ifade eden İtr, Buhârî'nin ise, bir hadisi birçok farklı yerlerde ve yeni bir isnatla rivâyet ettiğini beyan etmektedir.⁹⁸⁹

İlk olarak Müslim'in tebvîbten hâlî olduğunu ileri süren kişi İbnü's-Salâh'tır (ö. 643/1245). Müslim'in tebvîb koymadığını düşünenler, bu konuda İbnü's-Salâh'a uymuşlardır. İbnü's-Salâh, Müslim'in kitabını tebvîbli olarak tertip ettiğini, kitabının mübevveb olduğunu ancak kitabın hacminin büyümemesi veya başka bir sebepten ötürü bâb teracimini zikretmediğini düşünmektedir.⁹⁹⁰ Daha sonra Nevevî (ö. 676/1277) de, tıpkı İbnü's-Salâh gibi Müslim'in, eserini bâblara göre tertip ettiğini, ancak kitabın hacminin büyümemesi veya başka sebeplere istinaden bâb başlıklarını zikretmediğini ileri sürmüştür.⁹⁹¹ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) de, Müslim'in tebvîbsiz olduğunu söylemektedir.⁹⁹²

Süyûtî (ö. 911/1505), yanında bulunan Hafız Ebû İshâk es-Sarîfînî (ö. 641/1243) hattıyla yazılmış Müslim nüshasının tebvîbsiz olmasından yola çıkarak, Müslim'in, tebvîbi terk ettiğini söylemektedir.⁹⁹³

Müslim'in en güvenilir baskılarından biri kabul edilen Âmire baskısı, muhtelif yazma ve basma nüshalar karşılaştırılarak Mehmed Zihni Efendi (1846-1913) tarafından harekelenmiş, 8 cüz, 4 cilt halinde Matbaa-i Âmire'de, 1330 tarihinde basılmıştır. Âmire

⁹⁸⁸ Hasan Mahmud Selman, *Müslim b. Haccâc*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk:1994, s. 183.

⁹⁸⁹ İtr, Nurettin, *Menhecu'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadis*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk: 1979, s. 254.

⁹⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 101.

⁹⁹¹ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 21.

⁹⁹² İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslamiyye alâ Ğazvi'l-Muattila ve'l-Cehmiyye*, Darul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1984, c. II, s. 241.

⁹⁹³ Süyûtî, *ed-Dîbâc*, s. 33.

baskısının her cildinin ilk sayfasında, Müslim'in kitabının hakikatte mübevveb olduğu, ancak kitabın hacmi artmasın diye bâb başlıklarının zikredilmediği belirtilmiştir.⁹⁹⁴

Son asrın önemli muhaddislerinden biri olan Şebbîr Ahmed el-Usmânî (1888-1949) *Fethu'l-Mülhim* adlı Müslim şerhinde, Müslim'in tebvîbsiz olduğunu zikrettikten sonra bu güne kadar Müslim'e layık bir tebvîb çalışmasının yapılmadığını ileri sürmektedir.⁹⁹⁵

Müslim üzerine çalışmalar yapan son devrin muhaddislerinden olan Herevî'nin⁹⁹⁶ (1930-2019), *el-Kevkebu'l-Vehhâc* adlı Müslim şerhinde: "Müslim kitabını bâblara göre tertip etmiştir; ancak bâbların teracimini zikretmemiştir. Müslim üzerine çalışma yapanlar, hadislerden istinbat etmek suretiyle bâbları terceme etmişlerdir."⁹⁹⁷ demektedir.

Yine son devrin önemli âlimlerinden biri olan Hindistanlı Safiyürrahmân Mübarekfûrî (1943-2006) *Minnetü'l-Mün'im fî Şerhi Sahîh-i Müslim* adlı eserinde, *Sahîh*'in, umumen kitâb ve bâblardan hali olduğunu, Nevevî ve başka müelliflerin, kitâb ve bâb başlıklarıyla beraber Müslim'e yerleştirdiğini söylemektedir. Bunlar arasında Nevevî'nin yerleştirmiş olduğu bâb başlıkları *Sahîh*'in aslındanmış gibi ve Müslim'in kendisi yapmış gibi meşhur olmuştur.⁹⁹⁸

Müslim'in, *Sahih*'i tebvîbli yapmadığını iddia edenler, mübevveb kelimesinin bazen müretteb manasına geldiği yönünde açıklama yapma gereği duymuşlardır. Bu durumda Müslim'in *Sahih*'i için kullanılan mübevveb kelimesinin, bâblara göre düzenlenmiş gibi tertipli anlamına gelmiş olmaktadır.⁹⁹⁹

⁹⁹⁴ Bkz. Mehmet Zihni Efendi, *el-Câmiu's-Sahîh*, Âmire baskısı, İst. 1332.

⁹⁹⁵ Usmânî, Şebbîr Ahmed, *Fethu'l-Mülhim bi Şerh-i Sahîh-i Müslim*, Dârü'l-Kalem, Dimeşk: 2006, c. I, s. 209.

⁹⁹⁶ Muhammed Emîn Abdullah b. Yusûf Herevî: Zilhicce ayının sonlarına doğru hicri 1348 (1930)'da Habeş'te dünyaya geldi. Miladi 4 Kasım 2019 yılında Mekke'de vefat etti.

⁹⁹⁷ Herevî, *el-Kevkebu'l-Vehhâc*, c. I, s. 30.

⁹⁹⁸ Mübarekfûrî, Safiyurrahman, *Minnetü'l-Mün'im fî Şerhi Sahîh-i Müslim*, Daru's-Salam, Riyad: 1999, c. I, s. 9.

⁹⁹⁹ Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatrafe* adlı eserinde, müsned kelimesinin kavramsal boyutunu açıklayıp müsned türünden eserleri sıralarken, müsned kelimesinin bazen sahabe ravilerine göre değil de bâblara,

Gerek istinsah edilen Müslim nüshalarına ve gerekse de *Sahîh* üzerine yapılan şerh çalışmalarına baktığımızda bu çalışmaların mübevveb olduğunu görürüz. İbn Süfyân nüshasını esas alan çalışmalarda az da olsa bâb başlıkları bulunmaktadır. Kalânîsî nüshasını esas alan çalışmalarda ise bâb başlıklarının daha fazla bulunduğu ve birbirine büyük oranda mutabık olduğu müşahede edilmektedir. *Sahîh* üzerine yapılan bazı çalışmalarda bâb başlıklarının bizzat Müslim tarafından yazıldığını gösteren deliller bulunmaktadır. İleride de ele alacağımız gibi Dârekutnî (ö. 385/995), İbn Mencûye (ö. 428/1036), Ebû Nuaym (ö. 430/1038), Gassânî (ö. 498/1105), Mâzerî (ö. 536/1041), Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve İbn Hayr (575/1179) gibi hadis alimlerinin bâb başlıklarını Müslim'e atfeden ifadeler kullanmaları, bâb başlıklarının Müslim tarafından konulduğuna işaret etmektedir.

Bu bölümde, ilk önce yukarıdaki tartışmaya binaen, ilk önce *Sahîh*'teki kitâb denilen ana başlıkların Müslim tarafından yazılıp yazılmadığı ele alınacak, daha sonra *Mukaddime*'nin değeri ve bâb başlıklarının değerlendirilmesi yapılacaktır. Akabinde de İbn Süfyân ve Kalânîsî nüshalarında tebvîb konuları işlenecektir.

1. Müslim'de Kitâb Başlıkları

Müslim üzerine çalışma yapan son devrin önemli âlimlerinden biri olan Hindistanlı Safiürrahmân Mübarekfûrî (1943-2006), *Sahîh*'teki kitâb ve bâb başlıklarının Müslim tarafından konulmadığını, bu başlıkların şarihler ve Müslim'i istinsah edenler tarafından konulduğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁰⁰ Müslim'in bâblardan hâlî oluşu hakkındaki düşünce, birçok şârih ve muhaddisin ileri sürmüş olduğu bir görüştür;

harflere ve kelimelere göre tertip edilmiş eserler için de kullanıldığını ifade ettikten sonra bu kabilden olmak üzere *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'i örnek olarak zikretmektedir. Müsned kelimesinin, bâblara göre tertip edilmiş eserler için kullanılması ise, hadislerinin müsned ve merfu oluşu ya da Hz. Peygamber'e isnat ve ref edilmesi sebebiyledir. (Bkz. Kettânî, es-Seyyid eş-Şerîf Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Mustatrafe li beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşarrafе*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut: 1993, s. 74.)

¹⁰⁰⁰ Mübarekfûrî, Safiurrahman, *Minnetü'l-Mün'im fi Şerhi Sahih-i Müslim*, c. I, s. 9.

ancak Müslim'in kitâb isimli ana bölümlerden hâlî oluşu ise, görebildiğimiz kadarıyla, ilk kez Mübarekfûrî tarafından iddia edilmiştir.

Bu konuda kesin bilgi bulunmamakla beraber, Mübarekfûrî'den (1943-2006) asırlar önce yaşamış olan ve Müslim'in en eski nüshalarına ulaşma imkanı bulmuş olan Halef el-Vâsitî (ö. 401/1011), Ebû Mesû'd ed-Dimeşkî (ö. 401/1011)¹⁰⁰¹ ve İbn Mencûye (ö. 428/1036, 1037)¹⁰⁰² gibi müelliflerinin, eserlerinde, kitâb denen ana bölüm adlarını Müslim'e nisbet etmeleri, bu başlıkları Müslim'in koyduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁰³ Genel kanaat da, kitâb denen ana başlıkların Müslim tarafından konulduğu yönündedir. Şimdi Cülûdî nüshasına dayanan Umeriyye (461/1069), El Escorial (559/1164), Princeton (559/1164) ve Köprülü (629/1232); Kalânîsî rivâyetine dayanan İbn Hayr nüshası; Nevevî şerhi ve bir çok nüshanın gözden geçirilerek hazırlanan Âmire baskısındaki kitâb başlıklarını karşılaştıracamız:

S.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	El Escorial (559/1164) Cülûdî	Princeton (559/1164) Cülûdî	Köprülü (629/1232) Cülûdî	İbn Hayr (573/1178) Kalânîsî	Nevevî (676/1277) Cülûdî	Âmire (1332)
1.	كتاب الايمان	كتاب الايمان	كتاب الايمان	اول كتاب الايمان	باب اول كتاب الايمان	كتاب الايمان	كتاب الايمان
2.	كتاب الطهارة	كتاب الوضوء	كتاب الطهارة	كتاب الطهارة	كتاب الطهارة	كتاب الطهارة	كتاب الطهارة
3.	كتاب الصلاة	اخر كتاب الطهارة اول كتاب الصلاة	كتاب الصلاة	كتاب الصلاة	كتاب الصلاة	كتاب الصلاة	كتاب الصلاة
4.	-----	باب في الجمعة	كتاب الجمعة	باب في الجمعة	كتاب الجمعة	كتاب الجمعة	كتاب الجمعة
5.	باب الجنائز وتلقين الموتى	كتاب الجنائز	كتاب الجنائز	كتاب الجنائز	كتاب الجنائز	كتاب الجنائز	كتاب الجنائز
6.	كتاب الزكاة	كتاب الزكاة	كتاب الزكاة	كتاب الزكاة	كتاب الزكاة	كتاب الزكاة	كتاب الزكاة
7.	كتاب الصيام	كتاب الصيام	كتاب الصيام	كتاب الصيام	كتاب الصيام	كتاب الصيام	كتاب الصيام
8.	كتاب المناسك	اخر كتاب الصوم اول كتاب المناسك	كتاب المناسك	كتاب المناسك	كتاب الحج والمناسك	كتاب الحج	كتاب الحج
9.	كتاب النكاح واجابة الداعي	كتاب النكاح واجابة الداعي	كتاب النكاح واجابة الداعي	كتاب النكاح واجابة الداعي	كتاب النكاح واجابة الداعي	كتاب النكاح	كتاب النكاح
10.	كتاب الطلاق	كتاب الطلاق	كتاب الطلاق	كتاب الطلاق	كتاب الطلاق	كتاب الطلاق	كتاب الطلاق

¹⁰⁰¹ Aynı yıl vefat eden Halef el-Vâsitî ve Ebû Mesû'd ed-Dimeşkî'nin yine aynı adı taşıyan *Etrâfû's-Sahîheyn* adlı eserleri vardır. Bu eserlerin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmiyor. Bkz. Koçkuzu, Ali Osman, "Ebû Mesû'd ed-Dimeşkî", D.İ.A. İst. 1994, c. X, s. 187-188.

¹⁰⁰² Bkz. İbn Mencûye, *Ricâlû Sahîh-i Müslim*, c. I, s. 50; c. II, s. 407, 420.

¹⁰⁰³ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 103.

Tabloya baktığımızda Müslim nüshalarındaki kitâb isimlerinin birbirine çok yakın olduğu, az da olsa bazı farkların olduğu görülmektedir. Birinci sırada yer alan kitâb adı Umeriye, El Escorial, Princeton nüshalarında¹⁰⁰⁴; Nevevî şerhinde¹⁰⁰⁵ ve Âmire baskısında¹⁰⁰⁶ (كتاب الايمان) olarak yazılmışken Köprülü ve İbn Hayr nüshasında (اول كتاب) şeklinde yer almaktadır.

İkinci sırada yer alan kitâb adı tabloda yer alan nüshalarda ve Nevevî şerhinde¹⁰⁰⁷ (كتاب الطهارة) şeklinde yer almışken El Escorial nüshasında¹⁰⁰⁸ farklı olarak (كتاب الوضوء) olarak yazılmıştır.

Üçüncü sırada yer alan kitâb adı El Escorial nüshasında¹⁰⁰⁹ (اول كتاب الصلاة) şeklinde yazılmışken diğer nüsha ve şerhte (كتاب الصلاة) olarak kaydedilmiştir.¹⁰¹⁰

Dördüncü sırada yer alan kitâb adı Princeton, İbn Hayr, Nevevî¹⁰¹¹ ve Âmire'de¹⁰¹² (كتاب الجمعة) şeklinde yazılmışken El Escorial ve Köprülü nüshalarında¹⁰¹³ (باب في الجمعة) şeklinde kitâb olarak değil bâb başlığı olarak yazılmıştır. Söz konusu kitâb adı Umeriye nüshasına yer almamaktadır.

¹⁰⁰⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 351.

¹⁰⁰⁵ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 101.

¹⁰⁰⁶ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 28.

¹⁰⁰⁷ Nevevî, *Minhâc*, c. III, s. 95.

¹⁰⁰⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 5.

¹⁰⁰⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 133.

¹⁰¹⁰ Nevevî, *Minhâc*, c. IV, s. 294; Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. II, s. 2.

¹⁰¹¹ Nevevî, *Minhâc*, c. VI, s. 369.

¹⁰¹² Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. III, s. 3.

¹⁰¹³ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 5.

Beşinci sırada yer alan (كتاب الجنائز) kitâb adı tablodaki nüshalarda sadece Umeriye¹⁰¹⁴ nüshasında farklı olarak (باب الجناء وتلقين الموتى) şeklinde yazılmıştır.¹⁰¹⁵

Altıncı, yedinci ve onuncu sırada yer alan (كتاب الزكاة), (كتاب الصيام) ve (كتاب الطلاق) kitâb adları tüm nüshalarda, Nevevî¹⁰¹⁶ ve Âmire'de¹⁰¹⁷ aynı şekilde geçmektedir. El Escorial nüshasında (كتاب الزكاة)'ın metnin içerisinde değil de haşiyede yer aldığı belirtilmektedir.¹⁰¹⁸ Dâru't-Ta'sîl'de Köprülü nüshasında (كتاب الطلاق)'ın yer almadığı belirtilmiştir.¹⁰¹⁹ Ancak orijinal nüshaya baktığımızda mezkur kitâb adının nüshada bulunduğunu müşahade ettik.¹⁰²⁰ Bu da bazı bilgilerin muhakkiklerin gözünden kaçmış olabileceği izlenimini uyandırmaktadır.

Sekizinci sırada yer alan kitâb adları Umeriye¹⁰²¹, Princeton ve Köprülü nüshalarında (كتاب المناسك); El Escorial nüshasında (اول كتاب المناسك); İbn Hayr'da (كتاب الحج) ve Nevevî¹⁰²² ve Âmire'de¹⁰²³ (كتاب الحج) olarak yer almaktadır. Dokuzuncu sırada yer alan kitâb adı Nevevî¹⁰²⁴ ve Âmire'de¹⁰²⁵ (كتاب النكاح) şeklinde yer almışken diğer nüshalarda (كتاب النكاح واجابة الداعي) olarak yazılmıştır.

¹⁰¹⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 89.

¹⁰¹⁵ Nevevî, *Minhâc*, c. VI, s. 458; Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. III, s. 27.

¹⁰¹⁶ Nevevî, *Minhâc*, c. VII, s. 52; c. VII, s. 186; c. IX, s. 302.

¹⁰¹⁷ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. III, s. 66; c. III, s. 121; c. IV, s. 179.

¹⁰¹⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 159.

¹⁰¹⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. IV, s. 105.

¹⁰²⁰ Bkz. Müslim, *Sahîh Elyazması*, (Köprülü Nüshası), İst. (629/1232).

¹⁰²¹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 393.

¹⁰²² Nevevî, *Minhâc*, c. VIII, s. 313.

¹⁰²³ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. IV, s. 2.

¹⁰²⁴ Nevevî, *Minhâc*, c. IX, s. 175.

¹⁰²⁵ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. IV, s. 128.

Yukarıdaki bilgilere baktığımızda farklı nüshalarda yer alan kitâb adlarının birbirine çok yakın, hatta nerdeyse birbirinin aynı olması bizi Müslim'in kitâb adlarını bizzat kendisinin koyduğu kanaatine ulaştırmaktadır.

2. *Mukaddime*'deki Bâb Başlıkları

İlk musannef eserlerin vücuda getirildiği ilk iki asırda, dönemin sünnet anlayışına uygun olarak, tasnif edilen eserlerde merfû' hadislerin yanında mevkûf ve maktû' haberlere de yer verilmiştir. Günümüze kadar ulaşan ilk dönem musannef türü eserlerden İmam Malik'in *Muvattâ*, Mamer b. Raşid'in *Câmî*' ve Evzâi'nin *Sünenü'l-Evzâi* adlı eserlerine bakıldığında mevkûf ve maktû haberler oranında merfû haberlere de yer verildiği görülecektir.¹⁰²⁶

Hicri III. asrın sonralarına doğru Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının yani merfû' rivâyetlerin yer aldığı eserler yazılmaya başlanmıştır. Merfû rivâyetlere yer veren musanniflerden birisi de Müslim'dir. *Sahîh*'i, diğer hadis musannefatından ayıran en ayırt edici özelliklerinden birisi esere bir mukaddime ile başlamasıdır. Hadis ilmine dair bazı meselelerin ele alınması itibariyle ilk metinlerden biri kabul edilen *Mukaddime*'de Müslim, *Sahîh*'i niçin telif ettiğine, usulüne ve ravilere dair bir takım önemli bilgiler vermektedir. Müslim, *Mukaddime* dışında *Sahîh*'e, Hz. Peygamber'in hadislerinden ve uygulamalarından başka söz ve eylemlere yer vermemiş, yani mevkûf ve maktû' rivâyetleri koymadığı ileri sürülmüştür. Nitekim Süyûtî, *Mukaddime* dışında *Sahîh*'e bâb başlıklarını koymamış olmasını, Müslim'in, Hz. Peygamber'in sözlerine başka bir şey katmama arzu ve hırsına bağlamaktadır.¹⁰²⁷

Müslim'in *Sahîh*'indeki hadisler, genellikle merfû hadisleri olsa da içerisinde mevkûf ve maktû' rivâyetler de bulunmaktadır. İbnü's-Salâh'ın: "Müslim'in kitabında

¹⁰²⁶ Aydın, Nevzat, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci," s. 216.

¹⁰²⁷ Süyûtî, *ed-Dîbâc*, (Süyûtî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 33.

sıhhatine hükmettiği bütün hadisler sahihtir,”¹⁰²⁸ sözü, Müslim’in asıl olarak zikrettiği hadislerle hamledilmektedir. İbn Hacer de, Müslim’in sahih hadisleri bir yerde toplarken onun sahih hadislerle yetindiğini mevkûf haberlere rağbet etmediğini nadiren de olsa mütabi olarak zikrettiğini; ancak bunların asıl olarak ele alınan hadislerden olmadığını söyleyerek¹⁰²⁹ az da olsa mevkûf ve maktu’ haberlerin Müslim’de olabileceğine dikkat çekmiştir.

Mukaddime tetkik edildiğinde Müslim’in, birine hitaben, eserini niçin telif ettiğine dair bazı bilgilerden söz ettiği görülecektir. Şerh eserlerinde muhatabın kim olduğuna dair bir bilgiye ulaşamadık. Sadece Mübarekfûrî, böyle bir hitabın, *Sahîh*’i kendisinden yazmasını isteyen öğrencilerinden ya da dostlarından birine ait olabileceğini söylemektedir.¹⁰³⁰ *Mukaddime*’de *Sahîh*’in niçin yazıldığını ifade eden pasajda şöyle denilmektedir:

أما بعد: فإنك يرحمك الله بتوفيق خالقك ذكرت أنك هممت بالفحص عن تعرف على جملة الأخبار المأثورة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في سنن الدين وأحكامه، وما كان منها في الثواب والعقاب والترغيب والترهيب وغير ذلك من صنوف الأشياء بالأسانيد التي بها نقلت وتداولها أهل العلم فيما بينهم، فأردت -أرشدك الله- أن توقف على جملتها مؤلفة محصاة، وسألتني أن أخصها لك في التأليف بلا تكرار
يكثر ...

“Allah sana merhamet etsin. Yaratıcının yardımıyla, dinin sünnetleri, ahkâmı ile sevap, azâb, terğib, terhib ve diğer birçok mesele hakkında Resûlullâh’tan (s.a.v.) nakledilen haberleri, nakledildikleri ve ulemanın kendi aralarında ele aldıkları isnadları ile iyice tedkik ederek ve inceden inceye araştırarak öğrenmeğe azmettiğini

¹⁰²⁸ İbnü’s-Salâh, *Sıyâne*, s. 85.

¹⁰²⁹ İbn Hacer, *Hedyü’s-Sârî li Mukaddimet-i Fethi’l-Bârî*, er-Risâletü’l-Âlemiyye, Beyrut: 2013, c. I, s. 20.

¹⁰³⁰ Mübarekfûrî, Safiyyurrahman, *Minnetü’l-Mün’im*, c. I, s. 25.

söyledin. Allah hidayetini arttırsın, derli toplu bir şekilde telif edilmiş bu haberlerin tümüne de vâkıf olmak istedin. Benden de bunları sık sık tekrarlanmaksızın bir telifte özetlememi istedin...”¹⁰³¹

Hadis hafızı ve tarihçi el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) ifade ettiğine göre, Müslim'in, *Mukaddime*'deki muhatabı, yol arkadaşı ve öğrencisi olan Ahmed b. Seleme'dir (ö. 286/889).¹⁰³² Ahmed b. Seleme, kendisinden bir musannef telif etmesini talep etmiş,¹⁰³³ bu talep üzerine Müslim, *Sahîh*'i yazmıştır.

Müslim'in, *Sahîh*'i yazmasının ikinci nedeni ise, kendisini muhaddis olarak addeden şahısların zayıf hadisleri neşretmeleri ve sahih hadislerle yetinmemeleridir. Nitekim *Mukaddime*'de, sıdk ve emanet vasıflarıyla tanınmış güvenilir ravilerin naklettikleri sahih ve meşhur hadislerle yetinmek lazım gelirken, muhaddis geçinen birçok kişinin zayıf hadisleri ve münker rivâyetleri bile insanlar arasında yaymaları sebebiyle, Müslim'in, kendisinden *Sahîh*'i telif etmesini talep eden kişinin (Ahmed b. Seleme'nin) dileğine icabet ettiği dile getirilmiştir.¹⁰³⁴

Mukaddime'deki bâb başlıklarının Müslim tarafından konulduğu kabul edilmektedir.¹⁰³⁵ Ancak Cülûdî nüshasını esas alan Umeriyye (461/1069), El Escorial (559/1164), Princeton (559/1164) ve Köprülü (629/1232) nüshalarında *Mukaddime*'de bâb başlıkları yazılmamıştır.¹⁰³⁶ Kalânîsî'yi esas alan nüshalarda, şerh kitaplarında,

¹⁰³¹ Müslim, *Mukaddime*, s. 9.

¹⁰³² Adı ve künyesi, Ahmed b. Seleme b. Abdullah, Ebû'l-Fadl el-Bezzâr en-Nisâbü'rî'dir. Kuteybe, İshâk b. Râhûye, Osman b. Ebû Şeybe ve İbn Humeyd gibi birçok muhaddisten hadis rivâyet etmiş; kendisinden de Ebû Zura' Ebû Hâtim Ebû Hâmid eş-Şarkî gibi muhaddisler rivâyetlerde bulunmuştur. Hadis tahammülünde Müslim'e yol arkadaşlığı yapmış ve hadisleri bir araya getirme ve tasnif etme gayreti içinde bulunmuştur. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIII, s. 373.

¹⁰³³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. V, s. 302; Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 52.

¹⁰³⁴ Müslim, *Mukaddime*, s. 11.

¹⁰³⁵ Süyûtî, *ed-Dîbâc*, c. I, s. 33; Ali b. Âdem b. Mûsâ el-Etyûbî, *Kurretü Ayni'l-Muhtac fî Şerhi Mukaddimeti Sahîhi'l-İmâm Müslim b. Haccâc*, Dâru İbn Cevzî, Dimâm (S. Arabistan): 1424, c. I, s. 51.

¹⁰³⁶ Bkz. Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 297-350.

Âmire baskısında ve Muhammed Fuad Abdülbâkî gibi matbu Müslim baskılarında *Mukaddime*'de bâb başlıkları bulunur.

Şimde de *Mukaddime*'de ele alınan bâb başlıklarını, Kalânîsî rivâyetini esas alan İbn Hayr (575/1179) nüshası, İbn Süfyân rivâyetinin Cülûdî nüshasını esas alan Nevevî'nin (676/1277) şerhi, bir çok nüshayı karşılaştırarak Müslim baskısını gerçekleştiren Âmire baskısı (1332/1914-15) ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî'deki (1882-1968) bâb başlıklarını kronolojik olarak karşılaştırıp değerlendirmeye tabi tutacağız:

S.	İbn Hayr (573/1178)	Nevevî (676/1277)	Âmire (1332)	Abdülbâkî (1968)
1.	باب وجوب الرواية عن الثقات وترك الكذابين	بَابُ وَجُوبِ الرِّوَايَةِ عَنِ الثَّقَاتِ، وَتَرْكِ الْكَذَّابِينَ وَالْتِهَادِ مِنَ الْكُذِبِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	باب وجوب الرواية عن الثقات وترك الكذابين	بَابُ وَجُوبِ الرِّوَايَةِ عَنِ الثَّقَاتِ، وَتَرْكِ الْكَذَّابِينَ
2.	-----	بَابُ تَغْلِيظِ الْكَذِبِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	باب في التحذير من الكذب على رسول الله صل الله عليه وسلم	بَابُ فِي التَّحْذِيرِ مِنَ الْكَذِبِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
3.	باب النهي عن الحديث بكل ما سمع	بَابُ النَّهْيِ عَنِ الْحَدِيثِ بِكُلِّ مَا سَمِعَ	بَابُ النَّهْيِ عَنِ الْحَدِيثِ بِكُلِّ مَا سَمِعَ	بَابُ النَّهْيِ عَنِ الْحَدِيثِ بِكُلِّ مَا سَمِعَ
4.	باب في الضعفاء والكذابين ومن يرغب عن حديثهم	بَابُ النَّهْيِ عَنِ الرِّوَايَةِ عَنِ الضَّعَفَاءِ وَالْإِخْتِيَاظِ فِي تَحْمِيلِهَا	باب في الضعفاء والكذابين ومن يرغب عن حديثهم	بَابُ فِي الضَّعَفَاءِ وَالْكَذَّابِينَ وَمَنْ يُرْغَبُ عَنْ حَدِيثِهِمْ
5.	باب في ان الاسناد من الدين	بَابُ بَيَانِ أَنَّ الْإِسْنَادَ مِنَ الدِّينِ وَأَنَّ الرِّوَايَةَ لَا تَكُونُ إِلَّا عَنْ الثَّقَاتِ	باب في ان الاسناد من الدين	بَابُ فِي أَنَّ الْإِسْنَادَ مِنَ الدِّينِ وَأَنَّ الرِّوَايَةَ لَا تَكُونُ إِلَّا عَنْ الثَّقَاتِ وَأَنَّ جَرَحَ الرِّوَاةِ بِمَا هُوَ فِيهِمْ جَائِزٌ بَلْ وَاجِبٌ وَأَنَّهُ لَيْسَ مِنَ الْغِيْبَةِ الْمَحْرُومَةِ بَلْ مِنَ الذَّبِّ عَنِ الشَّرِيعَةِ الْمَكْرُومَةِ
6.	باب الكشف عن معاييب رواة الحديث ونقله الاخبار وقول الائمة في ذلك	بَابُ الْكُشْفِ عَنْ مَعَايِبِ رِوَاةِ الْحَدِيثِ وَنَقْلِهِ الْأَخْبَارِ	باب الكشف عن معاييب رواة الحديث ونقله الاخبار وقول الائمة في ذلك	بَابُ الْكُشْفِ عَنْ مَعَايِبِ رِوَاةِ الْحَدِيثِ وَنَقْلِهِ الْأَخْبَارِ وَقَوْلِ الْأُئِمَّةِ فِي ذَلِكَ
7.	باب ما تصح به رواية الرواة بعضهم عن بعض والتنبه علي من غلط في ذلك	بَابُ مَا تَصَحُّحُ بِهِ رِوَايَةُ الرِّوَاةِ بَعْضُهُمْ عَنْ بَعْضٍ	باب ما تصح به رواية الرواة بعضهم عن بعض والتنبه علي من غلط في ذلك	بَابُ مَا تَصَحُّحُ بِهِ رِوَايَةُ الرِّوَاةِ بَعْضُهُمْ عَنْ بَعْضٍ وَالتَّنْبِيْهُ عَلَى مَنْ غَلَطَ فِي ذَلِكَ
8.	-----	بَابُ صِحَّةِ الْإِخْتِيَاظِ بِالْحَدِيثِ الْمُعْتَمَدِ	بَابُ صِحَّةِ الْإِخْتِيَاظِ بِالْحَدِيثِ الْمُعْتَمَدِ	بَابُ صِحَّةِ الْإِخْتِيَاظِ بِالْحَدِيثِ الْمُعْتَمَدِ

Tablo incelendiğinde İbn Hayr, Nevevî, Âmire ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin bâb başlıklarının birbirine çok yakın olduğu görülecektir. Bununla birlikte bâb başlıklarının kullanıldığı yerlerde ve bâb terâciminde bazı farkların olduğu da görülmektedir.

Birinci sırada, İbn Hayr,¹⁰³⁷ Âmire¹⁰³⁸ ve Abdülbâkî'de¹⁰³⁹ (باب وجوب الرواية عن الثقات باب)

(وترك الكذابين) bâb başlığı kullanılmışken, Nevevî'de¹⁰⁴⁰ aynı bâb başlığına eklemelerde

bulunularak (باب وجوب الرواية عن الثقات، وترك الكذابين والتحذير من الكذب على رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم) daha

uzun kurulan bir cümleyle bâb başlığı yazılmıştır.

İkinci sırada gösterilen bâb başlığı Nevevî'de¹⁰⁴¹ (باب تعليل الكذب على رسول الله صلى الله عليه) bâb başlığı kullanılmışken, İbn Hayr nüshasında herhangi bir bâb başlığının konulmadığı

(وسلم) şeklinde geçerken İbn Hayr nüshasında herhangi bir bâb başlığının konulmadığı

görülmektedir.¹⁰⁴² Âmire¹⁰⁴³ ve Abdülbâkî'de¹⁰⁴⁴ (تعليل) kelimesinin yerine (التحذير)

kelimesi kullanılmıştır. Üçüncü sıradaki bâb başlıkları tüm müelliflerde aynıdır.¹⁰⁴⁵

Dördüncü sıradaki bâb başlığı İbn Hayr,¹⁰⁴⁶ Âmire¹⁰⁴⁷ ve Abdülbâkî'de¹⁰⁴⁸ (باب في

باب النهي عن الرواية عن الضعفاء والاحتياط) ise Nevevî'de¹⁰⁴⁹ (باب في النهي عن الرواية عن الضعفاء والاحتياط) şeklinde iken Nevevî'de¹⁰⁴⁹ ise

(باب في ان الاسناد) ve Âmire'de¹⁰⁵¹ (باب في ان الاسناد) şeklinde gösterilmiştir. Beşinci sırada İbn Hayr¹⁰⁵⁰ ve Âmire'de¹⁰⁵¹ (باب في ان الاسناد) şeklinde gösterilmiştir.

¹⁰³⁷ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 305.

¹⁰³⁸ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 6.

¹⁰³⁹ Müslim, *Sahîh*, (M. F. Abdülbâkî), Mukaddime, s. 8.

¹⁰⁴⁰ Nevevî, *Minhâc*, (Müslim Mukaddimesi), c. I, s. 20.

¹⁰⁴¹ Nevevî, *Minhâc*, (Müslim Mukaddimesi), c. I, s. 25.

¹⁰⁴² Dâru't-Ta'sîl baskısında herhangi bir bâb başlığı yer almazken, Fudeyl b. el-Fatımî'nin 12. asırda istinsah ettiği (Melik Abdulaziz Üniversitesi: 213.4 / م . ص) İbn Hayr nüshasında (باب في تحذير من الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم) bâb başlığı yer almaktadır.

¹⁰⁴³ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 7.

¹⁰⁴⁴ Müslim, *Sahîh*, (M. F. Abdülbâkî), Mukaddime, s. 9.

¹⁰⁴⁵ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 308; Nevevî, *Minhâc*, (Müslim Mukaddimesi), c. I, s. 31; Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 8; Müslim, *Sahîh*, (M. F. Abdülbâkî), Mukaddime, s. 10.

¹⁰⁴⁶ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 311.

¹⁰⁴⁷ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 9.

¹⁰⁴⁸ Müslim, *Sahîh*, (M. F. Abdülbâkî), Mukaddime, s. 12.

¹⁰⁴⁹ Nevevî, *Minhâc*, (Müslim Mukaddimesi), c. I, s. 35.

¹⁰⁵⁰ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 315.

¹⁰⁵¹ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 11.

(من الدين) iken Nevevî¹⁰⁵² ve Abdülbâkî¹⁰⁵³ daha uzun cümlelerle bâb başlığı koymuşlardır.

Altıncı sıradaki bâblar bazı kelime farklılıkları olsa da birbirine çok yakındır.¹⁰⁵⁴

Yedinci sırada yer alan (باب ما تصح به رواية الرواة بعضهم عن بعض والتنبيه علي من غلط في ذلك) bâb başlığı İbn Hayr,¹⁰⁵⁵ Âmire¹⁰⁵⁶ ve Abdülbâkî'de¹⁰⁵⁷ aynı iken Nevevî'de¹⁰⁵⁸ (والتنبيه علي من غلط في ذلك) kısmı zikredilmemiştir. Sekizinci sırada İbn Hayr'da herhangi bir bâb başlığı bulunmazken Nevevî, Âmire ve Abdülbâkî'de aynı bâbların konulduğu görülmektedir.¹⁰⁵⁹

Yedinci sıradaki bâb başlığı Nevevî'nin Dâru'l-Ma'rife baskısında yer alırken, Müessesetü Kurtuba¹⁰⁶⁰ ve Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî¹⁰⁶¹ baskılarında böyle bir bâb başlığı yer almamaktadır. Altıncı ve yedinci sırada yer alan bâb başlıklarının Dâru'l-Ma'rife'nin muhakkikleri tarafından konulduğu belirtilmiştir.¹⁰⁶² Bu da Nevevî baskılarında muhakkiklerin tasarrufta bulunduğunu göstermektedir.

Netice itibariyle, Cülûdî nüshasını esas alan Umeriyye (461/1069), El Escorial (559/1164), Princeton (559/1164) ve Köprülü (629/1232) nüshalarında Müslim'in *Mukaddime*'sinde bâb başlıklarının yazılmamış olması, İbn Süfyân nüshasının bâb

¹⁰⁵² Nevevî, *Minhâc*, (Müslim Mukaddimesi), c. I, s. 43.

¹⁰⁵³ Müslim, *Sahîh*, (M. F. Abdülbâkî), Mukaddime, s. 14.

¹⁰⁵⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 318; Nevevî, *Minhâc*, (Müslim Mukaddimesi), c. I, s. 49; Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 12; Müslim, *Sahîh*, (M. F. Abdülbâkî), Mukaddime, s. 16.

¹⁰⁵⁵ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 341.

¹⁰⁵⁶ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 22.

¹⁰⁵⁷ Müslim, *Sahîh*, (M. F. Abdülbâkî), Mukaddime, s. 28.

¹⁰⁵⁸ Nevevî, *Minhâc*, (Müslim Mukaddimesi), c. I, s. 82.

¹⁰⁵⁹ Nevevî, *Minhâc*, (Müslim Mukaddimesi), c. I, s. 88; Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 23; Müslim, *Sahîh*, (M. F. Abdülbâkî), Mukaddime, s. 29.

¹⁰⁶⁰ Bkz. Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Müessesetü Kurtuba, 1994, c. I, s. 94, 182.

¹⁰⁶¹ Bkz. Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut: 1392, c.

¹⁰⁶² Bkz. Nevevî, *Minhâc*, (Müslim Mukaddimesi), c. I, s. 49; 82.

başlıkları olmaksızın çoğaltıldığını göstermektedir. Kalânisî rivâyetini esas alan nüshalarda bâb başlıklarının olması da bu nüshanın tebvîbli olarak istinsah edildiğini ortaya koymaktadır. Nevevî'nin, *Mukaddime*'de, Kalânisî nüshasına yakın bâb başlıklarını koymuş olması ise, onun, bu nüshaya muttali olduğunu ya da bu nüshayı esas alan ve kendisinden önce yazılmış bazı şerh kitaplarındaki bâb başlıklarından istifade etme cihetine gittiğini göstermektedir. Nitekim ileride de değineceğimiz üzere Nevevî, *Muhtasar* adlı eserinde, İbn Mâhân nüshasını esas alarak bâb başlıklarını koyduğunu ifade etmiştir.

3. İbn Süfyân Nüshasında Tebvîb

Hadis alimi ve fakih olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), Müslim'in, kitabını tebvîbli olarak tertip ettiğini, kitabının mübevveb olduğunu ancak bâb başlıklarını, kitabın hacminin büyümemesi veya başka bir sebepten ötürü zikretmediğini söylemektedir.¹⁰⁶³ İsnadı, İbn Süfyân nüshasına dayanan Nevevî (ö. 676/1277)¹⁰⁶⁴ de, Müslim'in, *Sahîh*'i bâblara göre tertip ettiğini ancak kitabın hacminin bâb başlıklarıyla büyümemesi veya başka sebeplere istinaden bâb başlıklarını zikretmediğini ileri sürmüştür. Nevevî, bazı müelliflerin Müslim üzerinde bâb çalışmaları yaptıklarını, bazı bâb çalışmalarının mükemmel olduğunu, bazı çalışmaları da, ya tercemenin ibaresindeki kusur sebebiyle ya da lafızlarındaki kifayetsizlik sebebiyle güzel bulmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁶⁵

İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin iddiasından anlaşılacağı üzere *Sahîh*, fikhî bâblara göre tertip edilmiştir; kitabın hacminin konu başlıklarıyla büyümemesi veya başka bir sebebe binaen teracim zikredilmemiştir. İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin işaret ettiği nüsha İbn Süfyân nüshasıdır ve bu nüsha tebvîbli değildir. Zaten tebvîbli olmadığı için Nevevî

¹⁰⁶³ İbnü's-Salâh, *Sıyâne*, s. 101.

¹⁰⁶⁴ Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 116, 117.

¹⁰⁶⁵ Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 138.

ve diğ er müellifler söz konusu nüshanın bâblarını oluşturma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu nüshayı esas alan çalışmalarda b  b ba lıklarınnn farklılık göstermesi de bunu göstermektedir.

  bn Süfyân rivâyetinin nüshaları arasında da büyük farkların olduğu görülmektedir.   bn  's-Salâh'ın dayandığı C  l  d   rivâyeti gibi bazı nüshalar tebvîbsizdir. Bazı nüshalarda bâblar metnin içerisinde yazılmış bir şekilde iken, bazı nüshalarda ise metnin içerisinde yer almaksızın ha iyeymi  gibi yazılmıştır. Şimdi bu nüshalardan söz edeceğiz:

1. Medine el-Câmiatü'l-  sl  miyye Kütüphanesi'nde ve Umeriyye Kütüphanesi'nde bulunan, ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği bilinmese de semai 461/1069 yılında olan, C  l  d   rivâyetine dayanarak istinsah edilen aynı zamanda Umeriyye nüshası, en eski nüshalardan biridir. Bu nüshada nadir de olsa b  b başlıkları bulunmaktadır.¹⁰⁶⁶

2.  spanya El Escorial Kütüphanesi'nde muhafaza edilen, 559/1164 tarihinde istinsah edilen ve C  l  d   rivâyetine dayanan Abdullah b.   s   el-Murâdî el-   bil   nüshasında, kitâb denen ana başlıklar, genellikle metnin aslındanmış gibi yazılmıştır. Bâb başlıkları ise az olmakla birlikte genellikle sayfa kenarlarında bazen de metin içerisinde metnin aslındanmış gibi yazılmıştır.¹⁰⁶⁷

3. Amerika'da bulunan Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilen ve 559/1164'te  am'da Ahmed b. Abdilv  ris b. Halîfe el-Mağribî tarafından istinsah edilen nüshada, kitâb ve b  b başlıkları bulunmaktadır. Bâb başlıkları nadiren metnin aslındanmış gibi yazılmışsa da genellikle haşiyelerde yer almaktadır.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁶ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta's  l), c. I, s. 240, 248; Bkz. Müslim, *Sahîh Elyazması*, Medine   slam Üniversitesi, Medine, (1000), Umeriye Kütüphanesi, Dımaşk, (9388).

¹⁰⁶⁷ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta's  l), c. I, s. 227. Bkz. Müslim, *Sahîh Elyazması*, (  stinsah: Abdullah b.   s     bn Ubeydillâh el-Murâdî),   spanya, (1007), (269).

¹⁰⁶⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta's  l), c. I, s. 252.

4. Türkiye’de bulunan Köprülü Kütüphanesi’nde muhafaza edilen ve Cülûdî rivâyetine dayanan 629/1232 tarihinde kim tarafından ve nerede istinsah edildiği belirtilmeyen, Şerafüddîn el-Mursî el-Endülüsî rivâyetine dayanan nüshada, kitâb denen ana başlıklar metin içerisinde yer almaktadır. Bâb başlıkları ise çok az olsa bulunmaktadır. Nüshada, daha sonra yazılmak üzere boş bırakılmış, bir bâbın bittiğine diğer bâbın başladığına delalet eden boşluklar bulunmaktadır.¹⁰⁶⁹

5. Muhammed b. Türkî et-Türkî’nin Kütüphanesi’nde bulunan ve 789/1387’de Abdurrahman Garîbşâh b. Ali el-Bağdâdî tarafından istinsah edilen bir nüshada bâb teracimi bazen metnin aslındanmış gibi yazılmıştır. Bâblar, diğer nüshalarda olduğu gibi çoğu zaman sayfa kenarlarında bulunmaktadır.¹⁰⁷⁰

6. Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan bir nüsha, aslı tebvîbsiz olduğu halde daha sonraları bâb teracimi sayfa kenarlarına eklenmiştir. Bu hâşiyeler, 7. yüzyıl yazı özelliği taşıyan Endülüsî hat sanatı özelliği taşımaktadır.¹⁰⁷¹ Yine Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan ve Muhammed b. Ali el-Abderî tarafından 842/1438 tarihinde, bâb başlıkları metnin aslındanmış gibi istinsah edilmiştir.¹⁰⁷²

7. Almanya Münih Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan ve 842/1438’de istinsah edilmiş nüshada kitâb ve bâb başlıkları bazen metnin aslındanmış gibi yazılmış, çoğu zaman ise sayfa kenarlarında yazılmıştır. Nüsha, çok açık ve güzel bir el yazısı ile çoğaltılmıştır.¹⁰⁷³

¹⁰⁶⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru’t-Ta’sîl), c. I, s. 236. Müslim, *Sahîh Elyazması*, Köprülü Kütüphanesi, İst. 629/1232, (366).

¹⁰⁷⁰ Müslim, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Abdurrahman Garîbşâh b. Ali el-Bağdâdî) Muhammed b. Türkî-Et-Türkî Kütüphanesi, Riyad, (?).

¹⁰⁷¹ Müslim, *Sahîh Elyazması*, Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, Fas, (No: 980).

¹⁰⁷² Müslim, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Muhammed b. Ali el-Abderî) Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, Fas, (No: 989).

¹⁰⁷³ Müslim, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Şeyh İslâm b. Şâh İslâm) Münih Üniversitesi Kütüphanesi, Almanya, (BSB-Hss Cod.arab. 118).

En eski nüshalar karşılaştırılarak basılmış olan ve matbu nüshalar içinde en güvenilir nüshalardan biri olan Âmire baskısında bâblar, metnin aslında zikredilmeksizin kitabın kenarında haşiyeymiş gibi yazılmıştır.¹⁰⁷⁴ Müslim üzerine bâb çalışması yapan bir diğer müellif olan Muhammed Fuad Abdalbâki de, tahkikini yaptığı Müslim baskısında bâb başlıklarını metnin aslındanmış gibi yazmıştır.¹⁰⁷⁵

Netice itibariyle yukarıda adı geçen tüm nüshalar, İbn Süfyân rivâyetinin, Cülûdî nüshasına dayanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İbn Süfyân nüshası, tebvîbli ancak tercemeli bir nüsha olmadığı için bâb başlıkları, müstensihler ve şarihler tarafından ya metnin aslına ya da sayfa kenarlarına yazılmıştır.

4. Kalânisî Nüshasında Tebvîb

Mağribliler, İbn Süfyân nüshasının yanında, Ebû Muhammed b. Hüseyin b. Muğîre el-Kalânisî'nin Müslim'den rivâyet ettiği nüshayı da asıl olarak kabul etmektedirler. Bu nüshayı İbn Mâhân, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ el-Aşkar'dan, o da Kalânisî'den rivâyet etmiştir. Bu nüsha günümüze İbn Hayr kanalıyla ulaşmıştır. Hadis, kıraat, Arap dili ve edebiyatı sahalarında iyi yetişen, dikkatli bir okuyucu ve titiz bir araştırmacı olması ile de şöhret kazanmış olan İbn Hayr'ın¹⁰⁷⁶ *Sahîh-i Müslim* nüshası, Müslim'in mevcut en önemli asıl nüshalarından biridir. Şimdi de Kalânisî nüshalarından söz edeceğiz:

1. Fas'taki Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunan bu nüsha İbn Hayr'ın kütüphanesinden bize intikal etmiştir.¹⁰⁷⁷ İbn Hayr nüshası olarak meşhur olan nüsha, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ufeyr el-İşbilî el-Mâlikî (ö. 631/1233-34)

¹⁰⁷⁴ Muhammedi, *Terâcimu Ebvâb-ı Sahîh-i Müslim*, s. 27; Bkz. Mehmet Zihni Efendi, *el-Câmiu's-Sahîh*, Âmire baskısı, İst. 1332.

¹⁰⁷⁵ Bkz. Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Tahkîk: Muhammed Fuad Abdalbâki, Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabîyye, Beyrut, Trs.

¹⁰⁷⁶ Yardım, Ali, "İbn Hayr," D.İ.A. c. XX, s. 37.

¹⁰⁷⁷ Müslim, *Sahîh Elyazması*, (Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ufeyr el-İşbilî el-Mâlikî) Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, (No: 148).

tarafından 573/1178'de Şa'bân ayında istinsah edilmiştir. Nüshasının üzerinde bu nüshanın Gassânî, Kâdî İyâz ve başka âlimlerin nüshaları ile karşılaştırıldığı yazılmaktadır. Nüshanın sayfa kenarlarında nâdir kullanılan kelimelerle bazı lafızların açıklamasına dair faydalı bilgilerin yer aldığı görülmektedir.¹⁰⁷⁸ İbn Hayr'ın bu nüshaya üstün bir gayret ile özen gösterdiği ve onun bu nüshayı Hâfız Ebû Ali el-Ceyânî el-Gassânî'nin nüshasının asıllarına arz ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁷⁹ Ebû Ğudde, İbn Hayr nüshasının, Müslim hakkında bu güne kadar yazılmış en önemli asıl olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸⁰ Söz konusu nüshada bâb başlıkları genellikle metnin aslındanmış gibi metin içerisinde yazılmıştır. Sayfa kenarında yazılmış bâb başlıklarına rastlamak da mümkündür.

2. Muhammed b. Türkî et-Türkî'nin Kütüphanesi'nde bulunan ve üzerinde 581/1186'da vefat eden İbnü'l-Harrât olarak bilinen ve *el-Câmi' beyne's-Sahîheyn ve e'l-Ahkâmü'l-Kübrâ ve's-Suğrâ* adlı eserlerin müellifi Ebû Abdilhak b. Abdirrahmân'dan kiraaten alındığı ve Necmüddîn el-İrâkî tarafından istinsah edildiği yazılan nüsha, İbn Hayr nüshası esas alınarak çoğaltılmıştır. Eksik olan nüsha (باب اوقات الصلاة) bâb başlığı ile başlar (كتاب المناسك) başlığı ile sona erer. Bâb teracimi metnin aslındanmış gibi metin içerisinde yazılmıştır. Ancak çoğu zaman sayfa kenarlarına yazılmıştır.¹⁰⁸¹

3. Fas Karaviyyîn Üniversitesinde bulunan ve Şeyh İmâm Ebû Muhammed Seyyidî Abdulkâdir el-Fâsî tarafından 1183/1770 yılında istinsah edilen bir nüsha, İbn

¹⁰⁷⁸ Kettânî, Abdulhay b. Abdulkebîr, *Fehresü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Meâcim ve'l-Meşîhât ve'l-Müselâât*, Thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, Beyrut: 1982, c. I, s. 385.

¹⁰⁷⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 232.

¹⁰⁸⁰ Ebû Ğudde Abdulfettâh, *Tahkîku İsmeyi's-Sahihayn ve İsmi Câmi't-Tirmizî*, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İlâmiyye, Haleb: 1993, 45.

¹⁰⁸¹ Müslim, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Necmüddîn el-İrâkî) Muhammed b. Türkî-Et-Türkî Kütüphanesi, Riyad, (7782).

Hayr esas alınarak istinsah edilmiş, bâb başlıkları metnin aslındanmış gibi yazılmıştır.¹⁰⁸²

Yine Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan 1156/1743 tarihinde Kâsım b. Ahmed et-Tatvânî tarafından İbn Hayr nüshası esas alınarak dört cilt halinde istinsah edilmiştir. Bâb terâcimi kırmızı mürekkeple ve metnin aslındanmış gibi yazılmıştır.¹⁰⁸³

4. Melik Abdülazîz Üniversitesi kütüphanesinde, İbn Hayr nüshasına dayanan bir Müslim yazması daha bulunmaktadır. Bu nüshayı, Muhammed Fudayl b. El-Fâtımî, h. 1304/1886 tarihinde bitirmiştir. Fas Karâviyyin Üniversitesinde bulunan ve okunaklı olmayan İbn Hayr nüshasının aksine bu nüsha, okunaklı ve kitâb ve bâb başlıkları renkli bir şekilde yazılmış bir nüshadır. Muhammed Fudayl b. el-Fâtımî'nin söz konusu nüshasının birinci cildinde, nüshanın İbn Süfyân nüshasının Cülûdî rivâyetine dayandığı, son sayfasında da İbn Süfyân ve Kalânîsî rivâyetlerine dayanan Gassânî nüshasının asılları ile karşılaştırarak istinsah edildiği yazılmıştır. Keza İbn Hayr, İbn Süfyan¹⁰⁸⁴ ve Kalânîsî¹⁰⁸⁵ rivâyetlerinin her ikisini de rivâyet ettiğini söylemektedir.

İbn Hayr nüshasında bâb başlıkları, metnin aslındanmış gibi metin içerisinde yer almaktadır. İbn Hayr nüshasındaki bâb başlıkları Gassânî, Mâzerî ve Kâdî İyâz'ın eserlerinde Müslim'e atfederek kullandıkları bâb başlıklarına mutabık olarak yazılmıştır.

Gassânî (ö. 498/1105), *Takyîdu 'l-Mühmel ve Temyîzu 'l-Müşkil* ¹⁰⁸⁶, adlı eserinde İbn Süfyân ve Kalânîsî tarikleriyle Müslim'in kendilerine ulaştığından söz etmektedir.¹⁰⁸⁷ Gassânî, adı geçen eserinde zaman zaman iki rivâyet arasındaki farkları ortaya

¹⁰⁸² Müslim, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Şeyh İmâm Ebî Muhammed Seyyidî Abdulkâdir el-Fâsî) Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, (No: 1002).

¹⁰⁸³ Müslim, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Kâsım b. Ahmed et-Tatvânî) Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, (No: 147).

¹⁰⁸⁴ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 85.

¹⁰⁸⁵ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 86.

¹⁰⁸⁶ Ebû Ali el-Gassânî'nin *Sahihayn*'deki yazılışları aynı ancak okunuşları farklı olan ravi isimleri, nisbe, lakap ve künyelerle yanlış anlaşılabilir kelimelere izahat getiren eseridir. Bkz. Kandemir, Yaşar, "Gassânî Ebû Ali," D.İ.A. c. XIII, s. 396.

¹⁰⁸⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s, 763.

koymaktadır. Gassânî'nin her iki tarikle gelen Müslim nüshalarına müttali olduğuna birkaç örnekle açıklık getirelim:

Müslim, *Kitâbü'l-Îmân*'da¹⁰⁸⁸ bir hadisi ele aldıktan sonra senedde adı geçen râvîler hakkında şöyle bir açıklama yapar: “Cerîr'in künyesi Ebû Amr'dır. Ebû Zur'a'nın adı Ubeydullah'tır. Ebû Zur'a'dan Hasan b. Ubeydullah rivâyete bulunmuştur. Ebû Zur'a Kûfe'dendir ve Eşca' kabilesine mensuptur.” İbn Süfyân ve el-Kisâî nüshalarında böyle bir açıklamaya yer verilmemektedir. Müslim'e ait olan bu sözlerin İbn Mâhân rivâyetinde mevcut olduğunu Gassânî haber vermektedir.¹⁰⁸⁹ Bu açıklamalar İbn Hayr¹⁰⁹⁰ nüshasında da yer almaktadır.

Kitâbü'l-Edâhî'de¹⁰⁹¹ ele alınan bir rivâyetten sonra senedde adı geçen râvîler hakkında yaptığı bir değerlendirmede Ebû Ali Gassânî, Cülûdî nüshasında söz konusu rivâyetin senedinde Ebû Katâde'nin isminin ziyade edildiğini; buna mukabil İbn Mâhân rivâyetinde Ebû Katâde'nin isminin zikredilmediğini ve doğrusunun da bu olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁹² Zikredilen rivâyet İbn Hayr nüshasında, Gassânî'nin dile getirdiği gibi, Ebû Katâde'nin adı zikredilmeden geçmektedir.¹⁰⁹³

Müslim, *Kitâbü's-Salât*'da yer alan bir rivâyetin senedi hakkında şöyle demektedir: “(Haddesenâ) Muhammed b. Mihrân, (haddesenâ) el-Velîd b. Müslim, (haddesenâ) el-Evzâî, an Abdeh, enne Umer b. el-Hattâb (r.a) ...”¹⁰⁹⁴ Gassânî, İbnü'l-Hazzâ rivâyetinde Abde'nin söz konusu rivâyeti Abdullah b. Umer'den rivâyet ettiğini

¹⁰⁸⁸ Müslim, *Îmân*, 328.

¹⁰⁸⁹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 768.

¹⁰⁹⁰ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 357.

¹⁰⁹¹ Müslim, *Edâhî*, 33.

¹⁰⁹² Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 892.

¹⁰⁹³ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. V, s. 307.

¹⁰⁹⁴ Müslim, *Salât*, 52.

ancak bunun doğru olmadığını; doğrusunun İbn Mâhân ve Cülûdî'den rivâyet edildiği üzere Abdeh'in Umer b. el-Hattâb'tan hadisi rivâyet etmiş olmasıdır, demektir.¹⁰⁹⁵

Gassânî'nin (ö. 498/1105), *Sahîh*'i İbni Süfyân nüshasının Siczî rivâyetiyle, İbn Mâhân nüshasının İbnü'l-Hazzâ rivâyetlerini¹⁰⁹⁶ almış olması onun hem İbn Süfyân hem de Kalânîsî nüshalarına muttali olduğunu göstermektedir.

Kâdî İyâz (ö. 544/1149) da, Cülûdî nüshasının Kisâî rivâyetine ve İbn Mâhân nüshasının İbnü'l-Hazzâ tarikleriyle gelen rivâyetlerin kendisine ulaştığından söz etmektedir.¹⁰⁹⁷

Kalânîsî nüshasının ravilerinden olan İbn Hayr (ö. 575/1179) nüshası da, Cülûdî ve İbn Mâhân rivâyetlerine dayanmaktadır.¹⁰⁹⁸ Diğer bir ifadeyle, İbn Süfyân'ın Cülûdî nüshasının Abdulğâfir, Râzî¹⁰⁹⁹ ve Siczî¹¹⁰⁰ rivâyetlerinin senedinde ve Kalânîsî rivâyetinin İbn Mâhân nüshasının, İbnü'l-Hazzâ, Ebû Abdillâh el-Bâcî ve Ebu'l-Kâsım Ahmed b. Feth rivâyetlerinin¹¹⁰¹ senedinde İbn Hayr'ın adı yer almaktadır. Müslim nüshalarının tüm rivâyetlerinde İbn Hayr'ın isminin yer alması onun tüm nüshalara muttali olduğunu göstermektedir.

Netice itibariyle İbn Hayr nüshası, Gassânî, Kâdî İyâz ve başka nüshalarla karşılaştırılarak istinsah edilmiş ve bâb başlıklarında bu nüshalardan istifade etmiştir. Kâdî İyâz'ın da hem hocası Mâzerî'den ve hem de Gassânî'den yararlandığı açıktır. Şimdi Gassânî, Kâdî İyâz, İbn Hayr'ın Müslim nüshalarındaki senedlerini çizelge halinde gösterelim:

¹⁰⁹⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 809.

¹⁰⁹⁶ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87.

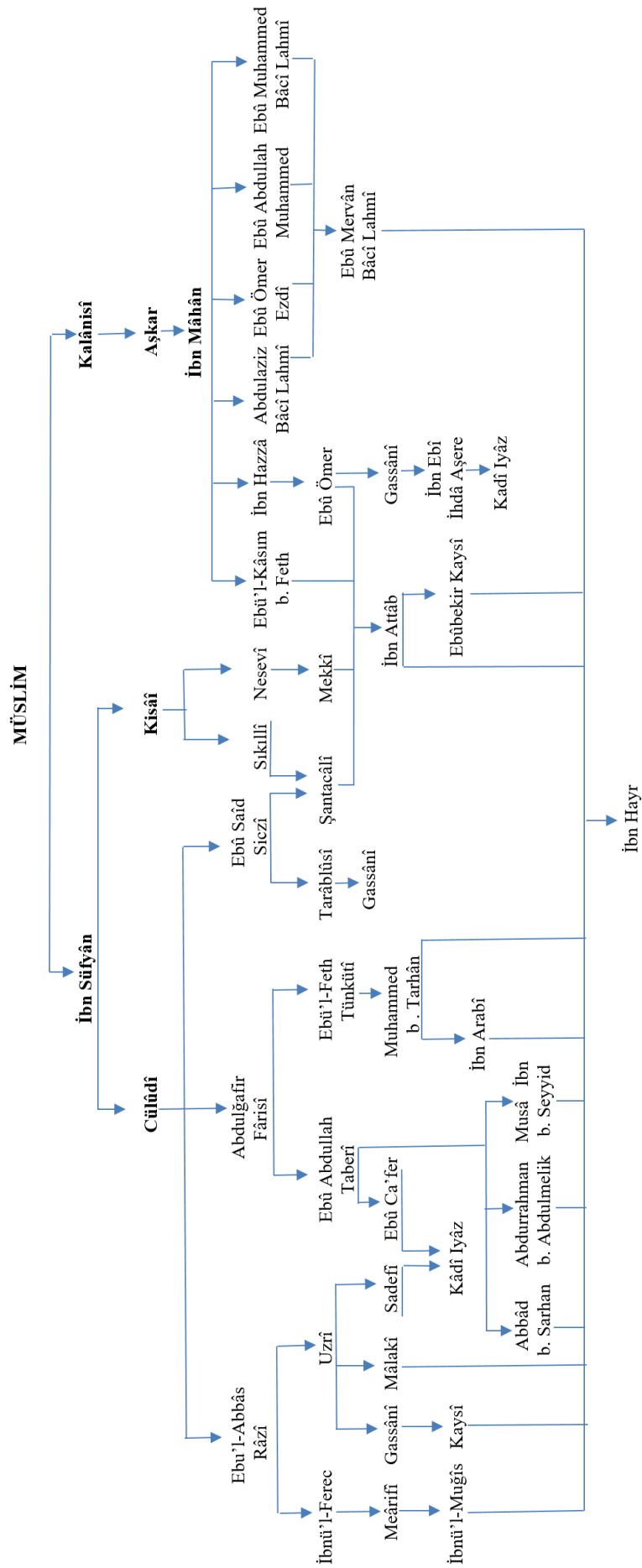
¹⁰⁹⁷ Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. I, s. 77.

¹⁰⁹⁸ Muhammedî, *Terâcimu Ebvâb-ı Sahîh-i Müslim*, s. 34.

¹⁰⁹⁹ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 85.

¹¹⁰⁰ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 86.

¹¹⁰¹ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87.

Yukarıdaki çizelgede de görüldüğü üzere Gassânî, Kâdî İyâz ve İbn Hayr'ın ortak noktası, Müslim'in İbn Süfyân ve Kalânîsî nüshalarının her ikisine de muttali olmalarıdır. İbn Hayr'ın muttali olduğu bir diğer nüsha da tabloda görüldüğü üzere Nevevî'nin Abdulğafır b. Muhammed el-Fârisî nüshasıdır. Abdulğafır'ın üç ravisi vardır. Bunlar, Tünkütî, et-Taberî ve el-Fürâvî'dir. Nevevî, el-Fürâvî'den; İbn Hayr ise, Abdulğafır'ın diğer ravilerden, yani Tünkütî ve et-Taberî tarihiyle gelen nüshalardan rivâyet etmiştir.

Adı geçen müelliflerin, Müslim nüshalarında gösterdikleri bâb başlıkları, ya bir birinin aynı ya da birbirine çok yakındır. Bu da bize adı geçen müelliflerin elinde bulunan nüshalardan birinin tebvîbli olarak istinsah edildiğini göstermektedir. Nüshalar eksik olunca da müellifler yanlarındaki nüshaları birbiri ile karşılaştırarak itmam etmişler ve bâb başlıklarının eksik kalan kısımlarını kendileri tamamlamışlardır. Tebvîbli nüshanın da Kalânîsî nüshası olduğu aşikârdır.

Müslim nüshalarından günümüze kadar gelen en önemlilerinden biri de Türkiye Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan ve 678/1280 yılında Ramazan ayında istinsah edilen Meydûmî (ö. 754/1353) nüshasıdır.¹¹⁰² Bu nüshayı, Nevevî'den (ö. 676/1277) icazetli¹¹⁰³ olan ve Sübkî (ö. 771/1370), İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) gibi bir çok öğrenci yetiştiren Şeyh İmâm Sadruddîn Ebü'l-Feth el-Meydûmî el-Mısırî (ö. 754/1353)¹¹⁰⁴ istinsah etmiştir.¹¹⁰⁵

Meydûmî nüshasında, kitâb ve bâb başlıkları metnin içerisinde metnin aslındanmış gibi yazılmıştır. Bu nüshanın en önemli özelliği ise Cülûdî nüshasına dayanmakla beraber bâb başlıklarının İbn Hayr nüshasıyla birebir mutabık olmasıdır. Bu

¹¹⁰² Müslim, *Sahîh Elyazması*, Nuruosmaniyye Yazma Eser Kütüphanesi, 1185, 1186.

¹¹⁰³ Ebü'l-Meâlî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman, *Dîvânü'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1990, c. IV, s. 203.

¹¹⁰⁴ Sübkî, Ebû Nasr Taceddin Abdulvehhab, *Mu'cemü's-Şüyûh*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 2004, s. 439; İbn Râfî', Ebü'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed es-Sellâmî, *el-Vefeyât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: H. 1402, c. II, s. 655.

¹¹⁰⁵ Nüsha hakkında geniş bilgi için bkz. <http://www.malecso.org/2018/05/21/8496> (Erişim Tarihi: 16.10.2021).

da nüshadaki bâb başlıklarının İbn Hayr nüshasından alınmış olabileceğini gösterir. Şimdi bunun örneklerini tablo halinde sunacağız:

S.No	İbn Hayr (ö. 575/1179) Nüshası	Meydûmî (ö. 754/1353) Nüshası
1.	باب في الايمان والاسلام وذكر القدر وغيره	باب في الايمان والاسلام وذكر القدر وغيره
2.	باب الايمان ما هو وبيان خصاله	باب الايمان ما هو وبيان خصاله
3.	باب الاسلام ما هو وبيان خصاله	باب الاسلام ما هو وبيان خصاله
4.	باب منه	باب منه
5.	باب في بيان الايمان والنبوة وشرائع الدين	باب في بيان الايمان والنبوة وشرائع الدين
6.	باب الامر بعبادة الله و توحيده و شرائع دينه	باب الامر بعبادة الله و توحيده و شرائع دينه
7.	باب من اقتصر على التوحيد و شرائع الدين	باب من اقتصر على التوحيد و شرائع الدين
8.	باب من قام بالايمان والشرائع دجل الجنة	باب من قام على الايمان والشرائع دجل الجنة
9.	باب بني الاسلام علي خمس	باب بني الاسلام علي خمس
10.	باب الامر بالايمان بالله ورسوله وشرائع الدين والدعاء اليه	باب الامر بالايمان بالله ورسوله وشرائع الدين والدعاء اليه

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Meydûmî nüshasındaki bâb başlıkları İbn Hayr nüshasındakilerle aynıdır.

Nuaymî (ö. 927/1521)¹¹⁰⁶ de, İbn Hayr nüshasının bâb başlıklarını, İbn Süfyân nüshasının Cülûdî rivâyetine uyarlamaya çalışmıştır. Müslim nüshalarından biri olan Nuaymî nüshası, Cülûdî rivâyetine dayanmaktadır.¹¹⁰⁷ Nuaymî, Müslim’i, İbn Hayr nüshasından istinsah ettikten sonra *Sahîh*’in bâb başlıklarında, bazı değişiklikler yapmak suretiyle Cülûdî nüshasına uydurmuştur. Nuaymî’nin metninde İbn Hayr nüshasına mufavik bâb başlıklarının bulunması buna delalet etmektedir. Şimdi bunun örneklerini tablo halinde sunalım:

S.No	İbn Hayr (ö. 575/1179) Nüshası	Nuaymî (ö. 927/1521) Nüshası
1.	باب الخمر يتخذ خلا ¹¹⁰⁸	باب اتخاذ الخمر خلا
2.	باب التداوى بالخمر	باب وتحريم التداوي بالخمر
3.	باب الخمر من النخيل والعنب	باب اتخاذ الخمر من النخيل والعنب

¹¹⁰⁶ Adı ve künyesi, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer en-Nuaymî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî’dir. Tarihçi ve muhaddis olan Nuaymî, tarih ve biyografi alanlarında eserler vermiştir. Uzun yıllar Dımaşk’ta müderrislik yapmış olan Nuaymî, “Dımaşk tarihçisi” ve “Ehl-i sünnet şeyhi” olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Tomar, Cengiz, “Nuaymî,” D.İ.A. İst. 2007, c. XXXIII, s. 221.

¹¹⁰⁷ Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selman, *İnâyetü’n-Nuaymî bi Sahîh-i Müslim*, Mecmûatü’l-Mahtûtâtı’l-İslâmiyye, 1440, sayı: 23, 24, s. 114.

¹¹⁰⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru’t-Ta’sîl), c. V, s. 325, 326, 327.

4.	باب النهي ان ينبذ الزبيب والتمر	باب كراهة انتباذ التمر والزبيب
----	---------------------------------	--------------------------------

Nuaymî'nin, muhtemelen, yanında bulunan İbn Asâkir nüshasına uygun düşmesi için bazı değişiklikler yaptığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi, Nuaymî nüshasının orijinal el yazması nüshasında, İbn Hayr nüshasının bâb başlıklarına uygun bâbların bulunması buna delalet etmektedir.¹¹⁰⁹

Şimdi de İbn Süfyân rivâyetinin Cülûdî nüshasını esas alan Umeriyye (461/1069), El Escorial (559/1164), Princeton (559/1164) ve Köprülü (629/1232) nüshalarını ve Nevevî (676/1277) şerhini; Kalânîsî rivâyetinin İbn Mâhân nüshasını esas İbn Hayr nüshasını ve bir çok nüshasının karşılaştırılarak basımı gerçekleştirilen Âmire baskısında (كتاب الايمان) ve (كتاب الجمعة)'da yer alan bâb başlıklarını ele alacağız:

S.	Nüsha/Telifler	Bâb Başlıkları (كتاب الايمان)
1.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	-----
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	باب في ذكر الايمان والاسلام وذكر القدر وغيره ¹¹¹⁰
	İbn Hayr (573/1178) Kalânîsî	باب في الايمان والاسلام وذكر القدر وغيره ¹¹¹¹
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	باب بيان الايمان والاسلام والاحسان ووجوب الايمان ¹¹¹²
	Âmire baskısında (1332)	باب الايمان ما هو وبيان خصله ¹¹¹³
2.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	باب زيادة الايمان ونقصانه
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânîsî	باب ما ذكر في النساء من نقصان العقل والدين ¹¹¹⁴
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	باب بيان نقصان الايمان بنقص الطاعات وبيان اطلاق لفظ الكفر على غير الكفر بالله ككفر النعمة والحقوق ¹¹¹⁵

¹¹⁰⁹ Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan, *Înâyetü'n-Nuaymî bi Sahîh-i Müslim*, s. 120, 121, 122.

¹¹¹⁰ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 351.

¹¹¹¹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 351.

¹¹¹² Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 101.

¹¹¹³ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 30.

¹¹¹⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 422.

¹¹¹⁵ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 253.

	Âmire baskısında (1332)	باب بيان نقصان الايمان بنقص الطاعات وبيان اطلاق لفظ الكفر على غير الكفر بالله ككفر النعمة والحقوق ¹¹¹⁶
3.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	ما جاء في ترك الصلاة
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânisî	من سجد لله فله الجنة ¹¹¹⁷
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	باب بيان اطلاق اسم الكفر علي من ترك الصلاة ¹¹¹⁸
	Âmire (1332)	باب بيان اطلاق اسم الكفر علي من ترك الصلاة ¹¹¹⁹
4.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	باب كراهية النباحة وضرب الحدود وشق الجيوب ¹¹²⁰
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânisî	باب ليس منا من ضرب الحدود و شق الجيوب و دعا بدعوى الجاهلية ¹¹²¹
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	باب تحريم ضرب الحدود و شق الجيوب و الدعاء بدعوى الجاهلية ¹¹²²
	Âmire (1332)	باب تحريم ضرب الحدود و شق الجيوب و الدعاء بدعوى الجاهلية ¹¹²³
5.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	ثلاث لا يكلمهم الله ¹¹²⁴
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânisî	باب ثلاثة لا يكلمهم الله ولا ينظر اليهم ¹¹²⁵
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	باب بيان غلط تحريم اسبال الازار المن والعطية وتنفيق السلعة بالخلف... ¹¹²⁶

¹¹¹⁶ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 61.

¹¹¹⁷ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 423.

¹¹¹⁸ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 257.

¹¹¹⁹ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 61.

¹¹²⁰ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 441.

¹¹²¹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 441.

¹¹²² Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 292.

¹¹²³ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 69.

¹¹²⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 445.

¹¹²⁵ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 445.

¹¹²⁶ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 296.

	Âmire (1332)	باب بيان غلط تحريم اسبال الازار المن والعطية وتنفيق السلعة بالحلل... ¹¹²⁷
6.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	باب فيمن قتل نفسه ¹¹²⁸ باب لا يدخل الجنة الا نفس مسلمة ¹¹²⁹
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânîsî	باب من قتل نفسه بشيء عذب به في النار ¹¹³⁰ باب منه ¹¹³¹
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	باب غلط تحريم قتل الانسان نفسه وان قتل نفسه بشيء عذب به في النار وانه لا يدخل الجنة الا نفس مسلمة ¹¹³²
	Âmire baskısında (1332)	باب غلط تحريم قتل الانسان نفسه وان قتل نفسه بشيء عذب به في النار وانه لا يدخل الجنة الا نفس مسلمة ¹¹³³
7.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	باب كراهية الغلول ¹¹³⁴
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânîsî	باب من غل فهو في النار ¹¹³⁵
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	باب غلط تحريم الغلول وانه لا يدخل الجنة الا المؤمنون ¹¹³⁶
	Âmire baskısında (1332)	باب غلط تحريم الغلول وانه لا يدخل الجنة الا المؤمنون ¹¹³⁷
8.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	بدا الاسلام غربيا ¹¹³⁸
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânîsî	باب بدا الاسلام غربيا وسعود كما بدا وهو يارز الى المسجدين ¹¹³⁹

¹¹²⁷ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 71.

¹¹²⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 447.

¹¹²⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 450.

¹¹³⁰ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 447.

¹¹³¹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 450.

¹¹³² Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 300.

¹¹³³ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 72.

¹¹³⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 453.

¹¹³⁵ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 453.

¹¹³⁶ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 309.

¹¹³⁷ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 75.

¹¹³⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 482.

¹¹³⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 482.

	Nevevî (676/1277) Cûlûdî	باب بيان ان الاسلام بدا غريبا وسيعود غريبا وانه يارز بين المسجدين ¹¹⁴⁰
	Âmire baskısında (1332)	باب بيان ان الاسلام بدا غريبا وسيعود غريبا وانه يارز بين المسجدين ¹¹⁴¹
9.	Umeriyye (461/1069) Cûlûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cûlûdî	ذهاب الشمس ¹¹⁴²
	Princeton (559/1164) Cûlûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cûlûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânîsî	باب طلوع الشمس من مغربها وقوله لا ينفع نفسا إيمانها ¹¹⁴³ باب منه ¹¹⁴⁴
	Nevevî (676/1277) Cûlûdî	باب بيان الزمن الذي لا يقبل فيه الايمان ¹¹⁴⁵
	Âmire baskısında (1332)	باب بيان الزمن الذي لا يقبل فيه الايمان ¹¹⁴⁶
10.	Umeriyye (461/1069) Cûlûdî	-----
	El Escorial (559/1164) Cûlûdî	باب بدء الوحي ¹¹⁴⁷
	Princeton (559/1164) Cûlûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cûlûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânîsî	باب ما بدىء به رسول الله صلى الله عليه وسلم من الوحي ¹¹⁴⁸
	Nevevî (676/1277) Cûlûdî	بدء الوحي الي رسول الله صل الله عليه وسلم ¹¹⁴⁹
	Âmire baskısında (1332)	بدء الوحي الي رسول الله صل الله عليه وسلم ¹¹⁵⁰

Tabloda görüldüğü üzere, Cûlûdî'yi esas alan nüshalarda bâb başlıkları çok az bulunmaktadır. Umeriyye, El Escorial, Princeton ve Köprülü nüshalarında bulunan bâbların çok nadir ve birbirinden farklı oldukları görülmektedir. Birinci örnekte

¹¹⁴⁰ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 352.

¹¹⁴¹ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 89.

¹¹⁴² Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 498.

¹¹⁴³ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 496.

¹¹⁴⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 498.

¹¹⁴⁵ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 370.

¹¹⁴⁶ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 95.

¹¹⁴⁷ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 499.

¹¹⁴⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 499.

¹¹⁴⁹ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 373.

¹¹⁵⁰ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. I, s. 97.

Umeriyye, El Escorial ve Princeton nüshalarında herhangi bir bâb yer almazken Köprülü nüshasında (باب في ذكر الايمان والاسلام وذكر القدر وغيره) bâbı yer almaktadır.

İkinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu örneklerde Umeriyye, Princeton ve Köprülü nüshalarında herhangi bir bâb yer almazken El Escorial nüshasında sırasıyla (باب كراهية النياحة وضرب), (ما جاء في ترك الصلاة), (باب زيادة الايمان ونقصانه), (باب كراهية الغلول), (باب فيمن قتل نفسه), (ثلاث لا يكلمهم الله), (الحدود وشق الجيوب), (ذهاب الشمس), (بدا الاسلام غريبا), (باب بدء الوحي) bâblarına yer verilmektedir.

S.	Nüsha/Telifler	Bâb Başlıkları (كتاب الجمعة)
1.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	باب الغسل يوم الجمعة ¹¹⁵¹
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	-----
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânisî	باب في الجمعة والغسل لها
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	باب وجوب غسل الجمعة على كل بالغ من الرجال ¹¹⁵²
	Âmire baskısında (1332)	باب وجوب غسل الجمعة على كل بالغ من الرجال وبيان ما امروا به ¹¹⁵³
2.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	باب اذا اجتمع عيدان في يوم واحد ¹¹⁵⁴
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	باب اذا اجتمع عيدان في يوم
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânisî	باب اذا اجتمع عيدان
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	-----
	Âmire baskısında (1332)	-----
3.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	باب في العدين ¹¹⁵⁵
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	باب في العدين
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	-----
	İbn Hayr (573/1178) Kalânisî	باب في العدين

¹¹⁵¹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 5.

¹¹⁵² Nevevî, *Minhâc*, c. VI, s. 371.

¹¹⁵³ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. III, s. 3.

¹¹⁵⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 37.

¹¹⁵⁵ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. III, s. 42.

	Nevevî (676/1277) Cülûdî	كتاب صلاة العيدين ¹¹⁵⁶
	Âmire baskısında (1332)	كتاب صلاة العيدين ¹¹⁵⁷
4.	Umeriyye (461/1069) Cülûdî	باب الاستسقاء ¹¹⁵⁸
	El Escorial (559/1164) Cülûdî	باب الاستسقاء
	Princeton (559/1164) Cülûdî	-----
	Köprülü (629/1232) Cülûdî	كتاب الاستسقاء
	İbn Hayr (573/1178) Kalânisî	باب الاستسقاء
	Nevevî (676/1277) Cülûdî	كتاب صلاة الاستسقاء ¹¹⁵⁹
	Âmire baskısında (1332)	كتاب صلاة الاستسقاء ¹¹⁶⁰

Tabloda bulunan (كتاب الجمعة)’da, Princeton nüshasında hiç bâb başlığı yer almazken diğer nüsha ve eserlerde başlıklar bulunmaktadır. Birinci örnekte Umeriyye’de (باب الغسل) bâbı yer almaktadır. Umeriyye ve El Escorial nüshalarında ikinci, üçüncü ve dördüncü örneklerde gösterilen bâb başlıkları birbirinin aynıdır. Üçüncü örnekte, Princeton ve Köprülü nüshalarında, dördüncü örnekte ise sadece Princeton nüshasında bâb başlığı yer almazken, diğer eserlerdeki bâb başlıkları birbirine çok yakındır.

Her iki tabloda sunulan örneklerden de anlaşılacağı üzere İbn Hayr nüshasında yer alan bâblar, diğer nüshalardaki bâb başlıklarıyla bazen uyumlu olarak, genel itibariyle de farklı bir formatta yer almaktadır. Bazı küçük farklar bulunmakla beraber, Nevevî ve Âmire’deki bâblar ise birbirinin aynıdır. Bu da, bir çok nüsha karşılaştırılarak yazılmış bir eser olsa da Âmire’deki bâb başlıklarının Nevevî’den alındığını göstermektedir.

¹¹⁵⁶ Nevevî, *Minhâc*, c. VI, s. 411.

¹¹⁵⁷ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. III, s. 18.

¹¹⁵⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru’t-Ta’sîl), c. III, s. 56.

¹¹⁵⁹ Nevevî, *Minhâc*, c. VI, s. 427.

¹¹⁶⁰ Müslim, *Sahîh*, (Amire), c. III, s. 23.

D. MÜSLİM ÜZERİNE YAZILAN BAZI KİTAPLARDA TEBVÎB

Bu bölümde, İbn Süfyân ve Kalânîsî nüshalarına dayanan bazı çalışmalardaki bâbları inceleyeceğiz. Ayrıca önemine binaen Müslim üzerinde yapılan müstahrec çalışmalarından Ebû Avâne'nin (ö. 316/929) ve Ebû Nuaym el-İsbahânî'nin (ö. 430/1038) eserlerinde yer alan tebvîbâtı gözden geçireceğiz.

Müstahrec¹¹⁶¹ türü eserlerde müstahricin isnadının, istihracını yaptığı kitabın müellifinin verdiği senedlerle ya o kitabın müellifinin hocasından veya daha önceki bir râvide birleşmesi şartı aranmaktadır. Böylece hadisin daha başka isnadlarla da geldiği ve dolayısıyla güvenilir bir rivâyet olduğu ispat edilmiş olur.¹¹⁶²

1. Ebû Avâne'de (ö. 316/929) Tebvîb

230/844-845'te dünyaya gelen ve aslen Nisâburlu olan Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, memleketindeki âlimlerden ders aldıktan sonra Horasan, Irak, İran, Şam, Mısır, Mekke, Medine ve Yemen'e ilmi seyahatler yaptı. Ders aldığı hocaları arasında Müslim b. Haccâc, Ahmed b. Ezher, Ömer b. Şebbe, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, Ebû Zûr'a er-Râzî ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi önemli isimler vardır. Ebû Avâne, kendi isnatlarıyla *Sahîh*'teki rivâyetleri destekleyen *Müsnedü's-Sahîhü'l-Muharrac alâ Sahîh-i Müslim* adlı eserinin bölümlerine bâb başlıkları koymuş, yer yer açıklamalarda bulunmuş ve rivâyetlerde yapılan yanlışları göstermeye çalışmıştır.¹¹⁶³

Ebû Avâne, İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) iki önemli öğrencisi olan İsmail b. Yahyâ el-Müzenî (ö. 264/878) ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'den (ö. 270/884) İmam Şâfiî'nin

¹¹⁶¹ Müstahrec: Sözlükte “çıkarmak” anlamına gelen istihrac kelimesi, terim olarak “bir hadis kitabındaki bütün rivâyetleri bir müellifin kendisine ulaşan başka senedlerle rivâyet etmesi” demektir.¹¹⁶¹ Diğer bir deyişle musannifin, kendinden önce tasnif edilmiş herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisleri, şeyhinden veya daha yukarı şeyhlerden biriyle buluştuğu, kitap sahibinin tarikinden ayrı kendi isnadı ile rivâyet ederek meydana getirdiği hadis kitabına müstahrec denir. (Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 283)

¹¹⁶² Kemal Sandıkçı, “Müstahrec” D.İ.A. İst: 2006, c. XXXII, s. 111.

¹¹⁶³ Uğur, Mücteba, “Ebû Avâne el-İsferâyînî,” D.İ.A. İst. 1994, c. X, s. 100.

eserlerini dinlemiştir. Zehebî (ö. 748/1348),¹¹⁶⁴ Sübkî (ö. 771/1370),¹¹⁶⁵ ve Sehâvî (ö. 902/1497)¹¹⁶⁶ gibi alimlerin ifade ettiğine göre İsferyân'e Şâfiî fıkhnı ve kitaplarını ilk olarak getiren ve orada yayılmasını sağlayan da Ebû Avâne'dir. Şâfiî olan Ebû Avâne, *Mustahrec*'te zaman zaman mezhebinin görüşlerine muvafık teracim kullanmaktadır. Birkaç örnekle bunun izahını yapalım:

Birinci örnek: باب بيان تفسير بدو الصلاح في الثمرة وانه لا يحل (, باب الخطر الثمن حتى يبدو صلاحها واستواؤها)

bâb başlıklarında¹¹⁶⁷ (باب بيان خطر بيع السنبلي حتى يبيض), (بحرز بيعها حتى تطيب ويؤكل منها وعن بيع النخل حتى görüldüğü üzere Ebû Avâne, İmam Şâfiî'nin, meyvesi olgunlaşmıncaya kadar hurmanın ve tanesi beyazlaşıp afetten emin oluncaya kadar da ekinin satışını yasaklayan hadisleri¹¹⁶⁸ gerekçe göstererek, henüz olgunlaşmamış ve kendisinden yararlanılacak durumda olmayan sebze ve meyvenin satışını caiz görmediği mezhep görüşünü¹¹⁶⁹ yansıtan bâb başlıklarını kullanmıştır.

İkinci örnek: Ebu Avâne'nin بيان الحكم في نفقة المرأة على زوجها اذا حبسها عنها والاباحة لها اخذها من ماله (

bâb başlığı, kadının nafakası ile ilgili hükmün beyanı ve kadının, kendisi ve evladı için kocasının izni olmaksızın, örfe göre, onun malından almasının mübahlığına delalet eden Şâfiî'nin fikhî görüşünü yansıtmaktadır.¹¹⁷¹

Bununla birlikte Ebû Avâne'nin, Şâfiî mezhebinin hilafına olan bir takım meselelerde kendi içtihadına dayanarak bazı bâb başlıkları koyduğu da görülmektedir.

¹¹⁶⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 420.

¹¹⁶⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, c. III, s. 487.

¹¹⁶⁶ Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *el-İ'lân bi't-Tevbîh li-men Zemme Ehle't-Târîh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: Trs. s. 190.

¹¹⁶⁷ Ebû Avâne, *el-Muharrac*, c. XII, s. 182, 186, 193.

¹¹⁶⁸ Müslim, *Buyû*, 49-58.

¹¹⁶⁹ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *el-Üm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2009, c. III, s. 57-63.

¹¹⁷⁰ Ebû Avâne, *el-Muharrac*, c. XIV, s. 14.

¹¹⁷¹ Şâfiî, *el-Üm*, c. V, s. 145-148.

باب إيجاب حلق العانة وقص الشارب وتقليم الأظفار وتنف الأباط والتوقيت فيها ومنه الختان والسواك وغسل الأرجم وانتقاص) Örneğin,

الماء¹¹⁷² bâbında etek tıraşı, bıyıkların kısaltılması, tırnakların kesilmesi, koltukaltı tıraşı gibi vücut temizliği ile ilgili meselelerin ve bunların belirli zaman aralıklarında yapılmasının ve sünnet olma, diş temizliği, parmak boğumlarının yıkanması ve suyla istinca etmenin vacipliğine delalet eden fikhî bir bâb başlığı koymuştur. Oysaki İmam Şâfiî, etek ve koltukaltı tıraşı, bıyıkların kısaltılması ve tırnakların kesilmesi gibi kişisel bakımla ilgili bazı meselelerin vacipliğinden söz etmemiş, bilakis sünnet olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷³

Ebû Avâne, (باب وجوب صلاة الكسوف)¹¹⁷⁴ güneş tutulmasından sonra kılınan namazın vacip olduğunu belirten bâb başlığını koymakla sadece Şâfiî'ye değil, cumhura muhalefet etmiştir. Nitekim İbn Hacer, söz konusu namazın, cumhura göre sünnet-i müekkede olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer, Mâlik'in, küsuf namazını Cuma namazı hükmünde gördüğüne dair bir görüşten ve Ebû Hanîfe'nin de bu namazı vacip gördüğüne dair bir nakilden de söz etmektedir.¹¹⁷⁵

Ebû Avâne'nin bazı bâb başlıkları gereksiz bazı tekrarlardan müteşekkildir ve karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bazen bâb başlıklarının hadisin metninden daha uzun olduğu, bazen de bâb başlıklarının, birçok meseleyi ihtiva edecek kadar uzun olduğu görülmektedir.¹¹⁷⁶ En uzun bâb başlığı ise şudur:

باب بيان خروج النبي صلى الله عليه وسلم من بيته بالليل إلى المسجد لصلاة الليل، ورفع صوته في الصلاة، وصلاة أصحابه خلفه بصلاته، والإباحة للإمام أن يحتجر من المسجد حجرة لصلاته فيها، والإباحة للمصلي أن يصلي بصلاة من يحول بينه وبين النظر إليه جدار أو

¹¹⁷² Ebû Avâne, *el-Muharrac*, c. II, s. 266.

¹¹⁷³ Nevevî, *Minhac*, c. III, s. 139-140.

¹¹⁷⁴ Ebû Avâne, *el-Muharrac*, c. VI, s. 413

¹¹⁷⁵ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, c. II, s. 527.

¹¹⁷⁶ Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî, *el-Müsnedü's-Sahîhü'l-Muharrac alâ Sahîh-i Müslim*, (Mukaddimetü Tahkîkik), el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine: 2014, c. I, s. 268.

سترة، وإباحة صلاة التطوع في المسجد بالليل، وأنها في البيت أفضل منها في المسجد، والترغيب في الدوام على صلاة يصلّيها، وأنها، وإن قلت،

أفضل من الصلاة التي لا يداوم عليها صاحبها، وإن كثرت.¹¹⁷⁷

Ebû Avâne'nin, yukarıdaki bâb başlığında sekiz mesele zikredilmektedir ve kanaatimizce sekiz meselenin her biri müstakil bir bâb başlığı olmaya uygundur.¹¹⁷⁸ Bazen de Ebû Avâne, bâbta birçok mesele ele alınmasına rağmen bâb altında tek bir hadis zikretmektedir. Örneğin:

بيان الخبر المبيح لمن يُحكم عليه بحكمٍ فَرَضِي به أَنَّ يَرْتَجِع فيه إذا تَبَيَّن له أَنَّ الحق بخلاف ما حكم عليه، وَأَنَّ الماضي من حكم الحاكم مردود -ولو بعد حين- إذا قضى بخلاف الحق، وَأَنَّ الخبر الواحد والحكم بقوله مقبول، وعلى أَنَّ حكم النبي -صلى الله عليه وسلم- كَلَّه بكتاب

الله عز وجل .¹¹⁷⁹

باب بيان السَّنة في الداخل على الإمام إذا جلس للحكم أن يقف إذا انتهى إلى مجلسه، حتى يأمره الحاكم بالدنو منه أو الجلوس.¹¹⁸⁰

باب بيان الخبر الدال على الإباحة لأمر القوم في السفر أن يأمر من عنده فضل زاد أن يُطعم منه من لا زاد معه، وعلى إباحة

إحضار القوم طعامهم فيخلطونها ويجمعون على أكلها.¹¹⁸¹

Yukarıdaki bâblarda sadece birer hadis yer almaktadır. Ebû Avâne, bâbları bu kadar uzatmasına dair yapılan eleştirileri: “Şayet bâbları kısa tutmuş ve her meseleyi tek bir bâbla ele almış olsaydım, bir hadisten çıkarılacak ayrı ayrı hükümler için tekrara gitmek zorunda kalırdım. Ya da hadisin içerdiği hükümlerden istidlal yapmak için takti’ yapmış olacaktım,” demek suretiyle cevaplamıştır.¹¹⁸²

Ebû Avâne, Müslim için bâb başlıkları koyanların ilklerinden olduğu için son derece önemlidir. Ebû Avâne'nin bâb başlıkları değerlendirildiğinde bunları kendi

¹¹⁷⁷ Ebû Avâne, *el-Muharrac*, c. VIII, s. 269.

¹¹⁷⁸ Ebû Avâne, *a.g.e.* (Mukaddimetü Tahrîkik), c. I, s. 269.

¹¹⁷⁹ Ebû Avâne, *a.g.e.* c. XIV, s.102.

¹¹⁸⁰ Ebû Avâne, *a.g.e.* c. XIV, s.112.

¹¹⁸¹ Ebû Avâne, *a.g.e.* c. XIV, s.132.

¹¹⁸² Ebû Avâne, *a.g.e.* (Mukaddimetü Tahrîkik), c. I, s. 268.

içtihadına göre yaptığı görülmektedir. Ebû Avâne'nin, Müslim'in bâb başlıklarından söz etmemesi onun, *Sahîh*'in tebvîbsiz nüshalarından birini esas alarak eserini yazdığına delalet etmektedir. İlk olarak Müslim için bâb başlıkları koyanlardan biri olarak kabul edilen¹¹⁸³ ve fikhî konuları esas alarak bâb başlıklarını yazan Ebû Avâne'nin bâb başlıkları Gassânî, İbn Hayr, Nevevî ve Âmire nüshasından farklılık arz etmektedir.

2. Dârekutnî'de (ö. 385/995) Tebvîb

Hadis hafızı Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, 357/968 yılında da Şam ve Mısır'a giderek oralarda hem hadis okutmuş, hem de buralardaki âlimlerden faydalanmıştır. “Emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs” lakabıyla anılan Dârekutnî'nin muhaddisler hakkındaki değerlendirmeleri daha sonraki âlimler tarafından kesin hüküm olarak benimsenmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî'ye göre ilelû'l-hadîs, esmâü'r-ricâl gibi ilimler Dârekutnî ile sona ermiştir. Dârekutnî, Buhârî ve Müslim üzerine birçok eser yazmıştır.¹¹⁸⁴

Dârekutnî'nin öğrencisi olan Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî (ö. 401/1011),¹¹⁸⁵ hocasını tenkid etmek ve Müslim'i savunmak için *Cevâbu Ebî Mes'ûd li Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî* adlı eserini kaleme almıştır. Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî, eserinde, Dârekutnî'nin, Müslim'in (وَبَابُ أَيِّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ)¹¹⁸⁶ şeklinde bir bâb başlığına atıfta bulunduğundan söz etmektedir. Bu durumda Müslim'in tebvîbinden söz eden en eski müelliflerden biri Dârekutnî olmaktadır. Bu da onun, Müslim'in mübevveb olan bir nüshasından nakilde bulunduğunu göstermektedir.

¹¹⁸³ Ebû Avâne, *el-Muharrac*, (Mukaddimetü Tahkîkik), I, s. 119.

¹¹⁸⁴ *el-İlzâmât 'ale's-Sahîhayn*: Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'i gibi, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde *Sahîhayn*'da yer almayan yetmiş hadisi toplayan müsned tertibindeki eseridir. *Kitâbü't-Tetebbu'*: Buhârî ve Müslim'de yer alıp da Dârekutnî'nin illeli olduğunu söylediği 218 hadisi ihtiva eden bir cüzdür. (Bkz. Çakan, İsmail Lütfî, “Dârekutnî,” D.İ.A. İslam Ans. İst. 1993, c. VIII, s. 488-490.)

¹¹⁸⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, c. XVI, s. 451.

¹¹⁸⁶ Ebû Mes'ûd, İbrahim ed-Dimeşkî, *Cevâbu Ebî Mes'ûd İbrahim b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dimeşkî li Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî amma Beyyene Ğalata Ebi'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Dâru'l-Fârûk, Thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, Kahire: 2010, s. 93.*

Ancak yaptığımız araştırma neticesinde yukarıda zikredilen Müslim'in koymuş olduğunu düşündüğümüz (وَيْ فِي بَابِ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ) bâb başlığı ile ilgili bilgileri, Dârekutnî'nin eserlerinde bulamadık. Aynı şekilde Ebû Mes'ûd ed-Dîmeşkî'nin eserini tahkik eden İbrahim b. Ali b. Muhammed Âl-Kuleyb de, Dârekutnî'nin *et-Tetebbu'* ve *el-İlel* adlı eserlerinde bulamadığından söz etmektedir.¹¹⁸⁷ Muhtemelen Ebû Mes'ûd ed-Dîmeşkî'nin, Dârekutnî'ye cevap olarak yazdığı eser günümüze ulaşamamıştır.

Dârekutnî'nin atıfta bulunduğu (وَيْ فِي بَابِ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ) bâb başlığının, İbn Hayr nüshasında da geçmesi¹¹⁸⁸ Dârekutnî'nin, Müslim'in bâb başlıklarını zikredildiği bir nüshadan istifade ettiğini göstermektedir. Bu nüshanın Kalânisî nüshası olduğu büyük olasılık kazanmaktadır.

Dârekutnî, Buhârî üzerine de bir cüz' telif etmiştir.¹¹⁸⁹ Bu eser, günümüze kadar intikal etmiş olup basılmıştır. İki eserin de muhtasar olmasının yanı sıra, onlarda zikredilen rivâyetler, Dârekutnî'nin *et-Tetebbu'* adlı eserinde geçmemektedir. Bundan çıkan sonuç, Dârekutnî'nin, bu iki cüz'ü *et-Tetebbu'* adlı eserinden önce telif etmiş olma ihtimalidir.¹¹⁹⁰ Dârekutnî'nin, rivâyetleri daha geniş bir şekilde ele almak için *et-Tetebbu'* adlı eserini kaleme almış olması muhtemeldir.

3. İbn Mencûye (ö. 428/1036)

Hadis hafızı Ebû Bekr Ahmed b. Alî Muhammed İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i Müslim* adlı eserinde *Sahîh-i Müslim*'de yer alan ravileri alfabetik olarak sıralayıp tanıtarak, onların rivâyetlerinin *Sahîh*'in hangi kitâbında yer aldığını belirtir.¹¹⁹¹ İbn

¹¹⁸⁷ Âl-Kuleyb İbrahim b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu'l-Ecvibe*, Dâru'l-Verrâk, Riyad: 1998, s. 283, 284.

¹¹⁸⁸ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 394.

¹¹⁸⁹ Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *el-Cüz'ü fîhi Beyânu Ehâdis-i Evdeahâ el-Buhâriyyu Rahimehullah Kitâbehu's-Sahîha ve Beyyene İlelehâ el-Hâfiz Ebu'l-Hasen Alî bin Umer b. Ahmed b. Mehdi ed-Dârekutnî*, Thk. Sa'd b. Abdillâh b. Abdilazîz Âl-Humed, Dâru's-Sumeyî, Riyad: 2006.

¹¹⁹⁰ Aktaş, Ahmed, *Nuket alâ Cevâbi Ebî Mesûd ed-Dîmeşkî*, Dâru'l-Verrâk, Riyad: Trs. s. 3.

¹¹⁹¹ Bkz. Uluçam, Müjdat, "İbn Mencûye," D.İ.A. İst. 1999, c. XX, s. 177.

Mencûye adı geçen eserinde, Müslim'in bâb başlığına da işaret ederek (فقال مسلم في كتاب الوضوء)
demektedir.¹¹⁹² Bu da onun Müslim'in mübevveb bir nüshasından istifade ettiğini göstermektedir. Eserde, kitâb adları Müslim'e atfedilerek ravilerin hangi bölümde hadis rivâyet ettiklerine yer verir. Bâb başlıklarının kullanılması ise çok azdır. Bu da onun esas aldığı nüshada bâb başlıklarının az da olsa kullanıldığını göstermektedir. Yukarıda ele alınan (كتاب الوضوء) Müslim nüshalarından Cülûdî rivâyetine dayanan El Escorial (559/1164) nüshasında da (كتاب الوضوء) şeklindedir.¹¹⁹³ Diğer nüshalarda ise (كتاب الطهارة) olarak geçmektedir.

İbn Mencûye'nin (باب التيمم) şeklinde söz ettiği bâb başlığı, İbn Hayr nüshasında (باب التيمم وما جاء فيه) şeklinde geçmektedir.¹¹⁹⁴

4. Ebû Nuaym'da (ö. 430/1038) Tebvîb

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî, uzun ömrü boyunca topladığı birçok hadisin âlî isnadına sahip olması sebebiyle takdir toplamış biri olarak bir çok hadis eseri telif etmiş velûd bir şahsiyettir.¹¹⁹⁵ Telif ettiği eserlerden biri de *el-Müsnedü'l-Muharrec alâ Sahîh-i Müslim*'dir. Eserinde Ebû Nuaym'ın, fikhî konular esas alınarak bâb başlıklarını kullandığı görülmektedir. Ebû Nuaym'ın bâb başlıklarının özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür:

Ebû Nuaym'ın bâb tercemeleri, Ebû Avâne'nin bâb tercemelerinin aksine kısadır. Ebû Nuaym, bâb hadislerinin delalet ettiği manayı içerecek şekilde konuyu işlememektedir. Hadislerin ele almış olduğu konuları kısaltarak bâblara

¹¹⁹² İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, c. II, s. 407.

¹¹⁹³ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 5.

¹¹⁹⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 122.

¹¹⁹⁵ Bkz. Türer, Osman, "Ebû Nuaym el-İsfahânî," D.İ.A. İst. 1994, c. X, s. 201-204.

yansıtmaktadır.¹¹⁹⁶ Örneğin Ebû Nuaym, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Enes ve Hz. Aişe'nin rivâyetlerini ele aldığı bâb şu şekildedir: (باب في كراهية الوصال).¹¹⁹⁷

Ebû Nuaym, zaman zaman bâb isimlerini zikretmeksizin, sadece (باب) demekle iktifa eder.¹¹⁹⁸ Örneğin itikâf ile ilgili hadislerin yer aldığı bâbta, başlık zikretmeksizin (باب) demek suretiyle bâb oluşturmuştur.¹¹⁹⁹ Bu yöntemle İbn Hayr nüshasında da bâb başlıklarını bulmak mümkündür.

Ebû Nuaym, eserini, Müslim'in bâb başlıkları yazılı olan bir nüshasını esas alarak yazmıştır. Nitekim kitabının mukaddimesinde Ebû Nuaym şöyle demektedir:

فعمدنا الى الاصول التي خرجها (مسلم) والابواب التي لخصها فتبعنا على كتابه وتراجمه عن شيوخنا كتابا يكون عوضا لمن فاته سماع

كتابه...

“Müslim'in kitabında tahrir etmiş olduğu asıl hadisleri ve telhis ettiği bâbları ortaya koymayı amaçladık. Müslim'i semaen alamamış kişilerin eksikliğini gidermek için hocalarımızdan naklettığımız bir kitapta Müslim'in kitabına ve bâb başlıklarına tabi olduk...”¹²⁰⁰

Bu bilgiler, Müslim için bâb başlıkları koyanların ilklerinden biri olan Ebû Nuaym'ın, Müslim'in mübevveb ve tercemeli bir nüshasından faydalandığını açıkça göstermektedir. İbn Hayr nüshası ile karşılaştırıldığında bariz bir şekilde bâb başlıklarının neredeyse birbirinin aynı olduğu görülecektir. Bununla ilgili açıklamalar ve bâb benzerliğini ortaya koyan açıklamalar tablo halinde ileride sunulacaktır.

¹¹⁹⁶ Ebû Avâne, *e'l-Muharrac*, (Mukaddimetü Tahkîkik), c. I, s. 275.

¹¹⁹⁷ Ebû Nuaym, *el-İsbahânî, el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut: 1996. c. III, s. 177.

¹¹⁹⁸ Ebû Avâne, *Muharrac*, (Mukaddimetü Tahkîkik), c. I, s. 276.

¹¹⁹⁹ Bkz. Ebû Nuaym, *Müstahrec*, c. I, s. 240; c. I, s. 243; c. I, s. 275; c. I, s. 281; c. I, s. 307; c. III, s. 258.

¹²⁰⁰ Ebû Nuaym, *Müstahrec*, c. I, s. 21.

5. Ebû Ali el-Gassânî'de (ö. 498/1105) Tebvîb

Daha önce kendisi hakkında bilgi verdiğimiz, Müslim'in Kalânîsî nüshasının İbn Mâhân rivâyetinin râvîlerinden olan Ebû Ali el-Gassânî, *Sahih*'in bâb başlıklarından söz ederek, kitaplarında çoğu defa (أخرج مسلم) demek suretiyle Müslim'in bâb teraciminin zikredildiği bir nüshasına vurgu yapmaktadır.

Gassânî, *Takyîdu'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil ve et-Tenbih ala'l-Evhâm'i-Vâkiati fî Sahîhi'l-İmâm Müslim* adlı eserlerinde¹²⁰¹ Müslim'in bâb teracimine atıfta bulunmaktadır.

Gassânî, yukarıda ele alınan eserlerinde tüm bâblardan söz etmemekte, yeri geldiğinde atıfta bulunmak suretiyle bâblara işaret etmektedir. İki eserde de Gassânî'nin bâb teracimine atıfta bulunurken aynı bâb başlıklarını verdiği görülmektedir. Şimdi bunları örnekleriyle tablo halinde sunalım:

S.	<i>Takyîdu'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil</i>	<i>et-Tenbih ala'l-Evham'i-Vakiati fî Sahîhi'l-İmami Müslim</i> ¹²⁰²
1.	ما يقال بعد الوضوء ¹²⁰³	ما يقال بعد الوضوء ¹²⁰⁴
2.	المسح على الخفين	المسح على الخفين
3.	المرأة ترى في المنام ما يرى الرجل	المرأة ترى فالنمائم ما يرى الرجال
4.	الغسل من الجنابة	الغسل من الجنابة
5.	المستحاضة	المستحاضة
6.	الوضوء مما مست النار	الوضوء مما مست النار
7.	الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم	الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم
8.	ما يقال بين التكبير والقراءة	ما يقال بين التكبير والقراءة

¹²⁰¹ Gassânî, dört bölümden meydana gelen eserinin birinci bölümünde, Buhârî ve Müslim'deki yazılışları aynı, okunuşları farklı (mü'telif ve muhtelif) râvî isimleri, nisbe, lakap ve künyelerle yanlış anlaşılabilir kelimelere açıklık getirmektedir. Müellif bu bölüme *Takyîdu'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil* adını vermiştir. İkinci bölümde, Buhârî ile Müslim'den rivâyetleri sırasında, ravilerin, senedlerde yaptıkları bazı hataları ihtiva etmektedir. Üçüncü bölümde, Buhârî'deki rivâyet yanlışları zikredilmektedir. Gassânî, ikinci ve üçüncü bölüme *et-Tenbih ala'l-Evhâm'i-Vâkiati fî Sahîhi'l-İmami Müslim* adını vermiştir. Dördüncü bölüm *Sahîhayn*'daki lakaplarla ilgilidir. (Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Gassânî, Ebû Ali," c. XIII, s. 396.) İkinci ve üçüncü bölümler de farklı kitaplar halinde basılmıştır. Bunlar: *et-Tenbih ala'l-Evham'i-Vakiati fî Sahîhi'l-İmami Müslim* ve *et-Tenbih ala'l-Evham'i-Vakiati fî Sahîhi'l-İmami Müslim* dir.

¹²⁰² Gassânî, *et-Tenbih ala'l-Evham'i-Vakiati fî Sahîhi'l-İmami Müslim*, Thk. Dr. Muhammed Ebû'l-Fadl, Vüzaret'ü'l-Evkaf ve's-Şuûn'l-İslâmiyye, Mağrib: 2000.

¹²⁰³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 785, 790, 793, 794, 796, 799, 800, 807, 809.

¹²⁰⁴ Gassânî, *et-Tenbih*, s. 81, 90, 93, 95, 97, 100, 103, 110, 125, 129.

9.	ان المؤمن لا ينجس	إن المؤمن لا ينجس
10.	استفتاح القراءة بالحمد لله رب العالمين	استفتاح القراءة بالحمد لله رب العلمين

Tabloda görüldüğü üzere Gassânî, eserlerinde farklı yerlerde hadislerle istidlal yaptığında aynı bâb başlıklarını yazmaktadır. Müslim’in ravileri arasında bulunan Gassânî’nin *Sahîh*’in nüshasına bizzat kendisinin bâb başlıklarını yerleştirmiş olabileceği ve eserlerinde bâb başlıklarını kullanınca bu nüshaya atıfta bulunarak yazması muhtemeldir. Ancak kendisinden önce Dârekutnî ve Ebû Nuaym gibi müelliflerin, eserlerinde, Müslim’in bazı bâb başlıklarına yer vermesi ve bu başlıkların nerdeyse birbirinin aynısı olması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

6. Mâzerî’de (ö. 536/1141) Tebvîb

Sicilya’nın en önemli Mâlikî âlimlerinden birisi olup aynı zamanda muhaddis olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkîlî, 453/1061 yılında Sicilya’nın Mâzer (Mazara) şehrinde dünyaya gelmiştir. Hayatının büyük bir kısmını Kuzey Afrika’nın Mehdiye (Tunus) şehrinde geçiren Mâzerî, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Lahmî (ö. 478/1085) ve Ebû Muhammed Abdülhamîd b. Muhammed İbnü’s-Sâiğ’den (ö. 486/1093) dersler almıştır. Mâzerî’nin yetiştirmiş olduğu öğrencileri arasında Ebû Bekir İbn Hayr (ö. 575/1179) de vardır. Onun öğrencileri arasında yer alan Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve filozof İbn Rüşd (ö. 595/1198) ise kendisiyle buluşmadan ondan icâzet almıştır.¹²⁰⁵

¹²⁰⁵ Bkz. Kaya, Eyyüp Said, “Mâzerî,” D.İ.A. Ankara: 2003, c. XXVIII, s. 193-195.

Mâzerî'nin *Mu'lim* adlı eseri,¹²⁰⁶ Müslim'in bilinen ve günümüze kadar gelen ilk şerhi olarak kabul edilmektedir.¹²⁰⁷ Telifi, çıkarım ve istinbat üzerine terkiz ettiği için¹²⁰⁸ Mâzerî, hadisleri şerh ederken tertibe dikkat etmemiştir. Mâzerî, eserinde kitâb başlıklarını kullanır, ancak bâb başlıklarını kullanmaz. Bununla birlikte, eserinin birçok yerinde (خرج مسلم في باب...) vb. sigalar kullanmak suretiyle bâb başlıklarının konulmasında Müslim'e işaret etmektedir.

Mâzerî'nin eserinde Müslim'in tahrir ettiği bir rivâyetten sonra yapmış olduğu açıklama konumuz açısından son derece dikkat çekicidir. Söz konusu rivâyet şu şekildedir:

قوله في الحديث: إِنَّ نَاسًا مِنَ الصَّحَابَةِ قَالُوا: إِنَّا نَجِدُ فِي أَنْفُسِنَا مَا يَتَغَاظَمُ أَحَدُنَا أَنْ يَتَكَلَّمَ بِهِ، فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَقَدْ وَجَدْتُمُوهُ؟ قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: ذَلِكَ صَرِيحُ الْإِيمَانِ.

Bazı sahabiler Hz. Peygamber'e gelerek ona şu soruyu sordular: “İçimizden öyle şeyler geçiyor ki, her hangi birimiz onları söylemeyi bile büyük (bir günah) sayıyor. Resulüllâh (sav): “Gerçekten böyle bir (vesveseyi) içinizden geçiriyor musunuz?” diye sordu. Sahabiler: “Evet” dedi. Bunun üzerine Resulüllâh (sav): “İşte sarîh iman budur.” dedi.¹²⁰⁹ Mâzerî bu rivâyeti naklettikten sonra şöyle demektedir:

بُوبَ عَلَى هَذَا الْحَدِيثِ فِي بَعْضِ نَسَخِ كِتَابِ مُسْلِمٍ: "بَابُ الْوَسْوَسةِ مُحْضِ الْإِيمَانِ.

¹²⁰⁶ *el-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*: Mâzerî'nin, Müslim'in *Sahîh*'ini okuttuğu dersler esnasında talebelerin aldığı notlardan oluşan ve onun ilk çalışmalarından biri olduğu kabul edilen eser fikhü'l-hadîs literatürünün en güzel örneklerindendir. Müslim'in bilinen ilk şerhi olan ve onun eksik bıraktığı hususların tamamlanmasına yönelik bir dizi eserin kaleme alınmasına yol açan el-Mu'lim müellifin Eş'arî yönünü de yansıtmaktadır. (Bkz. Kaya, Eyyüp Said, “Mâzerî,” D.İ.A. c. XXVIII, s. 193-195.)

¹²⁰⁷ Mâzerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 189; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, c. I, s. 557; Geniş bilgi için: Çimen, Ali, *Mâzerî, Hayatı, Eserleri ve el-Mu'lim isimli Eser Özelinde Şerhçiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2007.

¹²⁰⁸ Mâzerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 195.

¹²⁰⁹ Müslim, İman, 209.

“Müslim’in kitabının bazı nüshalarında bu hadis için (بَابُ الْوَسْوَسةِ مُحَضِّصُ الْإِيمَانِ)¹²¹⁰ bâbı

açılmıştır.” Bu bâb başlığının, müteahhir nüshalarda zikredilmediği bilakis eski nüshalarda geçtiği aşikârdır.¹²¹¹ Mâzerî’nin bâb başlıklarını kendi içtihadına göre yazdığı iddia edilse de¹²¹² onun yazmış olduğu bâb başlıklarının büyük çoğunlukla Gassânî ile aynı olması bu iddiayı geçersiz kılmaktadır. Diğer bir deyişle Gassânî’nin eserlerinde göstermiş olduğu bâb başlıkları ile Mâzerî’nin bâb başlıkları çoğunlukla nerdeyse aynı lafızlarla yazılmıştır. Bu da bize bâb başlıklarının Gassânî tarafından konulmuş olabileceği fikrini verse de Ebû Nuaym’daki bâb başlıklarının da Gassânî ile aynı olması, onun, başlıkları Müslim’in mübevveb bir nüshasından almış olabileceği kanaatini oluşturmaktadır.

Mâzerî ile Kâdî İyâz’ın tebvîbi aynı olduğundan tekrara düşmemek için Mâzerî ile Gassânî’deki bâb başlıklarının değerlendirilmesi tablo halinde “Kâdî İyâz’da Tebvîb” konusunda değerlendirilecektir.

7. Kâdî İyâz’da (ö. 544/1149) Tebvîb

Mâlikî mezhebinin kadısı ve hadis, fıkıh ve dil âlimi olan Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, Ebû Ali es-Sadeî’den (ö. 514/1120) *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi hadis kitaplarını okudu. *Sahîh-i Müslim*’in tanınmış hocalardan elde ettiği nüshalarına sahip olarak bunları okutmuştur. Birçok öğrenci yetiştiren Kâdî İyâz’ın öğrencileri arasında İbn Hayr da (ö. 575/1149) yer almaktadır.¹²¹³

Kâdî İyâz, Mâzerî’nin, *el-Mu’lim* adlı eserindeki bazı eksiklikleri tamamlamak ve bazı hataları düzeltmek amacıyla ona zeyil mahiyetinde yazdığı *İkmâlü’l-Mu’lim bi-fevâ’id Müslim* adlı eserinde, *Sahîh*’in bazı nüshalarında, bâb başlıklarının varlığından

¹²¹⁰ Mâzerî, *el-Mu’lim*, c. I, s. 313.

¹²¹¹ Muhammedî, *Terâcimu Ebvâb-ı Sahîh-i Müslim*, s. 102.

¹²¹² Muhammedî, *a.g.e.* s. 127.

¹²¹³ Kandemir, M. Yaşar, “Kâdî İyâz,” D.İ.A. İst. 2001, c. XXIV, s. 116-118.

söz etmektedir. *İkmâl*'in muhakkiki, bu bâb başlıklarının, *Sahîh*'in mübevveb olmayan nüshalarını esas alan birçok şârihin gözünden kaçtığını ifade etmektedir. Muhakkik devamla, ilim ehli ve hadis ilimlerinde mütehasıs olanlar, “Müslim kitabını bâblara göre düzenlememiştir, Buhârî bu yönüyle Müslim’e tercih edilir”¹²¹⁴, demekle hata etmişlerdir, demektir.

Müslim’in, kitabına yapmış olduğu bâb başlığına örnek olarak *Kitabü't-Tahâret*’te zikredilen (باب التطيب بعد الغسل من الجنابة) bâbı verilebilir. Muhakkikin mukaddimesinde, Kâdî İyâz’ın: “İşte böylece Müslim *Sahih*’ini tebvîbli olarak düzenlememiştir, diyenlerin iddiası iptal olmuştur,” dediği geçmektedir.¹²¹⁵ Ancak Kâdî İyâz’a atfedilen bu cümleyi, rivâyetin geçtiği yerde bulamadık.¹²¹⁶ Muhakkik, söz konusu cümlelerin dipnotunda (إكمال, لوحة ٧١/١) bilgisine yer vermektedir. Bu da, Kâdî’ya atfedilen cümlelerin *İkmâl*’in başka bir nüshasında geçtiğini göstermektedir.

Kâdî İyâz, Hz. Aîşe rivâyeti için Buhârî’nin (باب مَنْ بَدَأَ بِالْحِلَالِ أَوْ الطَّيِّبِ عِنْدَ الْغُسْلِ)¹²¹⁷ bâbını açtığını buna mukabil Müslim’in de tıpkı Buhârî gibi bu hadis için bâb başlığı oluşturduğunu ve Müslim’in oluşturmuş olduğu bu bâb başlığının (باب التطيب بعد الغسل من الجنابة) olduğunu zikretmiştir.¹²¹⁸ *İkmâl*’u’-*Mu’lim* kitabının tahkikini yapan Yahya İsmail, Kâdî İyâz’ın nakletmiş olduğu bâb başlığının, Nevevî ve diğer Müslim şârihlerinin ulaşamadıkları Müslim’in, bazı mübevveb nüshalarından alınmış olduğunu kaydetmektedir.¹²¹⁹ Bu bâb başlığı olduğu gibi İbn Hayr nüshasında da geçmektedir.¹²²⁰

¹²¹⁴ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, c. I, s. 96.

¹²¹⁵ Kâdî İyâz, *İkmâl*, (Muhakkikin Mukaddimesi), I, 24.

¹²¹⁶ Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. 2, s. 160.

¹²¹⁷ Buhârî, *Ğusl*, 4.

¹²¹⁸ Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. 2, s. 160.

¹²¹⁹ Kâdî İyâz, A.y. 1. (Muhakkik)

¹²²⁰ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 85.

Kâdî İyâz, şerhin başka bir yerinde, rükûdan sonra (اللهم لك الحمد) demenin faziletini dile getiren rivâyet için Buhârî'nin (باب فضل اللهم ربنا لك الحمد)¹²²¹ bâb başlığını koyduğunu, Müslim'de ise (فضل الذكر حين دخول الصلاة) bâb başlığının bulunduğunu söylemektedir. Bu ifadelerden sonra Kâdî İyâz, *Sahîh*'teki teracimin Müslim tarafından konulmadığını vurgulamaktadır.¹²²² Kâdî'nin bu sözü onun, şerhinde Müslim'in tebvîbatı ile ilgilenmediği şeklinde yorumlanmıştır.¹²²³ Kâdî'nin, söz ettiği (فضل الذكر حين دخول الصلاة) bâb başlığı olduğu gibi İbn Hayr nüshasında da geçmektedir.¹²²⁴

Şimdi ise Kâdî İyâz'ın, *İkmâl*'de Müslim'e atfederek söz ettiği bâb başlıklarını ele alacağız. Bâbların çoğu Mâzerî'nin *Mu'lim* adlı eserinde de zikredildiği için tüm başlıkları burada tekrar yazmayacağız. Mâzerî'de geçmediği halde sadece Kâdî İyâz'ın Müslim'e atfettiği bâbları aşağıya aktaracağız:

Namazda imamın yanılması durumunda cemaatte bulunan erkeklerin (Subhanellah diyerek) tesbih getirmesi, kadınların da el çırpması ile ilgili rivâyeti¹²²⁵ şerh ederken Kâdî İyâz, hadis hakkında Müslim'in açmış olduğu bâb başlığına (ذكره مسلم في الباب) işaret etmiştir.¹²²⁶ (التسبيح للرجال والتصفيق للنساء)

Kişinin, dünürlük üzerine dünürlük yapmaması ile ilgili rivâyetin¹²²⁷ şerhinde Kâdî İyâz, (ذكر مسلم في باب لا يخطب على خطبة أخيه)¹²²⁸ demektedir.

Kâdî İyâz, üç günden sonra kurban etlerinin yenmesinin nehyedilmesi ile ilgili

¹²²¹ Buhârî, 125.

¹²²² Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. II, s. 551.

¹²²³ Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Hadis Şerh Literatürü*, İ.F.A.V. İst. 2020, s. 343.

¹²²⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 331.

¹²²⁵ Müslim, es-Salat, 106.

¹²²⁶ Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. 2, s. 332.

¹²²⁷ Müslim, Nikâh, 38.

¹²²⁸ Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. IV, s. 557.

rivâyeti¹²²⁹ değerlendirirken (قال مسلم في أول باب النهي عن أكل لحوم الأضاحي بعد ثلاث)¹²³⁰ demektedir; yüze vurmayı yasaklayan rivâyetin¹²³¹ şerhinde Müslim'in bâb başlığının (وخرجه مسلم بعد هذا بنصه) şeklinde olduğunu dile getirmektedir.¹²³² (في باب خلق آدم

Ayin yarılması ile ilgili rivâyetin¹²³³ şerhinde Kâdî İyâz, Müslim'in (وذكر مسلم في باب)ânşقاق القمر¹²³⁴ bâb başlığı koyduğundan; ateşte pişen yiyecekleri yedikten sonra abdest almayla ilgili rivâyetin¹²³⁵ şerhinde de (وذكر مسلم في باب الوضوء مما مسَّت النار) demek suretiyle tebvîbin¹²³⁶ bizzat Müslim'in koyduğuna işaret etmiştir. Bu bilgiler, Kâdî İyâz'ın tıpkı hocası Mâzerî gibi, Müslim'in mübevveb bir nüshasından istifade ettiğini göstermektedir.

Şimdi de Mâzerî, Kâdî İyâz ve Gassânî'nin eserlerinde Müslim'in *Sahîh*'ine atıfta bulunarak kullandıkları bâb başlıklarını karşılaştıralım. Mâzerî ve Kâdî İyâz'ın bâb başlıkları aynı olduğu için her ikisini bir sütunda birlikte göstereceğiz:

Sıra No:	Gassânî (ö. 498/1105)	Mâzerî (ö. 536/1041) Kadî İyâz (ö. 544/1149)
1.	ما يقال بعد الوضوء ¹²³⁷	ما يقال بعد الوضوء ¹²³⁸
2.	المسح على الخفين ¹²³⁹	المسح على الخفين ¹²⁴⁰
3.	الوضوء مما مست النار ¹²⁴¹	الوضوء مما مست النار ¹²⁴²

¹²²⁹ Müslim, el-Adâhî, 24, 25.

¹²³⁰ Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VI, s. 422.

¹²³¹ Müslim, Birr Sılâ ve'l-Âdâb, 112, 113, 114, 115, 116.

¹²³² Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VIII, s. 91.

¹²³³ Müslim, Sıfatu'l-Kıyâme ve'l-Cenneti ve'n-Nâr, 43, 44.

¹²³⁴ Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VIII, s. 333.

¹²³⁵ Müslim, Hayz, 90.

¹²³⁶ Kadî İyâz, *İkmâl*, c. II, s. 201.

¹²³⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 785; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 81.

¹²³⁸ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 349; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. II, s. 22.

¹²³⁹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 790; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 90.

¹²⁴⁰ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 350; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. II, s. 80.

¹²⁴¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 796; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 100.

¹²⁴² Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 380; Kadî İyâz, *İkmâl*, c. II, s. 201.

4.	ما يقال بين التكبير والقراءة ¹²⁴³	ما يقال بين التكبير والقراءة ¹²⁴⁴
5.	استفتاح القراءة بالحمد لله رب العالمين ¹²⁴⁵	استفتاح القراءة بالحمد لله ¹²⁴⁶
6.	القراءة في الصبح ¹²⁴⁷	القراءة في صلاة الصبح ¹²⁴⁸
7.	التكبير بعد انقضاء الصلاة ¹²⁴⁹	التكبير بعد انقضاء الصلاة ¹²⁵⁰
8.	ما يقال بعد التسليم من الصلاة ¹²⁵¹	ما يقال بعد التسليم من الصلاة ¹²⁵²
9.	ما تقصر فيه الصلاة ¹²⁵³	ما تقصر فيه الصلاة ¹²⁵⁴
10.	صلاة الضحى ¹²⁵⁵	صلاة الضحى ¹²⁵⁶
11.	صلاة النافلة قاعداً ¹²⁵⁷	صلاة النافلة ¹²⁵⁸
12.	الحض على صلاة الليل ¹²⁵⁹	الحض على صلاة الليل ¹²⁶⁰
13.	فضائل القرآن ¹²⁶¹	فضائل القرآن ¹²⁶²
14.	ما جاءك من هذا المال من غير مسألة فخذ ¹²⁶³	ما جاءك من هذا المال من غير مسألة فخذ ¹²⁶⁴
15.	لا تحل الصدقة للنبي صلى الله عليه وسلم ولا لأهله ¹²⁶⁵	لا تحل الصدقة للنبي صلى الله عليه وسلم ولا لأهله ¹²⁶⁶

¹²⁴³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 800; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 110.

¹²⁴⁴ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 424; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. II, s. 550.

¹²⁴⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 809; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 129.

¹²⁴⁶ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 192; Söz konusu bâb Kâdî İyâz'da şöyle ele alınmış (استفتاح الصلاة بالحمد لله رب العالمين) Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. II, s. 289.

¹²⁴⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 811; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 133.

¹²⁴⁸ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 399; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. II, s. 374.

¹²⁴⁹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 815; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 143.

¹²⁵⁰ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 423; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. II, s. 534.

¹²⁵¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 816; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 144.

¹²⁵² Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 423.

¹²⁵³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 818; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 146.

¹²⁵⁴ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 444.

¹²⁵⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 822; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 149.

¹²⁵⁶ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 450; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. III, s. 52.

¹²⁵⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 822.

¹²⁵⁸ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 451.

¹²⁵⁹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 823; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 151;

¹²⁶⁰ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 456; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. III, s. 140.

¹²⁶¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 825; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 153.

¹²⁶² Mazerî, *el-Mu'lim*, c. I, s. 461.

¹²⁶³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 833; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 161.

¹²⁶⁴ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 28.

¹²⁶⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 834; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 165.

¹²⁶⁶ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 40.

16.	صفة الفجر الذي يحرم الأكل ¹²⁶⁷	صفة الفجر الذي يحرم الأكل ¹²⁶⁸
17.	صيام أيام التشريق ¹²⁶⁹	صيام أيام التشريق ¹²⁷⁰
18.	المبيت بمكة ليالي منى ¹²⁷¹	المبيت بمكة ليالي منى ¹²⁷²
19.	متعة النساء ¹²⁷³	متعة النساء ¹²⁷⁴
20.	العزل ¹²⁷⁵	اعتزال النبي صلى الله عليه وسلم نساءه ¹²⁷⁶
21.	المزارعة ¹²⁷⁷	المزارعة ¹²⁷⁸
22.	إنظار المعسر والتجاوز عن الموسر ¹²⁷⁹	إنظار المعسر والتجاوز عن الموسر ¹²⁸⁰
23.	أكل الربا ¹²⁸¹	أكل الربا ¹²⁸²
24.	الشفعة ¹²⁸³	الشفعة ¹²⁸⁴
25.	لكل غادر لواء يوم القيامة ¹²⁸⁵	لكل غادر لواء يوم القيامة ¹²⁸⁶
26.	قصة أهل الطائف ¹²⁸⁷	قصة أهل الطائف ¹²⁸⁸
27.	غزوة احد ¹²⁸⁹	غزوة احد ¹²⁹⁰

¹²⁶⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 836; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 165.

¹²⁶⁸ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 46.

¹²⁶⁹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 838; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 168.

¹²⁷⁰ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 58.

¹²⁷¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 841.

¹²⁷² Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 100; Söz konusu bâb Kâdî İyâz'da şöyle ele alınmış (خرج مسلم المبيت بمنى) Bkz.

Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. IV, s. 396.

¹²⁷³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 849; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 188.

¹²⁷⁴ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 131.

¹²⁷⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 852.

¹²⁷⁶ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 201.

¹²⁷⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 861; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 201.

¹²⁷⁸ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 276.

¹²⁷⁹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 866; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 217.

¹²⁸⁰ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 284; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. V, s. 229.

¹²⁸¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 867; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 219.

¹²⁸² Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 305; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. V, s. 283.

¹²⁸³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 868.

¹²⁸⁴ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. II, s. 330.

¹²⁸⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 875; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 231.

¹²⁸⁶ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 6.

¹²⁸⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 877; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 237.

¹²⁸⁸ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 24.

¹²⁸⁹ Gassânî, *et-Tenbih*, s. 239.

¹²⁹⁰ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 25.

28.	غزوة خيبر ¹²⁹¹	غزوة خيبر ¹²⁹²
29.	عدد غزوات رسول الله ¹²⁹³	عدد غزوات النبي ¹²⁹⁴
30.	كراهية الإمارة ¹²⁹⁵	كراهية الإمارة ¹²⁹⁶
31.	فضل الشهداء ¹²⁹⁷	فضل الشهداء ¹²⁹⁸
32.	المسابقة بين الخيل ¹²⁹⁹	المسابقة بين الخيل ¹³⁰⁰
33.	غُدُوَّةٌ في سبيل الله أو رُوحة ¹³⁰¹	لَعْدُوَّةٌ في سبيل الله أو رُوحة ¹³⁰²
34.	الانتعال ¹³⁰³	الانتعال ¹³⁰⁴
35.	الاستلقاء في المسجد ¹³⁰⁵	الاستلقاء في المسجد ¹³⁰⁶
36.	كراهية الصور ¹³⁰⁷	كراهية الصور ¹³⁰⁸
37.	تسمية المولود ¹³⁰⁹	تسمية المولود ¹³¹⁰
38.	الشعر والإنشاد ¹³¹¹	الشعر والإنشاد ¹³¹²
39.	قتل الحيات والوزغ ¹³¹³	قتل الوزغ ¹³¹⁴

¹²⁹¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 880; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 242.

¹²⁹² Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 49; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VI, s. 184.

¹²⁹³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 882; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 245.

¹²⁹⁴ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 50.

¹²⁹⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 883; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 246.

¹²⁹⁶ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 55.

¹²⁹⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 885; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 252.

¹²⁹⁸ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 58; Söz konusu bâb Kâdî İyâz'da şöyle ele alınmış (خرج مسلم في فضل الشهيد) Bkz.

Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VI, s. 297.

¹²⁹⁹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 886; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 254.

¹³⁰⁰ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 57.

¹³⁰¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 887; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 257.

¹³⁰² Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 62.

¹³⁰³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 901; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 281.

¹³⁰⁴ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 132.

¹³⁰⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 903; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 282.

¹³⁰⁶ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 134; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VI, s. 621.

¹³⁰⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 904; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 284.

¹³⁰⁸ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 136.

¹³⁰⁹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 905; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 286.

¹³¹⁰ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 145.

¹³¹¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 906.

¹³¹² Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 195.

¹³¹³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 907.

¹³¹⁴ Mazerî, *el-Mu'lim*, c. III, s. 191.

40.	النهي عن الجلوس في الطرقات ¹³¹⁵	النهي عن الجلوس في الطرقات ¹³¹⁶
41.	فضل سعد بن أبي وقاص ¹³¹⁷	فضائل سعد رضي الله عنه ¹³¹⁸
42.	فضل عبد الله بن عمرو بن حرام ¹³¹⁹	فضائل عبد الله بن عمرو بن حرام ¹³²⁰
43.	فضل جرير بن عبد الله ¹³²¹	فضائل جرير بن عبد الله البجلي ¹³²²
44.	مثل المؤمن مثل النخلة ¹³²³	مثل المؤمن مثل النخلة ¹³²⁴
45.	صفة الجنة ¹³²⁵	صفة الجنة ¹³²⁶
46.	صفة النار	صفة النار ¹³²⁷
47.	قول رسول الله صلى الله عليه وسلم لقتلى بدرٍ هل وجدتم ما وعد ربكم حقاً ¹³²⁸	قول رسول الله صلى الله عليه وسلم لقتلى بدرٍ فهل وجدتم ما وعد ربكم حقاً ¹³²⁹
48.	إذا تواجه المسلمان بسيفيهما ¹³³⁰	إذا تواجه المسلمان بسيفيهما ¹³³¹
49.	قصة ابن صياد الدجال ¹³³²	قصة ابن صياد الدجال ¹³³³

Tabloda görüldüğü üzere bazı küçük eklemeler olsa da Gassânî’de geçen bâb başlıkları ile Mâzerî ve Kâdî İyâz’daki bâb başlıkları birbirinin aynısıdır. Bu farklar sadece birkaç yerde geçmektedir. Örneğin Gassânî’de (القراءة في الصبح) şeklinde geçmekteyken Mâzerî ve Kâdî İyâz’da (الصلاة في صلاة الصبح) şeklinde kelimesinin ziyade

¹³¹⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 910.

¹³¹⁶ Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 151.

¹³¹⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 913.

¹³¹⁸ Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 248; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VII, s. 421.

¹³¹⁹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 914.

¹³²⁰ Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 273.

¹³²¹ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 915.

¹³²² Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 273; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VII, s. 514.

¹³²³ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 925.

¹³²⁴ Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 355; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VIII, s. 348.

¹³²⁵ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 926.

¹³²⁶ Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 356.

¹³²⁷ Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 357; Kâdî İyâz, *İkmâl*, c. VIII, s. 375.

¹³²⁸ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 928.

¹³²⁹ Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 368.

¹³³⁰ Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 929.

¹³³¹ Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 368.

¹³³² Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 933.

¹³³³ Mazerî, *el-Mu’lim*, c. III, s. 375.

edilmesiyle zikredilmektedir. Gassânî'deki (صلاة النافلة قاعدة) bâbı, Mâzerî ve Kâdî İyâz'da (صلاة النافلة) şeklinde (قاعدة) kelimesinin sakıt olmasıyla yazılmıştır. Gassânî'deki (العزل) bâbı genel ifade tarzıyla mutlak olarak konulmuşken, Mâzerî ve Kâdî İyâz'da (اعتزال النبي صلى الله عليه وسلم نساءه) bâbı takyid edilerek Hz. Peygamber'e nisbet edilerek geçmektedir. Gassânî'de (قتل الحيات والوزغ) bâbı, Mâzerî ve Kâdî İyâz'da (الحيات) kelimesi hazfedilerek (قتل الوزغ) şeklinde yazılmıştır. Örneklerde ele aldığımız değişiklikler dışında iki eser arasında başka farklar yoktur. Buradan hareketle Gassânî, Mâzerî ve Kâdî İyâz'ın aynı nüshadan istifade ettikleri ve bu nüshada da bâb başlıklarının bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır.

8. İbn Hayr'da (ö. 575/1179) Tebvîb

Hadis hâfızı, kıraat ve Arap dili âlimi Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, 502/1109 yılında İşbîliye'de doğdu. İbn Hayr, İşbîliye'deki âlimlerden ders alarak ilim dünyasıyla tanışmış oldu; daha sonra Bâce, Kurtuba, Meriye, İşbil ve Cezîretü'l-Hadrâ gibi ilim ve kültür merkezlerine seyahatler yaparak tanınmış âlimlerle görüştü ve kendilerinden semâ, icâzet, münâvele ve mükâtebe yoluyla desler aldı. Birçok hocadan istifade eden İbn Hayr'ın en önemli hocaları arasında Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Kâdî İyâz ve Mâzerî vardır. 573/1177 yılında Kurtuba Ulu Cami imamlığına tayin edilen İbn Hayr, 575/1179 tarihinde Kurtuba'da vefat etti.¹³³⁴

İbn Hayr nüshası Gassânî, Kâdî İyâz ve başka âlimlerin nüshaları ile karşılaştırılarak yazılmıştır.¹³³⁵ Bu nüsha aynı zamanda, Cülûdî ve İbn Mâhân rivâyetlerine dayanmaktadır.¹³³⁶ Bu da İbn Hayr nüshasının kendisine ulaşan tüm nüshalardan istifade ederek *Sahîh*'e bâb başlıklarını koyduğunu göstermektedir. Diğer bir

¹³³⁴ Yardım, Ali, "İbn Hayr," D.İ.A. İst. 1999, c. XX, s. 36-37.

¹³³⁵ Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris*, c. I, s. 385.

¹³³⁶ Muhammedî, *Terâcimu Ebvâb-ı Sahîh-i Müslim*, s. 34.

ifadeyle onun, nüshasında kullanmış olduğu bâb başlıklarının kendisinden önce Müslim üzerine yazılmış olan eserlerde kullanılan tebvîblere mutabık olması, bu eserlere bağlı olduğunu gösterir. Ancak bu eserlerde geçmeyen bâb başlıklarını da yazmış olması ve Müslim'in muradını yansıtmayan başlıklar koymuş olması muhtemeldir. Örneğin (باب منه) bâb başlığını ne Mâzerî ne Kâdî İyâz ne Nevevî kullanmıştır. Ebû Nuaym'ın ise sadece bir yerde kullandığını tespit edebildik.¹³³⁷

Müslim, *Mukaddime*'de, sıdk ve setr ehli râvîler olmakla birlikte kizb ve fisk, kesretü'l-galat ya da fuhşü'l-hata' gibi şeylerle ile itham edilmesi sebebiyle terk ve münker sınırına ulaşmamış ravilerden biri olarak gösterdiği ikinci tabakada yer alan Leys b. Ebî Süleym'in¹³³⁸ rivâyeti, İbn Hayr nüshasında, tıpkı Müslim'in belirttiği (باب النهي عن) bâbında şahit/mütabi olarak zikredilmiştir.¹³³⁹

Nevevî'nin kaydettiğine göre, Müslim'in şahit olarak rivâyetlerini kullandığı kişiler arasında Matar el-Verrâk, ve Nu'mân b. Râşid'in isimleri geçmektedir.¹³⁴⁰ İbn Hayr, Matar el-Verrâk'a ait bir rivâyeti asıl olarak göstermiştir. İbn Hayr, Matar'ın rivâyetini şahit olarak yazması gerekirken (باب كراء الارض بما يخرج منها) bâbında ilk sırada ele alarak asl olarak zikretmiştir.¹³⁴¹ İbn Hayr, en-Nu'mân b. Râşid'e ait olan rivâyeti ise şahit/mütabi olarak (باب في قوله تعالى نساؤكم حرث لكم) bâbında nakletmiştir.¹³⁴²

Yukarıdaki bilgilerden hareketle İbn Hayr'ın, önce asıl sonra şahit/mütabi hadisleri rivâyet etme şeklindeki Müslim'in usulüne bağlı kaldığı, ancak bazen bu usulden ayrıldığı söylenebilir.

¹³³⁷ Ebû Nuaym, *el-Müstahrec*, c. II, s. 208.

¹³³⁸ Müslim, *Mukaddime*, 10.

¹³³⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. V, s. 424.

¹³⁴⁰ Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin *Mukaddimesi*) s. 143.

¹³⁴¹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. IV, s. 224.

¹³⁴² Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. IV, s. 60.

9. Kurtubî'de (ö. 656/1258) Tebvîb

Endülüslü muhaddis ve Mâlikî fikhının en önemli temsilcileri arasında yer alan Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubî, 578/1182 tarihinde Kurtuba'da doğmuştur. İbnü'l-Müzeppen künyesiyle de anılan Kurtubî, Fas, Sebte, Mekke, Medine, Kudüs, Mısır ve İskenderiye'ye giderek buralarda pek çok âlimden istifade etmiş, daha sonraları ise İskenderiye'ye yerleşerek öğretimle meşgul olmuştur. Birçok öğrenci yetiştiren Kurtubî, 4 Zilkade 656'da (2 Kasım 1258) İskenderiye'de vefat etmiştir.

Kurtubî, önce, sened ve mükerrer hadislerin alınmadığı ve bir ihtisar çalışması olan *Telhîsu Sahîhi Müslim* eserini yazmış, daha sonraları bu eserini şerhettiği *el-Müfhim* adlı eserini telif etmiştir.¹³⁴³ Kurtubî'nin, eserini yazarken güttüğü amacının Müslim'i ezberlemek ve fikh etmek isteyenlere kolaylık sağlamak olduğu belirtilmiştir. Bundan mütevellid Kurtubî, Müslim şerhinde kısa ve öz bâb unvanları oluşturmuştur.¹³⁴⁴ Örneğin (باب التحييد والتأمين),¹³⁴⁵ (باب الصلاة على النبي),¹³⁴⁶ (باب التحييد والتأمين)¹³⁴⁷ gibi.

Kurtubî'nin, bâb ünvanlarını, kısa ve öz koymakla Ebû Nuaym'ın *el-Müstahrec*'inden etkilendiği görülmektedir.¹³⁴⁸ Şimdi bunun örneklerini tablo şeklinde gösterelim:

¹³⁴³ Topaloğlu, Nuri, "Kurtubî, Ahmed b. Ömer," D.İ.A. Ankara: 2002, c. XXVI, s. 454-455.

¹³⁴⁴ Kurtubî, Ebu'l-Abbas Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim limâ Eşkele min Talhîsi Kitab-i Müslim*, Dâru İbni Kesîr, Beyrut: 1996, c. I, s. 14.

¹³⁴⁵ Kurtubî, *el-Müfhim*, c. II, s. 34.

¹³⁴⁶ Kurtubî, *a.g.e.* c. II, s. 40.

¹³⁴⁷ Kurtubî, *a.g.e.* c. II, s. 44.

¹³⁴⁸ Sa'd b. Abdillâh Âl-Humeyd, *Menâhicu'l-Muhaddisîn*, Daru'l-Ulumi's-Sünne, 1. Baskı. Riyad: 1999, s. 40.

S.No	Ebû Nuaym (ö. 430/1038)	Kurtubî (ö. 656/1258)
1.	بَابُ بُنَى الْإِسْلَامِ عَلَى خَمْسٍ ¹³⁴⁹	بَابُ مَبَانِي الْإِسْلَامِ ¹³⁵⁰
2.	بَابُ مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ	بَابُ مَنْ لَقِيَ اللَّهَ تَعَالَى عَالِمًا بِهِ، دَخَلَ الْجَنَّةَ
3.	بَابُ ذَاقِ طَعْمِ الْإِيمَانِ مَنْ يَرْضَى بِاللَّهِ رَبًّا	بَابُ مَنْ يَذُوقُ طَعْمَ الْإِيمَانِ وَخَلَائِقَهُ
4.	بَابُ الْحَيَاءِ وَأَنَّهُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ	بَابُ الْإِيمَانِ شُعْبٌ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنْهَا
5.	بَابُ الْإِيمَانِ يَمَانٍ وَالْجَمْعُ فِي أَهْلِ الْمَشْرِقِ	بَابُ الْإِيمَانِ يَمَانٍ وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَّةٌ
6.	بَابُ مَا ذَكَرَهُ فِي صِفَةِ الْوُضُوءِ	بَابُ فِي صِفَةِ الْوُضُوءِ
7.	بَابُ الْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ	بَابُ الْأَمْرِ بِالْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارَ وَنَسَخَهُ
8.	بَابُ فِي رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي الصَّلَاةِ	بَابُ رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي الصَّلَاةِ، وَمَتَى يَرْفَعُهُمَا؟ وَإِلَى أَيْنَ؟
9.	بَابُ التَّغَلُّسِ بِالْفَجْرِ	بَابُ التَّغَلُّسِ بِصَلَاةِ الصَّبْحِ
10.	بَابُ ذِكْرِ فِي فَضْلِ شَهْرِ رَمَضَانَ	بَابُ فَضْلِ شَهْرِ رَمَضَانَ وَالصُّومِ وَالْفِطْرِ لِرُؤْيَا الْهَلَالِ
11.	بَابُ مَا يَجْتَنِبُ الْمُحْرِمُ مِنَ الثِّيَابِ	بَابُ مَا يَجْتَنِبُهُ الْمُحْرِمُ مِنَ الْبِلَاسِ وَالطَّبِيبِ
12.	بَابُ التَّرَغِيبِ فِي النِّكَاحِ	بَابُ التَّرَغِيبِ فِي النِّكَاحِ وَكَرَاهِيَةِ التَّبَتُّلِ
13.	بَابُ قَوْلِهِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ	بَابُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ

Tablodan da anlaşıldığı üzere Kurtubî, bâb tercihleri konusunda Ebû Nuaym'dan etkilenmiştir. Kurtubî'de bâblar, Ebû Nuaym'da olduğu gibi kısa ve öz bir şekilde yazıldığı gibi nerdeyse aynı ifade tarzıyla yazılmış bâbların olduğu görülmektedir. Örneğin, Ebû Nuaym koymuş olduğu bâb başlığı (بَابُ بُنَى الْإِسْلَامِ عَلَى خَمْسٍ) iken aynı anlama gelen bazı değişiklikler yapan Kurtubî (بَابُ مَبَانِي الْإِسْلَامِ) başlığını koymuştur. Bir diğer örnekte Ebû Nuaym'ın emir veya vücut ifade etmeyen (بَابُ الْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ) bâb başlığına mukabil Kurtubî, emir ve nesih gibi fikhî terimlerin yer aldığı (بَابُ الْأَمْرِ بِالْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارَ) bâb başlığını koymuştur.

Kurtubî'nin bâb başlıklarını Ebû Nuaym'dan almış olmasından, onun, şerhindeki bâbları koyarken, Müslim'in mübevveb nüshasına ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

¹³⁴⁹ Ebû Nuaym, *el-Müstahrec*, c. I, s. 109, 120, 126, 127, 137, 291, 392; c. II, s. 12, 239; c. III, s. 145, 263; IV, s. 63, 155

¹³⁵⁰ Kurtubî, *el-Müfhim*, c. I, s. 168, 196, 210, 216, 236, 480, 603; c. II, s. 18, 269; c. III, s. 235, 255; c. IV, s. 80, 246.

10. Nevevî'de (ö. 676/1277) Tebvîb

Muhaddis ve fakîh olan Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, 631 (1234) yılında Suriye'nin güneyindeki Havran bölgesinde bulunan Nevâ köyünde doğar. Hiç evlenmediği halde, adı Yahyâ olanların genellikle yaptığı gibi Ebû Zekerıyyâ künyesini alır. Çeşitli medreselerde hocalık yapan Nevevî, 665 (1267) yılında Eşrefiyye Dârü'l-hadis şeyhliğine getirilir ve vefat edinceye kadar bu görevini sürdürür. Nevevî, Kudüs'ü ziyaretinden sonra, köyüne gelir ve 24 Receb 676'da (21 Aralık 1277) Nevâ'da vefat eder.¹³⁵¹

Nevevî'nin (ö. 676/1277) Müslim isnadı şu şekildedir: Ebû İshak İbrahim b. Ebî Hafs Ömer b. Mudar el-Vâsitî, Ebu'l-Kâsım Ebubekr Ebu'l-Feth Mansûr b. Abdilmün'im el-Feravî, Ebû Abdillâh Muhammed b. El-Fadl el-Faravî, Ebu'l-Hüseyin Abdilgâfir el-Fârisî, Ahmed Muhammed b. İsâ el-Cülûdî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Süfyan, Müslim b. Haccâc.¹³⁵²

Nevevî'nin, Müslim üzerine yaptığı iki çalışmasının değerlendirmesini ele alacağız. Birincisi *Minhâc* adlı şerh çalışması, ikincisi ise *Muhtasar* adlı Müslim'i ihtisar ettiği eseri.

10.1. *Minhâc*'taki Bâb Başlıkları:

Hadis, fıkıh, Kur'an ilimleri ve belâğata dair birçok eser yazan Nevevî'nin hadis alanındaki en önemli eseri *Minhâc*'tır. Bu eser aynı zamanda Müslim şerhlerinin en önemlilerinden birisidir. Bu telifin dikkate değer özelliklerinden biri de Nevevî'nin, *Sahîh*'e bâb başlıklarını koymuş olmasıdır. O, Müslim'in eserini bâblara göre tertip ettiğini ancak bazı sebeplerden ötürü bâb başlığını koymadığını ileri sürmektedir. Nevevî, Müslim'in tebvîbi hakkında şunları söylemektedir:

¹³⁵¹ Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî," D.İ.A. İst. 2007, c. XXXIII, s. 45-49; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. IV, s. 474-476.

¹³⁵² Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 116, 117.

ثم ان مسلما رحمه الله رتب كتابه على أبواب فهو محبوب في الحقيقة ولكنه لم يذكر تراجم الابواب فيه لئلا يزداد بها حجم الكتاب أو

لغير ذلك .

“Müslim, eserini bâblara göre tertip etmişti. Aslında o tebvîbliydi. Ancak kitabın hacminin bâb başlıkları ile büyümemesi veya başka sebeplere istinaden Müslim, bâb/konu başlıklarını zikretmemiştir...”¹³⁵³

İçtihadına göre Müslim’in bâblarını oluşturmuş olan Nevevî, zaman zaman kendisinden önce Müslim’in bâb başlıklarını koyanların düştükleri hatalardan da söz etmektedir.¹³⁵⁴ Örneğin:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى التَّمِيمِيُّ، أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ كَثِيرٍ بْنِ أَفْلَحٍ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيِّ، وَكَانَ جَلِيسًا لِأَبِي قَتَادَةَ، قَالَ: قَالَ أَبُو قَتَادَةَ: وَافْتَصَّ الْحَدِيثَ.

(...) - وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ أَبَا قَتَادَةَ،

قَالَ: وَسَاقَ الْحَدِيثَ.

(...) - وَحَدَّثَنَا أَبُو الطَّاهِرِ، وَخَزَمَلَةُ، وَاللَّفْظُ لَهُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، يَقُولُ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ

سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ كَثِيرٍ بْنِ أَفْلَحٍ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، قَالَ: حَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ حُنَيْنٍ

(وَافْتَصَّ الْحَدِيثَ) 41. hadiste (بَابُ اسْتِحْقَاقِ الْقَاتِلِ سَلْبَ الْقَبِيلِ) *Cihad ve Siyer* kitabında

“hadisi hikâye etti” ve sonraki rivâyette de (الْحَدِيثُ وَسَاقَ) “hadisi nakletti” ifadelerine yer verilmiştir. Sonraki rivâyette (وَخَزَمَلَةُ أَبُو الطَّاهِرِ وَخَزَمَلَةُ) “Bize Ebu’t-Tâhir ile Harmele rivâyet ettiler,” şeklinde başlayan uzunca bir hadis metnine yer verilmiştir.¹³⁵⁵ Nevevî, bu rivâyetle ilgili olarak, ilk iki rivâyette, sonraki hadis metninin kast edildiğini ve bunun Müslim’in kitabında uygulamış olduğu bilinen bir metodu olduğunu kaydetmektedir.

¹³⁵³ Nevevî, *Minhâc*, c. I, s. 138.

¹³⁵⁴ Nevevî, A.y.

¹³⁵⁵ Müslim, *Cihad ve’s-Siyer*, 41.

Nevevî, Müslim üzerinde yapılan tebvîb çalışmalarının bazılarında ilk iki rivâyet için başka bir bâb, üçüncü rivâyet için de başka bir bâb oluşturanların olduğundan söz ederek¹³⁵⁶ düştükleri hatayı gözler önüne sermektedir.

Nevevî'nin, kendisinin Müslim için yaptığı konu başlıklarının, bâb hadisleriyle uygunluğunu ortaya koymak için zaman zaman zaman (وفيه بيان ما ذكرته في الترجمة), (وهو ظاهر فيما ترجمنا له), gibi bazı söz öbekleri kullandığı görülmektedir. Şimdi de bunları örneklendirelim:

Nevevî, (بَابُ اسْتِخْلَافِ الْإِمَامِ إِذَا عَرَضَ لَهُ عُذْرٌ مِنْ مَرَضٍ وَسَقَرٍ وَغَيْرِهَا مَنْ يُصَلِّي بِالنَّاسِ) bâbında, Hz. Peygamber'in, Hz. Ebûbekir'in arkasında namaz kılması ile ilgili hadisi zikretmektedir. (وَقَدْ قَدَّمْنَا فِي آخِرِ الْبَابِ السَّابِقِ دَلِيلًا مَا ذَكَرْتُهُ فِي التَّرْجَمَةِ) sözleriyle de bu konu başlığını seçerken, bir önceki bâbın sonunda zikretmiş olduğu hadisi delil gösterdiğini, sözlerine eklemiştir.¹³⁵⁷

Nevevî, (بَيْنَ الْجَهْرِ وَالْإِسْرَارِ إِذَا خَافَ مِنَ الْجَهْرِ مَقْسَدَةً بَابُ التَّوَسُّطِ فِي الْقِرَاءَةِ فِي الصَّلَاةِ الْجَهْرِیَّةِ) bâbından sonra (وهو ظاهر فيما ترجمنا له) diyerek İbni Abbas'ın hadisine ve Müslim'in muradına uygun bir bâb başlığı koyduğunu zikreder.¹³⁵⁸

Nevevî, (بَابُ النِّهْيِ عَنْ بِنَاءِ الْمَسْجِدِ عَلَى الْقُبُورِ وَاتِّخَاذِ الصُّورِ فِيهَا وَالنِّهْيِ عَنْ اتِّخَاذِ الْقُبُورِ مَسَاجِدَ) babından sonra Hz. Aişe'nin hadisini zikrederek, mezkûr bâb başlığını (أَحَادِيثُ الْبَابِ ظَاهِرَةُ الدَّلَالَةِ فِيمَا تَرَجَمْنَا لَهُ) sözleriyle konu başlığının bâb hadislerine uygunluğunu ifade etmiştir.¹³⁵⁹

¹³⁵⁶ Nevevî, *Minhâc*, c. XII, s. 284.

¹³⁵⁷ Nevevî, *Minhâc*, c. IV, 357.

¹³⁵⁸ Nevevî, *a.g.e.* c. IV, 386.

¹³⁵⁹ Nevevî, *a.g.e.* c. V, s. 15.

(باب فَضْلِ الْجُلُوسِ فِي مُصَلَّاهُ بَعْدَ الصُّبْحِ وَفَضْلِ الْمَسَاجِدِ) babını zikrettikten sonra Nevevî şerh kısmında (وَهُوَ صَرِيحٌ فِي التَّرْجِمَةِ) diyerek bu bâbta Câbir b. Semure'nin hadisinin zikredildiğini ve hadisin muhtevasının bâb başlığına yansıtıldığını ifade etmiştir.¹³⁶⁰

(باب بَيَانِ أَنَّ اسْمَ الصَّدَقَةِ يَقَعُ عَلَى كُلِّ نَوْعٍ مِنَ الْمَعْرُوفِ) bâbından sonra Nevevî, Hz. Peygamber'in "Her iyilik sadakadır" hadisine uygun bir bâb başlığı koyduğunu, (وَفِيهِ بَيَانٌ مَا ذَكَرْنَاهُ فِي التَّرْجِمَةِ) demek suretiyle gerekçelendirmiştir.¹³⁶¹

Nevevî, (باب فضل القيام بالسقاية والثناء على أهلها واستحباب الشرب منها) bâbını koyma gerekçesini, bâb altında zikredilen İbn Abbâs rivâyeti olan hadisin içerdiği konuya dayandırarak, (هَذَا الْحَدِيثُ فِيهِ دَلِيلٌ لِّلْمَسَائِلِ الَّتِي تَرَجَّمَتْ عَلَيْهَا) sözleriyle açıklamıştır.¹³⁶²

Müslim, en eski baskılarından itibaren, Nevevî'nin şerhinde oluşturmuş olduğu bâb başlıkları esas alınarak basılmıştır. Müslim baskısını gerçekleştirenler, bu bâbları, Müslim'in kendisi tarafından yapılmış gibi, *Sahîh*'e yerleştirmişlerdir. Hasan el-Adevî de Müslim'in tebvîbatını Nevevî'yi esas alarak basmıştır.¹³⁶³ Bu hususta Muhammed Fuâd Abdalbaki de onlara uymuştur. Bu gün mütedavil olan tüm Müslim nüshaları, Nevevî'nin yapmış olduğu bâb tasnîfine göre basılmıştır.

Yukarıdaki bilgiler de göstermektedir ki Müslim'in bâb başlıklarının konulmasında Nevevî'nin akla gelen ilk isim oluşu, elimizdeki baskılarda onun koymuş olduğu tebvîbatın esas alınmasıdır.

Müslim'in, diğer ehl-i hadis gibi, selef akidesini benimsediği, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine meyli bulunmakla beraber fıkıh mezheplerinden

¹³⁶⁰ Nevevî, *a.g.e.* c. V, s. 175.

¹³⁶¹ Nevevî, *a.g.e.* c. VII, s. 92.

¹³⁶² Nevevî, *Minhâc*, c. IX, s. 69.

¹³⁶³ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, (Abdubâkî'nin mukaddimesi)

hiçbirine mensup olmadığı bilinmektedir. Onun daha çok Şâfiî olarak tanınması, muhtemelen *Sahîh*'in bâb başlıklarını tertip ederken Ebû Avâne ve Nevevî'nin Şâfiî mezhebinin bazı görüşlerini yansıtmış olması sebebiyledir.¹³⁶⁴ Bu iddiaları destekleyen birkaç bâb bulmak mümkündür:

Nevevî, (بَابُ اسْتِحْبَابِ رَفْعِ الْيَدَيْنِ حَذْوِ الْمَنْكِبَيْنِ مَعَ تَكْبِيرَةِ الْإِحْرَامِ، وَالرُّكُوعِ، وَفِي الرُّفْعِ مِنَ الرُّكُوعِ، وَأَنَّهُ لَا يَفْعَلُهُ إِذَا رَفَعَ)

(من السُّجُود)¹³⁶⁵ örneğinde görüldüğü üzere Şâfiî mezhebinin fikhî görüşünü dikkate alarak

bâb başlığını koymuştur. Nitekim Şâfiî mezhebine göre, namazda sadece iftitah tekbirinde değil, rukûya giderken, rukûdan kalkarken ve birinci teşehhüdden üçüncü rekâta kalkarken de ellerin kaldırılması sünnettir.¹³⁶⁶

Teşrik günlerinde Mina'da geceleminin vacip olduğu Şâfiî'nin içtihtadıdır. Nevevî'nin de, Şâfiî'nin mezhebine ait görüşü yansıtan bir bâb koyduğu görülmektedir. Nevevî'nin bab başlığı şu şekildedir: (بَابُ وَجُوبِ الْمَبِيتِ بَيْنَ لَيْلِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ)¹³⁶⁷ Rivâyette, Abbas b. Abdulmuttalib, Hz. Peygamber'den sikâye görevi için teşrîk günlerinde Mekke'de geceleme için izin istemiş, Hz. Peygamber de ona izin vermiştir.¹³⁶⁸ Nevevî'nin belirttiğine göre teşrik günlerinde Minâ'da geceleme hakkında âlimlerin ittifakı vardır. Ancak bunun vacip mi sünnet mi olduğu konusunda İslam hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. Şâfiî'nin bu konuda iki görüşü mevcuttur. Bu görüşlerden esah olanı Minâ'da geceleminin vacip oluşudur. Mâlik ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. İkinci görüşe göre ise teşrik günlerinde Minâ'da geceleme sünnettir. İbn Abbas, El-Hasan el-Basrî ve

¹³⁶⁴ Kandemir, M. Yaşar, "Müslim b. Haccâc," D.İ.A. İst. 2006, c. XXXII, s. 93; Hasan Mahmud Selman, *Müslim b. Haccâc*, s. 184.

¹³⁶⁵ Nevevî, *Minhâc*, c. IV, s. 315.

¹³⁶⁶ Nevevî, A.y.

¹³⁶⁷ Nevevî, *Minhâc*, c. IX, s. 67.

¹³⁶⁸ Müslim, Hac, 346.

Ebû Hanîfe bu görüştedir.¹³⁶⁹ Nevevî, Şafîî mezhebinin iki görüşünden essah olanı tercih ederek bâb başlığını mezhebin görüşünü yansıtacak şekilde koymuştur.

Şâfiî, henüz olgunlaşmamış ve kendisinden yararlanılacak durumda olmayan sebze ve meyvenin satışını caiz görmemektedir.¹³⁷⁰ Nevevî'nin (بَابُ النَّهْيِ عَنْ بَيْعِ الثَّمَارِ قَبْلَ بُدْوِ)¹³⁷¹ bâb başlığı, Şâfiî'nin olgunlaşmamış meyvenin satışı hakkındaki görüşü ile aynı doğrultudadır.

Nevevî, (بَابُ جَوَازِ بَيْعِ الْمَدِيرِ)¹³⁷² örneğinde olduğu gibi müdebber kölenin¹³⁷³ satışı hakkında da Şâfiî'nin görüşünü yansıtan bâb başlığını koymuştur. Şâfiî, müdebber kölesinden başka malı olmayan Ensar'dan bir adama Hz. Peygamber'in izin vermesi sebebiyle müdebber kölenin satışını caiz görmektedir. Buna mukabil, Ebû Hanîfe, Mâlik ve Hicaz, Şam ve Kûfe âlimlerinin ittifakıyla müdebber kölenin satışı caiz değildir.¹³⁷⁴

Müslim'i diğerlerinden ayıran en önemli özelliği, önce âlî isnadı sonra da nâzîl isnadı sıralamış olmasıdır. Nevevî ise çoğu zaman Müslim'in gözetmeye çalıştığı bu metodu bozarak konu bütünlüğüne yoğunlaşmıştır. Bu sebeple hadisçi kimliğinden ziyade fıkıhçı kimliği ile öne çıkan Nevevî'nin tebvîbatı fikhî açıdan faydalı olabilir; ancak Müslim'in metodunu gözetmesi açısından değerlendirildiğinde aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Nevevî'nin koymuş olduğu bâb başlıkları eleştiriden hâli olmamıştır. Bu bâb başlıklarının çoğu tam bir mutabakat ile hadislere uymamıştır. Nevevî, bazı meselelere hadiste aslı olmayan kayıt ve şartlar getirmiştir. Hatta öyle ki, bazen bâb unvanlarını,

¹³⁶⁹ Nevevî, *Minhâc*, c. IX, s. 68.

¹³⁷⁰ Şâfiî, *el-Üm*, c. III, s. 57-63.

¹³⁷¹ Nevevî, *Minhâc*, c. X, s. 418.

¹³⁷² Nevevî, *Minhâc*, c. XI, s. 143-144.

¹³⁷³ Müdebber köle: Bir kimse kölesini kendisinin ölümünden sonra hürriyetine kavuşmak üzere âzat etmesine denir. Bkz. Atar, Fahrettin, "Tedbîr," D.İ.A. İst. 2011, c. XL, s. 258-259.

¹³⁷⁴ Nevevî, *Minhâc*, c. XI, s. 144.

hadis âlimlerinin genel olarak kitaplarında meşhur olan görüşlerinden çıkaracak kadar uzatmaktadır. Nevevî bunu kendi mezhebinin fukahasının ileri sürmüş oldukları görüşleri izaha kavuşturmak ve onların görüşlerini desteklemek için yapmıştır. Nevevî, bazen de kitâb ve kendisinden önceki ve sonraki bâblara uymayan garip bir bâb açmaktadır. Bazen de hadislerin bâb başlıklarıyla, hatta kitâb unvanlarıyla uyumlu olmadığı görülmektedir.¹³⁷⁵

Kitâbu'l-Hayz'da, (بَابُ غَسْلِ الْوُجْهِ وَالْيَدَيْنِ إِذَا اسْتَيْقَظَ مِنَ النَّوْمِ),¹³⁷⁶ (بَابُ الْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارَ),¹³⁷⁷ (بَابُ التَّيَمُّمِ),¹³⁷⁸ (بَابُ طَهَارَةِ جُلُودِ الْمَيِّتَةِ بِالذَّبَاغِ)¹³⁷⁹ örneklerinde olduğu gibi hayızla ilgisi bulunmayan bâb başlıkları koymuştur.

Mezkur bâb başlıkları altında ele alınan rivâyetlerin de hayızla bir ilgisi bulunmamaktadır. (بَابُ غَسْلِ الْوُجْهِ وَالْيَدَيْنِ إِذَا اسْتَيْقَظَ مِنَ النَّوْمِ) bâbında yer alan hadis, Hz. Peygamber'in hacetini giderdikten sonra yüzünü ve ellerini yıkayıp uyuduğundan söz etmektedir.¹³⁸⁰ (بَابُ الْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارَ) bâbında ele alınan hadisler de bâb başlığından da anlaşıldığı üzere ateşte pişen yiyecekten dolayı abdest almanın gerekliliğinden söz etmektedir.¹³⁸¹ (بَابُ طَهَارَةِ جُلُودِ الْمَيِّتَةِ بِالذَّبَاغِ) bâbında hayvanların derisinden istifade etmeyle ilgili rivâyetler bir araya getirilmiştir.¹³⁸² (بَابُ التَّيَمُّمِ) bâbında da teyemmümle ilgili hadisler

¹³⁷⁵ Mübarekfûrî Safiyyurrahman, *Minnetü'l-Mün'im fi Şerhi Sahih-i Müslim*, Daru's-Salam, Riyad: 1999, c. I, s. 9.

¹³⁷⁶ Nevevî, *Minhâc*, c. III, s. 206.

¹³⁷⁷ Nevevî, *a.g.e.* c. IV, s. 265.

¹³⁷⁸ Nevevî, *a.g.e.* c. IV, s. 274.

¹³⁷⁹ Nevevî, *a.g.e.* c. IV, s. 279.

¹³⁸⁰ Müslim, Hayz, 20.

¹³⁸¹ Müslim, Hayz, 90.

¹³⁸² Müslim, Hayz, 100- 107,

yazılmıştır.¹³⁸³ İbn Hayr'da ilgili bâblar Kitâbü't-Taharet'te verilmiştir. Kitâbü'l-Hayz diye bir bölüm açılmamıştır.¹³⁸⁴

10.2. Muhtasar-ı Sahîh-i Müslim'deki Bâb Başlıkları:

Nevevî, Müslim şerhi olan *Minhâc*'ı yazdıktan sonra, lafızların ahenginin ve rivâyet değişikliğinin bilinmesi ve muhtemelen kolay ezberlenmesi için *Muhtasar*'ı telif etmiştir. Nevevî, hadislerden herhangi bir çıkarma yapmaksızın, rivâyetlerin tertibinde takdim ve tehir gibi herhangi bir değişikliğe gitmeksizin, sadece sahâbe ismini zikrederek, hadisleri senedlerinden soyutlanmış olarak eserini yazmıştır.¹³⁸⁵

Nevevî'nin *Muhtasar*'da kullanmış olduğu bâb başlıkları, *Minhâc*'ta yazmış olduğu bâb başlıklarından tamamen farklıdır. İbn Hayr'ın bâb başlıklarıyla az farkla birebir aynıdır. Nitekim Nevevî, Müslim'in birbirinden farklı bâb başlıkları olan bir çok rivâyeti karşılaştırdıktan sonra en veciz ibareleri tercih ederek bâb başlıklarını koyduğunu, İbn Mâhân rivâyetini ve İbn Asâkir nüshasını esas aldığını ifade etmektedir.¹³⁸⁶ Şimdi de Nevevî ve İbn Hayr'ın bâb başlıklarını karşılaştıralım. Tabloda sadece *Kitâbü'l-Îmân*'daki bâb başlıklarının bir kısmını yazdık:

Sıra No:	İbn Hayr (ö. 575/1179)	Nevevî (Muhtasar) (ö. 676/1277)
1.	¹³⁸⁷ باب في الايمان والاسلام وذكر القدر وغيره	¹³⁸⁸ باب في ذكر الايمان والاسلام وذكر القدر وغيره
2.	باب الايمان ما هو وبيان خصاله	باب الايمان ما هو وبيان خصاله
3.	باب الاسلام ما هو وبيان خصاله	باب الاسلام ما هو وبيان خصاله
4.	باب منه	باب منه
5.	باب في بيان الايمان والنبوة وشرائع الدين	باب في بيان الايمان والنبوة وشرائع الدين
6.	باب الامر بعبادة الله و توحيده و شرائع دينه	باب الامر بعبادة الله و توحيده و شرائع دينه
7.	باب من اقتصر علي التوحيد و شرائع الدين	باب من اقتصر علي التوحيد و شرائع الدين
8.	باب من قام بالايمان والشرائع دجل الجنة	باب من قام بالايمان والشرائع دجل الجنة

¹³⁸³ Müslim, Hayz, 108-110.

¹³⁸⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 5.

¹³⁸⁵ Nevevî, *Muhtasaru Sahîh-i Müslim*, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut: 2010, c. I, s. 60.

¹³⁸⁶ Nevevî, *Muhtasar*, c. II, s. 1487, 1488.

¹³⁸⁷ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 351-418.

¹³⁸⁸ Nevevî, *Muhtasar*, c. I, s. 81-118.

9.	باب بني الاسلام علي خمس	باب بني الاسلام علي خمس
10.	باب الامر بالايمن بالله ورسوله وشرائع الدين والدعاء اليه	باب الامر بالايمن بالله ورسوله وشرائع الدين والدعاء اليه
11.	باب منه	-----
12.	باب الدعاء الي الشهادتين و شرائع الايمان	باب الدعاء الي الشهادتين و شرائع الايمان
13.	باب امرت ان اقاتل الناس حتي يقولوا لا اله الا الله	باب امرت ان اقاتل الناس حتي يقولوا لا اله الا الله
14.	باب اول الايمان قول لا اله الا الله	باب اول الايمان قول لا اله الا الله
15.	باب من لقي الله بالايمن غير شاك فيه دخل الجنة	باب من لقي الله بالايمن غير شاك فيه دخل الجنة
16.	باب منه	باب منه
17.	باب منه	باب منه
18.	باب منه	باب منه
19.	باب منه	باب منه
20.	باب منه	-----
21.	باب منه	-----
22.	باب ذاق طعم الايمان من رضي بالله ربا	باب ذاق طعم الايمان من رضي بالله ربا
23.	باب الحياء من الايمان	باب الحياء من الايمان
24.	باب منه	-----
25.	باب في الايمان بالله والاستقامة	باب في الايمان بالله والاستقامة
26.	باب اي الاسلام خير	باب اي الاسلام خير
27.	باب المسلم من سلم المسلمون منه	باب المسلم من سلم المسلمون منه
28.	باب ثلاث من كن فيه وجد حلاوة الايمان	باب ثلاث من كن فيه وجد حلاوة الايمان
29.	باب منه	باب منه
30.	باب منه	-----
31.	باب منه	-----
32.	باب من الايمان حسن الجوار و اكرام الضيف	باب من الايمان حسن الجوار و اكرام الضيف
33.	باب منه	-----
34.	باب من الايمان تغيير المنكر باليد واللسان و القلب	باب من الايمان تغيير المنكر باليد واللسان و القلب
35.	باب منه	باب منه
36.	باب الايمان بمان والفقہ والحكمة	باب الايمان بمان والفقہ والحكمة
37.	باب منه	-----
38.	باب منه	-----
39.	باب لا تدخلون الجنة حتى تؤموا	باب لا تدخلون الجنة حتى تؤموا
40.	باب من الايمان والدين النصيحة لله	باب من الايمان والدين النصيحة لله
41.	باب منه	-----
42.	باب لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن	باب لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن
43.	باب ليس من الايمان اخلاق المنافقين	باب ليس من الايمان اخلاق المنافقين
44.	باب من قال لاخيه كافر	باب من قال لاخيه كافر
45.	باب من رغب عن اييه فهب كفر	باب من رغب عن اييه فهب كفر
46.	باب سباب المسلم فسوق وقتاله كفر	باب سباب المسلم فسوق وقتاله كفر
47.	باب لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض	باب لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض

48.	باب الطعن في النسب و النياحة من الكفر	باب الطعن في النسب و النياحة من الكفر
49.	باب العبد اذا ابق فهو كفر	باب العبد اذا ابق فهو كفر
50.	باب من قال مطرنا بالانواء فهو كفر	باب من قال مطرنا بالانواء فهو كفر

Tabloda görüldüğü üzere Nevevî, *Muhtasar*'da tamamen İbn Hayr nüshasını esas almıştır. Bununla birlikte zaman zaman, tamamen ihtisar amaçlı olarak bâb başlıklarında kısaltma ya da bazı kelimeleri hazfetme cihetine gitmiştir. Örneğin, İbn Hayr nüshasında yer almasına mukabil bazı yerlerde (باب منه) şeklinde yazılmış bâbları zikretmemiştir. Bazen de kelimelerin yerlerini değiştirerek bâb oluşturmuştur. Örneğin İbn Hayr nüshasında (باب فضل الوضوء)¹³⁹⁰ bâb başlığı yer almışken *Muhtasar*'da (باب فضل الوضوء)¹³⁸⁹ şeklinde yer almıştır. Bazen de Nevevî, İbn Hayr nüshasındaki bâb başlıklarına ziyadeler de yapmıştır. Örneğin, İbn Hayr nüshasında yer alan (باب في الايمان والاسلام وذكر القدر وغيره)¹³⁹¹ bâb başlığına (ذكر) kelimesini ziyadeleştirerek (باب في ذكر الايمان والاسلام وذكر القدر وغيره)¹³⁹² değişiklik yapmıştır.

Nevevî'nin yer yer bazı kelimelerin müradiflerini kullandığı görülmektedir. Örneğin Nebî yerine Resûl kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. İbn Hayr nüshasında (باب في وضوء رسول الله صلى الله عليه وسلم)¹³⁹⁴ şeklinde ise *Muhtasar*'da (باب في وضوء النبي صلى الله عليه وسلم)¹³⁹³ yer almıştır. Bazen de Nevevî, bâb başlıklarını kısaltmıştır. Örneğin İbn Hayr nüshasında (باب اسبغوا الوضوء ويل للاعقاب من النار)¹³⁹⁵ bâbı (باب اسبغوا الوضوء)¹³⁹⁶ şeklinde kısaltmıştır. Bazen

¹³⁸⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 5.

¹³⁹⁰ Nevevî, *Muhtasar*, c. I, s. 215.

¹³⁹¹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 351.

¹³⁹² Nevevî, *Muhtasar*, c. I, s. 81.

¹³⁹³ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 17.

¹³⁹⁴ Nevevî, *Muhtasar*, c. I, s. 219.

¹³⁹⁵ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 21.

¹³⁹⁶ Nevevî, *Muhtasar*, c. I, s. 220.

de İbn Hayr nüshasında yer alan bâb başlıklarında hazifler yapmıştır. Örneğin İbn Hayr nüshasında yer alan (من ترك من مواضع الوضوء شيئا غسله واعداد الصلاة)¹³⁹⁷ bâb başlığı yerine (من ترك من مواضع الوضوء شيئا غسله) ifadesini hazf etmiştir. Nevevî'nin Muhtasar'da bazı bâb başlıklarını zikretmediği de görülmektedir. Örneğin, İbn Hayr nüshasında yer alan (باب تبلغ الحلية حيث يبلغ الوضوء)¹³⁹⁸ bâb başlığını Nevevî *Muhtasar*'da zikretmemiştir.

Nevevî, bazen veciz ifadeler kullanmak, bazen de ihtisar etmek suretiyle yukarıda örneklerini verdiğimiz değişiklikleri, *Muhtasar*'ı hadis öğrencileri için daha faydalı bir hale getirmek için yapmıştır.¹⁴⁰⁰ Netice itibariyle Nevevî, *Muhtasar*'ı yazarken bâb başlıklarında kendisinin ifade ettiği gibi İbn Mâhân nüshasını esas almıştır.

Nevevî, *Minhâc*'ta Kalânîsî nüshasından ve onun ravisi İbn Mâhân'dan söz eder¹⁴⁰¹ ancak şerhinde bu nüshada yazılmış olan bâb başlıklarından istifade etmemiştir. Muhtemelen Nevevî, *Minhâc*'ı yazarken bu nüshaya ulaşmamıştır. Şerhi yazdıktan sonra Nevevî İbn Mâhân ve İbn Asâkir nüshalarna müttali olmuştur. Şayet *Minhâc*'ı yazarken bu nüshalara ulaşmış olsaydı İbn Mâhân'ın bâb başlıklarını kullacağını düşünüyoruz. Zira Nevevî İbn Mâhân nüshasındaki bâb başlıklarının açıklayıcı, kendi şerhinde kullanmış olduğu bâb başlıklarından daha fazla olduğunu, muntazam ve düzenli olduğunu, hadis talibi için de makasıd açısından kolay olduğunu dile getirmektedir.¹⁴⁰²

Müslim baskılarında, *Minhâc* yerine *Muhtasar*'daki bâb başlıkları kullanılmış olsaydı daha faydalı olurdu. Böylece Nevevî'nin *Muhtasar*'daki bâb başlıkları Kalânîsî ravisi olan İbn Mâhân'ın nüshasını esas alan müelliflerle aynı olacaktı.

¹³⁹⁷ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 25.

¹³⁹⁸ Nevevî, *Muhtasar*, c. I, s. 221.

¹³⁹⁹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. II, s. 30.

¹⁴⁰⁰ Nevevî, *Muhtasar*, c. II, s. 1487, 1488.

¹⁴⁰¹ Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 123-124.

¹⁴⁰² Nevevî, *Muhtasar*, c. II, s. 1487, 1488.

E. BÂB BAŞLIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Müslim, mukaddimesinde *Sahîh*'i niçin te'lif ettiğini, rivâyete taalluk eden usulleri ve râvîlerin taksimi gibi eserine dair faydalı bilgiler zikretmektedir. Müslim, tek bir bâbta, kuvvet bakımından, tek bir mertebedeki rivâyetleri toplamamış, râvîlerin güvenilir oluşlarına göre rivâyetleri sıralamıştır. *Sahîh*'in tertibinde, bâb teracimi zikredilmeksizin, bâb başlıklarının hangi güvenilir ravi ile başlayıp hangi zayıf ravi ile bittiğini tesbit edip belirlemek oldukça zor bir ameliyedir.

Müslim'e ait bazı tebvîbsiz nüshaların bulunması bir kısım âlimlerin, *Sahîh*'in bâblarının, şârihler ve istinsah edenler tarafından konulduğunu düşünmelerine sebep olmuştur. Nitekim Süyûtî (ö. 911/1505), Hafız Ebû İshâk es-Sarîfînî (ö. 641/1243) hattıyla yazılmış Müslim'e ait eski bir nüshanın tebvîbsiz olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰³ Keza müteahhir nüshalardan biri olan ve h. 1202'de istinsah edilen el-Mektebetü'l-Ezheriyye nüshası da tebvîbsizdir.¹⁴⁰⁴ Ancak Hafız Ebû İshâk es-Sarîfînî'den (ö. 641/1243) çok önce tebvîbli yazılmış Müslim nüshaları, Süyûtî'nin bu görüşünü geçersiz kılmaktadır. Nitekim İbn Hayr el-İşbîlî'nin (573/1177) ve ondan daha eski olan Umeriyye (475/1082-83) nüshaları mübevveb birer nüshalardır.

Müslim'in tertibi, diğer hadis eserlerine nazaran takdire değer görülmüştür. Dolayısıyla, Müslim'in bâb koymadığını düşünenler bu tertibi neye göre düzenlediğini de belirtmek zorundadır. Özellikle hadis edebiyatının altın devrini yaşadığı bu dönemde artık hadis müelliflerince bir gelenek halini kazanmış bâb terâciminden Müslim'in müstağni olduğu düşünülemez. Müslim üzerine çalışmalar yapan bazı müelliflerin, (اخرج) gibi ifadeler kullanarak, Müslim'in bâb başlıklarına atıfta bulunmaları, onun *Sahîh*'i tebvîbli yaptığı ve bâb teracimini koyduğu kanaatini güçlendirmektedir.

¹⁴⁰³ Süyûtî, *ed-Dîbâc*, c. I, s. 33; Muhammed İbn Şeyh el-Allâme, *Kurretü Ayni'l-Muhtâc*, c. I, s. 51.

¹⁴⁰⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 104.

Dârekutnî (ö. 385/995), Gassânî (ö. 498/1105), Mâzerî (ö. 536/1041), Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve İbn Hayr'ın (ö. 575/1179) ortak özelliği, bâb başlıklarında ortaya çıkmaktadır. Çünkü adı geçen müelliflerin koymuş oldukları bâb başlıkları ya birbirinin aynı ya da birbirine çok yakındır. Bu müellifler incelendiğinde aralarında hoca talebe ilişkisinin olduğu da görülecektir.

Bilindiği üzere Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim* adlı eseri, Mâzerî'nin *Sahîh-i Müslim*'in ilk şerhi olan *el-Mu'lim* adlı eserindeki bazı eksiklikleri tamamlamak ve bazı hatalarının düzeltilmesi amacıyla yazılmıştır. Kâdî İyâz, bunu yaparken bâb konusunda Mâzerî'nin eserine sadık kalmıştır. Ancak onun, Mâzerî'de geçmeyen bazı bâb başlıkları kullandığı da görülmektedir. Kâdî İyâz bu bâbları, ya kendi ictihadına göre yapmıştır ya da yanında mübevveb bir Müslim nüshasına dayanarak yapmıştır. Kâdî İyâz'ın, Mâzerî'de yer almayan bâb başlıklarının Gassânî'de de yer alması, Kâdî İyâz'ın bâb başlıklarını kendi ictihadına dayanarak yazmadığını göstermektedir.

Kâdî İyâz, Mâzerî'den¹⁴⁰⁵ ve icazeten de Ebû Ali el-Gassânî'den rivâyette bulunmuştur.¹⁴⁰⁶ İbn Hayr'ın da, Gassânî'nin yer aldığı bir senedle Müslim'i rivâyet ettiği bilinmektedir.¹⁴⁰⁷ Mâzerî de Gassânî'den rivâyette bulunmuştur. Bu durumda bâb başlıklarının Gassânî tarafından yazıldığı düşünülebilir. Ancak Gassânî'nin eserlerinde çoğu zaman (خرج مسلم في باب...) demek suretiyle bâb başlıklarının kendisinden çok önce konulduğu izlenimi vermektedir.

Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *el-Müsnedü'l-Müstahrec* adlı eserinde kullanmış olduğu bâb başlıkları ile Gassânî'nin koymuş olduğu bâb başlıklarının çoğu zaman aynı olması ve Ebû Nuaym'ın, kitabının mukaddimesinde Müslim'in tahrir etmiş olduğu

¹⁴⁰⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XX, s. 105.

¹⁴⁰⁶ İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dibâcu'l-Müzhîb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, Thk. Muhammedu'l-Ahmedi Ebu'n-Nûr, Daru't-Turas, Kahire: Trs, c. I, s. 333.

¹⁴⁰⁷ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87.

usule ve iktibas ettiği bâb başlıklarına bağlı kaldığını ifade etmesi,¹⁴⁰⁸ Müslim'in mübevveb nüshasının çok eskiye dayanan bir nüsha olduğunu gösterir. Bu bilgilere dayanarak Müslim'in tebvîbâtını yapanın Gâssânî olmadığı aşîkar olmaktadır.

Dârekutnî, Müslim'in, (وَبَابُ أَيِّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ)¹⁴⁰⁹ şeklinde bir bâb başlığı koyduğuna atıfta bulunmaktadır. Müslim'in tebvîbinden söz eden ilk müelliflerden biri olan ve 385/995'te vefat eden Dârekutnî'nin, Kalânîsî nüshasının en önemli ravisi olan ve 387/997'de vefat eden İbn Mâhân ile muasır ve muhtemelen mülaki olduğunu, Dârekutnî'nin, Mısırlılara, İbn Mâhân'dan Müslim'i yazmalarını tavsiye etmesi ve İbn Mâhân'ı sika olarak nitelendirmesinden¹⁴¹⁰ anlaşılmaktadır. Böylece Dârekutnî'nin, İbn Mâhân'dan rivâyet ettiği söz konusu nüshasının mübevveb olduğu ortaya çıkmakta ve Kalânîsî nüshasının tebvîbli olması kuvvet kazanmaktadır.

Bu bilgiler ışığında, bazı âlimlerin, “Müslim'in *Sahîh* 'i bâb başlıklarından arîdir,” sözü Kalânîsî rivâyeti için değil, İbn Süfyân rivâyeti için söz konusu olabilir. Çünkü İbn Süfyân rivâyeti, bunu söyleyen âlimlerin üzerinde çalıştıkları nüshadır. Nevevî'nin işaret etmiş olduğu Müslim'in bâb başlıkları hakkındaki ihtilafın sebebi, İbn Süfyân rivâyetinin bâblardan hali oluşudur. Bundan dolayı bu nüshaya ulaşanlar onu tebvîbsiz görünce, üzerinde tebvîb çalışmaları yapmışlar ve Müslim'in tebvîbsiz olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Şimdi de Kalânîsî nüshasını esas alan müelliflerden Gassânî'nin, eserlerinde tahririni Müslim'e nisbet ettiği bâb başlıkları ve günümüze kadar ulaşan Müslim'e ait en büyük asıl olarak kabul edilen İbn Hayr nüshasındaki bâb başlıkları ile Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*'inde yer alan bâb başlıklarını tablo halinde karşılaştıracamız:

¹⁴⁰⁸ Ebû Nuaym, *el-Müstahrec*, c. I, s. 21.

¹⁴⁰⁹ Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî, *Cevâbu Ebî Mes'ûd*, s. 93.

¹⁴¹⁰ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87.

S. No	İbn Hayr (ö. 575/1179)	Gassânî (ö. 498/1105)	Ebû Nuaym (ö. 430/1038)
1.	من قتل رجلاً من الكفار بعد أن قال لا إله إلا الله ¹⁴¹¹	نهي النبي صلى الله عليه وسلم عن قتل من قال: لا إله إلا الله ¹⁴¹²	أُرِيتُ إِنْ لَقِيتُ رَجُلًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَقَاتَلْنِي ¹⁴¹³
2.	المسح على الخفين	المسح على الخفين	الْمَسْحُ عَلَى الْخَفَيْنِ
3.	المرأة ترى في المنام ما يرى الرجل	المرأة ترى في المنام ما يرى الرجل	الْمَرْأَةُ تَرَى فِي مَنَامِهَا مَا يَرَى الرَّجُلُ
4.	صفة الغسل من الجنابة	الغسل من الجنابة	الْاِغْتِسَالُ مِنَ الْجَنَابَةِ
5.	الوضوء مما مست النار	الوضوء مما مست النار	الْوُضُوءُ بِمَا مَسَّتِ النَّارُ
6.	الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم	الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم	بَدْءُ الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ
7.	وجوب القراءة بام القرآن في الصلاة	استفتاح القراءة بالحمد لله رب العالمين	لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقِرَاءَةٍ
8.	القراءة في الصبح	القراءة في الصبح	الْقِرَاءَةُ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ
9.	ما يقال بعد التسليم من الصلاة	ما يقال بعد التسليم من الصلاة	الدُّعَاءُ بَعْدَ التَّسْلِيمِ
10.	الجمع بين الصلاتين في السفر والحضر	الجمع بين الصلاتين في السفر	الْجُمُوعُ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ فِي السَّفَرِ
11.	صلاة الضحى	صلاة الضحى	صَلَاةُ الضُّحَى وَأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يُصَلِّهَا
12.	صلاة الليل قائماً وقاعداً ¹⁴¹⁴	صلاة النافلة قاعداً	الصَّلَاةُ قَائِمًا وَقَاعِدًا
13.	فضل قراءة القرآن في الصلاة	فضائل القرآن	فَضْلُ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ فِي الصَّلَاةِ
14.	لا تحل الصدقة للنبي صلى الله عليه وسلم ولا لأهله	لا تحل الصدقة للنبي صلى الله عليه وسلم ولا لأهله	فِي تَحْرِيمِ الصَّدَقَةِ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
15.	صوم من أدركه الفجر وهو جنب	صوم من أدركه الفجر وهو جنب	كَرَاهِيَةُ الْغُسْلِ لِلصَّائِمِ وَهُوَ مَنْشُوعٌ
16.	كراهية صوم أيام التشريق	صيام أيام التشريق	كَرَاهِيَةُ صِيَامِ الْعِيدَيْنِ وَأَيَّامِ التَّشْرِيقِ
17.	صيام يوم عاشوراء	صيام عاشوراء	صِيَامُ يَوْمِ عَاشُورَاءَ
18.	رمى جمرة العقبة يوم النحر على الراحلة	رمي الجمار	رَمْيُ الْجِمَارِ
19.	البيتوتة ليالي منى بمكة لاهل السقاية	المبيت بمكة ليالي منى	الْبَيْتُوتَةُ لِيَالِي مَنْى بِمَكَّةَ وَغَيْرَ ذَلِكَ
20.	سفر المرأة الى الحج مع ذى المحرم	لا تسافر المرأة إلا مع ذي محرم	الْكِرَاهِيَةُ لِلْمَرْأَةِ أَنْ تُسَافِرَ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ
21.	فضل الصلاة في مسجد المدينة ومكة	فضل الصلاة بمسجد رسول الله	فَضْلُ الصَّلَاةِ فِي مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ
22.	النهي عن نكاح المحرم	نكاح المحرم	نِكَاحُ الْمُحْرَمِ
23.	باب لا يخطب على خطبة أخيه	_____	لَا يَخْطُبُ الرَّجُلُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ
24.	العزل عن المرأة والامة	العزل	الرَّجُلُ يَغْزُلُ عَنْ امْرَأَتِهِ

¹⁴¹¹ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 435; c. II, s. 42, 77, 82, 112, 160, 145, 203, 321, 340, 353, 540; c. III, s. 270, 317, 347, 235, 536, 551, 582, 630; c. IV, s. 22, 24, 62, 134, 148; c. III, s. 97.

¹⁴¹² Gassânî, *Takyîd*, c. III, s. 777, 790, 793, 796, 799, 809, 811, 816, 819, 822, 825, 834, 836, 838, 841, 843, 845, 850, 852, 855, 856; Gassânî, *et-Tenbih*, s. 90, 93, 95, 100, 103, 129, 133, 144, 147, 149, 153, 165, 167, 168, 181, 191, 200, 203.

¹⁴¹³ Ebû Nuaym, *el-Müstahrec*, c. I, s. 169, 326, 363, 366, 392; c. II, s. 29, 16, 76, 189, 292, 312, 325, 392; c. III, s. 135, 185, 216, 205, 376, 390; c. IV, s. 12, 55, 76, 78, 113; c. III, s. 10.

¹⁴¹⁴ Dâru't-Ta'sîl'in Müslim baskısında bulamadık ancak; Melik Abdulaziz Üniversitesi kütüphanesinde, bulunan ve İbn Hayr nüshasına dayanan Muhammed Fudayl b. el-Fâtımî elyazmasında mevcuttur. Bkz. Müslim, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Muhammed Fudayl b. el-Fâtımî) Melik Abdulaziz Üniversitesi kütüphanesi, (No: 5787), c. II, s. 165.

25.	المطلقة ثلاثاً لا نفقة لها	نفقة المطلقة المبتوتة	المُطَلَّقة ثلاثاً على الَّذِي طَلَّقَهَا
26.	الاحداد في العدة على الميت	عدة المتوفى عنها زوجها	الإحْدَاد
27.	عبادة المريض	عبادة المريض	عِبَادَةُ الْمَرْضَى

Üç eserin bâb başlıkları birlikte değerlendirildiğinde üç müellifin eserlerinde zikrettikleri bâb başlıkları ya birbirinin aynısı ya da birbirine çok yakındır. Bu da üç müellifin aynı nüshadan istifa ederek eserlerini kaleme aldıklarını göstermektedir. Gassânî'nin eseri şerh veya istinsah niteliği olan bir eser olmadığı için sadece ilgili yerlerde Müslim'in bâb başlıklarından söz etmiştir. Şayet Gassânî'nin eseri, istinsah veya şerh nitelikli bir eser olsaydı, Ebû Nuaym ile daha fazla bâbların benzer olacağını tahmin etmek zor olmazdı.

Ebû Nuaym ile İbn Hayr nüshasını karşılaştırdığımızda iki eserdeki bâb başlıklarının benzerliğinin daha fazla olduğu görülecektir. Şimdi de Ebû Nuaym ve İbn Hayr nüshalarını karşılaştıralım:

S.No	İbn Hayr (ö. 575/1179)	Ebû Nuaym (ö. 430/1038)
1.	باب بني الاسلام علي خمس ¹⁴¹⁶	بَابُ بَنِي الْإِسْلَامِ عَلَى خَمْسٍ ¹⁴¹⁵
2.	باب امرت ان اقاتل الناس حتي يقولوا لا اله الا الله	بَابُ قَوْلِهِ أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ
3.	باب اول الايمان قول لا اله الا الله	أَوَّلُ الْإِيمَانِ قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
4.	باب من لقي الله بالايمان غير شاك فيه دخل الجنة	بَابُ مَنْ لَقِيَ اللَّهَ بِشَهَادَةٍ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ غَيْرُ شَاكٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ
5.	باب ذاق طعم الايمان من رضي بالله ربا	بَابُ ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ مَنْ يَرْضَى بِاللَّهِ رَبًّا
6.	باب الحياء من الايمان	بَابُ الْحَيَاءِ وَأَنَّهُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ
7.	باب المسلم من سلم المسلمون منه	بَابُ قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ
8.	باب ثلاث من كن فيه وجد حلاوة الايمان	بَابُ ثَلَاثٍ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بَيِّنَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ
9.	باب لا تدخلون الجنة حتى تؤموا	بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ
10.	باب من الايمان تغيير المنكر باليد واللسان و القلب	بَابُ قَوْلِهِ مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيَعْبِرْهُ يَدًا
11.	باب الايمان بمان والفقه والحكمة	بَابُ الْإِيمَانِ بِمَا فِي أَهْلِ الْمَشْرِقِ
12.	باب لا تدخلون الجنة حتى تؤموا	بَابُ قَوْلِهِ (لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا)

¹⁴¹⁵ Ebû Nuaym, *el-Müstahrec*, c. III, s. 109-189.

¹⁴¹⁶ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 363-457.

13.	باب من الايمان و الدين النصيحة لله	بَابُ الدِّينِ النَّصِيحَةُ
14.	باب لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن	بَابُ لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ
15.	باب من قال لاختيه كافر	بَابُ إِذَا أَكْفَرَ الرَّجُلُ أَخَاهُ
16.	باب من رغب عن أبيه فهب كفر	بَابُ فِيمَنْ ادْعَا إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ
17.	باب سباب المسلم فسوق وقتاله كفر	بَابُ سِبَابِ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ
18.	باب لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض	بَابُ لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفْرًا
19.	باب الطعن في النسب و النباحة من الكفر	بَابُ فِي الطَّعْنِ فِي النَّسَبِ وَالنَّبَاحَةِ عَلَى الْمَمَيَّةِ
20.	باب العبد اذا ابق فهو كافر	بَابُ مَا ذَكَرَ فِي الْعَبْدِ إِذَا أَبَقَ مِنْ مَوَالِيهِ
21.	باب من قال مطرنا بالانواء فهو كافر	بَابُ مَنْ قَالَ مُطَرِّنَا بِنُوءٍ كَذًا وَكَذًا
22.	باب اية الايمان حب الانصار وبغضهم اية النفاق	بَابُ فِي حُبِّ الْأَنْصَارِ آيَةُ الْإِيمَانِ
23.	باب ترك الصلاة كفر	بَابُ بَيِّنُ الْعَبْدِ وَالْكُفْرِ تَرْكُ الصَّلَاةِ
24.	باب الايمان بالله افضل الاعمال	بَابُ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ
25.	باب اى الذنب اعظم ان تجعل لله ندا وهو خلقك	بَابُ أَيُّ الذَّنْبِ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ
26.	باب اكبر الكبائر الاشراك بالله	بَابُ فِي الْكِبَائِرِ
27.	باب لا يدخل الجنة من في قلبه كبر	بَابُ فِي الْكِبَرِ
28.	باب من مات لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة	بَابُ مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ
29.	باب من حمل علينا السلاح فليس منا	بَابُ مَنْ حَمَلَ السِّلَاحَ فَلَيْسَ مِنَّا
30.	باب من غشنا فليس منا	بَابُ مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا
31.	باب من قتل نفسه بشيء عذب به في النار	بَابُ مَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِحَدِيدَةٍ
32.	باب من غل فهو في النار	بَابُ فِيمَنْ غُلَّ وَمَا جَاءَ فِي الْغُلُولِ
33.	باب فبعث ربح من اليمن تقبض كل مؤمن	بَابُ مَا ذَكَرَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَبْعَثُ رِيحًا مِنَ الْيَمَنِ
34.	باب قوله لا ترفعوا اصواتكم فوق صوت النبي	بَابُ مَا ذَكَرَ فِي رَفْعِ الصَّوْتِ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Ebû Nuaym ve İbn Hayr'ın koymuş oldukları bâbların birbirine benzerliği çok açıktır. İbn Hayr ile bâb başlıklarını karşılaştırırken baştan başlayıp yazdığımız yere kadar örnekleri sunduk, şayet her iki eserde geçen başlıkların tümünü yazmış olsaydık birbirinin aynı olan daha çok bâb başlıklarının olduğunu görürdük.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler doğrultusunda Müslim'in bâb başlıkları hakkında şunları söylememiz mümkündür:

Ebû Avâne ve Nevevî dışında kalan ve Müslim üzerine gerek istinsah, gerek şerh ve gerekse de müstahrec çalışması yapan müelliflerin ortak özelliği *Sahîh*'in bâb başlıklarına dair bilgiler vermeleridir. Bu müellifler, Dârekutnî, Ebû Nuaym, Gassânî, Mâzerî, Kâdî İyâz, İbn Hayr ve Kurtubî'dir. Adı geçen müelliflerden Müslim'e en yakın

isim, onun öğrencisi olan Ebû Avâne'dir. *el-Muharrac* adlı eserinde, kendi isnatlarıyla *Sahîh*'teki hadisleri destekleyen rivâyetlere yer veren ve kendi içtihiyâyla bölümlerine bâb başlıkları koyan Ebû Avâne, Müslim'in bâb başlıklarından hiç söz etmez. Bu da onun Müslim'in tebvîbsiz nüshası olan İbn Süfyân rivâyetinden faydalandığını gösterir.

Sahîh'in telifinde Müslim'in, Buhârî'nin etkisinde kaldığı söylenmektedir. el-Hatîb el-Bağdâdî, Müslim'in, Buhârî'nin yolunu takip ettiğini ve onu kendisine örnek aldığını; Cevzakî, Müslim'i, Buhârî'nin yanında öğretmeninin önünde oturmuş bir çocuk gibi gördüğünü söylemektedirler.¹⁴¹⁷ Dârekutnî de, Buhârî olmasaydı, Müslim de olmazdı demektedir.¹⁴¹⁸ İbn Hacer'in kaydettiğine göre, Dârekutnî, yukarıdaki sözüne ek olarak Müslim için, Buhârî olmasaydı Müslim böyle bir eser telif edemezdi; zaten Müslim ne yapmış ki? O, Buhârî'nin kitabını alıp ona müstahrec yazmış ve bazı hadisler de eklemiştir,¹⁴¹⁹ demektedir.

Bu bilgiler ışığında, Müslim'in, *Sâhih*'in telifinde Buhârî'den hiç etkilenmediğini söylemek oldukça güçtür. Ancak Dârekutnî'nin iddia ettiği gibi bu etkilenme Müslim'in, Buhârî'ye müstahrec yapmış olması şeklinde de değildir. Zira Buhârî'nin Nîsâbûr'a gittiğine dair verilen bilgiler, bu ihtimali zayıflatmaktadır. Buhârî'nin Nîsâbûr ziyareti, iki sefer gerçekleşmiştir. Birincisi, 209/825 yılındadır.¹⁴²⁰ Buhârî'nin 194/810 yılında doğduğunu göz önünde bulundurduğumuzda birinci ziyareti esnasında henüz 15 yaşlarındadır. Buhârî, muhtemelen Nîsâbûr'daki hocalarından hadis almak için burayı ziyaret etmiştir. Dolayısıyla *Sahîh-i Buhârî* henüz tamamlanmamıştır. Müslim'in de 206/822 yılında doğduğunu göz önünde bulundurduğumuzda (ki bu tarihte Müslim daha

¹⁴¹⁷ Gassânî, *Takyîd*, c. I, s. 55.

¹⁴¹⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XV, s. 121.

¹⁴¹⁹ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî li Mukaddimet-i Fethi'l-Bârî*, er-Risâletü'l-Âlemiyye, Beyrut: 2013, c. I, s. 17.

¹⁴²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XII, s. 404.

3 yaşındadır) onun Buhârî ile ilmi bir birliktelik geçirmiş olması, Buhârî'nin henüz tamamlanmamış eserine muttali olması ve bu eserine müstahrec yazması muhal olur.

Buhârî'nin ikinci ziyareti ise, 250/865 yılında yani vefatından 6 yıl önce gerçekleşmiştir.¹⁴²¹ Bu ziyaretinde Nîsâbûr'da 5 yıl kalmıştır. Bu tarihte Müslim ise, *Sâhîh*'i, geliştirmiş olduğu metoda göre yazmaya devam etmiştir. Nitekim Müslim'in öğrencisi Ahmed b. Seleme'nin ifadesine göre, *Sahîh*'in telifi, 15 yıl gibi bir zaman dilimini kapsamaktadır.¹⁴²² Ayrıca, 559/1164 yılında istinsah edilen ve Cülûdî rivâyetine dayanan Abdullah b. Îsâ el-Murâdî el-İşbilî nüshasının sonunda, Müslim'in, *Sahîh*'i, hicri 257 yılında, Ramazan ayının son on gününde, Çarşamba günü bitirdiğini yazan bir paragraf bulunmaktadır. Bu da Müslim'in vefatından yaklaşık olarak dört yıl öncesine tekabül etmektedir.¹⁴²³

Yukarıdaki bilgiler, Müslim'in, *Sahîh*'ini bitirmesinden 7 yıl önce Buhârî ile tanıştığını göstermektedir. Buhârî'nin Nîsâbûr'dan çıkışı ise vefatından 5 yıl önce yani 255/869 tarihinde olması, Müslim ile beraberliğinin 5 yıl olduğunu göstermektedir. Bu süre zarfında Müslim'in, ondan etkilenecek eserini şekillendirmiş olması muhtemeldir. Ancak bu etkilenme 15 yıllık bir telif süreci olan *Sahîh*'in, Buhârî'ye müstahrec yazma şeklinde değil, olsa olsa tasnif yöntemi ile ilgili olabilir. Müslim'in, Buhârî'den hadis almamış olması da onun Nîsâbûr'a gelmesiyle, *Sahîh-Müslim*'in artık şekillenmiş olabileceğini gösterir. Bununla birlikte Müslim'in, Buhârî ile tanıştıktan sonra *Sahîh*'i gözden geçirme fırsatı bulmuş olması ve bu süreçte, Buhârî'ye ait bazı hadisleri kitabına serpiştirmiş olması ya da bu rivâyetleri başka eserlerine almış olması veya *Sahîh-i Buhârî*'deki minval üzere eserini telif etmesi de muhtemeldir.¹⁴²⁴

¹⁴²¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XII, s. 404.

¹⁴²² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XII, s. 566.

¹⁴²³ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 53.

¹⁴²⁴ Süyûtî, Celâlüddîn, *el-Bahru'llezî Zühire fî Şerhi'l-Elfiyeti'l-Eser*, Mektebetü'l-Ğurebâ ve'l-Eser, Medine: 1999, c. I, s. 536; Kurtubî, *el-Müfhim*, c. I, s. 95.

Endülslü Mâlikî fakihlerinin önde gelen isimlerinden ve Tirmizî şarihlerinden İbn Arabî'nin (ö. 543/1148) ifadesiyle, Mâlik'in *Muvatta* 'sı birinci asıl, Buhârî de ikinci asıldır. Mâlik ve Buhârî'den sonra gelenler de eserlerini bu iki asıl üzerine bina etmişlerdir.¹⁴²⁵ Ancak Müslim'in, Buhârî'ye müstahrec yazma olasılığı, delile ihtiyaç duyar, oysa Müslim *Mukaddime*'de eserini niçin telif ettiğini açık ifadelerle beyan etmiştir. Kaldı ki *Sahîh*'in telif süreci Müslim'in, Buhârî ile karşılaşmasından çok önce başlamıştır. "Müslim'in yöntemi ve diğer hadis eserlerinden farkı" konusunda da belirttiğimiz gibi Müslim, Buhârî'den ve diğer musanniflerden farklı bir yöntem kullanmış ve yöntemi ile kimi alimlerce ondan üstün tutulmuştur.¹⁴²⁶

Müslim'in üçüncü tabakadan ravisi olan İbn Mâhân (ö. 387/998), Müslim'in ifk hadisesi ile başlayan son üç cüz'ü hariç *Sahîh*'in geri kalan kısımlarını Nîsâbûr'da, 353/965 yılında Müslim'in ikinci tabakadan ravisi olan Aşkar'dan (ö. 359/970) almıştır.¹⁴²⁷ Daha sonra da Mısır'a gittikten sonra *Sahîh*'i rivâyet etmeye başlamıştır.¹⁴²⁸ Diğer taraftan, Müslim'in tahrir etmiş olduğu usûle ve iktibas ettiği bâb başlıklarına bağlı kaldığını ifade eden Ebû Nuaym,¹⁴²⁹ hadis tahammülü için Isfahan dışında, Bağdat, Basra Kufe, Mekke Nîsâbûr'a gitmiştir.¹⁴³⁰ Onun, hadis tahammülü için gittiği yerler arasında Mısır'ın bulunmaması, Müslim'in tebvîbli nüshasına Nîsâbûr'da ulaştığını göstermektedir. Diğer bir deyişle Ebû Nuaym, İbn Mâhân nüshasına ulaşmamış olduğu için bâb başlıklarını da ondan almış olması ihtimal dışındadır. Yukarıda da ifade edildiği

¹⁴²⁵ İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr, *Ârizatü'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: Trs. c. I, s. 5.

¹⁴²⁶ Hal böyleyken, Müslim'in hiçbir bâb başlığı koymamış olmasının, Buhârî'nin kitabını esas almış olabileceğine delil gösterilmesi izahtan varestedir. Bkz. Albayrak, Ali, *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin*, s. 21.

¹⁴²⁷ Mazeri, *el-Mu'lim*, c. I, s. 180.

¹⁴²⁸ İbn Hayr, *Fihrist*, s. 87; Nevevî, *Minhâc*, (Nevevî'nin Mukaddimesi), c. I, s. 124; İbnü's-Salâh, *Siyânetü Müslim*, s. 109; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVI, s. 536.

¹⁴²⁹ Ebû Nuaym, *Müstahrec*, c. I, s. 21.

¹⁴³⁰ Ebû Nuaym, *Müstahrec*, c. I, s. 11-12.

gibi Ebû Nuaym'ın, Müslim'in tahrir etmiş olduğu usûle ve iktibas ettiği bâb başlıklarına bağlı kaldığını ifade etmesi, onun, İbn Mâhân'dan önce yazılmış tebvîbli bir nüshaya ulaştığını göstermektedir. Bu da, Müslim'in tebvîbli nüshasındaki bâbların İbn Mâhân tarafından konulmadığını gösterir. İbn Mâhân nüshasını esas alan ravilerin ve Ebû Nuaym'ın telifindeki bâb başlıklarının birbirine çok yakın olması da onların aynı nüshadan faydalandıklarını göstermektedir.

İbn Haldûn (ö. 808/1406) da Müslim'in, Buhârî'nin yolunu takip ederek *Sahîh*'i telif ettiğini ve rivâyetlerin farklı varyanttaki senedlerin geliş yollarını bir araya getirerek eserini fikhî konulara göre başlıkladığını söylemektedir.¹⁴³¹ Bu bilgilere binaen şunu söylemek mümkündür:

Uzun bir telif geçmişi olan *Sahîh*'i, Müslim, muhtemelen iki sefer istinsah etmiştir. Bu nüshalardan ilki olan ve İbn Süfyân nüshası olarak bilinen nüsha tebvîbsiz yazılmıştır. İbn Süfyân, *Sahîh*'i, Müslim'den, 257 (871) tarihinde yani Müslim'in vefatından 4 sene önce dinlemiş,¹⁴³² bir kısmı vicâde ve icâzet yoluyla olmak üzere geri kalan kısımları sema' yoluyla almıştır. Onun hac, vasiyet, imâre ve hilafe kısımlarını vicâde ya da icâzet yoluyla aldığı belirtilmiştir.¹⁴³³ Ayrıca, Cülûdî rivâyetine dayanan Abdullah b. İsmâ el-Murâdî el-İşbilî nüshasının sonunda, Müslim'in, *Sahîh*'i, h. 257 yılında, yani Müslim'in vefatından yaklaşık olarak dört yıl öncesi bitirdiği ile ilgili bilgiyi göz önünde bulundurduğumuzda¹⁴³⁴ İbn Süfyân'ın *Sahîh*'i sema ile Müslim'in kitabını bitirmesi aynı yıla denk gelmektedir.

Kanaatimize göre ikinci nüsha olan Kalânîsî nüshası, Müslim'in ömrünün sonlarına doğru gözden geçirerek tekrar yazdığını ve bâb başlıklarını koyduğunu

¹⁴³¹ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, Beyrut: 2005, c. II, s. 124.

¹⁴³² İbn Hayr, Ebûbekir Muhammed, *Fihrist-u İbni'l-Hayr el-İşbilî*, Daru'l-Kütüb'i-l-İlmiyye, Beyrut: 1998, s. 86.

¹⁴³³ İbnü's-Salâh, *Sıyânet*, s. 111-113.

¹⁴³⁴ Müslim, *Sahîh*, (Dâru't-Ta'sîl), c. I, s. 53.

düşündüğümüz nüshadır. Ancak bu nüsha eksik bir nüsha olacak ki İbn Asâkir'in deyimiyle onun ömrü, kitabını tamamlamaya yetmemiştir.¹⁴³⁵ Kalânisî nüshasının eksik bir nüsha olduğunu söylemiştik. Eksik kalan kısımları daha sonraları İbn Mâhân gibi *Sâhîh*'i istinsah edenler tamamladığı gibi, Müslim'in eksik bıraktığı bâb başlıkları da, yine istinsah edenler tarafından tamamlanmıştır. Ebû Nuaym, Gassânî ve İbn Hayr'ın eserlerinde yer alan bâb başlıklarının yer aldığı yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere bâb başlıkları, Müslim'in muradını yansıtacak ve ilgili rivâyetlerin aynı bâb başlığı altında bulunduğuna dikkat çekecek şekilde kısa ve özdür.

¹⁴³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XII, s. 574.

SONUÇ

“Sahîh-i Müslim’de Tebvîb” adlı çalışmamızda İmam Müslim’in *Sahîh*’ine bâb başlıkları koyup koymadığı sorunu ele alınmıştır. Öteden beri İmam Müslim’in eserine bâb unvanlarını koymadığı bilgisi yayılmıştır. Oysa bazı kaynaklarda bunu nakzeden bilgilere rastlanmıştır. İşte böylesine zor ve nokta bir konunun ele alındığı bu araştırma neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Hadis tarihi hicri I.-III. (VII.-IX.) yüzyılları hıfz, kitâbet, tedvîn ve tasnîf olmak üzere dört dönem halinde incelenmiştir. Bu dönemlerin, başlangıç ve bitiş tarihlerinin kesin hatlarıyla belirlenmesinin güç olduğu ortadadır. Bu dönemlerin isimlendirilmesi, o zaman diliminde bu faaliyetlerden birisinin yoğunluk kazanması ve üzerinde daha fazla durulması sonucu olmuştur.

Hadis tedvini ve tasnifi sürecinde “tebvîb” denilen başlık koyma ameliyesinin ne zaman ve ne şekilde başladığının tespiti de aynı şekilde kolay değildir. Hadis tarihi açısından hıfz ve kitâbet döneminin en önemli yazılı belgelerinden birisi olan Hz. Peygamber’in yabancı devlet adamlarına yazmış olduğu diplomatik mektuplarda kullanılan giriş cümlelerinde yer alan ifadeler, mektubun kimden geldiğini ve kime gönderildiğini ortaya koyması açısından konu başlığı özelliği taşımaktadır. Medine Vesikasında yer alan ve anlaşmayı imzalayan tarafların zikredildiği ilk maddesi ve Hudeybiye Anlaşmasında Besmele’den sonra kaleme alınan metnin ilk maddesinde, anlaşmanın kimler tarafından imza altına alındığını ortaya koyan ifadeler, ilk dönem için bir konu başlığı özelliği taşımaktadır. Keza Hz. Peygamber’in vefatından önce zekât nisabı konusunda yazdırdığı vesika da, yazılı olmaksızın belli bir konu hakkındaki hadisleri bir arada bulunduğu için tebvîb tarihi açısından önem arz etmektedir.

Hz. Ömer’in, Semğ denilen hurmalığı sadaka olarak bağışladığını ifade eden vasiyeti, Hz. Peygamber’in mektuplarında kullanılan üsluba yakın bir tarzla yazılmıştır.

Söz konusu üslup konunun içeriği hakkında bilgi verici cümle olması sebebiyle konu başlığının örneği olarak kabul edilebilir. Yine Câbir b. Abdullah'ın hac menasiki hakkındaki sahifesi, hac ile ilgili rivâyetleri bir araya getirmesi bakımından türünün ilk örneklerinden kabul edilebilir.

Tasnif, zihinsel bir eylem olarak daima önemini korumuştur. Zira eldeki yazı malzemeleri dağınık bir halde bulunsa da anlatı sanatında tasnifli bir şekilde konuşma eylemine dönüşür. Sahâbenin elindeki hadis müdevvenatı, konuları belirlenmiş bir şekilde bir araya getirilmiş yazı malzemesi olmasa bile hadisler ve Hz. Peygamber'in siyeri, vaazlarda, sohbetlerde, ders halkalarında tasnifli ve kronolojik bir şekilde anlatılmıştır. Abdullah b. Abbâs'ın, belli mevzular için belirli günler tayin etmesi, bir gün fıkıh, bir gün tefsir, diğer gün de meğâzî okutması, hac mevsiminde de hac ile ilgili konuları ele alması bunun örneğini teşkil etmektedir.

Bunların yanında tabiîn döneminde pek çok âlimin “Kitabü'l-Ferâiz, Cerahât, Talâk, Sadakât, Tefsir ve Megâzî” gibi müstakil ve münferid konulu eserler kaleme aldıklarına dair rivâyetler, konulu hadis eserlerinin erken dönemden itibaren ortaya çıkmaya başladığını göstermesi açısından son derece önemlidir.

2. Hadislerden daha çok istifade etmeyi sağlamak amacıyla hicri II. asrın ortalarına doğru konu esaslı hadis kitapları telif edilmeye başlanmıştır. Hadislerin yazılmasıyla başlayan; tedvîn dönemiyle devam eden; nihayet tasnîf merhalesinde gayesine erişen yoğun ve sistemli çalışmalar kısa zamanda meyvelerini vermiş ve II. hicrî asrın ortalarından itibaren ilk müstakil hadis kitapları görülmeye başlamıştır. Yaptığımız araştırmada, ilk musannef eserlerin, kendilerinden önce telif edilen münferid konulu eserlere dayandığı, hadislerin yazımında ve bâbların belirlenmesinde, hadislerin müzâkere edildiği teşekkül devresinin ürünü olduğunu göstermektedir.

Hicri II. asırda telif edilen hadis eserlerini, siyer ve megazi kitapları, sünenler, camiler, musannefler ve belirli konuya tahsis edilmiş münferid konulu kitaplar olmak

üzere beş grupta toplamak mümkündür. Bu yüzyılda pek çok hadis âlimi, *fezâil*, *ferâiz*, *cerâhât*, *talâk*, *sadakât*, *tefsîr*, *hac/menasik*, *zühd* ve *rekâik*, *cihad* ve *megâzî* gibi müstakil/münferid konulu eserler de kaleme almışlardır. Hicri II. asırda yazılan bu eserler, sonraki dönemlere gerek müstakil gerekse de musannef türü yazılmış eserlerde kitâb ve bâb başlıkları olarak yansımak suretiyle bu teliflere katkı sağladığından söz etmek mümkündür.

Hadis tarihi açısından önemli bir konumda bulunan Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ve İmam Mâlik (ö. 179/795) kendilerinden evvel kaleme alınmış hadis müdevvenatından faydalanmış ve sonraki eserlere de ciddi katkılar sunmuşlardır. Buhârî (ö. 256/870) de, kendisinden önce yazılmış eserlerden istifade ettiği gibi, gerek rivâyet malzemesinin temininde gerekse de bâb başlıklarının konulmasında Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (279/892) ve Nesâî (303/915) gibi musanniflere katkı sağlamıştır. Bu yönüyle hicri III. asır eserlerinde görülen tebvîb geleneğinin oluşmasında, II. asrın tecrübesinin önemli ölçüde bir katkısı olmuştur.

3. Müslim, kendisinden önceki hadis müdevvenatından etkilenmekle beraber onlardan farklı bir yöntem kullanarak, *Sahîh*'i kendine has bir üslupla, hadis ve isnâd özellikleri açısından ilmi bir tertibe göre yazmıştır. Müslim, *Mukaddime*'de ravileri birinci tabakada sika, ikinci tabakada mütabi olmaya uygun raviler, üçüncü tabakada ise metrûk râvîler olmak üzere üç tabakada ele aldığından söz etmektedir. O, üçüncü tabakada yer alan Abdullah b. Misver Ebû Ca'fer el-Medâinî, Amr b. Hâlid, Abdülkuddûs eş-Şâmî Muhammed b. Saîd el-Maslûb, Giyâs b. İbrâhîm, Süleymân b. Amr, Ebû Dâvûd en-Nehâî gibi hadis uydurma ve haber düzme ile ittiham edilen ravilerin hadislerini *Sahîh*'e almadığını söylemektedir. Yaptığımız araştırmada adı geçen ravilere ait haberleri *Sahîh*'te bulamadık. Hal böyle iken Müslim hakkında çalışan bazı araştırmacıların, *Mukaddime* üzerinde yeterince çalışma yapmadıkları ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı

Müslim'in *Mukaddime*'si üzerinde yeni çalışmalar yapılmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz.

4. Müslim'in, *Sahîh*'i fikhî bâblara göre tertip etmekle beraber bâb başlıklarını eserine yerleştirmedeği iddia edilmektedir. İbn Süfyân rivâyetinin, Cülûdî nüshasına dayanan nüshaların birbirinden farklı bâb başlıkları koyduğu görülmektedir. İbn Süfyân (ö. 308/920) nüshası, tebvîbli bir nüsha olmadığı için bâb başlıkları, müstensihler ve şarihler tarafından ya metnin aslına ya da sayfa kenarlarına yazılmıştır. Kalânîsî (ö. ?) rivâyetine dayanan İbn Mâhân nüshası ise tebvîbli bir nüsha olarak istinsah edilmiştir.

İbn Hayr (ö. 575/1179) nüshası, İbn Süfyân (ö. 308/920) ve Kalânîsî (ö. ?) rivâyetlerine dayanan nüshaların asılları ile karşılaştırarak istinsah edilmiştir. İbn Hayr nüshasında bâb başlıkları, metnin aslındanmış gibi metin içerisinde yer almaktadır. İbn Hayr, *Sahîh*'i başlıklandırmada, Gassânî (ö. 498/1105), Mâzerî (ö. 536/1041) ve Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) eserlerinde Müslim'e atfederek kullandıkları bâb başlıklarına mutabık kalmakla birlikte zaman zaman bazı tasarruflarda bulunmuştur. İbn Hayr nüshasında, Müslim'in ravilerin şartlarında gözetdiği tertibe uygun olarak bâb başlıklarının yazılıp yazılmadığı başka bir çalışmanın konusu olabilir.

5. Müslim, *Mukaddime*'sinde *Sahîh*'i niçin te'lif ettiğini, rivâyete taalluk eden usulleri ve râvîlerin taksimi gibi eserine dair faydalı bilgiler zikretmektedir. Müslim, tek bir bâbta, kuvvet bakımından, tek bir mertebedeki rivâyetleri toplamamış, râvîlerin güvenilir oluşlarına göre rivâyetleri sıralamıştır. *Sahîh*'in tertibinde, teracim zikredilmeksizin, bâb başlıklarının hangi güvenilir ravi ile başlayıp hangi zayıf ravi ile bittiğini tesbit edip belirlemek oldukça zor bir işlemdir.

Ebü Avâne'nin (ö. 316/929) *Mustahrec*'i ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâc*'ı dışında kalan çalışmalarda kullanılan bâb başlıkları birbirine oldukça yakındır. Dârekutnî (ö. 385/995), Gassânî (ö. 498/1105), Mâzerî (ö. 536/1041), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), İbn Hayr (ö. 575/1179) ve Kurtubî'nin (ö. 656/1258) eserlerinde, Nevevî'nin (ö. 676/1277)

de *Muhtasar*'da koymuş olduğu bâb başlıkları birbirine çok yakın, çoğu zaman aynıdır. Bu da adı geçen müelliflerin aynı mübevveb nüshadan istifade ettiğini göstermektedir. Bu nüshanın İbn Mâhân nüshası olduğu ortadadır.

Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) Müslim'in tahrir etmiş olduğu usule ve iktibas ettiği bâb başlıklarına bağlı kaldığını ifade etmesi ve *el-Müsnedü'l-Muharrec* adlı eserinde, İbn Mâhân ve daha bir çok nüshanın karşılaştırılarak telifi yapılan İbn Hayr nüshası ile aynı bâb başlıklarını taşıyor olması, İbn Mâhân'dan önce de tebvîbli bir Müslim nüshasının var olduğunu düşündürmektedir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla en eski nüsha olan Umeriye nüshası 461/1069 yılında istinsah edilmiştir. Ebû Nuaym'ın 430/1038 yılında, yani bu en eski nüshadan yaklaşık olarak 30 yıl önce vefat etmesi, onun daha eski bir nüshaya ulaştığını göstermektedir. Bu nüshanın da bâb başlıklarının bulunduğu mübevveb bir nüsha olma olasılığı oldukça yüksektir.

Kanaatimize göre, uzun bir telif geçmişi olan *Sahîh*, iki sefer istinsah edilmiştir. Bu nüshalardan ilki olan İbn Süfyân nüshası tebvîbsizdir. İkinci nüsha olan Kalânîsî nüshası ise tebvîblidir. Müslim'in ömrünün sonlarına doğru gözden geçirerek tekrar yazdığı ve bâb başlıklarını koyduğunu düşündüğümüz nüsha Kalânîsî nüshasıdır. Ancak bu nüshayı tamamlamaya, İbn Asâkir'in deyiimiyle, Müslim'in ömrü yetmemiştir. Bundan dolayı eksik kalan bâb teracimi *Sahîh*'i istinsah edenler koymuştur.

Nevevî'nin *Minhâc* adlı şerhi değil de İbn Hayr nüshası esas alınarak telif edilen *Muhtasar* adlı eseri dikkate alınarak Müslim baskısı gerçekleşmiş olsaydı daha faydalı olurdu. Kanaatimizce İbn Hayr nüshası esas alınarak Müslim baskısı tekrar yapılmalıdır.

Tezimizde ele almadığımız Nevevî sonrası Müslim üzerine yapılan çalışmalarda tebvîb konusu ayrı bir çalışma olarak ele alınabilir.

Tezimizde, en eski nüshalar ve Müslim üzerine yapılan müstahrec ve şerh gibi çalışmalar incelenerek, Müslim'in bâbları yazıp yazmadığını araştırdık. Bu yönüyle

araştırmamızın, hadis edebiyatı açısından önemi haiz bir meseleye açıklık getireceği inancını taşıyoruz.

Ek-1 Ma'mer b. Râşid'in Câmi' adlı Eserinde Yer alan Bâb Başlıklarının

Kütüb-i Sitte'deki Bâb Başlıklarıyla Karşılaştırılması

1- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: «لَمْ يَكُنْ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا مِنِّي إِلَّا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو، فَإِنَّهُ كَتَبَ وَمَا أَكْتُبُ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴³⁶	بَابُ كِتَابِ الْعِلْمِ
Buhârî ¹⁴³⁷	بَابُ كِتَابَةِ الْعِلْمِ
Tirmizî ¹⁴³⁸	بَابُ مَا جَاءَ فِي الرَّحْصَةِ فِيهِ
2- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أُرْسِلَ مَلَكُ الْمَوْتِ إِلَى مُوسَى، فَلَمَّا جَاءَهُ صَكَّهُ فَقَفَا عَيْنَهُ، فَرَجَعَ إِلَى رَبِّهِ، فَقَالَ: أُرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدِ لَا يُرِيدُ الْمَوْتَ، قَالَ: فَرَدَّ اللَّهُ عَيْنَهُ، فَقَالَ: ارْجِعْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ: يَضَعُ يَدَهُ عَلَى مَنْ ثَوْرٍ فَلَهُ مَا غَطَّتْ يَدُهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ سَنَةً، فَقَالَ: أَيُّ رَبِّ، ثُمَّ مَهْ؟ قَالَ: ثُمَّ الْمَوْتُ، قَالَ: فَلَا أَلَا، فَسَأَلَ اللَّهُ أَنْ يُدْنِيَهُ مِنَ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ رَمِيَّةً بِحَجَرٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ كُنْتُ ثُمَّ لَأُرِيْتُكُمْ قَبْرَهُ إِلَى جَنْبِ الطَّرِيقِ تَحْتَ الْكُتَيْبِ الْأَحْمَرِ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴³⁹	بَابُ مُوسَى وَمَلَكِ الْمَوْتِ
Buhârî ¹⁴⁴⁰	بَابُ وَفَاةِ مُوسَى وَذِكْرِ بَعْدِ
Müslim ¹⁴⁴¹	بَابُ مِنْ فَضَائِلِ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
3- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: جَاءَتْ امْرَأَةٌ وَمَعَهَا ابْنَتَانِ لَهَا تَسْأَلْنِي، فَلَمْ يَجِدْ عِنْدِي شَيْئًا غَيْرَ تَمْرَةٍ وَاحِدَةٍ، فَأَعْطَيْتُهَا إِيَّاهَا، فَأَخَذَتْهَا فَشَقَّتْهَا بَيْنَ بَنَتَيْهَا، وَلَمْ تَأْكُلْ مِنْهَا شَيْئًا، ثُمَّ قَامَتْ فَخَرَجَتْ هِيَ وَابْنَتَيْهَا، فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى هَيْئَتِهِ ذَلِكَ، فَحَدَّثَنِي حَدِيثَهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ ابْتُلِيَ مِنْ هَذِهِ الْبَنَاتِ بِشَيْءٍ فَأَحْسَنَ إِلَيْهِنَّ، كُنَّ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁴²	تَفَقُّهُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ
Buhârî ¹⁴⁴³	بَابُ: اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشَيْءٍ تَمْرَةٍ وَالْقَلِيلِ مِنَ الصَّدَقَةِ
Müslim ¹⁴⁴⁴	بَابُ فَضْلِ الْإِحْسَانِ إِلَى الْبَنَاتِ
Tirmizî ¹⁴⁴⁵	بَابُ مَا جَاءَ فِي تَفَقُّهِ عَلَى الْبَنَاتِ وَالْأَخَوَاتِ

¹⁴³⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. 11, s. 257.

¹⁴³⁷ Buhârî, İlim, 40.

¹⁴³⁸ Tirmizî, İlim, 12.

¹⁴³⁹ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. 11, s. 274.

¹⁴⁴⁰ Buhârî, Ehâdisu'l-Enbiyâ, 33

¹⁴⁴¹ Müslim, Fedâil, 157.

¹⁴⁴² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. 10, s. 457.

¹⁴⁴³ Buhârî, Zekât, 10.

¹⁴⁴⁴ Müslim, Birr ve's-Sıla ve'l-Edeb, 147.

¹⁴⁴⁵ Tirmizî, Birr ve's-Sıla, 13.

4- قرأنا على عبد الرزاق، عن معمر، عن همام بن منبه، قال: سمعت أبا هريرة، يقول: قال أبو القاسم رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إِنَّ أَوَّلَ زُفْرَةٍ تَلِجُ فِي الْجَنَّةِ وَجُوهُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، لَا يَمْتَخِطُونَ، وَلَا يَبْصُقُونَ، وَلَا يَتَعَوَّطُونَ، آيَتُهُمْ وَأَمْشَاتُهُمْ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، وَجَاهُهُمُ الْأَلْوَةُ، وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ، لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ رَوْحَتَانِ، يُرَى مِثْلُ سَاقِيهَا مِنْ وَرَاءِ اللَّحْمِ مِنَ الْحَسَنِ، لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاغُضَ، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبٍ وَاحِدٍ، يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁴⁶	بَابُ الْجَنَّةِ وَصِفَتِهَا
Buhârî ¹⁴⁴⁷	بَابُ مَا جَاءَ فِي صِفَةِ الْجَنَّةِ وَأَهْلِهَا وَمَخْلُوقَتِهَا
Muslim ¹⁴⁴⁸	بَابُ فِي صِفَاتِ الْجَنَّةِ وَأَهْلِهَا وَتَسْبِيحِهِمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا
Tirmizî ¹⁴⁴⁹	بَابُ مَا جَاءَ فِي صِفَةِ أَهْلِ الْجَنَّةِ
5- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «افْتُلُوا الْحَيَاتِ، وَافْتُلُوا ذَا الطُّفَيْتَيْنِ، وَالْأَبْتَرِ، فَإِنَّهُمَا يُسْقِطَانِ الْحَبْلَ، وَيَطْمِسَانِ الْبَصَرَ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁵⁰	بَابُ قَتْلِ الْحَيَّةِ وَالْعُقْرَبِ
Buhârî ¹⁴⁵¹	بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {وَبَتَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ}
Muslim ¹⁴⁵²	بَابُ قَتْلِ الْحَيَاتِ وَغَيْرِهَا
6- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ، طُولُهُ سِتُونَ ذِرَاعًا، فَلَمَّا خَلَقَهُ قَالَ: اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلَى أَوْلِيكَ النَّفَرِ - وَهُمْ نَفَرٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ جُلُوسٌ - فَاسْتَمِعَ إِلَى مَا يُجِيبُونَكَ، فَإِنَّمَا تَحِيَّتُكَ، وَحَيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ، قَالَ: فَذَهَبَ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَقَالُوا: السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَزَادُوهُ: وَرَحْمَةُ اللَّهِ، قَالَ: فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ طُولُهُ سِتُونَ ذِرَاعًا، فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ حَتَّى الْآنَ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁵³	بَابُ: كَيْفَ السَّلَامُ وَالرُّدُّ
Buhârî ¹⁴⁵⁴	بَابُ بَدْءِ السَّلَامِ
Muslim ¹⁴⁵⁵	بَابُ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ أَقْوَامٌ أَفِيدَتْهُمْ مِثْلُ أَفِيدَةِ الطَّيْرِ
7- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، قَالَ: «لَمْ يَكُنْ فِيهِمْ أَحَدٌ أَشْبَهُ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁵⁶	بَابُ ذِكْرِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
Buhârî ¹⁴⁵⁷	بَابُ مَنَاقِبِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

¹⁴⁴⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. 11, s. 413.

¹⁴⁴⁷ Buhârî, *Bedu'l-Halk*, 8.

¹⁴⁴⁸ Muslim, *el-Cenne ve Sıfatu Neîmiha ve Ehlihâ*, 17.

¹⁴⁴⁹ Tirmizî, *Sıfatu'l-Cenne*, 7.

¹⁴⁵⁰ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. 10, s. 434.

¹⁴⁵¹ Buhârî, *Bedu'l-Halk*, 14.

¹⁴⁵² Muslim, *Selâm*, 130.

¹⁴⁵³ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. 10, s. 384.

¹⁴⁵⁴ Buhârî, *İsti'zân*, 1.

¹⁴⁵⁵ Muslim, *el-Cenne ve Sıfatu Neîmiha ve Ehlihâ*, 28.

¹⁴⁵⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. 11, s. 453.

¹⁴⁵⁷ Buhârî, *Ashâbu'n-Nebi*, 24.

Tirmizî ¹⁴⁵⁸	بَابُ مَنَاقِبِ أَبِي مُحَمَّدٍ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَالْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا
8- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْفُثُ عَلَى نَفْسِهِ فِي الْمَرَضِ الَّذِي فُيْضَ فِيهِ بِالْمُعَوَّذَاتِ» - قَالَ مَعْمَرٌ: فَسَأَلْتُ الزُّهْرِيَّ: كَيْفَ كَانَ يَنْفُثُ عَلَى نَفْسِهِ؟ فَقَالَ: كَانَ يَنْفُثُ عَلَى يَدَيْهِ، وَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ - قَالَتْ عَائِشَةُ: فَلَمَّا ثَقُلَ جَعَلْتُ أَثْقُلُ عَلَيْهِ بِيَدَيَّ، وَأَمْسَحُهُ بِيَدَيَّ نَفْسِهِ	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁵⁹	بَابُ الرَّفْقِ، وَالْعَيْنِ، وَالنَّفْثِ
Buhârî ¹⁴⁶⁰	بَابُ الرَّفْقِ بِالْقُرْآنِ وَالْمُعَوَّذَاتِ
Müslim ¹⁴⁶¹	بَابُ رُقِيَةِ الْمَرِيضِ بِالْمُعَوَّذَاتِ وَالنَّفْثِ
9- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا طَيِّرَةَ، وَخَيْرُهَا الْقَالَ» قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْقَالَ؟ قَالَ: «الْكَلِمَةُ الصَّالِحَةُ يَسْمَعُهَا أَحَدُكُمْ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁶²	بَابُ الطَّيْرِ
Buhârî ¹⁴⁶³	بَابُ الْقَالَ
Müslim ¹⁴⁶⁴	بَابُ الطَّيْرِ وَالْقَالَ وَمَا يَكُونُ فِيهِ مِنَ الشُّؤْمِ
Ebû Dâvûd ¹⁴⁶⁵	بَابُ فِي الطَّيْرِ
10- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْسَ لِلصَّغِيرِ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَاؤُ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁶⁶	بَابُ سَلَامِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ
Buhârî ¹⁴⁶⁷	بَابُ تَسْلِيمِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ
Tirmizî ¹⁴⁶⁸	بَابُ مَا جَاءَ فِي تَسْلِيمِ الرَّكَبِ عَلَى الْمَاشِي
Ebû Dâvûd ¹⁴⁶⁹	بَابُ مَنْ أُولَى بِالسَّلَامِ
11- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: دَخَلَ رَهْطٌ مِنَ الْيَهُودِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: السَّامُ عَلَيْكُمْ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَفَهَّمْتُهُا، فَقُلْتُ: عَلَيْكُمُ السَّامُ وَاللَّعْنَةُ، فَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَهْلًا يَا عَائِشَةُ، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ»، قَالَتْ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَقَدْ قُلْتُ: عَلَيْكُمْ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁷⁰	بَابُ السَّلَامِ عَلَى أَهْلِ الشِّرْكِ وَالِدُّعَاءِ لَهُمْ

¹⁴⁵⁸ Tirmizî, Menâkıb, 31.

¹⁴⁵⁹ Mamer b. Râşid, *el-Câmi* ', 11/14

¹⁴⁶⁰ Buhârî, Tıb, 32.

¹⁴⁶¹ Müslim, Selâm, 51.

¹⁴⁶² Mamer b. Râşid, *el-Câmi* ', 10/403.

¹⁴⁶³ Buhârî, Tıb, 43, 44.

¹⁴⁶⁴ Müslim, Selâm, 110.

¹⁴⁶⁵ Ebû Dâvûd, Tıb, 24.

¹⁴⁶⁶ Mamer b. Râşid, *el-Câmi* ', 10/388.

¹⁴⁶⁷ Buhârî, *el-İsti'zân*, 4.

¹⁴⁶⁸ Tirmizî, *el-İsti'zân ve'l-Âdâb*, 14.

¹⁴⁶⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 134.

¹⁴⁷⁰ Mamer b. Râşid, *el-Câmi* ', 10/392.

Buhârî ¹⁴⁷¹	بَابُ الدُّعَاءِ عَلَى الْمَشْرِكِينَ
12- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَتَقَارَبُ الزَّمَنُ وَتَظْهَرُ الْفِتَنُ، وَيُلْقَى الشُّجُوعُ وَيَكْثُرُ الْهَرْجُ» قَالُوا: أَيْمٌ هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الْقَتْلُ»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁷²	بَابُ الْفِتَنِ
Buhârî ¹⁴⁷³	بَابُ ظُهُورِ الْفِتَنِ
13- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَتَمَتَّى أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ، وَلَا يَدْعُو بِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُ، فَإِنَّهُ إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ انْقَطَعَ أَمَلُهُ وَعَمَلُهُ، وَإِنَّهُ لَا يَزِيدُ الْمُؤْمِنَ عُمرُهُ إِلَّا خَيْرًا»	
Ma'mer b. Râşid ¹⁴⁷⁴	بَابُ تَمَتِّي الْمَوْتِ
Buhârî ¹⁴⁷⁵	بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ التَّمَتِّي
Müslim ¹⁴⁷⁶	بَابُ كَرَاهَةِ تَمَتِّي الْمَوْتِ لِصَرِّ نَزَلٍ بِهِ

¹⁴⁷¹ Buhârî, ed-Daavât, 60.

¹⁴⁷² Mamer b. Râşid, *el-Câmi*’, 11/364.

¹⁴⁷³ Buhârî, Fiten, 5.

¹⁴⁷⁴ Mamer b. Râşid, *el-Câmi*’, 11/314.

¹⁴⁷⁵ Buhârî, Temennî, 6.

¹⁴⁷⁶ Müslim, ez-Zikr ved’-Dua’ vet-Tevbe ve’l-İstiğfâr, 13.

Ek-2 Mâlik'in Muvatta' adlı Eserinde Yer alan Bâb Başlıklarının Kütüb-i

Sitte'deki Bâb Başlıklarıyla Karşılaştırılması

1- عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ، سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ يَأْتِيكَ الْوَحْيُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَخْيَانًا يَأْتِينِي فِي مِثْلِ صَلَاحَةِ الْجَرَسِ، وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ ...»	
Mâlik ¹⁴⁷⁷	بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقُرْآنِ
Buhârî ¹⁴⁷⁸	كَيْفَ كَانَ بَدْءُ الْوَحْيِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
Tirmizî ¹⁴⁷⁹	بَابُ مَا جَاءَ كَيْفَ كَانَ يَنْزِلُ الْوَحْيُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
Nesâî ¹⁴⁸⁰	جَامِعُ مَا جَاءَ فِي الْقُرْآنِ
2- وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ»	
Mâlik ¹⁴⁸¹	بَابُ مَا جَاءَ فِي الْحَيَاءِ
Buhârî ¹⁴⁸²	بَابُ: الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ
Ebû Dâvûd ¹⁴⁸³	باب في الحياء
Nesâî ¹⁴⁸⁴	بَابُ الْحَيَاءِ
3- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانٍ عَنْ عَمِّهِ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «إِنَّ أَنَاسًا يَقُولُونَ إِذَا قَعَدْتَ عَلَى حَاجَتِكَ، فَلَا تَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا بَيْتَ الْمُقَدَّسِ»، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ «لَقَدْ ارْتَقَيْتُ عَلَى ظَهْرِ بَيْتِ لَنَا، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى لَبَتَيْنِ مُسْتَقْبِلِ بَيْتِ الْمُقَدَّسِ لِحَاجَتِهِ» ثُمَّ قَالَ: لَعَلَّكَ مِنَ الَّذِينَ يُصَلُّونَ عَلَى أَوْرَاقِهِمْ قَالَ: قُلْتُ: لَا أَذْرِي وَاللَّهِ. قَالَ مَالِكٌ: «يَعْنِي الَّذِي يَسْجُدُ وَلَا يَرْتَفِعُ عَلَى الْأَرْضِ يَسْجُدُ وَهُوَ لَا صِقَ بِالْأَرْضِ»	
Mâlik ¹⁴⁸⁵	بَابُ الرُّحْصَةِ فِي اسْتِقْبَالِ الْقِبْلَةِ لِبَوْلٍ أَوْ عَائِطٍ
Buhârî ¹⁴⁸⁶	بَابُ مَنْ تَرَبَّرَ عَلَى لَبَتَيْنِ
Ebû Dâvûd ¹⁴⁸⁷	باب الرخصة في ذلك

¹⁴⁷⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, c. I, s. 202.

¹⁴⁷⁸ Buhârî, *Sahîh*, Bed'ul-Vahy, 1.

¹⁴⁷⁹ Tirmizî, *Menâkib*, 13.

¹⁴⁸⁰ Nesâî, *Sünen*, Kitabu'l-İftitâh, 37.

¹⁴⁸¹ Mâlik, *Hüsnü'l-Huluk*, 10.

¹⁴⁸² Buhârî, *Îmân*, 14. (Buhârî, başka bir tarikile gelen aynı rivâyeti "el-Hayâ" bâbında zikretmiştir. Bkz. Buhârî, *Edeb*, 77.)

¹⁴⁸³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, *Edeb*, 7.

¹⁴⁸⁴ Nesâî, *Îmân*, 27.

¹⁴⁸⁵ Mâlik, *Kıble*, 3.

¹⁴⁸⁶ Buhârî, *Vudû'*, 12.

¹⁴⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 4.

Nesâî ¹⁴⁸⁸	الرُّخْصَةُ فِي ذَلِكَ فِي الْبُيُوتِ
İbn Mâce ¹⁴⁸⁹	بَابُ الرُّخْصَةِ فِي ذَلِكَ فِي الْكِنْفِ، وَإِبَاحَتِهِ دُونَ الصَّحَارِي
4- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَكَلَ كَيْفَ شَاءَ، ثُمَّ صَلَّى، وَلَمْ يَتَوَضَّأْ»	
Mâlik ¹⁴⁹⁰	بَابُ تَرْكِ الْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتْهُ النَّارُ
Buhârî ¹⁴⁹¹	بَابُ مَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ مِنْ لَحْمِ الشَّاةِ وَالسَّوِيقِ وَأَكَلَ أَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، «فَلَمْ يَتَوَضَّأُوا»
Müslim ¹⁴⁹²	بَابُ نَسْخِ الْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ
Ebû Dâvûd ¹⁴⁹³	باب في ترك الوضوء مما مست النار
5- وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ مِثْقَانَ، أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ حَدَّثَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَاءً فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ»	
Mâlik ¹⁴⁹⁴	بَابُ مَا جَاءَ فِي بَوْلِ الصَّبِيِّ
Buhârî ¹⁴⁹⁵	بَابُ بَوْلِ الصَّبِيِّ
Ebû Dâvûd ¹⁴⁹⁶	باب بول الصبي يصيب الثوب
Nesâî ¹⁴⁹⁷	بَابُ بَوْلِ الصَّبِيِّ الَّذِي لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ
6- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، أَنَّهَا قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِدَاتِ الْجَيْشِ انْقَطَعَ عَقْدِي... فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى آيَةَ التَّيْمُمِ «فَتَيَمَّمُوا»...	
Mâlik ¹⁴⁹⁸	هَذَا بَابُ فِي التَّيْمُمِ
Buhârî ¹⁴⁹⁹	كِتَابُ التَّيْمُمِ
Müslim ¹⁵⁰⁰	بَابُ التَّيْمُمِ
Nesâî ¹⁵⁰¹	بَابُ بَدْءِ التَّيْمُمِ
7- وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ سَائِلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوَّلُكُمْ ثَوْبَانِ»	

¹⁴⁸⁸ Nesâî, Tahâret, 22.

¹⁴⁸⁹ İbn Mâce, Tahâret, 18.

¹⁴⁹⁰ Mâlik, Tahâret, 19.

¹⁴⁹¹ Buhârî, Vudû', 52.

¹⁴⁹² Müslim, Hayız, 91.

¹⁴⁹³ Ebû Dâvûd, Tahâret, 73.

¹⁴⁹⁴ Mâlik, Tahâret, 109, 110.

¹⁴⁹⁵ Buhârî, Vudû', 63.

¹⁴⁹⁶ Ebû Dâvûd, Tahâret, 132.

¹⁴⁹⁷ Nesâî, Tahâret, 189.

¹⁴⁹⁸ Mâlik, Tahâret, 89.

¹⁴⁹⁹ Buhârî, Teyyemmüm.

¹⁵⁰⁰ Müslim, Hayz, 108.

¹⁵⁰¹ Nesâî, Tahâret, 194.

Mâlik ¹⁵⁰²	بَابُ الرُّحْصَةِ فِي الصَّلَاةِ فِي التَّوْبِ الْوَاحِدِ
Buhârî ¹⁵⁰³	بَابُ الصَّلَاةِ فِي التَّوْبِ الْوَاحِدِ مُلْتَجِعًا بِهِ
Muslim ¹⁵⁰⁴	بَابُ الصَّلَاةِ فِي تَوْبِ وَاحِدٍ وَصِفَةِ لُبْسِهِ
Ebû Dâvûd ¹⁵⁰⁵	بَابُ جَمَاعِ أَتْوَابٍ مَا يُصَلِّي فِيهِ
Nesâi ¹⁵⁰⁶	الصَّلَاةُ فِي التَّوْبِ الْوَاحِدِ
8- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: بَيْنَمَا النَّاسُ يُقْبِئُونَ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ إِذْ جَاءَهُمْ آتٌ، فَقَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَنْزَلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ فُرْآنًا، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبَلُوهَا»، وَكَانَتْ وَجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ	
Mâlik ¹⁵⁰⁷	بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ
Buhârî ¹⁵⁰⁸	بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ، وَمَنْ لَمْ يَزِ الْإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ
Muslim ¹⁵⁰⁹	بَابُ تَحْوِيلِ الْقِبْلَةِ مِنَ الْقُدْسِ إِلَى الْكَعْبَةِ
9- وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ الْجُهَنِّيَّ أَرْسَلَهُ إِلَى أَبِي جُهَيْنٍ يَسْأَلُهُ، مَاذَا سَمِعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَارِّ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي؟ فَقَالَ أَبُو جُهَيْنٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُّ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي، مَاذَا عَلَيْهِ، لَكَانَ أَنْ يَقِفَ أَرْبَعِينَ، خَيْرًا لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ»...	
Mâlik ¹⁵¹⁰	بَابُ التَّشْدِيدِ فِي أَنْ يَمُرَّ أَحَدٌ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
Buhârî ¹⁵¹¹	بَابُ إِثْمِ الْمَارِّ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
Muslim ¹⁵¹²	بَابُ مَنْعِ الْمَارِّ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
Nesâi ¹⁵¹³	التَّشْدِيدُ فِي الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي وَبَيْنَ سُرَّتِهِ
Ebû Dâvûd ¹⁵¹⁴	بَابُ مَا يُنْهَى عَنْهُ مِنَ الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
Tirmizî ¹⁵¹⁵	بَابُ مَا جَاءَ فِي كِرَاهِيَةِ الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيْ الْمُصَلِّي
10- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَدْرَكَ رُكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلَاةَ»	

¹⁵⁰² Mâlik, Salâtü'l-Cemâati, 30.

¹⁵⁰³ Buhârî, Salât, 4.

¹⁵⁰⁴ Muslim, Salât, 275.

¹⁵⁰⁵ Ebû Dâvûd, Salât, 78.

¹⁵⁰⁶ Nesâi, Kible, 14.

¹⁵⁰⁷ Mâlik, Kible, 6.

¹⁵⁰⁸ Buhârî, Salât, 32.

¹⁵⁰⁹ Muslim, Mesâcid, 13.

¹⁵¹⁰ Mâlik, Kasru's-Salât fi's-Sefer, 34.

¹⁵¹¹ Buhârî, Salât, 101.

¹⁵¹² Muslim, Salât, 261.

¹⁵¹³ Nesâi, Kible, 8.

¹⁵¹⁴ Ebû Dâvûd, Salât, 109.

¹⁵¹⁵ Tirmizî, Salât, 251.

Mâlik ¹⁵¹⁶	بَابُ مَنْ أَدْرَكَ رُكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ
Buhârî ¹⁵¹⁷	بَابُ مَنْ أَدْرَكَ مِنَ الصَّلَاةِ رُكْعَةً
Muslim ¹⁵¹⁸	بَابُ مَنْ أَدْرَكَ رُكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ فَقَدْ أَدْرَكَ تِلْكَ الصَّلَاةَ
Ebû Dâvûd ¹⁵¹⁹	بَابُ مَنْ أَدْرَكَ مِنَ الْجُمُعَةِ رُكْعَةً
11- وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا سَمِعْتُمُ التَّيْدَاءَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَدُّنُ»	
Mâlik ¹⁵²⁰	بَابُ مَا جَاءَ فِي التَّيْدَاءِ لِلصَّلَاةِ
Buhârî ¹⁵²¹	بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْمَبَادِي
İbn Mâce ¹⁵²²	بَابُ مَا يُقَالُ إِذَا أَدَّنَ الْمُؤَدُّنُ
Muslim ¹⁵²³	بَابُ الْقَوْلِ مِثْلَ قَوْلِ الْمُؤَدِّينَ لِمَنْ سَمِعَهُ، ثُمَّ يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ يَسْأَلُ لَهُ الْوَسِيلَةَ
Nesâî ¹⁵²⁴	الْقَوْلُ مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَدُّنُ
Ebû Dâvûd ¹⁵²⁵	بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْمُؤَدِّينَ
Tirmizî ¹⁵²⁶	بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا أَدَّنَ الْمُؤَدُّنُ
12- وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ عُثَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثَيْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ أُمَّ الْفَضْلِ بِنْتَ الْحَارِثِ سَمِعَتْهُ وَهُوَ يَقْرَأُ {وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا} فَقَالَتْ لَهُ: يَا بُنَيَّ «لَقَدْ ذَكَّرْتَنِي بِقِرَاءَتِكَ هَذِهِ السُّورَةَ، إِنَّهَا لَا خَيْرَ مَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِهَا فِي الْمَغْرِبِ»	
Mâlik ¹⁵²⁷	بَابُ الْقِرَاءَةِ فِي الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ
Buhârî ¹⁵²⁸	بَابُ الْقِرَاءَةِ فِي الْمَغْرِبِ
Muslim ¹⁵²⁹	باب القراءة في المغرب
Ebû Dâvûd ¹⁵³⁰	باب قدر القراءة في المغرب

¹⁵¹⁶ Mâlik, Vukûtü's-Salât, 15.

¹⁵¹⁷ Buhârî, Mevâkitü's-Salât, 30.

¹⁵¹⁸ Muslim, el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât, 161.

¹⁵¹⁹ Ebû Dâvûd, Salât, 240.

¹⁵²⁰ Mâlik, Salât, 2.

¹⁵²¹ Buhârî, Ezân, 7.

¹⁵²² İbn Mâce, Ezân, 4.

¹⁵²³ Muslim, Salât, 10.

¹⁵²⁴ Nesâî, Ezân, 33.

¹⁵²⁵ Ebû Dâvûd, Salât, 36.

¹⁵²⁶ Tirmizî, Salât, 154.

¹⁵²⁷ Mâlik, Salât, 24.

¹⁵²⁸ Buhârî, Ezân, 98.

¹⁵²⁹ Muslim, Salât, 173.

¹⁵³⁰ Ebû Dâvûd, Salât, 131.

13- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَكْثَرُاهُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا أَمِنَ الْإِمَامُ فَأَقْبَنُوا، فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ تَأْمِينَهُ تَأْمِينَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «آمِينَ»	
Mâlik ¹⁵³¹	بَابُ مَا جَاءَ بِالتَّائِمِينَ خَلْفَ الْإِمَامِ
Buhârî ¹⁵³²	بَابُ جَهْرِ الْإِمَامِ بِالتَّائِمِينَ
Muslim ¹⁵³³	باب فضل قول المأموم آمين
Nesâi ¹⁵³⁴	جَهْرُ الْإِمَامِ بِآمِينَ
Ebû Dâvûd ¹⁵³⁵	بَابُ التَّائِمِينَ وَرَاءَ الْإِمَامِ
Tirmizî ¹⁵³⁶	بَابُ مَا جَاءَ فِي فَضْلِ التَّائِمِينَ
14- وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «لَوْ أَدْرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحْدَثَ النِّسَاءُ لَمَنَعَهُنَّ الْمَسَاجِدَ كَمَا مُنِعَ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ» قَالَ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قُلْتُ: لِعَمْرَةَ أَوْ مُنِعَ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ الْمَسَاجِدَ قَالَتْ: نَعَمْ	
Mâlik ¹⁵³⁷	بَابُ مَا جَاءَ فِي خُرُوجِ النِّسَاءِ إِلَى الْمَسَاجِدِ
Buhârî ¹⁵³⁸	بَابُ خُرُوجِ النِّسَاءِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِاللَّيْلِ وَالْعَلَسِ
Ebû Dâvûd ¹⁵³⁹	باب في خروج النساء إلى المسجد
15- وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «غُسْلُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ»	
Mâlik ¹⁵⁴⁰	بَابُ الْعَمَلِ فِي غُسْلِ يَوْمِ الْجُمُعَةِ
Buhârî ¹⁵⁴¹	بَابُ فَضْلِ الْغُسْلِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَهَلْ عَلَى الصَّبِيِّ شُهُودُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ، أَوْ عَلَى النِّسَاءِ
Nesâi ¹⁵⁴²	بَابُ إِيْجَابِ الْغُسْلِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ
Ebû Dâvûd ¹⁵⁴³	باب في الغسل للجمعة
16- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَكَرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَقَالَ: «فِيهِ سَاعَةٌ لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ، وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي، يَسْأَلُ اللَّهَ شَيْئًا، إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ»، وَأَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ، يَقُولُهَا	

¹⁵³¹ Mâlik, Salât, 45.

¹⁵³² Buhârî, Salât, 111.

¹⁵³³ Muslim, Salât, 72.

¹⁵³⁴ Nesâi, İftitâh, 33.

¹⁵³⁵ Ebû Dâvûd, Salât, 171.

¹⁵³⁶ Tirmizî, Ebvâbu's-Salâ, 185.

¹⁵³⁷ Mâlik, Kible, 15.

¹⁵³⁸ Buhârî, Ezân, 162.

¹⁵³⁹ Ebû Dâvûd, Salât, 53.

¹⁵⁴⁰ Mâlik, Cumua, 4.

¹⁵⁴¹ Buhârî, Cumua, 2.

¹⁵⁴² Nesâi, Cumua, 8.

¹⁵⁴³ Ebû Dâvûd, Tahâret, 124.

Mâlik ¹⁵⁴⁴	بَابُ مَا جَاءَ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ
Buhârî ¹⁵⁴⁵	بَابُ السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ
Muslim ¹⁵⁴⁶	بَابُ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ
Tirmizî ¹⁵⁴⁷	بَابُ فِي السَّاعَةِ الَّتِي تُرْجَى فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ
17- حَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْسَ فِيْمَا دُونَ خَمْسٍ دَوْدٌ صَدَقَةٌ، وَلَيْسَ فِيْمَا دُونَ خَمْسَةٍ أَوْسَقِي صَدَقَةٌ»	
Mâlik ¹⁵⁴⁸	بَابُ مَا يَجِبُ فِيهِ الزَّكَاةُ
Buhârî ¹⁵⁴⁹	بَابُ زَكَاةِ الْوَرَقِ
Ebû Dâvûd ¹⁵⁵⁰	بَابُ مَا يَجِبُ فِيهِ الزَّكَاةُ
18- وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَعْطَاهُمْ، ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ، حَتَّى نَفِدَ مَا عِنْدَهُ، ثُمَّ قَالَ: «مَا يَكُونُ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ أَدَّجِرُهُ عَنْكُمْ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرُ لِعَقْبِهِ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرْ لِعَقْبِهِ اللَّهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصْبِرْهُ اللَّهُ، وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً هُوَ خَيْرٌ وَأَوْسَعُ مِنَ الصَّبْرِ»	
Mâlik ¹⁵⁵¹	بَابُ مَا جَاءَ فِي التَّعَفُّفِ عَنِ الْمَسْأَلَةِ
Buhârî ¹⁵⁵²	بَابُ الْإِسْتِغْفَافِ عَنِ الْمَسْأَلَةِ
Muslim ¹⁵⁵³	بَابُ فَضْلِ التَّعَفُّفِ وَالصَّبْرِ
Nesâî ¹⁵⁵⁴	الْإِسْتِغْفَافُ عَنِ الْمَسْأَلَةِ
Ebû Dâvûd ¹⁵⁵⁵	بَابُ فِي الْإِسْتِغْفَافِ
Tirmizî ¹⁵⁵⁶	بَابُ مَا جَاءَ فِي الصَّبْرِ
19- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عُمَيْرٍ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ بِنْتِ الْحَارِثِ، " أَنَّ نَاسًا تَمَارَوْا عِنْدَهَا يَوْمَ عَرَفَةَ فِي صِيَامِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ: هُوَ صَائِمٌ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَيْسَ بِصَائِمٍ. فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ بِقَدَحٍ لَبَنٍ وَهُوَ وَقِفْتُ عَلَى بَعِيرِهِ فَشَرِبَ "	
Mâlik ¹⁵⁵⁷	بَابُ صِيَامِ يَوْمِ عَرَفَةَ

¹⁵⁴⁴ Mâlik, Cumua, 15.

¹⁵⁴⁵ Buhârî, Cumua, 37.

¹⁵⁴⁶ Muslim, Cumua, 13.

¹⁵⁴⁷ Tirmizî, Cumua, 354.

¹⁵⁴⁸ Mâlik, Zekât, 1.

¹⁵⁴⁹ Buhârî, Zekât, 33.

¹⁵⁵⁰ Ebû Dâvûd, Zekât, 1.

¹⁵⁵¹ Mâlik, Sadaka, 7.

¹⁵⁵² Buhârî, Zekât, 51.

¹⁵⁵³ Muslim, Zekât, 124.

¹⁵⁵⁴ Nesâî, Zekât, 85.

¹⁵⁵⁵ Ebû Dâvûd, Zekât, 28.

¹⁵⁵⁶ Tirmizî, Birr ve's-Sıla, 76.

¹⁵⁵⁷ Mâlik, Hac, 132.

Buhârî ¹⁵⁵⁸	بَابُ صَوْمِ يَوْمِ عَرَفَةَ
Muslim ¹⁵⁵⁹	بَابُ اسْتِحْبَابِ الْفِطْرِ لِلْحَاجِّ بِعَرَفَاتِ يَوْمِ عَرَفَةَ
Ebû Dâvûd ¹⁵⁶⁰	بَابُ فِي صَوْمِ يَوْمِ عَرَفَةَ بِعَرَفَةَ
20- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ، لَيْسَ عَلَى الْمُحْرِمِ فِي قَتْلِهِنَّ جُنَاحٌ: الْعُرَابُ، وَالْحِدَاةُ، وَالْعَقْرَبُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ "	
Mâlik ¹⁵⁶¹	بَابُ مَا يَقْتُلُ الْمُحْرِمُ مِنَ الدَّوَابِّ
Buhârî ¹⁵⁶²	بَابُ مَا يَقْتُلُ الْمُحْرِمُ مِنَ الدَّوَابِّ
21- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُنَيْنٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ، وَالْمُسَوَّرَ بْنَ مَخْرَمَةَ اخْتَلَفَا بِالْأُبُوَاءِ... كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْسِلُ رَأْسَهُ وَهُوَ مُحْرِمٌ؟ قَالَ، فَوَضَعَ أَبُو أُيُوبَ يَدَهُ عَلَى التَّوْبِ فَطَأَهُ حَتَّى بَدَأَ لِي رَأْسُهُ، ثُمَّ قَالَ لِإِنْسَانٍ يَصُبُّ عَلَيْهِ: " اصْطَبْ. فَصَبَّ عَلَى رَأْسِهِ. ثُمَّ حَرَكَ رَأْسَهُ يَدَيْهِ، فَأَقْبَلَ بِمَا وَأَذْبَرَ، ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ "	
Mâlik ¹⁵⁶³	بَابُ غُسْلِ الْمُحْرِمِ
Buhârî ¹⁵⁶⁴	بَابُ الْإِغْتِسَالِ لِلْمُحْرِمِ
İbn Mâce ¹⁵⁶⁵	بَابُ الْمُحْرِمِ، يَغْسِلُ رَأْسَهُ
Muslim ¹⁵⁶⁶	بَابُ جَوَازِ غُسْلِ الْمُحْرِمِ بِدَنَةِ وَرَأْسِهِ
Nesâî ¹⁵⁶⁷	غُسْلُ الْمُحْرِمِ
Ebû Dâvûd ¹⁵⁶⁸	بَابُ الْمُحْرِمِ يَغْتَسِلُ
22- حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَيْ عَنْ بَيْعِ التِّمَارِ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهَا»، هَكَذَا بَيْعُ الْبَائِعِ وَالْمُسْتَبْرِ	
Mâlik ¹⁵⁶⁹	بَابُ النَّهْيِ عَنْ بَيْعِ التِّمَارِ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهَا
Buhârî ¹⁵⁷⁰	بَابُ بَيْعِ التِّمَارِ قَبْلَ أَنْ يَبْدُوَ صَلَاحُهَا
Nesâî ¹⁵⁷¹	بَيْعُ التِّمَارِ قَبْلَ أَنْ يَبْدُوَ صَلَاحَهُ

¹⁵⁵⁸ Buhârî, Savm, 65.

¹⁵⁵⁹ Muslim, Siyâm, 110.

¹⁵⁶⁰ Ebû Dâvûd, Savm, 63.

¹⁵⁶¹ Mâlik, Hac, 88.

¹⁵⁶² Buhârî, Cezâu's-Sayd, 7.

¹⁵⁶³ Mâlik, Hac, 4.

¹⁵⁶⁴ Buhârî, Cezâu's-Sayd, 14.

¹⁵⁶⁵ İbn Mâce, Menâsik, 22.

¹⁵⁶⁶ Muslim, Hac, 91.

¹⁵⁶⁷ Nesâî, Menâsiku'l-Hac, 27.

¹⁵⁶⁸ Ebû Dâvûd, Menâsik, 37.

¹⁵⁶⁹ Mâlik, Buyû', 10.

¹⁵⁷⁰ Buhârî, Buyû', 85.

¹⁵⁷¹ Nesâî, Buyû', 28.

Ebû Dâvûd ¹⁵⁷²	بَابُ فِي بَيْعِ الْيَمَارِ قَبْلَ أَنْ يَبْدُوَ صَلَاحُهَا
23- أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا رِبْعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ بِالطَّوِيلِ الْبَائِنُ، وَلَا بِالْقَصِيرِ، وَلَا بِالْأَبْيَضِ الْأَمْهَقِ، وَلَيْسَ بِالْأَدَمِ، وَلَيْسَ بِالْجَعْدِ الْقَطَطِ، وَلَا بِالسَّبْطِ، بَعَثَهُ اللَّهُ عَلَى رَأْسِ أَرْبَعِينَ سَنَةً، فَأَقَامَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ، وَبِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ، وَتَوَفَّاهُ اللَّهُ عَلَى رَأْسِ سِتِّينَ سَنَةً، وَلَيْسَ فِي رَأْسِهِ وَلَحْيَتَيْهِ عَشْرُونَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ"	
Mâlik ¹⁵⁷³	بَابُ مَا جَاءَ فِي صِفَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
Buhârî ¹⁵⁷⁴	بَابُ صِفَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
Muslim ¹⁵⁷⁵	بَابُ فِي صِفَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَبْعَثِهِ، وَسَيِّئِهِ
Tirmizî ¹⁵⁷⁶	بَابُ فِي مَبْعَثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَابْنُ كَمْ كَانَ حِينَ بُعِثَ؟

¹⁵⁷² Ebû Dâvûd, Buyû', 23.

¹⁵⁷³ Mâlik, Sifatü'n-Nebî, 1.

¹⁵⁷⁴ Buhârî, Menâkib, 23.

¹⁵⁷⁵ Muslim, Fedâil, 113.

¹⁵⁷⁶ Tirmizî, Menâkib, 4.

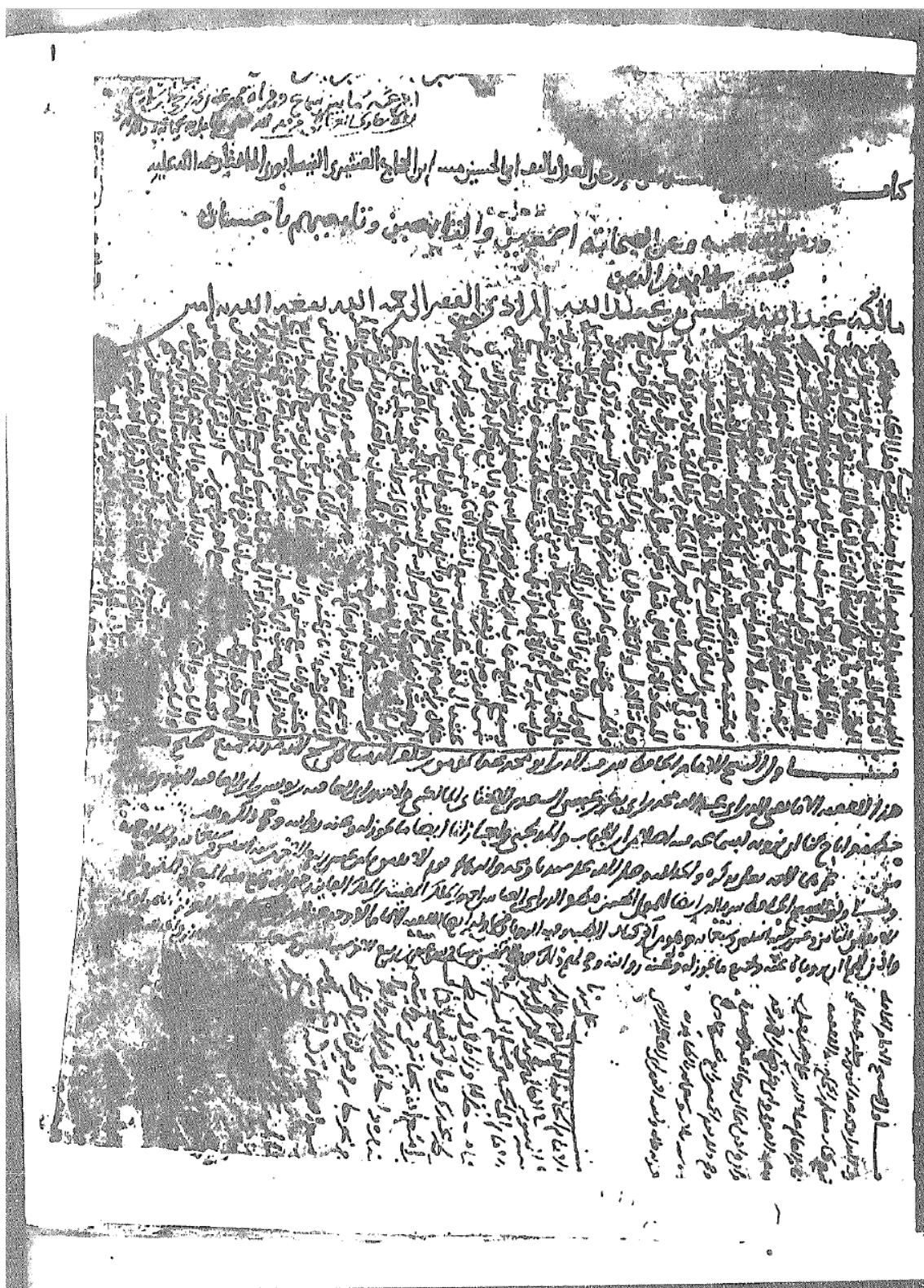
٢٧
 حَسْبُكَ سَلَوَاتُكَ مِنْ سَلَامٍ لَكَ فِي الْحَبَرِ دَانَهُ مِنْ عَمَلٍ سَمَاتٍ عَنْ جَانِبِ سَمَاءٍ
 نَالِ الْبَرِّ عَلَى اللَّهِ عَلَيْهِ بِرَحْلِ قَتْلِ نَفْسِهِ وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ فَهُوَ كَقَتْلِ نَفْسِهِ
 بِرَحْمَتِكَ الصَّلَاةُ
 اخْتَارَ الْعَامَّةُ مِنْ هَذِهِ النِّسْبَةِ

سَبِّحُوهُ إِنَّ شَأْنَهُ فِي الدُّنْيَا لَبِيبٌ كُنَّا نُبْرِزُوهُ
 لِلنَّبِيِّ رَبِّ الْعَالَمِينَ عَامُوا قَوْلَهُ وَمُسْتَحَقُّهُ
 وَحَمْدُ اللَّهِ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْكَامِلِ الْأَحْمَدِ وَكَسَمِ
 مُسْلِمًا كَبْرًا وَجَمْعًا عَيْنُهُ الْوَدَّاعِ

سَمِعْتُ ظَهْرَ عَلِيٍّ سَمِعَ أَيُّهَا الْمَوْلَى عَلِيٌّ عَمَّا رَوَى عَنْهُ أَبُو جَعْفَرٍ
 السَّيِّدُ الْعَقْدَةُ لَمْ يَكُنْ يَكُونُ عَالِمًا بِاللَّهِ وَاللَّهُ وَابْنُهُ عَمْرُو بْنُ الْكَوْثَرِ
 وَابْنُهُ مَعْدِيْنَةُ الْبَيْتِ وَابْنُهُ مَعْدِيْنَةُ الْبَيْتِ وَابْنُهُ مَعْدِيْنَةُ الْبَيْتِ
 وَابْنُهُ مَعْدِيْنَةُ الْبَيْتِ وَابْنُهُ مَعْدِيْنَةُ الْبَيْتِ وَابْنُهُ مَعْدِيْنَةُ الْبَيْتِ
 وَابْنُهُ مَعْدِيْنَةُ الْبَيْتِ وَابْنُهُ مَعْدِيْنَةُ الْبَيْتِ وَابْنُهُ مَعْدِيْنَةُ الْبَيْتِ

سَمِعْتُ جَمْعَ هَذِهِ الْأَشْيَاءِ أَوَّلًا إِلَى الْأَمْرِ عَلَى الْمَسِيحِ الْأَوَّلِ بِرَأْفَةٍ لِلْعَالَمِ الْخَاطِئِ
 لَسَمِعْتُ وَأَجْمَعْتُهَا لِمَنْ مَلَكَ لِيْلَهُ لَوْلَا أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيْلَهُ لَوْلَا أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيْلَهُ
 عَسْكَرُ الْإِسْلَامِ وَطَائِفُ الْمُسْلِمِينَ الْمُسْلِمِينَ الْمُسْلِمِينَ الْمُسْلِمِينَ الْمُسْلِمِينَ الْمُسْلِمِينَ
 طَهَّرَ الْإِسْلَامَ لِمَنْ لَوْلَا أَنَّهُ لَوْلَا أَنَّهُ لَوْلَا أَنَّهُ لَوْلَا أَنَّهُ لَوْلَا أَنَّهُ
 سَلَامٌ وَاسْمُهُ الْمُسْلِمُ وَكَانَ الْمُسْلِمُ الْمُسْلِمُ الْمُسْلِمُ الْمُسْلِمُ الْمُسْلِمُ
 عَلَى رَأْسِ رَجُلٍ كَلَامُهُ لِيْلَهُ لَوْلَا أَنَّهُ لَوْلَا أَنَّهُ لَوْلَا أَنَّهُ لَوْلَا أَنَّهُ
 مِنْ مَسِيحٍ لَمْ يَكُنْ يَكُونُ عَالِمًا بِاللَّهِ وَاللَّهُ وَابْنُهُ عَمْرُو بْنُ الْكَوْثَرِ

كتاب محمد بن الامام الحافظ

الشيخ محمد بن عبد الله عليه السلام

رواية في أبي اسحق إبراهيم بن محمد بن سفيان الفقيه عنه
رواية في أبي أحمد محمد بن عيسى بن عمرو بن وهب الكلبي عنه
رواية في أبي الحسن علي بن محمد القاسمي عنه
رواية في أبي عبد الله محمد بن الفضل الصاعدي عنه
رواية في أبي الحسن المويد بن محمد بن علي الطوسي عنه
رواية في الشيخ الإمام العالم الحافظ شرف الدين أبي عبد الله محمد بن محمد بن أبي الفضل
ابن الأندلسي ثم ما روى شيخنا السيد أبو عبد الله عنده
في الأمير الجليل الواحد الاخص الذي لا يستبد له المعاد الربط المتأخر المريد المنصور
جمال الدين عمدة الملوك الخليفة والسلطين صفوة أمير المؤمنين أبي غدي العزني دام استعازة عنه

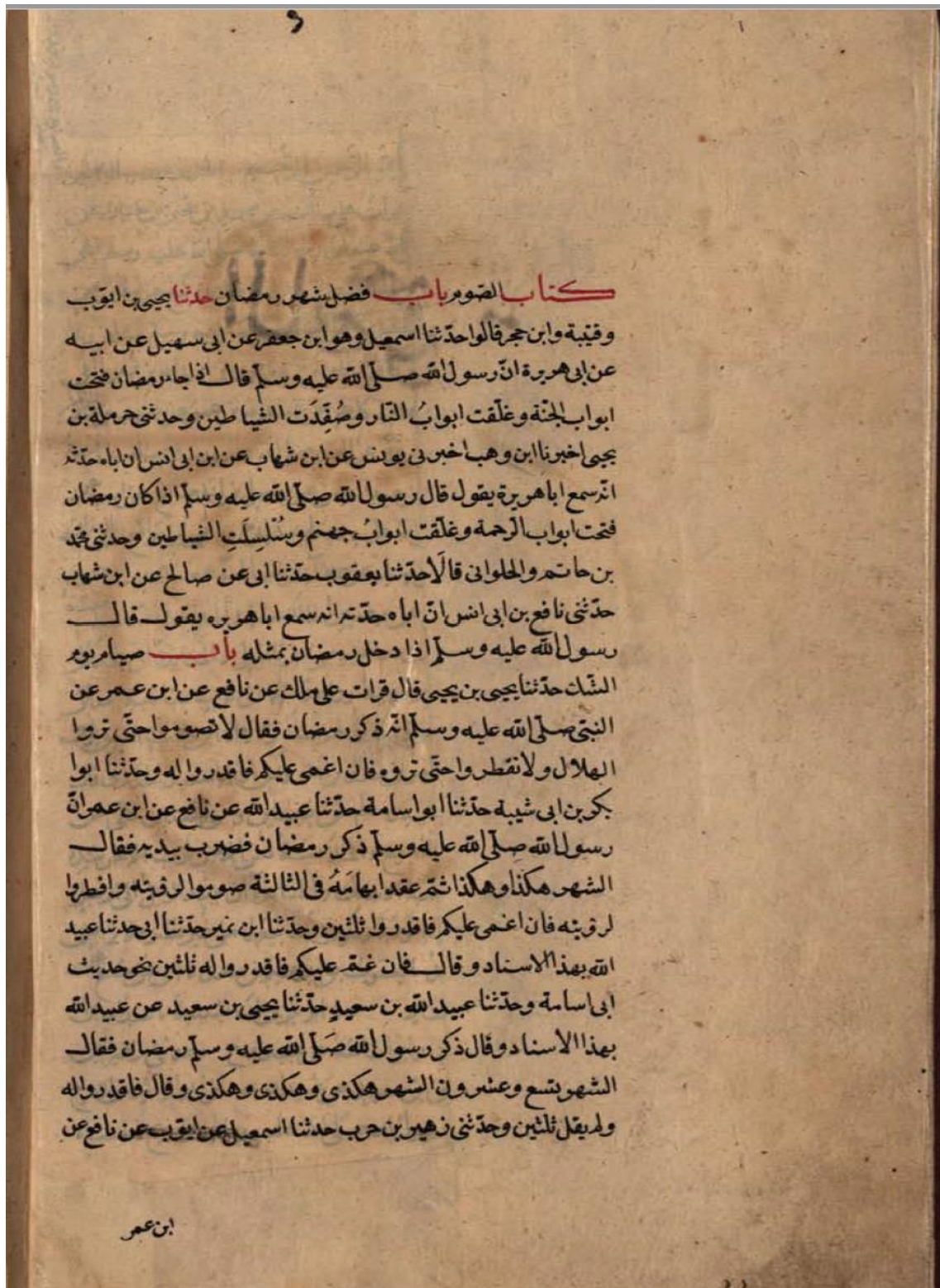
[illegible]

• جمع لك وكذا الحمد لله رب العالمين

278

279

(789/1387) Nüshası

باب ان الله تعالى مده لرويته
فان عقر عليكم فاكملوا

قال الله تعالى مده لرويته

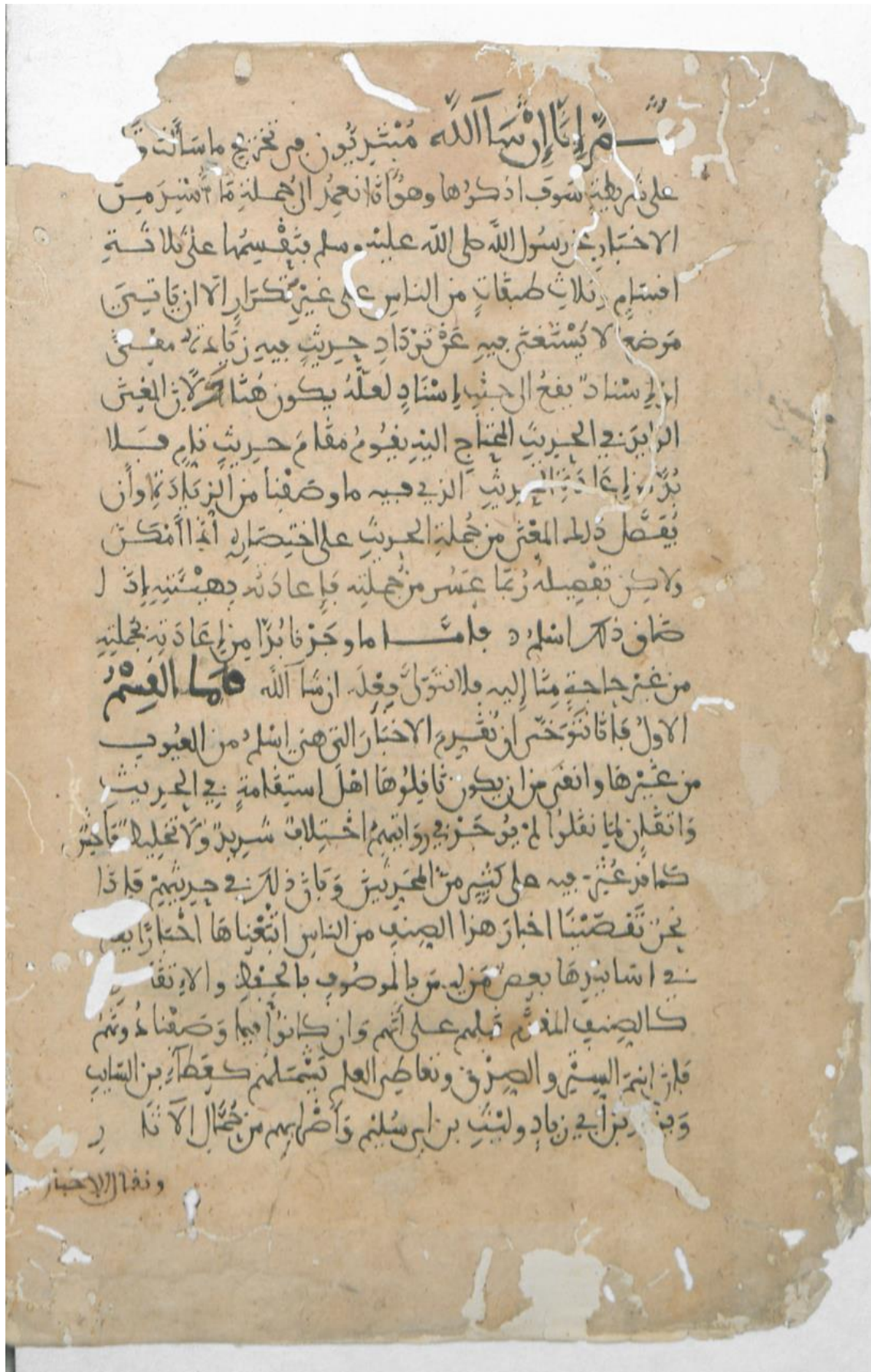
باب في قول الله تعالى حتى يتبين لكم الخط
الابيض من الخط الاسود ومن الفجر

فقلت لا تكفي برؤية معاينه فقال لا هكذا امرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم وشك يحيى بن يحيى في كفي او تكفي حدثنا ابو بكر بن ابي شيبة حدثنا محمد بن فضيل عن حصين عن عمرو بن مرة عن ابي الخثرقي قال خرجنا للعمرة فلما نزلنا بطن نخلة قال ترائينا الهلال فقال بعض القوم هو ابن ثلث وقال بعض القوم هو ابن ليلتين قال فلقينا ابن عباس فقلنا ابن عباس فقلنا وانا ترائينا الهلال فقال بعض القوم ابن ثلث وقال بعض القوم هو ابن ليلتين فقال اتي ليلة رايته قال قلنا ليلة كذا وكذا فقال ان رسول الله صلى الله عليه وسلم مده للروية فهو لليلة رايتموه حدثنا ابو بكر بن ابو محمد شيبة حدثنا عن شعيبه ح وحدثنا ابن مثنى وابن نيار قال الا حدثنا محمد بن جعفر اخبرنا شعيبه عن عمرو بن مرة قال سمعت ابا الخثرقي قال اهللنا رمضان ونحن بذات عرق فارسلنا رجلا الى ابن عباس يسأله فقال ابن عباس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله قد امده لرويته فان اغمى عليكم فاكملوا العدة حدثنا يحيى بن يحيى اخبرنا يزيد بن زريع عن خالد بن عبد الرحمن بن ابي بكرة عن ابيه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال شهر عید لا ينقصان رمضان وذو الحجة حدثنا ابو بكر بن ابي شيبة حدثنا معمر بن سليمان عن اسحق بن سويد وخالد بن عبد الرحمن بن ابي بكرة عن ابي بكرة ان النبي صلى الله عليه وسلم قال شهر عید لا ينقصان في حديث خالد شهر عید رمضان وذو الحجة وحدثنا ابن بكر بن ابي شيبة حدثنا عبد الله بن ادريس عن حصين عن الشعبي عن عدي بن حاتم قال لما نزلت حتى يتبين لكم الخط الابيض من الخط الاسود من الفجر قال له عدي يا رسول الله اني اجعل تحت وسادتي عقلاين عقلا ابيض وعقال اسود اعرف الليل من النهار فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان وسادتك لعريض انما هو سواد الليل وبياض النهار حدثني عبيد الله بن عمر القواريري حدثنا فضيل بن سليمان حدثنا ابو جازر وحدثنا سهل بن سعد قال لما نزلت هذه الآية وكلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخط الابيض

شبكة
الألوكة
www.alukah.net

فادع الله ان يخلصني مما انا فيه ولك على لاعين علي من ورأى وهذه كنانتي فخذ
سهمي منها فانك ستعرف علي ابلج وعلما في مكان كذا وكذا فخذ منها حاجتك فقال
لا حاجة لي في اهلك فقد من المدينة ليلا فتنازعوا ايهم ينزل عليه رسول الله
صلى الله عليه وسلم فقال انزل علي بن النخاس اخو عبد المطلب اكرمهم بذلك
فصعد الرجال والنساء فوق البيوت وتفرق العلماء والحخدم في الطرق
بارتفسا القرآن ينادون يا محمد يا رسول الله يا محمد بن ذافع اما عبد الرزاق اخبرني محمد بن همام
بن منبه قال هذا ما حدثنا ابو هرة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فذكر
احاديث منها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قيل لابي اسرا هل ادخلوا
الباب مسجد او فلو احطتة تغفر لنا خطايكم فبذلوا فدخلوا الباب بن حقون على
استأجرهم ففعلوا حبة في شعرة حدثني عمرو بن محمد بن بكير المناقذ والحسين بن علي
الخلواني وعبد بن حميد قال عبد حدثني وقال الاخران يعقوب يعنون ابن ابراهيم
بن سعد ما لي عن صالح وهو ابن كيسان عن ابن شهاب اخبرني انس بن مالك ان
الله عز وجل تابع الرحي على رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل وفاته حتى توفي واكثر
ما كان الرحي يوم توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم حدثني ابو خزيمة ربهير
حرب ومحمد بن مثنى واللفظ لا بن مثنى قال انا عبد الرحمن وهو ابن ميثم بن مسفين
عن قيس بن مسلم عن طارق بن شهاب ان اليهود قالوا لعمر رضي الله عنه انكم تقولون
اية لو انزلت فينا لا تخذنا ذلك اليوم عيد فقال عمر اني لا علم حيث انزلت واي
يوم ما انزلت واي رسول الله صلى الله عليه وسلم حيث انزلت انزلت بعرفة
ورسول الله صلى الله عليه وسلم واقف بعرفة قال مسفين انك كان يوم الجمعة
لا اليوم اكملت لكم دينكم واتممت عليكم نعمتي ما ابو بكر بن ابي شعبة وابو بكر
واللفظ لا في بكر ما عبد الله بن ابي راس عن ابيه عن قيس بن مسلم عن طارق بن
شهاب قال قال اليهودي لعمر رضي الله عنه لو علينا معشر يهود نزلت هذه الآية
اليوم اكملت لكم دينكم واتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الاسلام ديننا فاعلم اليوم
الذي انزلت فيه لا تخذنا ذلك اليوم عيد قال فقال عمر فقد علمت اليوم الذي
انزلت فيه والساعة واي رسول الله صلى الله عليه وسلم حين نزلت نزلت ليلة جمع

Dayanan Bir Nüsha (H. 7. Asır)

وَصَوْتًا حَسَنًا بَيْنَ الصَّوْتَيْنِ ثُمَّ يَصَلِّيُ حَيْثُ بَعَثَ إِلَيْهِ
 بَعَثَ عَنْ سَنَادٍ قَالَ قَدْ أَخَذَنِي مَا قَامَ مِنْ عَمَلِيهِ بَيْنَ مَلَكٍ
 صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً ثُمَّ قَامَ
 حَتَّى يَفِيضَ وَكَأَنَّهُ يَفِيضُ إِذَا قَامَ يَفِيضُ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ بِصَلَّى
 مَجْعَلٌ يَقُولُ فِي صَلَاتِهِ أَوْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَجْعَلْ بَيْنَ قَلْبِي وَتَوْرًا
 وَفِي صَلَاتِي تَوْرًا وَفِي صَلَاتِي تَوْرًا وَفِي صَلَاتِي تَوْرًا وَفِي صَلَاتِي تَوْرًا
 وَأَمَّا مِثْرُ تَوْرًا وَخَلْفِي تَوْرًا وَتَحْتِي تَوْرًا وَأَجْعَلْ بَيْنِي وَتَوْرًا أَوْ قَالَ أَجْعَلْ
 تَوْرًا وَحَدَّثَنَا أَبُو يَسْفَرٍ عَنْ مَنْصُورٍ أَنَّ النَّضَّارَ بْنَ سَمْعِيلَ أَخْبَرَنَا
 سَعْدَةَ بْنَ كَهِيلٍ عَنْ يَكْرِ عَنْ كُرَيْبِ بْنِ عَزَابٍ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ
 مَلَكًا بَلَغَتْ كُرَيْبًا فَقَالَ قَالَ ابْنُ عَائِشَةَ لَتَنَّا عَنْ خَالَتِي مَيْمُونَةَ
 عَجَّازَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ كَرَّمَ بَيْنَ عَائِشَةَ وَتَوْرًا
 وَقَالَ وَأَجْعَلْ بَيْنِي وَتَوْرًا وَحَدَّثَنَا أَبُو يَسْفَرٍ
 شَيْبَةَ وَهَذَا مِنْ الصَّحِيحِ فَلَا نَأْبُو إِلَّا جَوْصَرًا عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُسَدَّدٍ
 عَنْ سَعْدَةَ بْنِ كَهِيلٍ عَنْ أَبِي سُرَيْبٍ عَنْ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ
 بَنِي عَزْرَةَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بَلَغَتْ كُرَيْبًا فَقَالَ قَالَ ابْنُ عَائِشَةَ لَتَنَّا عَنْ خَالَتِي مَيْمُونَةَ
 وَالْكَفَّيْشِ عَمْرَانَهُ فَلَمْ تَمْ أَسْ الْقِيَرَةَ عَجَّلَ شَيْئًا مَوْصَا وَصَوْتًا
 بَيْنَ الصَّوْتَيْنِ ثُمَّ أَسْ حِرَاسَةً فَأَتَتْ ثُمَّ خَلَعَتْ فُزْمَةً أَحْمَرًا فَأَتَتْ الْغُرْبَةَ
 عَجَّلَ شَيْئًا مَوْصَا ثُمَّ تَوَصَّاهُ وَصَوْتًا هُوَ الصَّوْتُ وَقَالَ ابْنُ عَمْرٍو وَتَوْرًا وَفِي
 يَرْكُزُ وَأَجْعَلْ بَيْنِي وَتَوْرًا وَحَدَّثَنَا أَبُو يَسْفَرٍ عَنْ مَنْصُورٍ أَنَّ النَّضَّارَ بْنَ سَمْعِيلَ أَخْبَرَنَا
 عَنْ رَجُلٍ عَنْ سَلْمَانَ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ عَقِيلِ بْنِ خَالِدٍ أَنَّ سَعْدَةَ بْنَ كَهِيلٍ
 حَدَّثَتْ أَنَّ كُرَيْبًا حَدَّثَ أَنَّ ابْنَ عَائِشَةَ بَلَغَتْ كُرَيْبًا فَقَالَ قَالَ ابْنُ عَائِشَةَ لَتَنَّا عَنْ خَالَتِي مَيْمُونَةَ

وَقَوْلُ تَوْرًا

وَعَائِشَةُ

تَوْرًا

كُتِبَ
 عَلَى الْفَرْدِ
 بِاسْمِ

طَرِيقُ اللَّهِ عَلَيْهِ
 سَلَامٌ

عَلَمِي

فصل في

خمس

مصحف اطفال

البراءة

البراءة والبراءة
حقه ضا

ما في غير من ناسه و...
 الله صلى الله عليه وسلم...
 ان غير...
 حتى قال...
 وسلم صلاة...
 ثم صلاة...
 وصلاة...

كل السيف...
 انظر...
 في...
 رضي الله عنه...
 جماعة...
 عن...
 يقول...
 كتاب...

الف...
 حجة...
 في...
 في...
 في...
 في...
 في...
 في...

اما...
 واشكته...
 والله...
 الله...
 الله...
 الله...

عَنْ أَبِي سَعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةَ أَخْبَارٍ وَاسْتَدْعَى عَبْدُ الرَّحْمَنِ ابْنَ أَبِي لَيْلَى وَفَدَّ حَفِظَ
عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَجَبَّ عَلَيَّ عَنْ ابْنِ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا وَاسْتَدْرَجَنِي بِزُجْرٍ اش
عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ وَعَنْ أَبِي بَكْرٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا
فَدَّيْتُمْ رُبِّي مِنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَرَوَى عَنْهُ وَاسْتَدْرَجَنِي بِزُجْرٍ مِنْ أَبِي جَبْرِ عَنْ أَبِي شَرِيحٍ الْخَزَائِمِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا وَاسْتَدْرَجَنِي بِزُجْرٍ مِنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ثَلَاثَةَ أَحَادِيثٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اسْتَدْعَانِي ابْنُ بَرْدٍ اللَّيْثِيُّ عَنْ عِمِّ الدَّارِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا وَاسْتَدْلَمَنِي بِزُجْرٍ عَنْ دَاغِ بْنِ
خَيْمٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا وَاسْتَدْعَى ابْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَمْرِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
أَحَادِيثَ فَكُلُّ هَؤُلَاءِ الثَّابِعِينَ الَّذِينَ تَصَنَّبُوا رَوَايَتَهُمْ عَنْ الصَّحَابَةِ الَّذِينَ يَمْنَانُهُمْ لَمْ يَحْفَظْ عَنْهُمْ سَمَاعٌ عَلَيْنَا مِنْهُمْ فِي
رَوَايَةِ بَيْنَهُمَا وَلَا انْتَهَمَ لِقَوْمٍ فِي شَرْحِ بَعْضِهِ هِيَ اسَانِيدُ عِنْدِي مِنَ الْمَعْرِفَةِ بِالْأَخْبَارِ وَالرُّوَايَاتِ مِنْ صَحَابِ الْأَ
سَانِيدَ لَا تَعْلَمُهُمْ وَهَذَا مِنْهَا شَيْءٌ قَطُّ وَلَا الْقِسْمَ أَيْهَا سَمَاعٌ مِنْ بَعْضِ إِذَا التَّعَامُ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مَكْنٌ مِنْ صَحَابَةٍ
غَيْرِ مُسْتَكْرٍ لِكُونِهِمْ جَمِيعًا كَانَ فِي الْعَصْرِ الَّذِي اتَّفَقُوا فِيهِ وَكَانَ هَذَا الْقَوْلُ الَّذِي لَحْنُهُ هَذَا الْفَائِلُ الَّذِي جِيءَ فِي هَذِهِ
الْحَدِيثِ الْعِلَّةُ الَّتِي وَصَفَ أَكْثَرُ مَنْ أَنْ يُرْجَى عَلَيْهِ وَيَتَذَكَّرُ أَذْكَانَ قَوْلًا مُحَدَّثًا وَكُلًّا مَأْخُذًا لِرَقِيهِ أَحَدٌ مِنْ هَؤُلَاءِ
الْعِلْمِ سَلَفَ وَيُسْتَكْرَى مَنْ يَدَّعِي حُظْفَ فَلَا حَاجَةَ بِنَا فِي دَعْوِهِ بِالْكَثَرِ مَتَأَخَّرَ أَذْكَانَ قَدْ دُرِّ الْمَقَالَةُ وَقَالَهُمَا الْقَدِيرُ
الَّذِي وَصَفَهُ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى دَفْعِ مَا خَالَفَ مَذْهَبَ الْعُلَمَاءِ وَعَلَيْهِ التَّكْلَانُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ
الْكَبِيرِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِعَوْنِ اللَّهِ بَشَدِيدِي وَأَيَّاهُ نَسْتَعِينُ وَ
وَمَا تَوْفِيقِي بِاللَّهِ كِتَابُ الْإِيمَانِ بِأَبِي مَعْرِفَةَ الْإِيمَانِ
وَالْإِسْلَامِ وَالْقَدِيرُ وَعَلَامَاتِ السَّاعَةِ فَاسْتَدْعَى ابْنُ الْحَجَّاجِ بِعَوْنِ اللَّهِ بَشَدِيدِي وَأَيَّاهُ نَسْتَعِينُ
وَمَا تَوْفِيقِي بِاللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ وَعَمَّ نَوَالُهُ وَعَظُمَ أَفْضَالُهُ حَدَّثَنِي أَبُو حَيْثَمَةَ زُهَيْرٌ عَنْ جَرِيرٍ حَدَّثَنَا وَكَعْبٌ عَنْ
كَهْمَسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرْدٍ عَنْ عَجِيِّ بْنِ يَمْرِؤَ قَالَ وَحَدَّثَنَا عِمْدَانُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ الْعَنْبَرِيُّ وَهَذَا حَدِيثُهُ حَدَّثَنَا
أَبِي حَدَّثَنَا كَهْمَسٌ عَنْ ابْنِ بَرْدٍ عَنْ عَجِيِّ بْنِ يَمْرِؤَ قَالَ كَانَ أَوَّلُ مَنْ قَالَ فِي الْقَدْرِ بِالْبَصْرِ مَعْدُ الْهَيْئَةِ
فَانْظُرْنَا وَحَدَّثَنَا ابْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَمْرِيُّ حَاجِبِينَ أَوْ مَعْتَرِينَ فَلَمَّا لَوْفَيْنَا أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْنَا عَنْ مَا يَقُولُ هَؤُلَاءِ فِي الْقَدْرِ فَوَقَّعْنَا لَنَا عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ دَاخِلًا الْمَجْدِ فَالْتَفَتْنَا
أَنَا وَصَاحِبِي أَحَدًا عَنْ بَيْنِهِ وَالْآخَرُ عَنْ شِمَالِهِ فَطَنْتُ أَنْ صَاحِبِي سَيَكِلُ الطَّلَامَ إِلَى فَقُلْتُ يَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ
أَنْتَ قَدْ ظَهَرَ قَبْلَنَا نَاسٌ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ وَيَتَفَقَّهُونَ الْعِلْمَ وَذَكَرُوا شَأْنَهُمْ وَأَتَمُّ يَزْعُمُونَ أَنْ لَا قَدَرَ وَأَنْ الْأَمْرَ
أَنْتَ قَالَ فَاذْكُرْ أُولَئِكَ فَأَخْبَرْتُهُمْ أَنِّي بَرِيٌّ مِنْهُمْ وَأَنْهُمْ بَرَاءٌ مِنِّي وَالَّذِي يَخْلِفُ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ عُمَرَ لَوْ أَنَّ

العَبْدُ حَتَّى جَرَّيَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ
 يَا آدَمُ فَقُولْ لِنَبِيِّكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرِ يَدُوكِ قَالَ يَقُولُ الْخَيْرُ نَبَأُ النَّارِ قَالَ وَمَا نَبَأُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ لَفْ
 تَسْمَاءٍ وَتَسْمَةٍ وَتَغِينٍ قَالَ فَبِذَاكَ حِينَ يَشِيبُ الصَّغِيرُ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمَلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا
 هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ قَالَ فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَالْوَايَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي إِذَا ذَاكَ الرَّجُلُ فَقَالَ اشْرَوْا
 فَإِنْ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ الْفَا وَمِنْكُمْ رَجُلٌ قَالَ تَقَرَّأَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنْ لَاطَمْتُ أَنْ تَكُونُوا نَبْعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ
 فَخَسَدْنَا اللَّهُ وَكَبُرْنَا تَقَرَّأَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنْ لَاطَمْتُ أَنْ تَكُونُوا ثَلَاثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَخَسَدْنَا اللَّهُ وَكَبُرْنَا تَقَرَّأَ
 وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنْ لَاطَمْتُ أَنْ تَكُونُوا شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ إِنْ شَكَلْتُمْ فِي الْأُمِّ كَمَثَلِ الشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ
 الْأَسْوَدِ أَوْ كَالرَّقَةِ فِي ذِرَاعِ الْحَمَارِ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ حَفْصَةَ أَبُو
 مُعَاوِيَةَ كَلَامُهُمَا عَنِ الْأَعْمَشِ بِهَذَا الْإِسْنَادِ غَيْرِ انْقِطَاعٍ فَالَا مَا تَمُّ يَوْمَئِذٍ فِي النَّاسِ إِلَّا كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ
 فِي الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ أَوْ كَالرَّقَةِ السُّودَاءِ فِي الثَّوْرِ الْبَيْضِ وَلَمْ يَذْكُرْ وَالرَّقَةُ فِي ذِرَاعِ الْحَمَارِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 كَمَا الطَّهَارَةُ بَابُ الْوُضُوءِ وَفَضْلُهُ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنْصُورٍ
 حَدَّثَنَا جَبَّارُ بْنُ هِلَالٍ حَدَّثَنَا أَبَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا أَنَا أَبُو سَلَمٍ حَدَّثَنِي عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَرِيِّ
 قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الطَّهْرُ شَطْرُ الْإِيمَانِ وَالْمُحَمَّدُ تَمَلُّهُ الْمِيزَانُ وَسَجَانُ اللَّهِ وَ
 الْحُودُودُ تَمَلُّانِ أَوْ تَمَلُّهُ مَا بَيْنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالصَّلَاةُ نُورٌ وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ وَ
 الْقُرْآنُ حُجَّةٌ لَكَ أَوْ عَلَيْكَ كُلُّ النَّاسِ يَغْدُو فَبَايَعُ نَفْسَهُ فَمَقْتِقُهَا أَوْ مَوْتُهَا حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ
 مَنْصُورٍ وَقَبِيصَةُ بْنُ سَعِيدٍ وَابُو كَامِلٍ الْحَذَرِيُّ وَاللَّفْظُ لِسَعِيدٍ فَالْوَحْدُ أَبُو عَوَانَةَ عَنْ سَمَاعٍ بْنِ حَرْبٍ
 عَنْ مُصْعَبِ بْنِ حَرْبٍ سَعِيدٌ قَالَ دَخَلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ عَلَى ابْنِ عَامِرٍ يَوْمَهُ وَهُوَ مَرِيضٌ فَقَالَ اللَّهُعُ اللَّهُ إِلَى
 يَا ابْنَ عُمَرَ قَالَ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَا تَقْبَلُ صَلَوةً مِنْ طَهْرٍ وَلَا صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ
 وَكُنْتُ عَلَى الْبَصَرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شَيْبَةَ وَابْنُ بَشَّارٍ فَالْوَحْدُ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شَيْبَةُ وَحَدَّثَنَا
 أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ زَيْدَةَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ وَكَيْعٌ عَنْ إِسْرَائِيلَ كَلَامُهُ عَنْ سَمَاعٍ بْنِ حَرْبٍ بِهَذَا
 الْإِسْنَادِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دَاوُدَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ بْنُ هَرَامٍ حَدَّثَنَا مَعْمَرُ بْنُ
 رَاشِدٍ عَنْ هَرَامِ بْنِ مَتْنِهِ أَخِي وَهَبِ بْنِ مَتْنِهِ فَالْوَحْدُ مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 فَذَكَرَ أَحَادِيثَ مِنْهَا وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْقَبْلِ صَلَاةُ أَحَدِمُ إِذَا أَحْدَثَ حَتَّى يَتَوَضَّأَ
 حَدَّثَنَا أَبُو الطَّاهِرِ أَحْمَدُ بْنُ عُمَرَ وَابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ وَابْنُ سَرْجٍ وَحَمَلَةُ بْنُ يَحْيَى الْحَبَشِيُّ فَالْوَحْدُ ابْنُ
 وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ زَيْدٍ اللَّيْثِي أَخْبَرَهُ أَنَّ حُمْرَانَ مَوْلَى عُثْمَانَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عُثْمَانَ

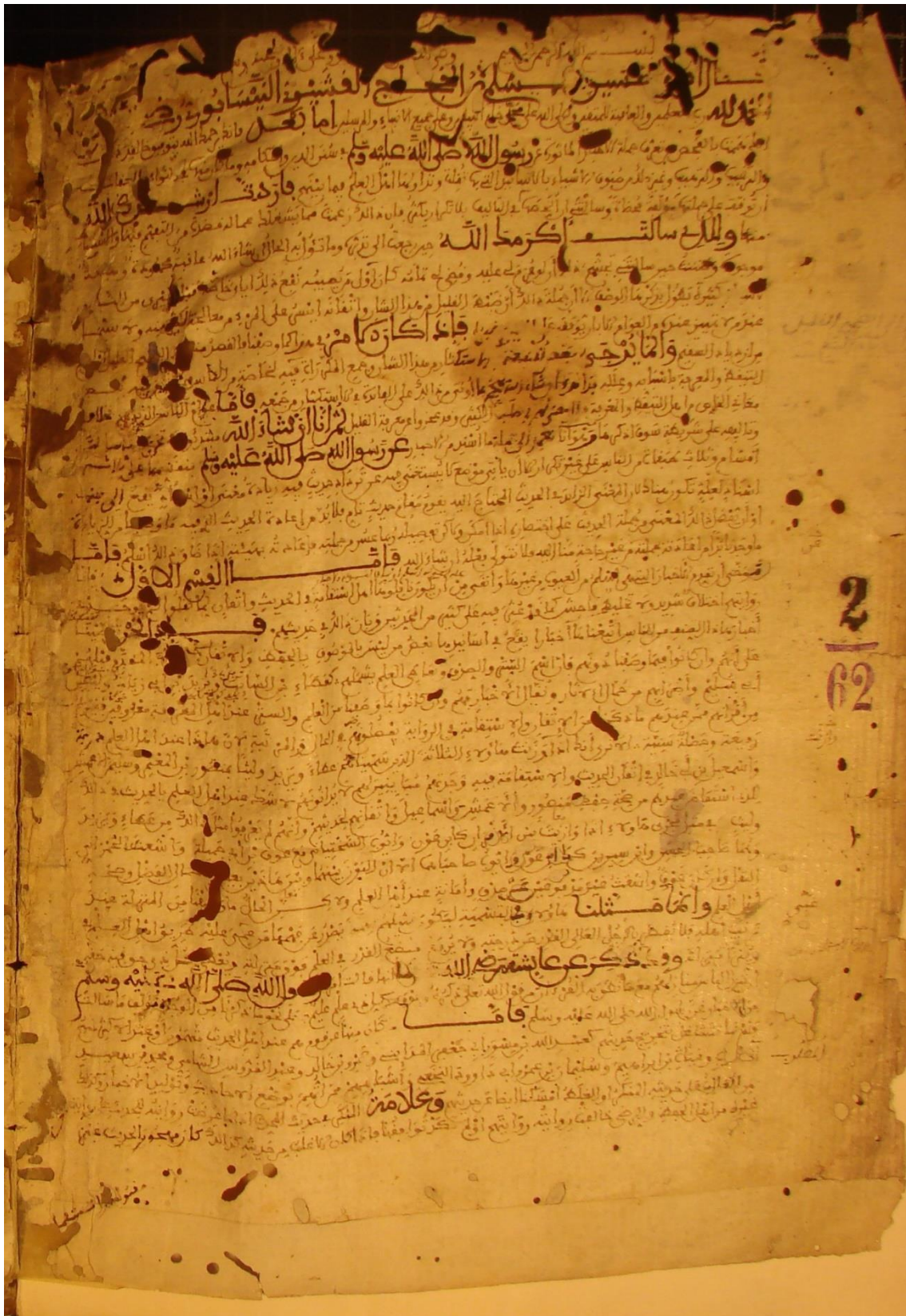
أبو بكر بن أبي شيبة ثنا إسماعيل بن علي ح وثنا إسحاق بن إبراهيم أخبرنا عيسى بن يونس
كلثما عن أبي حيان بهذا الإسناد بمثل حديثهم غير أن ابن علي في حديث الغيب كما قال
ابن إدريس وفي حديث عيسى الزبيدي قال ابن سهرج حدثنا عمرو بن زرارة ثنا هشيم
عن أبي هاشم عن أبي مجلز عن قيس بن عباد قال سمعت أبا ذر يقسم قسما أن هذان خصمان
للمؤمنين في يومئذ أتتا تركت في الدين برزوا يومئذ رجلا وعلي وعبيدة بن الحارث وعبيدة
وشيبة ابن أبي نبيعة والوليد بن عتبة حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة ثنا وكيع ح وحدثنا
عبد بن شعبة ثنا عبد الرحمن بن جميعا عن صفين عن أبي هاشم عن أبي مجلز عن قيس بن عباد قال
سمعت أبا ذر يقسم لترك هذان خصمان بمثل حديث هشيم

هذا الكتاب وهو صحيح
والله أعلم بالصواب
والله وحسن توفيقه قدّم وصلى الله على سيدنا
ومبينا محمد خاتم النبيين وعلى آله وأصحابه
الطيبين الطاهرين وحسبنا الله
ونعم الوكيل نعم المولى
ونعم النصير

وقد وقع الفراغ من كتابة هذا الكتاب الصحيح والخاتمة الصريح بعون الله رب العالمين
على يد العبد الضعيف الخفيف الحقير عبد الله وأخوه المستغفر من الأثام شيخ الإسلام
شاه إسلام أصلح الله حاله وحصل أماله في الدارين في شهر جمادى الثاني سنة ١٢٠١
البيمين ومائتين وأربعين لله ولا و أخيرا وظاهرا وباطنا وسلم تسليما دائما كثيرا

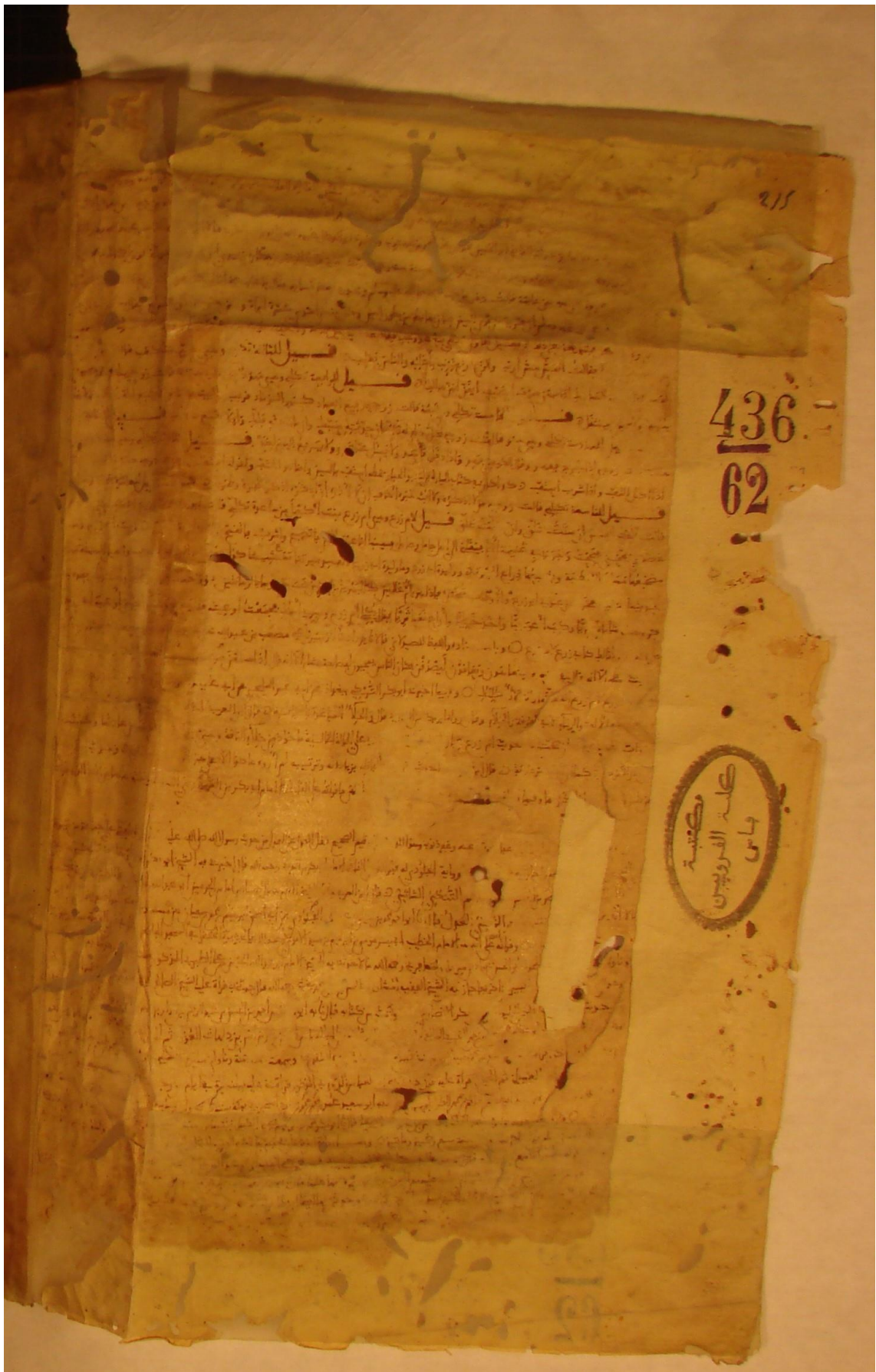
اللهم صل على النبي محمد وجميع أئمة وأما المنة محمد فضل أولي وأوليت
أكرم السابقين واللاحقين

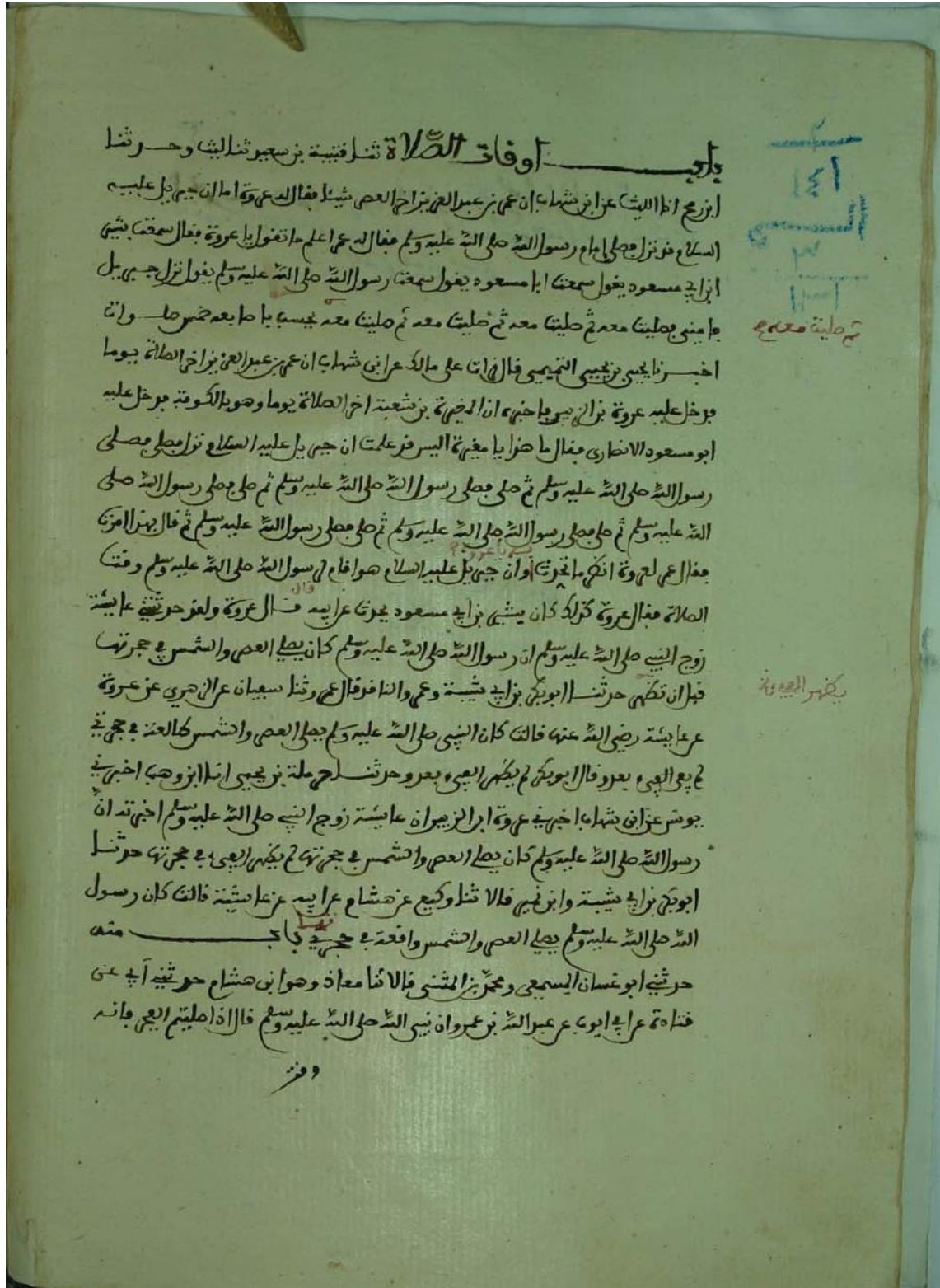
9
—
62

ع
القنبر
وعن
عمر
ع
ويعقوب
ويعقوب
ويعقوب
ويعقوب

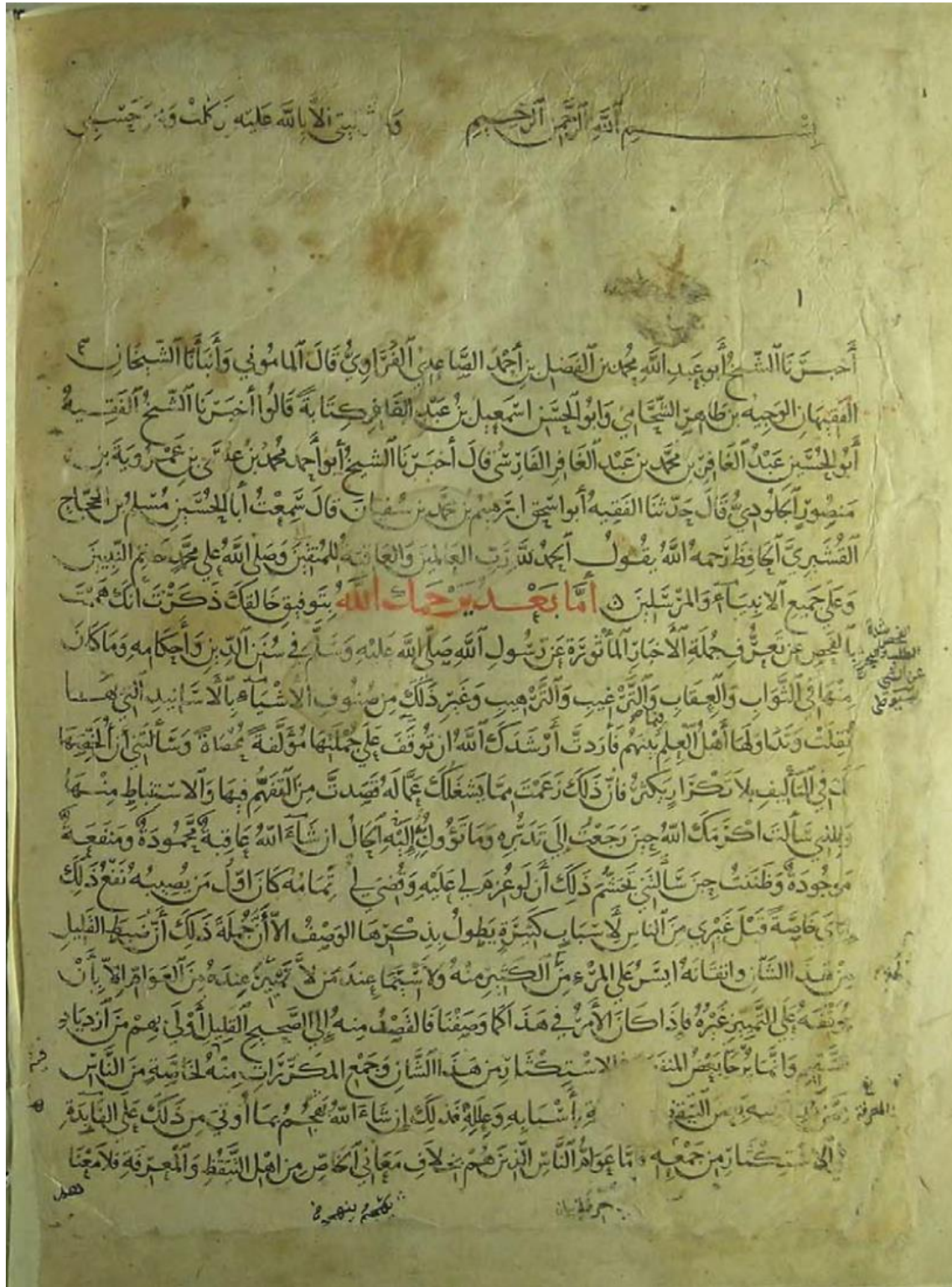

436
62

مكتبة
جامعة القاهرة

10. Cülûdî Rivayetine Dayanmakla Birlikte İbn Hayr'ın Bâb Başlıklarının
Konulduğu Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Meydûmî
Nüshası (678/1280)

وَأَسْنَدُ عُمَيْدٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا وَحَدِيثًا وَحَدِيثًا
 فِي مَرْثَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَسْنَدُ قَيْسِ بْنِ أَبِي جَارِمْ وَقَدْ أَذْرَكَ رِثْمَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَبِي
 مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةَ أَحْكَامٍ وَأَسْنَدُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي الْبَلَاءِ وَقَدْ حَقَّظَ
 عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَصَحَّحَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي النَّضْرِ عَنْ عُمَرَ بْنِ مَالِكٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا
 وَأَسْنَدُ يَرْبُوعِيٍّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمْرٍاءَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ وَعَمْرٍاءُ بَكْرَةُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَسْنَدُ الثُّعَيْنِيِّ عَنْ أَبِي عَمَّارٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ ثَلَاثَةِ أَحَادِيثٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 حَدِيثًا وَأَسْنَدُ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ عَنْ تَمَامٍ عَنْ خَدِيجٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا وَأَسْنَدُ حَمِيدٍ
 ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَمْعِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَادِيثَ فَكُلُّ هَذَا مِنَ التَّابِعِينَ الَّذِينَ
 تَصَبَّهَ وَابْتَهَمَ عَنْ الصَّحَابَةِ الَّذِينَ سَمِعُوا عَنْهُمْ لَمْ يَحْظَ عَنْهُمْ سَمَاعٌ عَلَيْهِمْ مِنْهُمْ فِي زَوَايِدَ بَعْضُهُمْ وَلَا أَهْلُ
 لِقَائِهِمْ فِي تَقْرِيرِ بَعْضِهِمْ وَهِيَ أَشْبَهُ بِمَعْنَى دَوِي الْمَعْرِفَةِ بِالْأَحْكَامِ وَالرَّوَايَاتِ مِنْ تَحْيَاكِ الْأَسَانِيدِ
 مِنْ صِيَاحِهِ عَنْ مُسْتَدْرِكٍ لَكُمْ جَمِيعًا كَانَتْ فِي بَعْضِهَا وَاحِدٌ أَلَيْسَ بِتَقْوَايِهِ وَكَانَ هَذَا الْقَوْلُ النَّبِيُّ
 أَجَدُ النَّبِيِّ النَّبِيِّ حَيْثُ كَانَتْ تَوْحِيدُ الْحَدِيثِ بِالْعِلَّةِ الَّتِي وَصَفَ أَقْلٌ مِنْ أَنْ يُعْرَجَ عَلَيْهِ وَيُشَارَ ذِكْرُهُ أَدَكَانَ
 قَوْلًا مُحَدَّثًا وَكَلَامًا خَطًّا لَمْ يَنْهَ أَجَدُ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ سَلَفٌ وَمُسْتَدْرِكُهُمْ بِمَعْنَى خَلْفٍ فَلَا جَرَّةَ بَيْنَ فِي رَدِّهِ
 بِأَكْثَرِ مِمَّا شَرَحْنَا إِذَا كَانَ قَدْرُ الْمَقَالَةِ وَقَالِمَا الَّذِي وَصَفْنَاهُ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا خَالَفَ مَذْهَبَ الْعُلَمَاءِ وَعَلَيْهِ

أَوَّلُ كِتَابِ الْإِيمَانِ

بَابُ فِي الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَذِكْرُ الْقَدَرِ وَغَيْرِهِ قَالَ أَبُو الْهَيْثَمِ مُسْلِمٌ
 أَبُو الْحَسَنِ رَحِمَهُ اللَّهُ يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ تَقِيٍّ وَأَيُّهُ تَسْتَكْفِي وَمَا تَوْفِيقُنَا إِلَهِ جَلَّ جَلَالُهُ وَتَعَالَى شَأْنُهُ
 حَدَّثَنَا أَبُو حَيْثَمَةَ زَيْدٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ عَنْ كَثِيرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ جَعْفَرٍ
 وَحَدَّثَنَا عُمَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ الْعَنْبَرِيُّ وَهَذَا أَحَدُهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا كَثِيرٌ عَنْ أَبِي زَيْدٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ
 يَعْقُوبَ قَالَ قَالَ فِي الْقَدَرِ بِالْقُدْرَةِ مَعْبُودُ الْجَهَنَّمِيِّ فَأَنْطَلَقْتُ أَنَا وَحَمِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَمْعِيُّ جَابِرِينَ
 أَوْ مَعْمُورِينَ فَقُلْنَا لَوْلَا هَذَا مِنْ أَحْكَامِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْنَاهُ عَنْ مَا قَوْلُ هَذَا فِي الْقَدَرِ
 فَقَالَ

أَبُو

هَاشِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَنْ ثَابِتٍ قَالَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ فِي الْقُرْآنِ أَنْ نُسَلِّ
رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَرِشَهُ وَسَاقِ الْحَدِيثِ بِمِثْلِهِ **بَابُ الْأَمْرِ بِعِبَادَةِ**

أَبُو

اللَّهِ وَتَوْحِيدِهِ وَشَرَّاعِ دِينِهِ **حَدَّثَنَا** مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا
عَمْرُو بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ طَلْحَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَيُّوبَ أَنَّ أَعْرَابِيًّا عَزَمَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ

أَبُو

فِي تَفْرِيقِ فَأَخَذَ خَطَامَ نَاقَتِهِ أَوْ بِرِمَاهِمَا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْ يَأْخُذُ أَحَدُكُمْ فِي مَائِقَتَيْنِ مِنَ الْحَبَّةِ وَالْبَاعِ
مِنَ النَّارِ قَالَ فَكَلَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ نَظَرَ فِي أَحْيَايِهِ ثُمَّ قَالَ لَقَدْ وَفَّقَ أَوْ لَقَدْ هَبَى قَالَ كَيْفَ قُلْتَ

أَبُو

قَالَ فَأَعَادَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْبُدُ اللَّهُ لَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ
وَتَصِلُ الزَّكَاةَ وَتَحْتَجُّ حَاجَتَهُ وَتَعْبُدُ الرَّحْمَنَ بِشَيْءٍ فَالْأَحَدُ شَأْنًا وَتَشْجَعُ

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَوْهَبٍ وَأَبُوهُ عُمَرُ بْنُ أَهْمَا سَمِعَا مُوسَى بْنَ طَلْحَةَ حَدَّثَ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ
عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِ هَذَا الْحَدِيثِ **حَدَّثَنَا** يَحْيَى بْنُ يَحْيَى التَّبَرِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو الْأَجْوَصِ

وَحَدَّثَنَا ابْنُ كُرَيْبٍ فِي شَيْئِهِ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَجْوَصِ عَنْ أَبِي إِسْحَقَ عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ
جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ أَعْمَلُهُ يَدِينَنِي مِنَ النَّارِ

أَبُو

قَالَ يَعْبُدُ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ وَتَصِلُ زَاكَمَكَ فَلَمَّا أَذِنَ قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْ تَمَسَّكَ بِهَذَا أَمْرُهُ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ وَفِي رِوَايَةٍ لَنَا فِي شَيْئِهِ أَنْ تَمَسَّكَ

بَابُ مَنْ أَقْبَصَ عَلَى التَّوْحِيدِ وَشَرَّاعِ الدِّينِ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ إِسْحَقَ
حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَدِّ شَيْخِي سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَبِي مُرَّةٍ أَنَّ أَعْرَابِيًّا جَاءَ إِلَى رَسُولِ

جَابِرُ

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمَلْتُهُ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ قَالَ يَعْبُدُ اللَّهَ وَلَا
تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ الْمَكْتُوبَةَ وَتَصُومُ تَرْمِضَانَ قَالَ وَاللَّهِ نَفْسِي

بَيْنَهُ لَا أُرِيدُ عَلَى هَذَا شَيْئًا إِلَّا وَلَا أَنْفُسُ مِنْهُ فَلَمَّا قِيلَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَرَّعَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى
رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا **بَابُ مَنْ أَقَامَ عَلَى الْإِيمَانِ فِي الشَّرَّاعِ**

دَخَلَ الْجَنَّةَ **حَدَّثَنَا** ابْنُ كُرَيْبٍ فِي شَيْئِهِ وَأَبُو كُرَيْبٍ وَاللَّفْظُ لِابْنِ كُرَيْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مَرْجَانٍ
عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي شُعْبَانَ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّعْمُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ

أَرَأَيْتَ إِذَا مَلَيْتَ الْمَكْتُوبَةَ وَجَرَمْتَ الْخَطَاةَ وَأَقْلَلْتَ الْإِلَالَ أَدْخَلَ الْجَنَّةَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَعْمَ
وَعَدَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim.

A'zamî, Ebû Ahmed Muhammed Abdullah, *el-Câmi 'i'l-Kâmil fi'l-Hadisi's-Sahîhi's-Şâmil'il-Müretteb alâ Ebvâb'il-Fıkh*, Dâru's-Selâm, Riyad: 2016.

_____, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Trc. Hulusi Yavuz, İz Yayıncılık, İst. 1993.

_____, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi*, Trc. Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İst. 2006.

Abdullah b. el-Mübârek, Ebû Abdirrahmân, *el-Müsned*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd: 1987,

_____, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, Tahkik: Ahmed Ferîd, Dârü'l-Mi'râci'l-Düveliyye, Riyad: 1995.

_____, *Kitâbü'l-Cihâd*, Tahkîk: Nezih Hammâd, Dârü'l-Matbûâtî'l-Hadisiyye, Cidde: Trs.

Abdürrezzâk, b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Dârü't-Ta'sîl, Kahire: 2015.

Adam, Baki, "Tevrat," D.İ.A. İst. 2012.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Tahkik: Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: 2008.

Ahmed Muhtar, Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabîyyeti'l-Muasıra*, 1. basım, Âlemu'l-Kütüb, Kahire: 2008.

Aktaş, Ahmed, *Nuket alâ Cevâbi Ebî Mesûd ed-Dimeşkî*, Dârü'l-Verrâk, Riyad: Trs.

Akyüz, Kenan, vd. *Fuzûlî Türkçe Divân*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1958.

Albayrak, Ali, *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin*, İ.F.A.V. İst. 2020.

Ali b. Âdem b. Mûsâ el-Etyûbî, *Kurretü Ayni'l-Muhtac fî Şerhi Mukaddimeti Sahîhi'l-İmâm Müslim b. Haccâc*, Dârü İbn Cevzî, Dimâm (S. Arabistan): 1424.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih*, Dârü'l-Fikr, Beyrut: 2002.

Âl-Kuleyb İbrahim b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu'l-Ecvibe*, Dârü'l-Verrâk, Riyad: 1998.

Atar, Fahrettin, "Tedbîr," D.İ.A. İst. 2011.

Ayçan, İrfân, "Urve b. Zübeyr," D.İ.A. İst. 2012.

Aydın, Mehmet Akif, "Anayasa," D.İ.A. 1991.

Aydın, Nevzat, "Hadislerin İlk Dönem Tasnîf Süreci Üzerine Bir Değerlendirme," O.M.Ü.İ.F. Dergisi, Samsun: 2011.

Aydınlı, Abdullah, “Ehl-i Hadis,” D.İ.A. İst. 1994.

_____, “Sahîfe,” D.İ.A. İst. 2008.

Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, Ankara Okulu Yay. Ankara: 2009, s. 12.

Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâri'l-Musannifin*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut: Trs.

Başaran, Selman, “Ebû Bekir b. Hazm,” D.İ.A. İst. 1994.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Ziyâu'r-Rahmân el-A'zamî, Dâru'l-Hulefâ' li'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kuveyt: Trs.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *Müsned*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine: 1988-2009.

Bozkurt, Nebi, “Tercüman”, D.İ.A. İst. 2011.

Buhârî, Ebû Abdillâh, *es-Sahîh*, Thk. Mahmud Muhammed Nassâr, 7. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2013.

_____, *Kitâbü't-Târîhi'l-Kebîr*, el-Meârifü'l-Usmâniyye, Haydarâbâd: Trs.

Bulut, Yücel, “Oryantalizm,” D.İ.A. İst. 2007.

Câsim el-Ubûdî, “Mu'tazid-Billah el-Abbâdî,” D.İ.A. İst. 2006.

Cemmâîlî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî el-Makdisî, *el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, el-Hey'etü'l-Âmme, Kuveyt: 2016.

_____, *Hadîsü'l-İfk*, Dâru'l-Beşâir, Beyrut: 1994.

Cevherî, Ebû Nasır İsmail, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Tah. Ahmed Abdulğafur Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut: 1987.

Çakan, İsmail Lütfî, “Cevzakî,” DİA, İst. 1993.

_____, “Dârekutnî,” DİA. İslam Ans. İst. 1993.

_____, *Hadis Edebiyatı*, M.Ü.İ.F.V. Yay. 4. Basım, İst. 1997.

Çimen, Ali, *Mâzerî, Hayatı, Eserleri ve el-Mu'lim isimli Eser Özelinde Şerhçiliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2007.

Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahya, *Buğyetü'l-Mültemis fî Târîh-i Ehli'l-Endülüs*, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, Kahire: 1967.

Dabbî, Muhammed b. Fudayl b. Gazvân, Ebû Abdîrrahman ed-Dabbî, *Kitâbü'd-Duâ'*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad: 1999.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *el-Cüz'ü fîhi Beyânu Ehâdîs-i Evdeahâ el-Buhâriyyu Rahimehullah Kitâbehu's-Sahîha ve Beyyene İlelehâ el-Hâfız Ebu'l-Hasen Alî bin Umer b. Ahmed b. Mehdî ed-Dârekutnî*, Thk. Sa'd b. Abdillâh b. Abdilazîz Âl-Humed, Dâru's-Sumeyî, Riyad: 2006.

Dârimî, Osman b. Saîd, *er-Red ala'l-Cehmiyye*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire: 2010.

Dâvûdî, Ebû Abdurrahmân Yûsuf b. Cevde, *el-Câmiu's-Sahîh fîmâ kâne alâ Şarti's-Şeyheyn ev Ahadimimâ ve lem Yüharricâhu*, Dâru'l-Kubâ', Kahire: 2008.

Dehlevî, Şah Velîyullâh, *Şerhu Terâcimi Ebvâbi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, Beyrut: 1999.

Demfû, Abdullah b. Muhammed Hasan, *İbrahim b. Muhammed b. Süfyân Rivâyetühü ve Ziyâdâtühü ve Ta'likâtühü alâ Sahîh-i Müslim*, Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medine: Trs.

Dîrâr b. Amr, *Kitâbu't-Tahrîş, İlk dönem Siyasi ve İtikâdî İhtilaflarında Hadis Kullanımı*, (Muhakkikin Mukaddimesi), Tahkîk: Hansu, Hüseyin, Çeviri: Keskin, Mehmet, Littera Yayıncılık, İst. 2014.

Dihlevî, Abdülazîz b. Şâh Velîyyullâh, *el-Ucâletü'n-Nâfi'a*, Mektebetü Kur'an Menzil, Dâkâ: Trs.

Durmuş, Üzeyir, "Sünenü't-Tirmizî'ye Kaynaklık Bakımından İmâm Buhârî'nin Eserleri," (Tahric ve Değerlendirme), Amasya Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Amasya: 2018.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî el-Fâkihi, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadisuh*, Daru'l-Hadar, Beyrut: 1994.

Ebû Abdillâh, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, Dâru'l-Hânî, Riyad: 2001.

Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî, *el-Müsnedü's-Sahîhü'l-Muharrac alâ Sahîh-i Müslim*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine: 2014.

Ebû Dâvûd, es-Sicistânî, *es-Sünen*, Thk. Şuayb el-Arnâvud - Muhammed Kamil Karabelilî, 1. Baskı, Dâru'r-Risâletü'l-Alemîyye, Beyrut: 2009.

Ebû Ğudde Abdulfettâh, *Tahkîku İsmeyi's-Sahihayn ve İsmi Câmi't-Tirmizî*, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İlâmiyye, Haleb: 1993.

Ebû Mes'ûd, İbrahim ed-Dimeşkî, *Cevâbu Ebi Mes'ûd İbrahim b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dimeşkî li Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî amma Beyyene Ğalata Ebi'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî*, Dâru'l-Fârûk, Thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, Kahire: 2010.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut: 1996.

_____, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Asfiya*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: H. 1409.

_____, *Târîhu İsbehân*, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1990.

Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed el-Cündî, *Fezâilü'l-Medine*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk: 1985.

Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selman, *İnâyetü'n-Nuaymî bi Sahîh-i Müslim*, Mecmûatü'l-Mahtûtâtü'l-İslâmiyye, h. 1440.

Ebû Zehra, Muhammed, *İmam Zeyd, Hayatı Fikirleri ve Çağı*, Tercüme: Salih Apak, Ahmet Karababa, Şafak Yay. İst. 1993.

Ebü'l-Meâlî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman, *Dîvânü'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1990.

Efendioğlu, Mehmet, "Tedvîn," D.İ.A. Ankara: 2010.

Elbânî, Nâsiruddîn, *Kitâbüs-Sünne*, el-Mektebü'l-İslâmiyye, Beyrut: 1980.

el-Hasan el-Basrî, *Fedâilü Mekke ve's-Sekeni fihâ*, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt: 1980.

el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbu's-Sâmi'*, Thk. Mahmûd Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyad: 1983.

_____, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivaye*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine: Trs. s. 257.

_____, *Takyîdu'l-İlim*, Dâru'l-İstikâme, Kahire: 2008. s. 137.

_____, *Tarîh-i Bağdâd ve Züyûluh*, (İbn Neccâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1417.

_____, *Târîhu Bağdâd*, Tahkik: Beşşâr Avvâd Marûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 2002.

Emîr es-San'anî, Muhammed b. İsmail b. Salâh, *Tevdîhu'l-Efkâr li Meâniyi Tenkîhi'l-Enzâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan: 1997.

Erdim, Sinan, *Hemmâm b. Münebbih ve Rivâyetlerinin Değeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2014.

Eroğlu, Ayşegül, *Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'indeki Bâb Başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve İbnü'l-Müneyyir'in el-Mütevârî'si*, Hadis Tetkikleri Dergisi, 2019.

Erul, Bünyamin, "Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (I) Rivâyet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i," A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 2002.

_____, "Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (I) Rivâyet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i," A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 2002.

_____, "Hicri II. Asırda Rivâyet Üslûbu (II) Rivâyet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i," A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 2002.

_____, "Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi' Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası," İslâmiyât Dergisi, Ankara: 1998.

_____, "Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi Hakkında Gereksiz Tereddütler ve Gerekli Tespitler," D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir: 2003.

_____, "Rebî b. Habîb," D.İ.A. İst. 2007.

_____, "Ta'n," D.İ.A. İst. 2010.

_____, *Hadislerin Dili İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahifesi*, T.D.V. Yay. Ankara: 2009.

Fâsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali Takyüddin, *Zeylû't-Takyîd fî Ruvvâtî's-Süneni ve'l-Esânîd*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan: 1990.

Fayda, Mustafa, “Siyer ve Megâzî,” D.İ.A. İst. 2009.

Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târîh*, Thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1981.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tahir, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 2005.

Gassânî, Ebû Alî, *et-Tenbih ala'l-Evham'i-Vakiati fî Sahihi'l-İmami Müslim*, Thk. Dr. Muhammed Ebu'l-Fadl, Vüzaret'ü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Mağrib: 2000.

_____, *Takyîdu'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil*, Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl, Dâru'l-Âlemu'l-Fevâid, Mekketü'l-Mukerreme: 2000.

Goldziher, Ignaz, *İslam Kültürü Araştırmaları*, Çev. Mehmet Said Hatiboğlu, Cihad Tunç, Otto Yay. Ankara: 2019.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Otto yayınları, Ankara: 2014.

Gürkan, Salime Leyla, “Talmud,” D.İ.A. İst. 2010.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Su'alâtü Mes'ûd b. Alî es-Siczî ma'a Es'ileti'l-Bağdâdiyyîn 'an Ahvâli'r-Ruvât*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1988.

_____, *Târîhü Nîsâbü'rî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 1427.

Halid er-Rabbât, Seyyid İzzet İd, *el-Câmi' li Ulûmi'l-İmâm Ahmed*, Dâru'l-Felâh, Kahire: 2009.

Hamîdullah, Muhammed, *Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye lil-Ahdi'n-Nebi ve'l-Hilâfeti'r-Râside*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut: 1987.

_____, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*, Trc. Kemal Kuşçu, Beyan Yay. İstanbul: 2004.

_____, “Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvîni,” Trc. Nafiz Danışman, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 1955.

Han, Zafer İslam, “Talmud'un Doğu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri,” Trc. Mehmet Aydın, A.Ü.İ.F.D. c. XXXV, s. 1.

Harekât, İbrahim, “Mağrib,” D.İ.A. Ankara: 2003.

Hasan b. Mûsâ Ebû Alî el-Eşyeb, *Cüz'ün fihi Ehâdisi'l-Hasan b. Musâ el-Eşyeb*, Dâru'l-Ulûmi'l-Hadîs, Birleşik Arap Emirlikleri: 1990.

Hasan Mahmud Selman, *İ'lâmu'l-Müslimîn: el-İmâm Müslim b. Haccâc*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk:1994.

_____, *Müslim b. Haccâc*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk:1994, s. 183.

Hatipoğlu, İbrahim, “Ma’mer b. Râşid,” D.İ.A. Ankara: 2003.

_____, “Musannef,” D.İ.A. İst. 2006.

Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih*, Muhakkik: Ali Hasan Ali Abdulhamid, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut: 1987.

Herevî, Muhammed Emin b. Abdillâh, *el-Kevkebu'l-Vehhâc ve'r-Ravdatü'l-Behhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut: 2009.

<https://shamela.ws/index.php/book/143167> (Erişim Tarihi: 28.09.2021).

<https://wol.jw.org/tr/wol/d/r22/lp-tk/2016167> (Erişim Tarihi: 28.09.2021).

<https://www.alukah.net/library/0/66676/> (Erişim Tarihi: 03.10.2021).

<https://www.alukah.net/sharia/0/124474/> (Erişim Tarihi: 03.10.2021).

<http://www.malecso.org/2018/05/21/8496> (Erişim Tarihi: 16.10.2021)

Humeydi, Ebû Abdullah Muhammed b. Fütûh, *Cezvetü'l-Muktebes fî Tarîhi Ulemâ-i Endülüs*, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus: 2008.

Iclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh, *Târîhü's-Sikât*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1984.

Isfahânî, Râğıb, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut: 2005.

Işık, Mustafa, “İbn Huzeyme,” D.İ.A. İst. 1999.

Itr, Nureddin, *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-Muvâzenetu beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîheyn*, Matbaatü'l-Cenne, Haleb: 1970.

_____, *Menhecu'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadis*, Dârü'l-Fikr, Dimeşk: 1979.

İbn Abdi'l-Ber, en-Nemerî, *Câmi'u Beyâni'l-İlim ve Fadluh*, Dârü İbni'l-Cevzî, Suud: 1994.

_____, *el-İntikâ' fî Fezâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukâhâ Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfiî*, Tahkik; Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb: 1997.

İbn Abdirrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-İkdü'l-Ferîd*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1983.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî'd-Duafâi'r-Ricâl*, el-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1997.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu Dimaşk*, Dârü'l-Fikr, Dimaşk: 1995.

_____, *Tebyînü'l-Kizbi'l-Müfterâ fîmâ Nüsibe ile'l-İmâm el-Hasan el-Eşarî*, Dârü'l-Kütâbi'l-Arabî, Beyrut: H. 1404, s. 324-325;

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endülüsî, *Fihrist*, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1983.

İbn Ebî Arûbe, Ebü'n-Nadr Saîd el-Adevî, *Kitâbü'l-Menâsik*, Tahkik: Amir Hasan Sabrî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 2000.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, el-Meârifü'l-Usmâniyye, Haydarâbâd: 1952.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad: h. 1409.

İbn Esîr, İzzeddîn el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fîkr, Beyrut: 1989.

İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dibâcu'l-Müzhîb fî Ma'rifeti A'yânî Ulemâi'l-Mezheb*, Thk. Muhammedu'l-Ahmedî Ebu'n-Nûr, Daru't-Turas, Kahire: Trs.

İbn Hacer, el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîz-i's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1995.

_____, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, Tahtik, Muhammed Şekûr el-Meyâdinî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1998.

_____, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: H. 1379.

_____, *Hedyü's-Sârî li Mukaddimet-i Fethi'l-Bârî*, er-Risâletü'l-Âlemiyye, Beyrut: 2013.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Matbaatu Daireti'l-Mearif, Hindistan: H. 1326, c. XII, s. 39.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut: 2005.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsuddin b. Muhammed el-Bermekî, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Ebnâü Ebnâi'z-Zemân*, Dâru Sâdır, Beyrut: 1978.

İbn Hayr, Ebûbekir Muhammed, *Fihrist-u İbni'l-Hayr el-İşbîlî*, Daru'l-Kütüb'i-l-İlmiyye, Beyrut: 1998.

İbn Hibbân, Muhammed Ebû Hâtîm, *el-İhsân fî Takrîb-i Sahîh-i İbn Hibbân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1988.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslamiyye alâ Ğazvi'l-Muattila ve'l-Cehmiyye*, Darul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1984.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ', *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İbn Kesir, Beyrut: 2007

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire: 1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, *es-Sünen*, Thk. Ahmed Şemsuddin, 4. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2013.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Sadr, Beyrut: H. 1414.

İbn Mencûye, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Marife: 1407/1987.

İbn Nukta, Ebû Ebûbekir Muhammed b. Abdulğani, *Tekmiletü'l-İkmâl*, Merkezü İhyâ-i Türâsi'l-İslâm, Mekke: 1991.

_____, *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1988.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir Atâ', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1990.

İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzi'n-Nebeviyye*, Tahkik: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Dimaşk: 1981.

İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Mücemmeu'l-Melik Fehd, Medine: 2004.

İbn Râfi', Ebû'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed es-Sellâmî, *el-Vefeyât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: H. 1402.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah el-Fıhrî, *el-Câmi' fi'l-Hadîs*, Tahkik: Muhammed Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebû'l-Hayr, Dâru İbn Cevzî, Demâm (Suud): 1996.

_____, *el-Câmi' libni'l-Vehb fi'l-Ahkâm*, Dâru'l-Vefâ', el-Mansûra: 2005.

_____, *el-Câmi': Tefsîrû'l-Kur'an*, Tahkik: Mikl'os Muranyi (Bonn, Almanya), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî Beyrut: 2003.

_____, *el-Muvatta'*, Dâru İbn Cevzî, Demâm (Suud): 1999.

_____, *Kitâbü'l-Kader vemâ verada fi Zâlike mine'l-Âsâr*, Tahkik: Abdulazîz Abdurrahmân Muhammed el-Useym, Dârü's-Sultân, Mekke: 1986.

_____, *Kitâbü'l-Kader vemâ verada fi Zâlike mine'l-Âsâr*, Tahkik: Ömer b. Süleymân el-Hafyân, Dâru'l-Atâ', Riyad: 2001.

_____, *Kitâbü'l-Muhârebe mine'l-Muvatta'*, Tahkik: Miklós Murányi (Bonn, Almanya), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 2002.

_____, *Muvatta Abdullah b. Vehb*, Thk. Hişam İsmail es-Sini, Daru İbnü'l-Cevzi, Demam: 1999.

İbn Zenceveyh, Ebû Ahmed Humeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, Merkezu'l-Melik Faysal lil-Buhûs ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Riyad: 1986.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî, *Ârizatü'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: Trs.

_____, *el-Kabes fi Şerhi'l-Muvatta' Mâlik b. Enes*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1992.

İbnü'l-Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım, *es-Sıla fi Târih-i Eimmeti'l-Endülûs ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim ve Udebâihim*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus: 2010.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1992.

İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kudâî, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sılâ*, Dâru'l-Fikr, Lübnan: 1995, c. I, s. 210.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2002.

_____, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrut: 1989.

İbnü'l-Müneyyir, Nâsiruddîn, *el-Mütevârî alâ Ebvâbi'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut: 1990.

İbnü'l-Müstevfî, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek el-Lahmî el-Erbilî, *Târîhu Erbil*, Dâru'r-Reşîd, Irak: 1980.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Thk. İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: 1997.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takiyyüddîn eş-Şehrezûrî, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr'il-Muasır, Beyrut: 1986, s. 129-131.

_____, *Siyânetü Müslim mine'l-İhlâli ve'l-Ğalati ve Himâyetühü mine'l-İşkâtı ve's-Sekat*, Thk. Muvaffik Abdullah Abdulkadir, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1984.

_____, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 1992.

İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed Neccar, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Dâru'l-Da'va, Kahire: Trs.

James Robson, "Sahih-i Müslim Nüshalarının Rivâyeti", Trc. Koçyiğit, Talât, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 1955.

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâid-i Müslim*, Thk. Yahya İsmail, Dâru'l-Vefâ, Mansûra: 1998.

_____, *Meşâriku'l-Envâr alâ Sihâh'il-Âsâr*, el-Mektebetü'l-Atîka, Tunus: Trs.

_____, *el-Ğunye Fihristü Şuyûhi'l-Kâdî İyâz*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1982.

_____, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik*, Matbaatu'l-Fedâle, Mağrib: 1983.

Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Amr b. Âs," D.İ.A. İst. 1998.

_____, "Câmi'," D.İ.A. İst. 1993.

_____, "Cüz," D.İ.A. İst. 1993.

_____, "el-Muvatta'," D.İ.A. İst. 2006.

_____, "Gassânî, Ebû Alî," D.İ.A. İst. 1996.

_____, “Kâdî İyâz,” D.İ.A. İst. 2001.

_____, “Müslim b. Haccâc” D.İ.A. İst. 2006.

_____, “Nevevî,” D.İ.A. İst. 2007.

Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Hadis Şerh Literatürü*, İ.F.A.V. İst. 2020.

Karaman, Hayrettin; Çağrıçı Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfî; Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu*, D.İ.B. Yay. Ankara: 2007.

Kastallani, Ebu'l-Abbas Şihabuddin, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Matbaatu'l-Kübrâ, Mısır: H. 1323.

Kâşânî, Muhammed b. Muhsin el-Murtazâ el-Feyz el-Kâşânî, *Nevâdiru'l-Ahbâr fî mâ Yeteallak bi Usûli'd-Dîn*, Tahkik: Mehdî el-Ensârî el-Kummî, Negâreş Matbaası, Kum (İran): 1428.

Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn an Esâme'yi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat: 1941.

Kaya, Eyyüp Said, “Mâzeri,” D.İ.A. Ankara: 2003.

Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdulkerim b. Muhammed, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut: 1987.

Kemal Sandıkçı, “Müstahrec,” D.İ.A. İst: 2006.

Kenevî, Ebu'l-Hasenat Muhammed, *Muvatta' İmâm Mâlik Rivâyetü Muhammed b. Hasan eş-Şeybani maa Ta'liki'l-Mumcid ala Muvatta'i Muhammed*, Thk. Takiyyuddin en-Nedvi, Daru'l-Kalem, Dimaşk: 2005.

Kettânî, Abdulhay b. Abdulkebîr, *Fehresü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Meâcim ve'l-Meşîhât ve'l-Müselselât*, Thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, Beyrut: 1982.

Kettânî, es-Seyyid eş-Şerîf Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Mustatrafe li beyâni Meşhûri Kütübî's-Sünneti'l-Müşarrafe*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut: 1993.

Kılıç, Bilge, *Hadis Edebiyatında Câmi' Türü Kaynaklar ve Câmi' Kavramının Sorunları (Hicri I-IV. Asır)*, Basılmamış Doktora Tezi, Diyarbakır: 2021.

Koçkuzu, Ali Osman, “Ebû Mesû'd ed-Dimeşkî”, D.İ.A. İst. 1994.

Koçyiğit, Talât, *Hadis Tarihi*, T.D.V. Yay. Ankara: 1998.

_____, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay. Ankara: 1992.

_____, *Hadis Usulü*, T.D.V. Yay. Ankara: 2008, s. 279.

_____, *Hadis Istılahları*, A.Ü.İ.F. Yay. Ankara: 1985.

Köse Saffet, “Zeyd b. Ali,” D.İ.A. İst. 2013.

_____, “İbn Vehb,” D.İ.A. İst. 1999.

Kurt, Murat, “Allah Nerede? Bağlamında Varit Olan Rivâyetlerin Tahlili,” Batman Ün. İslami İlimler Fak. Hakemli Dergisi, Batman: 2019.

Kurtubî, Ebu'l-Abbas Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim limâ Eşkele min Talhîsi Kitab-i Müslim*, Dâru İbni Kesîr, Beyrut: 1996.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy, *El-Muvatta' İmâm Mâlik ma'a Ta'liki'l- Mümecced alâ El-Muvatta' Muhammed*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk: 1991.

Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, Thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî, 2. Baskı, el-Meclisü'l-İlmi, Beyrut: H. 1403.

Macit, Muhittin, “Tercüme Hareketleri,” D.İ.A. İst. 2011.

Makrîzi, Takiyyüddîn, *el-Mukaffe'l-Kebîr*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 2006.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut: 1985.

_____, *Muvatta' bi Rivâyeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, Tahkik: Abdulvehhâb Abdullatîf, Vizâretü'l-Evkâf, Kahire: 1994.

María Paz Torres Palomo, “İbn Galbûn, Azzûn”, D.İ.A. İst. 1999.

Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed, *el-Mu'lim bi Fevâid-i Müslim*, Tahkîk: Muhammed eş-Şâzilî en-Nîfer, Dâru't-Tûnusiyye, Tunus: 1987.

Medîni, Ali b. Abdullah, *İlelu'l-Hadîs ve Ma'rifetür'-Ricâl ve't-Târîh*, Dâru İbu'l-Cevzî, Dammâm: H. 1426.

Mehmet Zihni Efendi, *el-Câmiu's-Sahîh*, Âmire baskısı, İst. 1332.

Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vâsf-i Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, Thk. Âsım İbrahim el-Keyâlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2005.

Milîbârî, Hamza Abdullah, *Abkariyetü'l-İmâm Müslim fî Tertîbi Ehâdis-i Müsnedihi's-Sahîh*, Dâru İbn Hazm, Beyrut: 1998.

Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman Ebû'l-Haccâc, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1980.

Muâfâ b. İmran el-Mevsilî, *Kitâbu'z-Zühd*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 1999.

_____, *Kitâbu'z-Zühd*, Tercüme: Ahmed Yıldırım, Halil İbrahim Doğan, Ensar, İst. 2018.

Muhammed b. Fudayl b. Gazvân, Ebû Abdurrahman ed-Dabbî, *Kitâbü'd-Duâ'*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad: 1999.

Muhammed İbn Şeyh el-Allâme, Ali b. Âdem b. Musa, *Kurretü Ayni'l-Muhtâc fî Şerhi Mukaddimeti Sahîh el-İmâm Müslim b. Haccâc*, Daru İbn Cevzî, 1. baskı, Demmâm (Suud): H. 1424.

Muhammed Seyfüddin Uleyş, *Abdullâh b. Amr b. el-Âs ve Sahîftühü's-Sâdika*, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Amme lil'Kütüb, Kahire: 1986.

Muhammed Takî el-Usmânî, *Tekmiletü Fethi'l-Mülhim*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk: 2006.

Muhammedi, Abdulkadir Mustafa, *Terâcimu Ebvâb-ı Sahîh-i Müslim -mine's-San'ati'l-Hadisiyyeti ile't-Tebvîbi'l-Fıkhi-*, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâik, Bağdad: 2018.

Mübarekfûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân, *Mukaddimetü Tuhfetü'l-Ahvezi Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut: Trs.

Mübarekfûrî, Safiyyurrahman, *Minnetü'l-Mün'im fi Şerhi Sahîh-i Müslim*, Daru's-Salam, Riyad: 1999.

Müslim b. Haccâc, *Sahîh Elyazması*, (Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ufeyr el-İşbilî el-Mâlikî) Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, (No: 148).

_____, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Abdullah b. İsa İbn Ubeydillâh el-Murâdî), İspanya, (1007), (269).

_____, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Abdurrahman Garîpşâh b. Ali el-Bağdâdî) Muhammed b. Türkî-Et-Türkî Kütüphanesi, Riyad, (?).

_____, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Kâsım b. Ahmed et-Tatvânî) Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, (No: 147).

_____, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Muhammed b. Ali el-Abderî) Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, Fas, (No: 989).

_____, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Muhammed Fudayl b. el-Fâtımî) Melik Abdulaziz Üniversitesi kütüphanesi, (No: 5787), c. II, s. 165.

_____, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Necmüddîn el-İrâkî) Muhammed b. Türkî-Et-Türkî Kütüphanesi, Riyad, (7782).

_____, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Şeyh İmâm Ebî Muhammed Seyyidî Abdulkâdir el-Fâsî) Fas Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, (No: 1002).

_____, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Şeyh İslâm b. Şâh İslâm) Münih Üniversitesi Kütüphanesi, Almanya, (BSB-Hss Cod.arab. 118).

_____, *Sahîh Elyazması*, (Köprülü Nüshası), İst. (629/1232).

_____, *Sahîh Elyazması*, Karaviyyîn Üniversitesi Kütüphanesi, Fas, (No: 980).

_____, *Sahîh Elyazması*, Köprülü Kütüphanesi, İst. 629/1232, (366).

_____, *Sahîh Elyazması*, Medine İslam Üniversitesi, Medine, (1000), Umeriye Kütüphanesi, Dımaşk, (9388).

_____, *Sahîh Elyazması*, (İstinsah: Sadruddîn Ebü'l-Feth el-Meydûmî el-Mısırî) Nuruosmaniyye Yazma Eser Kütüphanesi, İst. 678/1280, (1185, 1186).

_____, *Sahîh*, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arab, Beyrut: Trs.

_____, *Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 6. Baskı, Beyrut: 2011.

_____, *Sahîh-i Müslim*, Tahkîk: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabîyye, Beyrut, Trs.

_____, *Sahîh-i Müslim*, Thk. Merkezu'l-Buhûs ve't-Takniyeti'l-Ma'lûmât, Dâru't-Ta'sîl, Kahire: 2014.

Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsamüddin, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1981.

Necaşi, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Ricalü'n-Necaşi*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum: H. 1418.

Nesâî, Ebû Abdirrahman, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 2001.

_____, *es-Sünen (el-Müctebâ)*, Thk. Ahmed Şemsuddin, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2013.

Nesefî, Ebû'l-Berekât, *Medârikü'l-Tenzîl, ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâr-u Kelimetü'l-Tayyib, Beyrut: 2005.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref, *İrşâdü Tullâb'il-Hakâik ilâ Ma'rifeti Sünen-i Hayri'l-Halâik*, Mektebetü'l-Îmân, Medine: 1986.

_____, *Sahîh-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Müessesetü Kurtuba.

_____, *el-Ezkâr*, Matbaatü'l-Mellâh, Dimeşk: 1971.

_____, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut: 1392.

_____, *Muhtasaru Sahîh-i Müslim*, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut: 2010.

_____, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'l-Îmâm Muhyiddîn en-Nevevî el-Müsemma el-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: 2008.

Okiç, M. Tayyib, "Hadiste Tercüman", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 1966.

Oral, Kenan, *Muvatta'nın Oluşum Süreci Nüsha Farklılıkları ve Nedenleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: 2010.

Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: 2006.

Özaşar, Mehmet Emin, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîhi," A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara: 1999.

_____, "Zühd ve Rekâik," D.İ.A. İst. 2013.

Özdemir, Ahmet, "İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları", Hitit Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, 2019.

_____, *İbâdiyye'nin Hadis Kayanağı Rebî b. Habîb'in Müsned'i*, Şırnak Ün. Yay. Mardin: 2018.

Özdirek, Recep; Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Süfyân es-Sevrî," D.İ.A. İst. 2010.

Özel, Ahmet, “Mâlik b. Enes,” D.İ.A. Ankara: 2003.

_____, “İbnü’l-Hazzâ”, DİA, İst. 2000.

Özkan, Halid, “Zührî,” D.İ.A. İst. 2013, c. XLIV, s. 546.

Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay. Ankara: 2013.

Râmehürmüzî, Ebû Muhammed Hasan, *el-Muhaddisu’l-Fâsıl beyne’r-Râvî ve’l-Vâî*, Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru’l-Fikr, Beyrut: H. 1404.

Râzi, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtâru’s-Sihâh*, Tah. Yusuf Şeyh Muhammed, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut: 1999.

Rebî’ b. Habîb, *Müsnedü’r -Rebî’ b. Habîb*, Tahkîk: Muhammed b. İdrîs, Âşûr b. Yûsuf, Dâru’l-Hikme, Beyrut: 1415.

_____, *el-Câmiu’s-Sahîh (Müsnedü’l-İmâm er-Rebî’ b. Habîb el-Ferâhîdî)*, Tahkik: Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, Vizârütü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’d-Diniyye, Umman: 2011.

Sa’d b. Abdillâh Âl-Humeyd, *Menâhicu’l-Muhaddisîn*, Daru’l-Ulumi’s-Sünne, 1. Baskı. Riyad: 1999.

Sââtî, Ahmed Abdurrahman el-Bennâ; Buhayrî, Muhammed Abdulvehhâb, *Fethu’r-Rabbânî li Tertîbi Müsned-i Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî ve meahu Kitâb-u Bulûği’l-Emânî min Esrâri’l-Fethi’r-Rabbânî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arab, Beyrut: Trs.

Sadr, Seyyid Hasan, *eş-Şia ve Fünûnü’l-İslamiyye*, Müessesetü’s-Sibteyn, Kum: H. 1427.

Said b. Mansûr, Ebû Osman, *Sünen-i Said b. Mansûr*, Thk. Habîburrahman el-Azamî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut: Trs.

Salâhüddin Ebû Saîd Halîl el-Alâî, *İsâretü’l-Fevâidi’l-Mecmûa fî’l-İşârâti ile’l-Ferâidi’l-Mesmûa*, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medine: 2004.

Sehâvî, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *el-İ’lân bi’t-Tevbîh li-men Zemme Ehle’t-Târîh*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut: Trs.

Sem’ânî, Ebû Saîd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî, *el-Ensâb*, Meclisu Dâireti’l-Meârifi’l-Usmâniyye, Haydarâbâd: 1962.

Sezgin, Fuad, “Hadis Musannefatının Mebdei ve Ma’mer b. Râşid’in Camii,” *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul: 1955.

_____, *Buhari’nin Kaynakları*, Kitabiyat Yay. Ankara: 2000.

_____, *İslam’da Bilim ve Teknik*, İ.B.B. Kültür A.Ş. Yay. İst. 2008.

Siddîk Hasan Hân, *el-Hutta fî Zikri’s-Sıhhati’s-Sitte*, Dâru’l-Kütübi’t-Ta’limiyye, Beyrut: 1985.

Sönmez, Mehmet Ali, “İbn Ebî Arûbe,” D.İ.A. İst. 1999.

Subhî İbrâhim es-Sâlih, İbrahim, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuh*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut: 1984.

Suiçmez, Yusuf, *Şia Hadis Tarihi, Hz. Muhammed'in Söz ve Fiillerinin Şii İmamlara Nispeti*, Endülüs Yayınları, İst. 2018.

Sübkî, Ebû Nasr Taceddin Abdulvehhab, *Mu'cemü's-Şüyûh*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 2004.

_____, *Tabakâtü's-Şafîyyeti'l-Kübrâ*, Dâru İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut: Trs.

Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillâh, *el-Ferâiz*, Dârü'l-Âsime, Riyad: 1410.

_____, *Tefsîru Süfyâne's-Sevrî*, Dârü'l-Kitübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1983.

Süyûtî, Celaledin, *ed-Dîbâc alâ Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Dâru İbni Affân, Suud-i Arabistan: 1996.

_____, *el-Bahru'llezî Zühire fî Şerhi'l-Elfiyyeti'l-Eser*, Mektebetü'l-Ğurebâ ve'l-Eser, Medine: 1999.

_____, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dârü İbn Kesir, Dımaşk/Beyrut: 2006.

_____, *Tedribü'r-Râvî fî Şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârîyâbî, Mektebetü'l-Kevser, 1. Baskı, Mısır: H. 1414.

_____, *Tenviru'l-Havâlik Şerhun alâ Muvatta-i Malik*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2007.

_____, *Tezyînü'l-Memâlik bi Menâkıbi Seyyidina'l-İmâm Mâlik*, Dâru'r-Reşâd el-Hadîsiyye, Mağrib: 2010.

Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *el-Üm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2009.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebet-ü İbn Teymiyye, Riyad: 1994.

Taberî, Muhibbu'dîn Ebu'l-Abbâs, *er-Riyâdün-Nadra fî Menâkıbi'l-Aşara*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1984.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu Mükili'l-Âsâr*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1994.

Teyâlisî, Ebû Dâvûd, *el-Müsned*, Dâru'l-Hicre, Mısır: 1999.

Tirmizî, Ebû İsmâ, *el-Câmiu'l-Kebîr*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut: 1998.

_____, *es-Sünen*, Thk. Halid Abdulğani Mahfûz, 5. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 2014.

Tomar, Cengiz, "Nuaymî," D.İ.A. İst. 2007.

Topaloğlu, Bekir, "er-Red ale'l-Cehmiyye," D.İ.A. İst. 2007.

- Topaloğlu, Nuri, “Kurtubî, Ahmed b. Ömer,” D.İ.A. Ankara: 2002.
- Toprak, Mehmet Sait, *Talmud ve Hadis, Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Kabalcı Yay. İst. 2012.
- Türer, Osman, “Ebû Nuaym el-İsfahânî,” D.İ.A. İslam Ans. İst. 1994.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, T.D.V. Yay. Ankara: 1992.
- _____, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, T.D.V. Yay. Ankara: 1996.
- _____, “Ebû Avâne el-İsferâyînî,” D.İ.A. İst. 1994.
- Uluçam, Müjdat, “İbn Mencûye,” D.İ.A. İst. 1999.
- Uludağ, Süleyman, “El-Hasan el-Basrî,” D.İ.A. İst. 1997.
- Usmânî, Şebbîr Ahmed, *Fethu'l-Mülhim bi Şerh-i Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk: 2006.
- Ünal, Yavuz, “Muhammed b. Fudayl,” D.İ.A. İst. 2005.
- Veki' b. Cerrâh, Ebû Süfyân, *Kitâbü'z-Zühd*, Mektebetü'd-Dâr, Medine: 1984.
- Yardım, Ali, “İbn Hayr,” D.İ.A. İst. 1999.
- Yıldırım, Ali, “Sâ'ibi Tebrîzî'nin Türkçe Şiirlerinde Fuzûlî Etkisi,” Fırat Ün. Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ: 2016.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Thk. Abdulalîm et-Tahâvî, 1.baskı, Kuveyt: 2000.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut: 1963.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, Thk. Şuayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1985.
- _____, *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Tahkik: Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut: 1993.
- _____, *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Tahik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrut: 2003.
- _____, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1998.
- _____, *Zikru Esmâ-i Men Tüküllime fih ve Huve Muvessek*, Muhakkik: Muhammed Şekûr, Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ' (Ürdün): 1986.
- Zeyd b. Ali, *Müsnedü'l-İmâm b. Zeyd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: Trs.
- Zeyveli, Hikmet, *Medine Sahifesi*, Kuramer, İst. 2019.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn Mahmûd, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut: 2002.

Ziyâeddin el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-Ahkâm anî'l-Mustafâ aleyhi Efdalü's-Salâti ve's-Selâm*, (Mukaddime) Dâru Mâcid Aseyrî, Suud: 2004.

Zürkânî, Muhammed b. Abdalbaki, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta-i'l-Îmâm Mâlik*, Thk. Taha Abdu'r-Rauf Sa'd, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire: 2003.

ÖZET

Mirzaoglu, Murat, Sahîh-i Müslim’de Tevbîb, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Bünyanin ERUL, 321 s.

Bu araştırma, Hadis Edebiyatında tasnif yönteminin nasıl başladığını, nasıl bir süreç geçirdiğini ve Müslim’in Sahîh adlı eserine bâb başlıkları koyup koymadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Konu, Müslim’in ulaşılabilen ilk dönemden itibaren el yazması nüshaları incelenerek Sahîh’i üzerine yapılan müstahrec, şerh ve ilmi özellikli eserlerin irdelenerek tahlilini gerektirdiğinden; konu, tahlili, tenkidî ve tümevarım yöntemleriyle işlenmiştir. Tezimiz, “Hadis Edebiyatında Tebvîb” ve “Sahîh-i Müslim’de Tebvîb” olmak üzere iki inceleme alanından oluşmaktadır.

Girişten sonra istinsah/nüsha, kitâb, bâb/tebvîb, terceme/terâcim gibi araştırmamız boyunca kullanacağımız terimlerin açıklamaları ve bu açıklamalara dair bilgiler yer almıştır.

Birinci bölümde, “Hadis Edebiyatında Tebvîb” konusu ele alınmış olup bu bölümde, tasnif öncesi hadis edebiyatının en önemli aşamalarından olan hıfz ve kitabet dönemini ile tedvin ve tasnif dönemleri, tebvîb açısından değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise, “Sahîh-i Müslim’de Tebvîb” konusu çerçevesinde Müslim nüshaları ele alınmış olup, Müslim’in en önemli iki ravisi olan İbn Süfyân ve Kalânîsî rivâyetleri ve bu iki nüshayı esas alan bazı çalışmalardaki bâb çalışmalarının süreci ve serencamı işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Müslim, Sahîh, Müslim Nüshaları, Bâb Başlıkları, Müstahrec, Şerh.

ABSTRACT

Mirzaoglu, Murat, Classification in Şahîh Muslim, Doctorate Thesis: Prof. Dr. Bünyamin ERUL, 321 s.

This study aims to examine how the classification method in Hadith Literature started, what kind of process it went through and whether Muslim put subtitles in his Sahih. Since the topic needs examination of commentaries and scientific works on Sahih by analyzing the hand written copies from the first available period, the subject has been studied by analysis, criticism and deduction methods. Our thesis is comprised of two chapters which are Classification in the Hadith Literature and Classification in Şahîh Muslim.

After introduction, the explanations for terms such as copying/ copy, book, subtitle/ classification, title which will be used throughout our study are provided.

In the first chapter, the topic of “Classification in Hadith Literature” is dealt with. Here, the periods of memorizing and writing, compilation and classification which are the most important stages of hadith literature are examined from the point of view of classification.

In the second chapter, within the framework of the topic of “Classification in Şahîh Muslim”, the Muslim copies are examined and the narrations of Ibn Sufyan and Kalânisî who are the two most important narrators of Muslim and the process of classification in some works that consider these two copies are analyzed.

Key Words: Hadith, Muslim, Şahîh, Copies of Muslim, Titles, Mustahrec, Commentary.